

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ESER ÇALIŞMASI**

**HACI BEKTAŞ VELİ’NİN VELÂYETNAMESİNDEKİ
DOĞA SEMBOLLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**NESİBE YILDIZHAN
14723011**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AYNUR KOÇAK**

**İSTANBUL
2018**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
YETERLİK ESER ÇALIŞMASI**

**HACI BEKTAŞ VELİ VELÂYETNAMESİNDEKİ
DOĞA SEMBOLLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**NESİBE YILDIZHAN
14723011**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AYNUR KOÇAK**

**İSTANBUL
2018**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
YETERLİK ESER ÇALIŞMASI

**HACI BEKTAŞ VELİ'NİN VELÂYETNAMESİNDEKİ
DOĞA SEMBOLLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

NESİBE YILDIZHAN
14723011

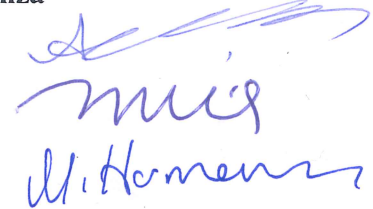
Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 06.06.2018

Tezin Savunulduğu Tarih: 20.06.2018

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Aynur KOÇAK
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. Yakup ÇELİK
	Doç. Dr. Meriç HARMANCI

İmza

İSTANBUL
HAZİRAN 2018

ÖZ

HACI BEKTAŞ VELİ’NİN VELÂYETNAMESİNDEKİ DOĞA SEMBOLLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nesibe Yıldızhan

Mayıs, 2018

Velâyetnameler arasında özgün bir yeri bulunan Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi sembol açısından bol malzemeli bir eserdir. Bu semboller aracılığıyla dönemin yaşantısı, din ve tasavvuf algısı, Hacı Bektaş Veli’nin Anadolu’daki saygınlığı hakkında bilgi sahibi olduğumuz yadsınamaz bir gerçektir. Bu incelemede, sembol çalışmaları esas alınarak Velâyetnamedeki doğa sembolleri tespit edilip bu sembollerin hangi anlamlara geldiği, Türk ve dünya mitolojisinde nasıl karşılık bulduklarıyla ilgili bilgi verilecektir. Üç ana bölümden oluşan çalışmanın *giriş* bölümünde, öncelikle velâyetnamelerin ne tür nitelikler taşıdığı, daha sonra da kendisi hakkında en çok malumat sahibi olduğumuz Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesinin özellikleri yazılacaktır. Ardından sembolün tanımı, tarihi, çeşitleri, bilim dalları ve mit ile ilişkisi sıralanacaktır. *Birinci bölümde*, Hünkâr’ın tarihi-menkıbevi hayatı, eserleri ve Bektaşilik felsefesi ele alınacaktır. *İkinci bölümde*, “Velâyetnamede Geçen Doğa Sembolleri” başlığı altında, sıklık sırasına göre bu sembollerin her biri ayrı ayrı açıklanacaktır. “Gökyüzüne ait semboller, yeryüzüne ait semboller, hayvan sembolleri, bitki ve ona ait semboller, metaller” diye alt başlıklar halinde oluşturulan bu bölümün sonrasında araştırma *sonuç* kısmıyla bir yoruma bağlanacaktır. Bu vesileyle şu ana dek alışılmamış bir biçimde Velâyetnameye farklı bir gözle bakma ve söz konusu incelenen eserle tabiata ait unsurların bir kalıbını çıkarma hedefi tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Velâyetname, Hacı Bektaş Veli, doğa, sembol, sembolizm.

ABSTRACT

A RESEARCH ON NATURE SYMBOLS IN VELÂYETNAME BY HAJI BEKTASHI VELI Nesibe Yıldızhan May, 2018

Haji Bektashi Veli's Velâyetname is a rich work of art regarding symbols with a unique place among the Velâyetnames. It is an indisputable fact that we have knowledge about the life, the perception of religion and Sufism in this period, and the prestige of Haji Bektashi Veli in Anatolia through these symbols. In this research, nature symbols in Velâyetname will be determined on the basis of symbol studies and information about the meaning of these symbols and how they respond in Turkish mythology will be given. In the introduction chapter of this research consisting of three main chapters, at first, various characteristics of velâyetnames and then the characteristics of Haji Bektashi Veli's Velâyetname, about which we have the most knowledge, will be mentioned. Afterwards, the definition of "symbol", its history, different kinds, and its relationship with branches of science and mythology will be mentioned one by one. In the first chapter, Hünkâr's historical-legendary life, works and philosophy of Bektashism will be discussed. In the second chapter under the title "Nature Symbols in Velâyetname" each symbol will be explained separately according to frequency order. This research will be connected to a comment with a result section after this section, which is composed of sub-titles such as "symbols of the sky, symbols of the earth, animal symbols, plants and their symbols, metals". By this means, the aim to look at Velâyetname from a different point of view in an unconventional way and to extract a pattern of elements belonging to nature with the relevant work which is studied will be achieved.

Key Words: Symbol, Symbolism, Haji Bektashi Veli, Nature, Velâyetname

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusu '*Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnamesindeki Doğa Sembolleri Üzerine Bir İnceleme*' dir. İnceleme, 'Velâyetname-Sembol/Sembolizm-Hacı Bektaş Veli-Velâyetnamedeki Doğa Sembolleri' çerçevesinde olacaktır. Hacı Bektaş'ın gerek eserleri gerekse düşünce dünyası üzerine birçok defa araştırmalar yapılmış, makaleler yazılmış, tezler hazırlanmıştır. Ancak bu çalışma, menkıbelerinin toplamı olan eser Velâyetnamedeki tabiat unsurlarının sembolizm bağlamında mercek altına alınması hususunda alanında bir ilk niteliği taşımaktadır.

Velâyetnamedeki doğaya ait unsurların sembolizmdeki karşılığını bulmayı hedefleyen bu araştırma, Hacı Bektaş'ın menkıbelerine şimdiye kadar yapılmamış farklı bir bakış açısıyla bakmayı amaçlar. Hacı Bektaş Veli'nin, yaşadığı yüzyıldan bugüne kadar hayata, dine ve insanlara olan yaklaşımıyla çok önemli bir konumu ve Tanrı'ya olan bağlılığı, tüm yaratılmışlara karşı hoşgörüsü, velâyet mertebesindeki derecesi ile tartışılmaz bir sima olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir.

Tezin yöntemi olarak, öncelikle *giriş* bölümünde velâyetnamenin ne demek olduğu ve *Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesinin* özellikleri, sembol ve sembolizm hakkında bilgi verilmiştir. *Birinci bölüm*, Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik felsefesi başlığı altında Hacı Bektaş Veli'nin hayatı, eserleri ve ışıklığı yolu Bektaşilik felsefesi üzerinedir. *İkinci bölümde*, Velâyetnamenin alt başlıklarında hangi doğa sembolünün ne kadar sıklıkla geçtiği sırasıyla yazılıp sembolizmdeki karşılıkları verilmiş, bu unsurlar eserden en fazla iki misalle örneklendirilmiştir. *Sonuç* bölümünde ise, tüm bu veriler dâhilinde yorumlar yapılmıştır.

Hayatı ve sosyal hadiselerle bakış açısı ile ilgili önemli bir kaynak olan Velâyetname eseri incelendiğinde Hacı Bektaş Veli'nin aşk ve cezbe sahibi bir şahsiyet olduğu görülür. Onun daha iyi tanınması ve anlaşılmasına katkısı olacağı inancıyla şu ana kadar ele alınmamış bir konu üzerine araştırma yapmanın mutluluğunu yaşıyorum. Bu güzel ve zorlu süreçte gösterdiği anlayışla beni kendisine hayran bıraktıran ve cesaretlendiren Prof. Dr. Aynur Koçak'a minnettar olduğumu belirtmek isterim.

İstanbul; Mayıs, 2018

Nesibe Yıldızhan

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTARCT	iv
ÖN SÖZ	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Velâyetname Hakkında Kısa Bilgi	1
1.2. Sembol ve Sembolizm Hakkında Kısa Bilgi	12
1.2.1. Tanım	12
1.2.2. Sembolün Tarihi	13
1.2.3. Sembol Çeşitleri	14
1.2.4. Bilim Dallarının Sembol İle İlişkisi	22
1.2.4.1. Mantıkta Sembol	22
1.2.4.2. Metafizikte Sembol	22
1.2.4.3. Dilbilimde Sembol	24
1.2.4.4. Toplumbilim ve Sembol	26
1.2.4.5. Sanatta Sembol	26
1.2.4.6. Psikolojide Sembol	26
1.2.4.7. Halkbilimde Sembol	27
1.2.5. Sembol ve Mit İlişkisi	27
2. HACI BEKTAŞ VELÎ VE BEKTAŞİLİK FELSEFESİ	34
2.1. Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı	34
2.1.1. Tarihi Hayatı	34
2.1.2. Menkıbevi Hayatı	37
2.2. Hacı Bektaş Veli'nin Eserleri	57
2.2.1. Kitâbü'l-Fevâid	57
2.2.2. Fatiha Suresi Tefsiri	58
2.2.3. Besmele Şerhi	60
2.2.4. Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye	62
2.2.5. Makâlât	63
2.3. Bektaşilik Felsefesi	67
3. VELÂYETNAMEDE GEÇEN DOĞA SEMBOLLERİ	84

3.1. Gökyüzüne Ait Semboller	92
3.1.1. Gece	92
3.1.2. Gökyüzü	95
3.1.3. Güneş	97
3.1.4. Gündüz	99
3.1.5. Nur	99
3.1.6. Ay	100
3.1.7. Rüzgâr	102
3.1.8. Yağmur.....	103
3.1.9. Fırtına	105
3.1.10. Yıldız	106
3.1.11. Yıldırım	107
3.1.12. Duman	108
3.2. Yeryüzüne Ait Semboller.....	110
3.2.1. Su	110
3.2.2. Nehir	111
3.2.3. Taş	112
3.2.4. Dağ	114
3.2.5. Deniz	116
3.2.6. Mağara	118
3.2.7. Toprak	120
3.2.8. Ateş	121
3.2.9. Çeşme	122
3.2.10. Çöl	123
3.2.11. Köprü	123
3.2.12. Ova	125
3.2.13. Kuyu	125
3.2.14. Dalga	126
3.2.15. Ada	127
3.3. Hayvan Sembolleri	129
3.3.1. At	129
3.3.2. Öküz	130
3.3.3. Koyun	132
3.3.4. Kuş	134
3.3.5. Aslan	136

3.3.6. Ejderha	137
3.3.7. Eşek	147
3.3.8. Güvercin	149
3.3.9. Doğan	149
3.3.10. Koç	151
3.3.11. Sığır	151
3.3.12. Deve	151
3.3.13. Geyik	152
3.3.14. Turna	153
3.3.15. Domuz	154
3.3.16. Kurt	155
3.3.17. Yılan	156
3.3.18. Keçi	158
3.3.19. İnek	159
3.3.20. Köpek	160
3.3.21. Balık	162
3.3.22. Kurbağa	163
3.3.23. Tavşan	164
3.4. Bitki Sembolleri	165
3.4.1. Ağaç	165
3.4.2. Gül	171
3.4.3. Çiçek	173
3.4.4. Lâle	174
3.4.5. Buğday	175
3.4.6. Badem	176
3.4.7. Hurma	177
3.4.8. Ceviz	177
3.4.9. Üzüm	178
3.4.10. Metaller	178
3.4.11. Altın	178
3.4.12. Demir	180
3.4.13. İnci	181
3.4.14. Bakır	182
3.4.15. Gümüş	183
3.4.16. Tunç	183

3.4.17. Zincir	184
4. SONUÇ	186
KAYNAKÇA	189
ÖZGEÇMİŞ.....	193

1. GİRİŞ

1.1. Velâyetname Hakkında Kısa Bilgi

Velâyet sözcüğü sözlükte sevgili, dost olma; tasavvuf disiplinde ise ‘Allah’a dost olma, kalbi O’na bağlama’ anlamlarına gelir. Bu dostluğa erişen kimselere ‘veli’ veya ‘evliya’ denilmektedir.

IX. yüzyılda İslam dünyasında tasavvuf akımının, XI. yüzyıldan itibaren de tarikatların teşekkül etmesiyle beraber Kur’an ve sünnet temelinde anlatılan menkıbeler, evvela tasavvufî tabakat (biyografi) ve evliya tezkirelerinde yer bulur. XIII. yüzyıldan itibaren Arapça, Farsça, Türkçe dillerinde başlayan ve ‘tarikat ileri gelenlerinin hayatlarını ve menkıbelerini anlatan kitap’ anlamına gelen velâyetnameler, medrese veya tekke-zaviyelerde eğitim gören müritlere yardımcı olmak maksadıyla ele alınır.

Anadolu’da XIII. asırdan sonra Mevlevîlik, Kadirîlik, Rifâîlik, Vefâîlik vb. tarikatların şeyhleri ile ilgili çeşitli menâkıbnameler yazıldı. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Baba İlyas-ı Horasanî’nin meydana getirdiği Babai akımı Rum Abdalları denilen sınıfı oluşturdu. XIV.–XV. yüzyıl boyunca Baba İlyas halifelerinden Hacı Bektaş Velî an’aneleri etrafında toplanarak yeni bir tarikat şekline dönüşen Babaî akımı kendine isim olarak Bektaşîlik adını seçti. XV. yüzyılın sonuna doğru, bu yeni tarikat çevrelerinde başta Hacı Bektaş olmak üzere Hacım Sultan, Abdal Musa gibi ileri gelenler ve Rum Abdalları için yeni menâkıbnameler yazıldı ki bunlara velâyetname (velilik kitabı) denilmektedir¹. Bahse konu nedenlerden dolayı, bu çalışmada da *menâkıbname* sözcüğü yerine *velâyetname* sözcüğü tercih edilmiştir.

Bir velinin kerametlerinden birini veya birkaçını nakleden kısa hikâyeciklerden ibaret olan menkıbeler, İslam öncesinde inanılan bazı mit ve motifleri de içerisinde barındırır. Anadolu’da yazılan ilk velâyetnameler (menâkıbnameler) şunlardır:

¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**. 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 27.

En eskisi XIV. asırda Türk tasavvuf edebiyatının önemli yüzlerinden Âşık Paşa'nın oğlu, Baba İlyas-ı Horasanî'nin dip torunu olan ve babasının ölümünden sonra şeyhlik makamına geçip Çorum-Mecidözü arasında, Elvançelesi köyündeki zaviyesinde yaşamını sürdüren Elvan Çelebi'nin yazdığı *Menâkıbu'l-Kudsîye Fi Menâsibi'l-Ünsîye*'dir. Anadolu'da XIII. ve XIV. yüzyılda önemli rollere sahip Baba İlyas, oğlu Muhlis Paşa ve onun da oğlu Âşık Paşa ile halifelerinin karışık tercümeihallerini sunduğu için esere tam bir menâkıbname demek zordur. Dört bölümden oluşan eserin ilk bölümünde; Baba İlyas'ın şeyhi Dede Garkın'ın Anadolu'ya gelişi, müritleri ve devrin hükümdarı ile ilişkileri anlatılır. İkinci bölümde, Baba İlyas'ın Amasya taraflarına gelmesi ve isyanda büyük payı olan halifesi Baba İshak'tan bahsedilir. Üçüncü bölümde, Baba İlyas'ın beş oğlu özellikle de Muhlis Paşa'nın hayatı ve Âşık Paşa'nın yaşam öyküsü; dördüncü ve son bölümde ise zikredilen bu zatların halifelerinin hikâyeleri verilir. O yüzyıllardaki Orta Anadolu'nun siyasî ve dinî yapısı ile ilgili bilgiler ihtiva eden kitap son derece önem arz etmektedir.

Vilâyetnâme-i Hacım Sultan, Hacı Bektaş'ın halifelerinden olup, soyunun on iki imamdan Ali Naki'nin oğlu Hüseyin'den olduğuna inanılan Hacım Sultan'ın menâkıbnamesidir ve bize kadar gelen tek menâkıbnamedir. Yazarının bir söylenceye göre Derviş Burhan olduğu söylenen velâyetname, halifenin Bektaşilik inancını Germiyan iline nasıl yaydığını ve köylerdeki faaliyetlerini anlatır. Bu eserin Hacı Bektaş Velâyetnamesinden yirmi yıl kadar önce kaleme alındığını belirten Ahmet Yaşar Ocak, Hacım Sultan'ın Hacı Bektaş'ın halifesi ve çağdaşı değil bir Kalenderî şeyhi olduğu ve daha sonra Bektaşilik geleneğince Hacı Bektaş'a halife yapıldığı bilgisini vermektedir.

Vilâyetname-i Abdal Musa'nın ne yazarı ne de yazılış tarihi bilinir. Sulucukarahöyük'teki Hacı Bektaş tekkesinde ilk kez ortaya çıkan ve Rum Abdallarının ileri gelenlerinden Abdal Musa Bektaşilikteki en önemli şahsiyetler arasında sayılmış, rivayete göre fetihlere katılmış, Bursa fethi sırasında Orhan Gazi ile görüşmüş, daha sonra Antalya'daki Elmalı yakınında Tekkeköy'de bir zaviye açmıştır. Eser Abdal Musa'nın doğumu ile başlar, menkıbelerini anlatır ve talebelerini yetiştirip çeşitli yerlere göndermesiyle son bulur.

Menâkıb-ı Kaygusuz Baba; asıl adı Seyyid Alâeddin Gaybî olan, gençken Abdal Musa'ya intisap etmiş, Bektaşî edebiyatının ilk ve en büyük temsilcisi Kaygusuz

Abdal'ın hayatını, menkıbelerini, Abdal Musa'ya mürid oluşunu, yetiştikten sonra Mısır ve Şam'a, Halep ve Necef'e olan seyahatlerini, tekkeye dönüp buradaki vefatını konu edinir. 1517-1520 yılları arasında yazılan eserin yazarı meçhuldür.

Vilâyetname-i Seyyid Ali Sultan, XV. veya XVI. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır. Kızıl Deli namıyla bilinen, adına tarikat edebiyatında pek çok nefesin bulunduğu Seyyid Sultan Ali'nin menkıbelerini ihtiva eden ve bildiğimiz Bektaşî menâkıbnamelerinden farklı olarak kaleme alınan eserin yazarı Cezbî'dir. Battalname, Danişmendname ve Saltıktname gibi devrin fetih esaslarının anlatıldığı bir velâyetnamedir.

Vilâyetname-i Sultan Şucâuddîn, Esirî tarafından yazılmış, Rum abdalları sınıfına mensup Sultan Şucâuddîn'in menkıbelerini ele alır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmez. Bu zat yazın durmadan gezer, kışın ise Seyyitgazi tekkesinde yaşayan bir Kalenderî şeyhidir. XV. yüzyıla ait olduğu düşünülen ve iki nüshası bulunan eserin yarısından fazlası nesir, geri kalanı nazımdır. İçinde argo deyimler ve küfürler mevcuttur.

Vilâyetname-i Otman Baba'nın yazarı Küçük Abdal'dır, 1481'de yazmıştır. Kaygusuz Abdal, Musa Abdal gibi bir Kalenderî şeyhi olduğu bilinen Otman Baba, devlet adamları ile dahi azarlayarak konuşan bir karaktere sahiptir. Aslında Bektaşilere çok da iyi gözle bakmayan şeyhin Bulgaristan'daki tekkesi en önemli Bektaşî tekkelerinden olup kendisi de nefeslerde terennüm edilmiştir. Hacı Bektaş Velâyetnamesi ile beraber Bektaşî menkıbeleri arasında en hacimli olan velâyetnamedir.

Vilâyetname-i Koyun Baba, önceleri koyun güttüğü bilinen, Osmancık'ta yaşayan Kalenderî şeyhi Koyun Baba'nın menkıbelerini içerir. XVI. asırda yazıya geçirilen eserde, Fatih Sultan Mehmet'in şöhreti her tarafa yayılan Koyun Baba'yı ziyaret ettiği veya Lala'sını göndererek Uzun Hasan'a karşı muzaffer olmak için kendisinden dua istediği anlatılır. Duasının kabul olması durumunda kendisine bir tekke tahsis etme sözünü veren Fatih'e, "Bize dünya malı gerekmez" karşılığını veren Koyun Baba, zafer için dua eder ve ordu savaşı kazanır. Fatih, Lala'sı aracılığıyla Koyun Baba'dan dileğini sorunca Koyun Baba, Kızılırmak üzerine bir köprü yaptırması ricasında bulunur. Köprü'nün inşasını başlatan Fatih, tamamlanışını göremez; köprü, Sultan Bayezid döneminde tamamlanır.

Vilâyetname-i Demir Baba, kutbu'l-aktab bir Kalenderî şeyhi seyit soyundan Demir Baba'nın hayatını konu edinir. Otman Baba ve Koyun Baba gibi durmadan gezip ve gittiği yerlerdeki mollalarla şer'i tartışmalara giren Demir Baba'nın tekke ve türbesi şimdilerde Rusçuk'a bağlı Kemaller kazasının Mumcular köyünde bulunur.

Menâkıb-ı Veli Baba, Hüseyinî olan Bektaşî şeyhi Veli Baba'nın kerametlerini ve yer yer Osmanlıların Balkanlardaki mücadelelerini bahis edinen eserin hatırı sayılır bir kısmı peygamber kıssalarına, İslam tarihine, On İki İmam menkıbelerine tahsis edilmiştir. Kitap, daha çok Sünnî gelenekten beslenir².

Bu kitapların ortak bazı yönleri vardır: İlki, Otman Baba Vilâyetnamesi hariç bu eserlerin tamamı kulaktan kulağa yayılan ve olayların kahramanın ölümünden epey bir süre sonra birisi tarafından yazılarak ortaya konmuş olmalarıdır. Ayrıca kitaplarda zaman ve mekân sınırlılığı yoktur. Farklı zamanlarda yaşayan kişiler aynı zaman ve mekânda görüşebilirler. Dua safça yapılırsa sonuç da elbette aynı olacaktır. İkinci olarak, Otman Baba Vilâyetnamesi de dâhil olmak üzere Arapça-Farsça kelimeler çok azdır, dil o devrin halk dilidir. Üçüncü ortak özellik, meydana gelen olaylarda masal unsurunun olmasıdır. Mesela, eren bir anda birçok yerde görünür, istediğinde vakit namazı için Kâbe'ye gidip namazını kılıp sonra yerine dönebilir, dileğiyle olmayacak şeyler bile bir anda olur. Dördüncüsü, zikredilen bu kerametler ve daha niceleri tüm erenlere atfedilebilmektedir. Yer ve şahıs değiştirilmekle birlikte olay ya tamamen aynıdır ya da biraz değiştirilmiştir. 'Peki, bu kitaplarda tarihe uygun bir hakikat hiç mi yoktur?' sorusu akıllara gelecektir. Olmayacak şeylerin olduğu bu eserlerin tarihe katkısı kahraman, yaşadığı devir ve olaylar hakkında bilgi almamızı sağlamasıdır³.

Şimdi öte dünyaya göçenlerin hâlâ niçin ve nasıl bu dünyadakileri etkilediklerine dair Gustave Le Bon'a kulak verip daha sonra Hacı Bektaş'ı anlama yolundaki en önemli durak olan Velâyetnamenin özelliklerine geçelim⁴:

"Bir ulus dirilerinden çok ölüleri tarafından yönetilir. Bir ulus ancak ve ancak onlar tarafından meydana getirilir. Yüzyılların devamınca düşüncelerimizi ve duygularımızı ve dolayısıyla da tutum ve davranışlarımızın hareket ettirici gücünü onlar yarattılar. Kaybolan nesiller bizlere sadece fiziki yapılarını değil, aynı zamanda düşüncelerini de benimsetirler. Canlıların tartışılmaz tek efendileri ölülerdir. Biz onların hatalarının sıkıntısını çeker, erdemlerinin ödülünü alırız."

² age, 29-50.

³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995), X-XI.

⁴ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2015), 25.

Velâyetname türündeki eserlerde manevî anlamda insanlara yol gösterecek ve yaşantıları ile rol model olacak kişilerin hayat hikâyeleri yer alır. Ahlâk makamının en yüksekinde duran, dolayısıyla da toplumda önder kabul edilen bir velinin şahsında, erdemli davranışların faziletini ortaya koymak için yazılmışlardır. Kahramanın idealize edildiği menkıbeler, müritler için birinci derecede önem taşırlar⁵.

Bu başlıkta esas alınan Bektaşî menkıbeleri, muhatap olduğu çevrenin akaid ve ilmihal kitabı gibi kabul görür. İslam öncesindeki belli başlı inanışları günümüze İslami bir üslupla ulaştıran bu menkıbeler gelişigüzel anlatılan masallar değildir; kutsal anlatılar vazifesi görmüş ve görmeye devam etmektedir.

Alevilik-Bektaşîlik gündeme geldiğinde bu kültüre ait yazılı bir kaynağın olmadığını söyleyenlerin aksine *Vilâyetname-i Hacı Bektaş Veli* önemli bir yazılı kaynaktır. Din temelli Türk edebiyatındaki zincirin (Dedem Korkut, Hamza-nâme, Kitâb-ı Ebâ-Müslim, Battal Gazi, Danişmend Gazi, Saltuk-nâme, Otman Baba...) bir halkası sayılan kitabın içerisindeki bilgilerin tarihe birebir uygunluğu elbette tartışılır. Ancak dilden dile aktarılan bu rivayetlerin gerçeğe yaslanır bir durumu da vardır. Nureddin Hoca'nın bıyık ve tırnakları uzun olan Hünkâr'ı kınaması, cemaatten ayrılana selam verilmemesi gerektiğinin söylenmesi gibi bu menkıbelerde şüphesiz halkın bir dileği, duyusu, inancı ve belli bir anlayışı mevcuttur.

Bektaşî menkıbeleri arasında en iyi bilinen ve en çok okunan şüphesiz Hacı Bektaş Veli ile ilgili menkıbeleri ihtiva eden Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesidir. Bazı araştırmacıların sadece menkıbelerine bakıp küçümsemelerinin aksine, tarihî bir şahsiyet olan Hacı Bektaş Veli'nin kimliği ve yaşantısı hakkında en kapsamlı bilgi veren ve Anadolu halkının Yesevîlik çizgisindeki Bektaşîliği nasıl anladıkları hakkında çeşitli veriler sunan müstesna bir eserdir. Hacı Bektaş ve Bektaşîlik tarihi açısından aslî bir kaynak olup, dili katıksız, arı duru bir Türkçedir. Terim ve kelime bakımından zengin, tahkiye tarzı halk tahkiye tarzıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin doğumu, Horasan'daki çocukluk dönemi, hayatı, kerametleri, hakikat yolu ve bu yolda yetiştirdiği öğrencilerinden bahseden *Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi*, vefatının ardından müritleri ve ardınca gidenleri tarafından bir araya getirilmiş hatıraların toplamıdır. İçinde bulunulan topluluğun gelenek ve âdetlerini,

⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 34-35.

örf ve ananelerini bazen vazıh bir biçimde bazen sembollerle anlatan bu eser, diğer velâyetnameler içerisinde mensur, manzum ve karışık olmak üzere en fazla nüshaya sahip olandır. Hacı Bektaş ve eserleri üzerinde derinlemesine araştırmaları olan Esat Coşan, tüm nüshaların müellifinin Uzun Firedevsî⁶ olduğu kanaatini taşır. Yazılış tarihi olarak çoğunlukla Abdülbaki Gölpınarlı'nın verdiği bilgi doğru kabul edilir. Bu da, Velâyetnamenin 1481-1501 yılları arasında yazıldığıdır⁷.

Alevilikte önemli bir yer tutan Hacı Bektaş kültü, Anadolu'daki en köklü tarikatlardan biri olan Bektaşiliğin ilham kaynağıdır. *Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli*'ndeki menkıbelerle hayatı sıra dışı olaylar biçiminde sunulan Hacı Bektaş'ın en dikkat çekici hadisesi Ahmed Yesevi ve Orhan Gazi ile görüşüp Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında ettiği duadır⁸. Velâyetnameden, Bektaşilerin Osmanlı Devleti ile herhangi bir konuda ters düşmediği, aksine devletin Hacı Bektaş Veli'ye özel bir ilgi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. İki taraf arasındaki ilişkiyi Orhan Gazi döneminden başlatan Lamartin'e göre, Hacı Bektaş ve Orhan Gazi arasındaki görüşme şu şekilde gerçekleşmiştir⁹:

“Orhan Bey, etrafında topladığı askerleri, Osmanlıların savaş ruhunu aldıkları dine adamak istiyordu. Askerlerini yanına alarak ulu dervişlerden Hacı Bektaş'ın olduğu yere, Suluca'ya gitti. Ondan askere sancak, ad ve hayır vermesini rica etti. Kurulan yeni teşkilatın, inançsızları hatalarından koparacağını ve Muhammed'in Tanrısına bir milyon yeni mümin kazandıracağını anlayınca Hacı Bektaş yerinden doğruldu, elini genç bir askerin başına koydu. Bu sırada, dervişin kaftanının yeni, omuzundan kayarak askerin ensesi üzerine düştü. Orhan Bey'e dönerek, ‘Bugün kurulan bu askerin yüzü gün gibi ak ve aydınlık, kolu ağır, kılıcı keskin, oku delici olacaktır. Giderken muzaffer, dönüşünde galip olacaktır. Haydi, yolunuz açık olsun! dedi.”

Yine başka bir tarihçi Friedrich Karl Kienitz de, Hacı Bektaş ile Orhan Gazi'nin görüştüğünü ve Hünkâr'ın, Osmanlı hazinesinden para alan ve askerî zümrelerin en önemlisi olan Yeniçeri Ocağına yaptığı duayı tasdik etmektedir. Ancak Aşıkpaşazade, “*Bu Hacı Bektaş, Âl-i Osman neslinden hiç kimse ile musahebet etmedi... Ve her kim ki ‘Hacı Bektaş Âl-i Osman’ dan kimse ile musahebet etti’ derse yalan söyler, böylece bilesiz.*” ifadesiyle Hacı Bektaş'ın Osmanlılarla görüşmediğini

⁶ Firdevsî-i Rûmî ya da Uzun Firdevsî diye bilinen Hızır b. İlyas Osmanlı yazar ve şairi olup Bursalıdır. Sultan II. Bayezid için kaleme aldığı Hz Süleyman ile ilgili hikâyeleri ihtiva eden 380 veya 360 cilt olan *Süleyman-nâme* eseri meşhurdur. Bundan dolayı kendisine ‘Uzun’ lakabı verilmiştir. Eserinin 80 cildi beğenilmiş geri kalanı ise padişahın emri ile ortadan kaldırılmıştır. Bu yüzden çok üzülen Firdevsî, padişahın aleyhine hicviyeler yazmıştır. Ömrünün sonlarına doğru Horasan'a gitmiş ve orada ölmüştür.

⁷ Ocak, **Alevi ve Bektaşî**, 32.

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslam**, (İstanbul: İletişim,1996), 148-168.

⁹ Osman Eğri, **Bektaşilikte Tasavvufi Eğitim**, 1. bs. (İstanbul: Horasan Yayınları, 2001), 68-69.

söyleyip tarihi bir gerçekliği aydınlığa kavuşturur¹⁰. Çünkü Hacı Bektaş'ın Osmanlı kurulmadan evvel vefat ettiği tarihsel bir hakikattir. Yine Aşıkpaşazade, Pîr'in Osmanlıya yetişmediğini söyler ve Bektaşilik-Yeniçerilik münasebetinin anlaşılmasına vesile olacak şu ipuçlarını verir¹¹:

“Abdal Musa derlerdi bir derviş vardı, Hatun Ana (Kadıncık Ana)'nın muhibbi idi. Hatun Ana ol azizin (Bektaş'ın) üzerine mezar etti. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerinde bir nice gün sakın oldu. Orhan Devri (1326-1362) geldi, gazalar etti. Sual: ‘Bu Bektaşiler derler ki, ‘Yeniçerilerin başındaki taç Hacı Bektaş'ındır.’ Cevap: ‘Yalandır!’ Bu börk, Bilecik'te Orhan zamanında zahir oldu. Bektaşilerin bunu giymesine sebep: Abdal Musa, Orhan zamanında gazaya geldi ve bu yeniçerinin arasında dahi yürüdü. Bir yeniçeriden bir eski börk diledi, yeniçeri dahi verdi. Yeniçeri üsküfünü çıkardı, bunun başına giydirdi. Abdal Musa, o börk başında kendi vilayetine geldi. Sordular ki: ‘Bu başındaki nedir?’ ‘O dedi ki: ‘Buna elifi derler.’ Vallahi bunlarının taçlarının hakikati budur.”

Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi, Hacı Bektaş'ın seyit soyundan ve aile efradından söz ederek başlar. Horasan'da babasının öneyak olması ile Lokman Perende gibi önemli bir zât-ı âliden tahsil görmesi, Ahmed Yesevi'ye bağlılığı, onun emriyle Anadolu'ya hicreti ve hacı olması ile devam eder. Sulucukarahöyük'te kurduğu dergâhın etrafındaki gayrimüslimler, Türkmenler, medrese müntesipleri ve devrin otoriteleriyle olan ilişkileri ile devam eden eser, vefatı ve halifelerinin dört bir yana dağılıp gösterdiği tebliğ faaliyetlerini de verip son bulur. Kitabın başındaki kâfirlerle savaşılan ‘mücahit’ bir Hacı Bektaş Veli portresi, Sulucukarahöyük'e gelmesiyle yerini daha çok kerametler gösteren bir ‘veli’ zata bırakır. Eserde, Hacı Bektaş da öğrencileri de İslam'ın muazzam savunucuları olarak sunulur. Velâyetname, önce Eric Gross olmak üzere (1927), Sefer Aytekin (Velâyetname-i Hacı Bektaş Velî, Ankara, ts.) Abdülbaki Gölpınarlı (Velâyetname, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, İstanbul, 1958) ve Bedri Noyan (Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnamesi, İlk Velâyetname, Aydın 1986) tarafından yayımlanmıştır. Sonuncu eser, Velâyetnamenin manzum bir versiyonudur¹².

Yaşamı sırlarla dolu olan Hacı Bektaş hakkındaki malumat, kendisinden çok sonra yazılan eserlerden ve menkıbelerden elde edilebilmektedir. Dolayısıyla, ‘Velâyetnameye göre Hacı Bektaş’, ‘Makâlât’a göre Hacı Bektaş’, ‘halkın gözündeki ve gönlündeki Hacı Bektaş’, ‘halk şiirlerindeki Hacı Bektaş’ gibi birçok Hacı Bektaş tiplerinden bahsedilebilir. Biz incelediğimiz eser itibari ile daha çok ‘Velâyetnameye göre Hacı Bektaş’ kısmı hakkında araştırmalar yaptık.

¹⁰ Yaşar Nuri Öztürk, **Tarihi Boyunca Bektaşilik**, 6. bs. (İstanbul: Yeni Boyut Yayıncılık, 2013), 85.

¹¹ **age**, 86.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektaş Velâyetnamesi”. **İslam Ansiklopedisi**, c. 14, (İstanbul: TDV, 1996): 471- 472.

Her mutasavvıf gibi asıl referans kaynakları Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerif olan Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnamesi incelendiğinde, alt metinlerde birçok Şamanist mit ve Gök Tanrı inancı gibi ilksel dönemlerin inanışlarını çağrıştıran cümlelerle de karşılaşılır. Hacı Bektaş ile Kadıncık Ana'nın Velâyetnamede geçen şu diyalogları bu inanışların hala etkisinde olduklarını gösterir:

İdris ve Kadıncık Ana'nın hiç çocukları olmamıştır. Bir gece rüyasında kendisinden bir Ay'ın doğup koynuna girdiğini gören Kadıncık Ana rüyasını kocası İdris'e anlattığında İdris, *“Güneş peygamber, Ay evliyalara işaretir. Senden bir veli doğacak”* der. Günün birinde Kadıncık Ana, kadınlarla beraber çamaşır yıkarken Hacı Bektaş gelip karnının aç olduğunu söyler ve birazcık yemek ister. Kadıncık Ana eve koşup bir parça ekmeğin içine yağ koyar ve getirip Hacı Bektaş'a verir. Hacı Bektaş, günümüze dek Anadolu'da yaygın bir dua olacak şu sözleri söyler: *“Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin.”* Hünkâr'ın duası kabul olur ve evdeki yağ bereketlenir. Kadıncık Ana ve kocası İdris o zatın bir ermiş olduğunu anlarlar. Gece uykusundan aniden uyanan İdris mescide girdiğinde Hacı Bektaş'ı ibadet ederken nurlar içerisinde olduğunu görür. Kadıncık Ana'ya durumu anlatır ve abdest alıp karı-koca mescide varırlar. Kadıncık kocasına, *“Sen erkeksin önce sen gir”* deyince İdris, *“Olmaz önce sen gir çünkü rüyayı gören sensin”* der. Kadıncık besmele çekip içeri girer ve Hacı Bektaş'ın elini, dizini öpüp onu eve davet eder. Ancak Hünkâr itikâfa niyetlendiğini söyleyip daveti kabul etmez. Kadıncık Ana eve gidip mescide yemek getirse de Hünkâr yemekleri yemez. Mescitte kırk gün kırk gece geçirdikten sonra Arafat Dağı'na çıkar. Oradaki çilehanede bir yere parmağıyla dürttüğünde şimdi adına Zemzem dedikleri bir su fışkırır. Hünkâr burada da kırk gün kırk gece kalır ve Kadıncık Ana'nın getirdiği yemekleri yine yemez. Kırkıncı gece İdris'le beraber Arafat Dağı'na çıkan Kadıncık Ana yine Hünkârı eve davet eder. Niyeti Pîr'in himmetiyle hanesinin bereketlenmesini sağlamaktır. Hacı Bektaş, sevenlerinin çok olduğunu, eve ziyaretçi akını olacağını ve ev halkının da bu durumdan rahatsız olabileceğini söyleyince İdris ile Kadıncık şunları söyler: *“Tanrı izin verirse koyundan, sığırdan, maldan, rızıktan, nemiz varsa hepsini aşkına harcarız. Bir şeyimiz kalmazsa dervişlik zenbilini bize verirsiniz, Müslümanların ihsanlarını toplarsınız, getirir muhiplere, sevicilere harcarız.”* Bu sözleri işiten Hünkâr, kalkıp giyinir ve hep beraber eve gelirler. Pîr, kuytu bir yeri halvet için seçer. Bazen Kadıncık Ana'nın evinde bazen de burada ibadet eder. Bir gün Hacı Bektaş, burnu

kanayınca abdest suyunun ayak basmayan bir yere dökülmesini ister. O zamana kadar Hünkâr'ın tüm abdest sularını devamlı içen Kadıncık Ana bu kanlı suyu da içer ve hamile kalır¹³.

Bazı rivayetlerde Hacı Bektaş'ın Kadıncık Ana ile evli olduğu söylense de, Kadıncık Ana'nın İdris ile evli olduğunu söylemek durumundayız. Çocuğu olmayan Kadıncık Ana'ya bir velinin duası tesir etmiş ve kanlı suyunu içerek mucizevi bir şekilde hamile kalmıştır.

Bütün bu çıkarımlardan Hacı Bektaş'ın, Anadolu'nun köken anlayışını bir kenara atmayan, Şamanist inanç motifleri ile İslamiyet'i harmanlamaya çalışan biri olduğu düşünülebilir. Hatta Kitâb-ı Mukaddes'teki İlya ve Elişa Peygamberlerin kıssalarının Velâyetnamedeki bazı menkıbelere uyarlama tekniği ile katıldığını belirtmek gerekir. Zaten yüzyıllar boyunca belli bir kültüre ait olup sonra çeşitli vesilelerle başka kültürleri, din ve inanışları kabul eden toplulukların eski alışkanlıklarını birden terk etmesi fıtrata aykırı olduğundan, Velâyetnamedeki bu ilksel kültürlerin izleri de yadırganacak bir durum değildir.

Velâyetnamede sunulan Hacı Bektaş, sevenlerinin nezdinde tüm tanrısal özellikleri kendisinde toplamış üstün bir kişiliktir. Anadolu halkı hayal gücü ile onu bambaşka bir yerde konumlandırır¹⁴:

“... Hünkâr'ın Çilehane 'de yanına geldiler, oturup sohbet ettiler. Gelenler, 'Erenler şahı, bu çilehane ne kadar karanlık. Bir parça ışık girecek yeri yok, keşke bir penceresi olsaydı da biraz ışık girseydi' dediler. Hünkâr bunları ıstınce bir yumruk vurdu, duvardaki taşı yerinden çıkarttı ve ancak bir insanın geçebileceği kadar bir pencere açıldı. Hoş bir ışık içeri girmeye başladı. Erenler, Hünkâr'ın bu velâyetini gördüler ve kuvvetine şaşırdılar.”

Yukarıdaki anlatının bilimsel olduğunu söylemek mümkün değildir. Mitolojik bir söylemle düşsel bir zeminde sunulan bu menkıbe, Hacı Bektaş Veli'nin metafizik niteliklere sahip bir kimliği olduğunu ortaya koymaktadır. Velâyetnamede anlatılan Hacı Bektaş'ın kişilik özellikleri şöyle sıralanabilir:

İnsan, hayvan, din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin her yaratılmışın yardımına koşan örnek kişidir¹⁵:

“Hacı Bektaş Veli, Kayseri'den Ürgüp'e ulaştı. Yolda giderken Sineson adındaki köyde Hristiyan kadına rastladı. Fırında çavdar ekmeği pişirip tekne içinde eve götürüyorlardı. Hünkâr'ı görünce başından indirip, 'Derviş, lütfet biraz ekmeğimizden ye, bizim buralarda buğday yetişmez, çavdar yetişir, bizim kusurumuza bakma' dedi. Hazret-i Hünkâr, ekmeği

¹³ Velâyetname, 259-269, 617-619.

¹⁴ **age**, 363.

¹⁵ **age**, 241-243.

alıp mübarek diliyle, ‘Allah bereket versin, küçük hamur açın, fırınıızda büyük somunlar çıksın’ diyerek hayır dua etti. Rivayettir o günden bu yana köydeki Hristiyanlar, erenlerin hayır duasıyla çavdar ekerler, buğday getirirler, küçük hamurlardan büyük ekmekler yaparlar. Çavdar ekildiğinde buğday olmaz, Hünkâr’ın himmeti ve hayır duasıyla çavdar eker buğday biçerler.”

Karadeniz’de aylarca batma durumunda olan gemiyi kurtarması, burun kanından çocuk doğması, ölüyü diriltmesi, karşısında hayvanların dile gelmesi gibi olağanüstü hallere haizdir. Öyle ki, vuku bulan bazı kerametler kendisini de şaşırtmaktadır¹⁶:

“Hünkâr gitmek için ayağa kalkınca mübarek eteklerinden taze hindistancevizi düştü. O aziz, ‘Ey erenler bize keramet göstermeye ne gerek vardı dediniz, bu yaptığınız nedir?’ dedi. Hünkâr, ‘Allah’a giden yolumun hakkı için, bu manevi işaretten, kerametten haberim yok, kendi isteğimle olmuş bir şey değil. Ancak sizin yaptığınıza karşılık Horasan erenleri gayretlenip yapmışlar. Onların görmesi ile meydana gelen manevi bir işarettir’ dedi.”

Kendisine zararı dokunana dahi merhamet gösterir. Ancak bazı durumlarda kahrır sıfatıyla kargışlar da eder¹⁷:

“Hacı Bektaş Veli, Üç Âsar adındaki köye geldi. Köyün içinden kavga seslerinin geldiğini fark etti. Köylülerden birine, ‘Acaba bu köyde derviş misafir edecek yer var mıdır?’ diye sordu. Köylü, ‘Ey derviş, şimdi misafirliğin sırası mı, seni duyup buraya gelirler, seninle boş yere kavga ederler’ dedi. Hazreti Hünkâr’ın ağzından, ‘Boş yere kavga ve gürültüden kurtulmasın’ diye söz çıktı, söylenceye göre şu ana kadar o köyde hiç kavga eksik olmaz derler.”

Hacı Bektaş ufku dar, asırlardır halkı cehennem ile korkutan birçok din hocasının yaptığını yapmaz. Çevresinde toplanan kişilerde bir inanç değişikliği görülmediğinden de anlaşılacağı üzere kimseye zoraki bir şeyleri kabul ettirmeye yanaşmaz. O, katı inancın yerine hep sevgi, saygı ve hoşgörüyü koymaktadır¹⁸:

“Hünkâr, kalkıp yola düştü, Kâbe’ye vardı, tavaf etti, döndü, Sulucukarahöyük’e geldi. Erenlerin birini çağırdı, filan yerdeki keşişe git, şu yatak yüzünü armağan götür, orada bulunan çobanı da al gel, dedi. O er, kalkıp yola çıktı. Vilâyetle Frengistan’daki o adaya gitti. Fakat yatak yüzünün kirli olduğunu görüp erenlerin armağanını kirli götürmek doğru değil, dedi, yıkadı, kuruttu, öyle götürdü. Keşişe vardı, armağanı sundu. Keşiş armağanın yıkanmış olduğunu görünce ne diye yıkadın bunu dedi, bizim maksadımız, bundan erenlerin kokusunu almaktı.”

Tabiattaki yırtıcı hayvanlara ve ateşe hükmetmekte, kurak yerleri yeşertebilmektedir¹⁹:

“Daha sonra o yüce Hünkâr sırtındaki hırkasını çıkarıp ateşin üzerine atıp geri çekildi. Ateş tamamıyla yandı, kül oldu. Hünkâr, bu külleri alıp havaya savurdu ve mübarek ağzından şu sözler döküldü: ‘Bu küllerin düştüğü yerden ağaç yeşersin, o odunlarla devamlı ihtiyacınızı görün’ dedi. Makamına geri döndü. O yüce erin nefesiyle o dağda yeşeren ağaç, kesmekle tükenmedi. Dervişler ve yoksullar ihtiyaçlarını rahatlıkla buradan görürlerdi.”

Zaman ve mekân onun için kısıtlayıcı unsurlar değildir. Dilediği zaman dilediği donda dilediği yere gider²⁰:

¹⁶ age, 241.

¹⁷ age, 247.

¹⁸ Gölpınarlı, 65.

¹⁹ Velâyetname, 347.

“Hünkâr Hacı Bektaş o zaman

Şahin şekline girdi

Bismillah deyip kanat açtı

Bedehşan iline vardı”

İslam dininin tüm rükünlerini yerine getirmiştir. Örneğin, Rum diyarına gitmeden önce hac vazifesini ifa etmiş, peygamberlerin ve soyunun dayandığı bilinen Hz. Ali’nin mezarını gezmiştir²¹:

“...Oradan Necef’in şâhı Hazreti Ali’nin türbesine gitti, ziyaret edip bir süre kaldı, çile çıkardı. Sonra Kâbe’ye gitti. Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli, İmam Muhammed Bakır’ın seccadesinin yanına yerleşip üç yıl Kâbe çevresinde kaldı. Sonra Medine’ye Hazreti Muhammed’in türbesine geldi. Orada da çile tamamlayıp bir süre kaldı. Sonra Beytül-Mukaddes Halîlü’r-Rahman’a geldi. Orada da çile çıkartıp bir süre daha kaldı. Halep’in Ulu Camisinin avlusunun ortasında büyük bir mermer direk vardı. O mermer direğin ortasında bir yere taş koydular. ‘Bu taş biz gelinceye kadar dursun, geldiğimizde biz indiririz’ dedi. Uygun yerlerin her birine bir taş koydular. Pek çok velâyet ve keramet gösterdi. (...) Halep’ten çıkıp Davut Peygamberin kabrine geldi...”

Toplum kişisidir. Tek başına bir köşeye çekilmek ve bencil davranmak yerine sosyal hayatın içerisinde, insanlarla istişare halinde olmuştur²²:

“Sulucukarahöyük’ün yanında, otlı, sulu, sazlı, çamurlu bir alan vardı. Hünkâr, bir gün köyün üst yanına çıkmıştı. Kadıncık’ın bir halayığı da o otlı sulu alanda buzağı gütmeydi. Halayık, bir iş için eve gidecekti, Hacı Bektaş’a, ‘derviş’ dedi, ‘eve gitmem gerek, lütfet de şu buzağıcıkları gözle, emişmesinler. Hünkâr, peki dedi, emişmesinler. Halayık eve gidip bir müddet sonra geldi. Baktı ki buzağılar, inekler beraber yayılmakta. Emiştiler sanıp derviş dedi, hani emişmesinler diye bunları gözetecektin? Hünkâr, emişmediler dedi. Hünkâr’ın bu sözü üzerine halayık dikkat etti, gördü ki ineklerin memeleri dopdolu. Bu hale şaşırdı kaldı. Akşam eve gelince inekleri, buzağılarının yanına sürdüler. Buzağılar, inekleri emmediler. Ertesi, daha ertesi akşam gene süt emmedi buzağılar. Kadıncık, bu hale şaştı. Halayık olayı anlatınca Kadıncık, Hünkâr’ın sözünden olduğunu anladı bu halin, gidip Hünkâr’a başvurdu. Hünkâr, emişsinler Kadıncık, dedi. Meme emmeye başladı buzağılar.”

Ölürken Sarı İsmail’e vasiyeti onun ölüm anında bile nasıl zihni bir yapıya sahip olduğunu, bir ermişin bu dünyadan göçerken dahi önce başkalarını düşünmesi gerektiğini gösterir: “Ölümünden sonra bin koyunla yüz sığır kurban kes, herkesi davet et ve onları ağırla, çok bol yemek yap, pilav pişir, herkes yiyip doysun. Yedisinde ve kırkında helva pişir, erin harcı eksilmez sakın korkma. Ne kadar mürid, muhib varsa acele yanıma çağır gelsinler.”²³

Hacı Bektaş Veli, vasiyetini söylerken bir yandan kendisinin aslında ölmeyeceğini, ölenin ceset (beden) olduğunu, başka bir suretle yaşamaya devam edeceğini söyler. Bu algı kesinlikle reenkarnasyon olmamakla birlikte, iyi ruhların dünyadakilerle

²⁰ age, 117-119.

²¹ age, 193-195.

²² Gölpınarlı, 31.

²³ Velâyetname, 859-861.

beraber olduğuna olan kadim bir inancın tezahürüdür: *“İsmail'im bizim öldüğümüzü zannetme/Biz en fazla şeklimizi değiştiririz/Senden ayrırım zannedip üzülme/Ne zaman çağırırsam orada hazır olurum/Gerçek veliler olanlar ölmezler/Sonsuz olana doğru şekil değiştirirler.”*²⁴

Velâyetnamede mitolojik bir zırha bürünen Hacı Bektaş Veli'nin, Anadolu halkının hayal dünyasında mitoloji üretebilecek kadar önemli bir yer edinmiş olması ona gönül verenler tarafından nasıl özömsendiğini göstermektedir. Çünkü o, yaşadığı dönemdeki karışıklıklardan ötürü oluşan yaraları sarmak için talebeleriyle birlikte canla başla toplumu imar etmeye çalışmıştır. Hacı Bektaş yol, iz bilmeyen gezgin bir budala değil, gayet planlı-programlı bir düzende Anadolu'ya bir vazifelendirme ile gelen kurucu bir deha olmuştur.

Velâyetnamedeki menkıbelerin Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de anlatılması iki mühim gerçeği ortaya koymaktadır: Menkıbelerin yörelere göre güncelleştirilerek yaşatılması ve Anadolu halkının eleştiriye tabi tutmadan, bir diğer deyişle gerçekliğini sorgulamadan kıssalardan ders çıkarma çabası. Söz konusu ahlak olunca, ahlaklı olmayı sağlayacak her durumdan faydalanmaya özen gösterilmiştir.

1.2. Sembol ve Sembolizm Hakkında Kısa Bilgi

1.2.1. Tanım

Tarih boyunca insanoğlu evreni, büyük resmi, bu yer ve gökyüzünü, yaşadığı tabiat olaylarını anlamak üzere bir arayış içerisinde olmuştur. Bu arayışın başında bilhassa yaratılış konusu gelmiştir. Önce tabiattaki unsurları anlamlandırmaya çalışan insanoğlu gündüz Güneş'e, gece Ay ve yıldızlara bakmış, dağları ve kendinden farklı yaratılmış olan hayvan ve bitkileri görmüştür. Bütün bu yaratılmışlar ona kendi yaratılışı hakkında da bir şeyler söylüyor olmalıydı. Onun 'kim, nasıl, niçin yarattı' sorusu aklını devamlı meşgul eden en önemli soru idi. Bu anlamlandırma çabası, kişiyi manen doyuma ulaştırmaya çalışan bir araç olmakla beraber, insan yaşamının sürekliliği için de büyük bir nedendi. Birçok sorunun cevabını bulmaya koyulan insanoğlu, böylelikle mitleri doğurdu. Mitler, insan düşüncesinin en ilkselidir ve sembollerle günümüze kadar gelmiştir. Mehmet Korkmaz mit ve sembolleri anlattığı kitabında, Piaget'e göre ilk insanların çocuksu bir algılama sisteminin olduğunu ve bir çocuğa Ay, Güneş veya Venüs ile ilgili sorular sorulduğunda onları canlı

²⁴ age, 865.

varlıkları tarif edercesine kişileştirdiğini söyler: Dünyanın anası, dünyanın babası, büyük avcı, beyaz geyik gibi²⁵.

Tam anlamıyla bilinemeyen bir dünyanın anahtarı olan semboller kâinatın kilidini açmak, kültür kodlarının bilinmeyen yönünü keşfetmek ve görünenle görünmeyen arasında köprü olmak üzere önemli bir vazife görmüşlerdir. ‘Açıklayıcı’ özelliğinin yanı sıra ‘gizleyici’ özelliğine de sahip olan semboller ayrıca saklı kalması gereken bilgiler konusunda da büyük bir sorumluluk yüklenmişlerdir. Bir nesne, bir hayvan, bir resim şeklinde karşımıza çıkan uygarlık miraslarının en önemli ‘taşıyıcı’ sı bu semboller, sıradan işaretler olmayıp içinde aynı anda birden fazla anlamı da barındırabilir. Semboller, zahir (görünen) ve batın (görünmeyen) olmak üzere iki grup halinde ele alan araştırmacılar, her birinin ‘gizli sırrın dışavurumu’ (inisiyatif) anlamının olduğunu ifade ederler. İşte bu eser odaklı çalışmada doğa sembollerinin ne anlama geldiği ve Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesindeki menkıbelerin içerisinde karşımıza çıktığında aklımızda ne/neleri tahayyül ettirmesi gerektiği yazılmıştır.

Sembol kelimesi, kendisiyle ilgili kavramı ‘öz’ şeklinde ifade eder ve eski Mısır dilindeki *symbolon* ve Latince’deki *symbolus*, Yunanca *bir bütüne ait iki parçayı-şeyi birleştirmek, bir arada toplayıp bağlamak* anlamındaki *sumolon* kelimesinden türer²⁶. Beş duyu organımızla idraki zor herhangi bir şeyi, başka bir ifade ile soyutu somut hale getirebilen sembol, *duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne*; sembolizm ise, *doğalcılığa karşı çıkıp doğrudan doğruya nesnel olarak verilmiş olanı aşarak, aşkın olanı, duyuşsal olmayanı, sonsuz olanı, gizemli olanı dile getirmeye ve betimlemeye çalışan akım* olarak tanımlanır. ‘Remz’, ‘misal’, ‘nişane’, ‘rumuz’, ‘rumuzat’, ‘alame’’, ‘temsil’, ‘timsal’, ‘işaret (imge)’, ‘im’, ‘alem’ ‘gösterge’, ‘motif’ gibi eş sözcükleri de bulunmaktadır.

1.2.2. Sembolün Tarihi

İnsanoğlu, duygu ve düşüncelerini ifade ederken hem herkesin anlayabileceği açık bir anlatım dili kullanır, hem de bazen örtük bir şekilde ve somut olanın ötesinde bir söyleyiş tarzına yönelir. Böyle bir durum, sembollerin kullanım sahasını kaçınılmaz bir biçimde genişletmektedir. İdrak edilmesi veya tahayyülü zor soyut bir şeyi zihne taşımakta ‘aracı’lık eden semboller insanlık tarihi kadar eskidir. Burada tarihi iki

²⁵ Mehmet Ateş, **Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri**, 4. bs. (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2014), 36.

²⁶ Alparslan Salt, **Semboller**. 3. bs. (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2017), 5.

süreçten bahsedilebilir: Birincisi, sembolün belirgin bir olayla birlikte şekillenip önem kazanmasıdır ki bu sürece Kâbe'yi örnek verebiliriz. Kâbe, Hz. Âdem'den itibaren var olan bir yapıdır. Ancak onun Müslümanlar için kible değeri kazanması, son peygamber Hz. Muhammed ile birlikte olmuştur. Ya da haç (çarmıh) örneğini verecek olursak, öncesinde herhangi bir önem arz etmeyen veya dini bir temsil değeri taşımayan bu nesne, Hz. İsa haça gerilip tarihi bir olay yaşandığı andan itibaren Hristiyanlar için bir anlam ifade etmeye başladı. Sayı ve rakamların değeri de bu şekildedir. Mesela, on sayısı Pisagorculardan sonra tamamlanmışlığın (mükemmelliğin) sayısı olma anlamını edinir. Araplar ve Müslümanlar onlu sistemi kullanmış, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde cennetle müjdelenen insan sayısı on olmuş (aşere-i mübeşşere), Şia inancında Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Muharrem'in onuncu günü mukaddes kabul edilip bu ayın ilk on günü süresince *Dehname* (On Kitap) okunmuştur. Menkıbelere baktığımızda müridlerin etrafında on gözde mürid bulunduğunu görürüz. Türk tarihçilerin ona farklı onlu olaylar atfetmesine, Osmanlıların onuncu padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın hicri takvime göre onuncu asırda dünyaya gelmesi ve on oğula sahip olması sebeptir. Bu tarihi olayı kutsal sayarak askeri birlikler on ve katlarına göre düzenlenmiştir. Yani tarihi bir olaydan önce sembol olmayan şey, tarihi bir hadise yaşandıktan sonra aniden sembolleştirilebilir. İkincisi de, sembolün tam bir kültürel merkezden çıkmış olabilme ihtimali ve bundan ötürü bir kimsenin, sembolü diğer tüm geleneklerde ister istemez yeniden bulunmuş olduğunu düşünmemesi gerektiğidir²⁷. Sembollerin bir tarihinden bahsedilebilmesi için anlamını yitirmemiş ve işlevini kaybetmemiş olması gerekir. Aksi takdirde bir şeyin sembol olarak tarihinden söz etmek olanaksızdır.

Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan insanın bizatihi bir sembol olduğunu söylemek de yerinde olacaktır. 'Gerçek' simgenin ta kendisi olan insan en basit ifadeyle yaşamını sürdürebilmek adına bu sembollerin ne anlama geldiğini iyi bilmelidir. Ortada böyle güçlü bir neden bulunmasına rağmen üzerinde derin akademik araştırmalar yapılmamış bir alan olarak kenarda duran semboller taşıdığı anlamlar itibarıyla evrensel değildir. Zamanın ve mekânın değişmesiyle başka formlara bürünmüş, bazı değişimler yaşamış ve yaşamaktadır.

1.2.3. Sembol Çeşitleri

²⁷ Galip Atasağın, "İlahi Dinlerde Dini Semboller" (Doktora Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 8-9; Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 117-118.

*Açıklanamaz olanın ifade biçimi, bazı şeylerin (duyularla algılanamayan) bilinmesini (algılanmasını) sağlayan görünür işaretler, bir nesneye veya ruhi bir unsura eklenen hissedilir bir tasavvur ve kendisinden başka bir hakikate dikkat çeken herhangi bir işaret*²⁸ gibi tanımları olan sembol, insanın düşünce dünyasında kuşkusuz oldukça geniş yer kaplamaktadır. Hatta düşünme yetisinden uzak hayvanlar dahi bir kısım sembollerini gördüğünde veya işittiğinde farklı reaksiyonlar verir. Örneğin, belli bir eğitim sürecinden geçtikten sonra bir köpek zil sesini duyduğu zaman yemeğe çağrıldığını hissedebilmektedir.

Bilim insanları sembollerini kullanışları, nitelikleri bakımından çeşitli sınıflara ayırmışlardır. Bu sınıflandırmaları şöyle sıralayabiliriz:

İlki, Amerikalı bilim adamı Edwyn Bevan'ın yaptığı, temsil ettikleri şeylere göre, 'Şeffaf veya Arkasını Görebildiğimiz Semboller' ve 'Şeffaf Olmayan Semboller veya Arkasını Göremediğimiz Semboller' diye ikiye ayırdığı sınıflandırmadır. Herhangi bir şeyi, başka dil ve terimlerle daha açık bir biçimde idrak edebileceğimiz şekilde temsil eden *Şeffaf veya Arkasını Görebildiğimiz Semboller*, başka sembollerin yerine de kullanılabilir. Dini semboller olarak da tanımlayabileceğimiz *Şeffaf Olmayan veya Arkasını Göremediğimiz Semboller*, Tanrı hakkında kullanılan her türlü simgesel söylemlerdir. Kimi semboller ile gerçek anlamları arasındaki bağ öyle kuvvetlidir ki, onun yerine başka bir sembol geçemez. Hristiyan inancındaki Allah-Baba anlayışı bu gruba örnek verilebilir.

Bu sınıflandırmaların ikincisine, Walter Marshall Urban'inkini verebiliriz. Yale Üniversitesi Profesörü Urban, sembollerini üç grupta toplamıştır. Bunlar; 'Dıştan Gelen (Arızı-Geçici) veya İhtiyari (Keyfi) Semboller', 'İçten, Yaratılıştan Gelen veya Tanımlayıcı Semboller' ve 'Anlayış (Bir Şeyin İç Yüzünü Kavrama) Sembolleridir'. *Dıştan Gelen (Arızı-Geçici) veya İhtiyari (Keyfi) Semboller* grubuna bilim sembollerini girer. *İçten, Yaratılıştan Gelen veya Tanımlayıcı Semboller*, din ve sanat sembollerinin grubudur. *Anlayış (bir şeyin iç yüzünü kavrama) Semboller*, şiir ve dine olduğu gibi doğuştan gelen ya da temel sembollerin alt türüdür ve onların anlaşılmasına yardımcı olur.

Diğer bir tasnife göre semboller 'kalıp', 'geleneksel' ve 'temel' olarak üçe ayrılır. *Kalıp Semboller*, şiirde kullanılan klişe sözler ve teşbihlerdir. *Geleneksel Semboller*

²⁸ Atasağun, 1-2.

grubuna sembol ile işaret ettiği şey arasında geleneğe dayanan bağlantı haricinde hiçbir benzeşim bulunmayan semboller girer. Örneğin, bayrak bir ülkeyi; vaftiz edilirken içinde yıkanılan su, Hz. Süleyman'ın tahtı, Zemzem suyu, Kâbe'de bulunan 'Hacer'ül-Esved' (Siyah Taş) bir din veya dini bir topluluğu simgeler. Bir tekerlekli sandalye resmi, sakatları veya onlara sağlanan bir takım kolaylıkları sembolize ederken, herhangi bir arabanın plakası üzerinde bu resim varsa, bu arabanın özel bir teçhizatla donandığı ve sakat bir insana ait olduğu anlaşılır. Ya da bir merdiven basamaklarına gelirken görülen bir tekerlekli sandalye resmi ve bir ok işareti tekerlekli sandalyelilerin bu yolu izlemeleri gerektiğini gösterir. Bu gruptaki semboller, ses taklitlerine dayananların dışındaki tüm sözcükleri kapsamaktadır. Haç veya bayrak gibi somut bir nesne olduğunda bu, insanların zihninde temsil edilen şeyle bütünleşir. Dolayısıyla bir ülke veya bir azize karşı gösterilen saygı sembole yönelir. *Temel Semboller*, sonsuzluğu insanı çepeçevre saran ve kimi yönleri insanın içyüzünün bir parçası olarak görülen evrenin ilk zamanlarının farklı görüntülerinin insandaki bir tezahürüdür. İnsanın bilgi sınırını geçer, onda bir hayret duygusu oluşturur. Ruh, evrenin sonsuzluğunu yansıtıcı özelliğiyle belirli şekiller içinde sonlu hale geldiği ilkelere karşı bir aynadır.

Son bir sınıflandırmaya göre semboller dört kısma ayrılır: 'Lisan Sembolü', 'Faaliyet-Merasim Sembolleri', 'Tabiat Sembolleri', 'Sanat Sembolleri'. *Lisan Sembolüne*; Hindistan'da mukaddes kelime "Om", tarikatlarda kullanılan "Hay, Hu" gibi neredeyse tüm kültürlerde bulunan en basit ve aynı zamanda en kutsal söz ve sesler girmektedir. Dinlerde kullanılan her kavram bir simgedir ve bunlar dünyevi fakat ruhani bir gerçeği işaret eder. Bu sembol grubunun bir başka türü, Hristiyan kilisesinde dinin hakikatlerini ifade etmeye çalışan ve böylece onun aşılabilir sınırlarına atıfta bulunulan akidelerdir ve bunlar 'Symbolon' veya 'Sembol' şeklinde isimlendirilmiştir. *Faaliyet - Merasim Sembolleri*, ilahi bir gerçeği sembolize etmek amacıyla düzenlenen ayinler, genellikle mitolojide anlatılan mistik gerçeğin tekrarlanması veya geçmişte meydana gelen olayların şimdiye taşınmasıdır. *Tabiat Sembolleri*, insanın doğada gördüğü ay, yıldız, kuş, dağ, güneş, su gibi sembollerdir ve ilkel zamanlardan beri farklı topluluklarda farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu çalışmanın da konusu olan tabiat sembollerinden olan kuşların insan ruhu taşıdığına inanılmış, dağlar manen yükselmenin ve Tanrı'nın mekânı kabul edilmiş, su

sonsuzluğu ve hayatı sembolize etmiştir. *Sanat Sembolleri*, insan eseri semboller olup sanatın her dalında kullanılan sembollerdir²⁹.

Sembollerin daha çok, eski uygarlıklara ait yapıtlarda çizimler ve heykeller olarak; mitolojilerde, masallarda, kutsal metinlerde ise sözcük ve kavramlar şeklinde ortaya çıktığını söyleyen Alparslan Salt, ezoterik (gizemli) görüşten hareketle doğadaki tüm canlıların bir sembolizm içerdiğini ifade eder³⁰. Sembolleri çözümleyebilmek için sahip oldukları özelliklerinin (biçimi, rengi, sayısı vs.) hiçbirini göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamdan yola çıkıldığında sembolleri nitelikleri bakımından yedi kategoride incelemek mümkündür:

Biçimsel Semboller. Daire, küre, insanın biçimi gibi sembolün anlamı, varlığı, doğadaki diğer varlıklar arasındaki yeri ve onlarla olan bağlantıları önemlidir. Üç boyutlu cisimler arasından küreyi ele alalım: Onu diğer biçimlerden ayıran en temel özelliği, yeryüzündeki tüm noktaların merkeze eşit uzaklıkta olduğu tek cisim olmasıdır. İnsan, içindeki topluluk bir felakete duçar olduğunda, tıpkı Hz. Hud'un yaptığı gibi, korumak istediği şeyin çevresine çember çizerek şerli ruhları o kişiden uzaklaştırabilir ya da bir kimsenin üzerindeki hastalığı kendi üzerine almak için hastanın etrafında dolaşabilir. Buna iyi bir örnek Moğol İmparatoru Babür'dür. Oğlundaki hastalığın kendisine geçmesi için oğlunun etrafında birkaç kez dolandır. Oğlu hastalıktan kurtulurken, kendisi ise bir süre sonra ölür.

Renklerle ilgili semboller. Renklerin fiziksel ve psişik etkilerinin farklı olduğu dikkate alınırsa, sembolün renginin de bir mana ifade ettiği anlaşılır. Işığın ve karanlığın oluşturduğu renklerden siyaha baktığımızda, Nizami'nin şiirlerinde Satürn'ün rengi olduğunu görürüz. Gezegenlerin en sonuncusu olan Satürn, siyahın ötesinde başka renk olmadığı için bu renkle özdeşleştirilmiştir. Yeşil ve beyaz rengi her zaman cennetle ve olumlu şeylerle ilintilidir. Türbeler daima yeşil renkte inşa edilmiştir. Bu durum mezarda yatan kişinin cennette olma umudunu simgeler. Peygamberin de rengidir ve soyundan gelen kimseler seyit olduklarını ifade etmek adına yeşil sarık bağlamışlardır. Kırmızı yaşamın, aşkın, kanın, şarabın, gazabın, ateşin, öfkenin ve gülün rengidir. Rüyalarda siyah ve beyaz renklerinin görülmesi hayırların, kırmızı ve siyah renklerinin görülmesi ise şerlerin işareti olmuştur. Kırmızı, rüyalarda bazen de 'murat, sevinç, haber' anlamlarıyla tevil edilmiştir.

²⁹ age, 4-8.

³⁰ Salt, 6.

Lacivert matemini rengi iken, sarı güçsüzlüğün, hastalığın, kanı çekilmiş aşığın sembolü olmuştur.

Yeri gelmişken bu kısımda, rüyalarındaki sembollerden de söz etmekte fayda vardır. Rüya bir ilim alanıdır ve onu gören kimsenin bilinçaltı ve manevi dünyası kendisine has olduğundan rüyalarındaki semboller de bireyseldir. Birinin rüyasındaki sembol, başka biri zihninde ona farklı bir anlam yüklediği için başka bir mana ifade ediyor olabilir. Örneğin, aslan sembolünün bir kişi için iktidar, güç, cesaret; diğeri için de tehlike anlamı taşıyan iki kişi düşünelim. Yükledikleri anlamlardan ötürü bu kişilerin rüyalarında gördüğü aslan farklı mesajlar verecektir.

Ayrıca bu bölümde, Hz. Yusuf'un rüyasını da içerisindeki doğa sembolleri ve taşıdıkları anlamlar açısından anlatmak yerinde olacaktır³¹:

“Hani bir vakitler Yusuf, babasına demişti ki: ‘Babacığım, ben rüyada on bir yıldızla, güneşi ve Ay’ı bana secde ederken gördüm. Babası: ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra sana bir tuzak kururlar. Çünkü şeytan insanın açıkça düşmanıdır. Ve işte böyle, Rabbin seni seçecek ve sana rüya tabirinden bilgiler öğretecek.’”

Hakikaten de kardeşleri tarafından kıskanılıp kuyuya atılan Yusuf, başından birçok hadise geçtikten sonra Mısır’a sultan olur ve on bir kardeşi ile anne babası ona muti olurlar. Böylece Yusuf’un sembolik rüyası yıllar sonra aynen gerçekleşmiş olur.

Sayısal semboller. Ruhsal öğretilerin aktardığına göre tüm evren sayılar üzerine kurulmuş mükemmel bir sistemdir. Kimi sembollerde de sadece sayısal sembolizm görülmektedir. Sayılar, farklı kültürlerde çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Allah’ın tekliği (Ehadiyet) ve birliğine (Vahdaniyet) şahadet edilmesi Müslüman olmanın ilk koşulu sayılmıştır. İslamiyet’te özellikle tek sayılara vurgu yapılmış ve bunlar eril (müzekker), çift sayılar da dişil (müennes) kabul edilmiştir. Alfabenin ilk harfi elifin sayısal değeri 1 olduğundan bu harfin Tanrı’nın şifresini gizlediği düşünülmüştür. Tekliğe atfedilen önem, “Allah tektir, teki sever” deyişiyle günümüze kadar süregelmiş, Velâyetnamede de, “Üçler, beşler, yediler hatırına” diye bir niyaz şeklinde sunulmuştur. Tekliğin tüm kutsallığına rağmen gece-gündüz değişimi, pozitif-negatif elektrik akımlar, nefes alıp-verme, celal-cemal sıfatlarında olduğu gibi yaratılış, Yaratıcı ve yaratılan ikiliğini zorunlu kılar. Yaratma emri olan ‘Kün’deki harfler de iki tanedir, dolayısıyla tüm bunlar ilahi birliği saklayan iki renkli elbiseye benzer. B harfinin sayısal değeri de 2’dir ve yaratılmış her şeydeki batını (görünmez) ikiliği temsil eder. Geometrik bir şekli (üçgen) meydana getiren üç rakamı belli

³¹ Kur’an-ı Kerim, 12/4-6.

şeyleri tekrar etmemiz istendiğinde kullanılır: üç kere kapıyı tıklatmak, bir kuralı üç kez söylemek, hata yapan birine üç kez şans vermek gibi. Hatta bu, halk arasında da ‘Allah’ın hakkı üçtür’ şeklinde söylenegelmiştir. Şiilerdeki Allah-Muhammed-Ali söylemi, İsmaililer’de Muhammed-Ali-İmam veya başka gruplarda Muhammed-Ali-Selman-ı Farisi üçlüsüne evrilir. Düzenin rakamı dört, karenin de sayısıdır. Dört yön (kuzey, güney, doğu, batı), dört unsur (hava, ateş, su, toprak), dört melek (Azrail, Mikail, İsrail, Cebrail), dört kitap (Tevrat, Zebur, İncil, Kur’an), dört halife (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali), dört mezhebin varlığı ve İslam fıkında zina suçunun kesinleşmesi için dört şahit şartı aranması dördün kuşkusuz tesadüfi olmadığını ortaya koyar. Dört rakamı düzenleyici güç olarak şehir ve bina yapılanmalarında kullanılır. Yazarının Hz. Ali olduğu bilinen Nehcü’l-Belâga’da iman ve küfrün esasları da dört ayak üzerine bina edilir: *“İman, dört temel üzerinde durur: sabır, kesinlik, adalet, gayret; sabrın dört temel direği vardır: şevk, şefkat, züht ve uyanıklık. Akıldan başka zenginlik yoktur; cehaletten başka fakirlik yoktur; iyi davranıştan başka miras yoktur; iyi nasihatten başka yardımcı yoktur.”* Beş, İslam’da özel bir yere sahiptir. En başta insan beş duyu organı ile yeryüzüne gönderilmiştir (görme, işitme, koklama, tatma, dokunma). İslam’ın şartları beştir (kelime-i şهادet, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek) ve namaz vakitleri de günün beş ayrı dilimine (sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı) ayrılmıştır. Allah kelimesinin beşinci harfi olan h’nin sayısal değeri beş, Hz. Muhammed’in hane halkının (Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin) sayısıdır ve şariat getirdiklerinden ötürü peygamberler de ulu’l-azm olarak beşe ayrılmıştır (Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed). Fütüvvet teşkilatlarında talibe şedd kuşanma töreninde şedd, İslam’ın beş şartını hatırlatmak için beş kat sarılır. *“Andolsun biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi”*³² ayeti bizi altı rakamının önemini araştırmaya iter. *“Allah balarısına vahyetti”*³³ ayetinde arı kovanının altıgen yapısından bahsedilmesi mecazi lisanda küp şeklinde resmedilen dünyanın yapısına yerinde bir gönderme olmuştur. Büyü (sihir) işareti olarak da altıgen şekli kullanılmaktadır. Üç ve dördün toplamı yedi rakamı pek çok kültürde önemli bir semboldür. Hacıların Kâbe’nin etrafında yedi defa dönmesi ve şeytanı yedi taşla taşlaması, yedi feleğin bulunması, göğün yedi kat üzerine bina edilmesi yedi katmanlı anlamı bulunan Kur’an’ın yedi

³² age, 50/38.

³³ age, 16/68.

okuma biçiminin (kıraat) olması verebileceğimiz örneklerdir. Cehennem bölümlerinin yedi olmasına karşın, cennetin sekiz katmandan oluşması bazı müfessirlere göre, Yaratıcının rahmetinin gazabını geçtiği yönünde bir göstergedir. Budha'nın sekiz aşamalı yüce yöntemi (doğru bakış ve kavrama, doğru düşünce ve niyet, doğru konuşma, doğru davranma, doğru meslek, kendini geliştirmek için sürekli çaba, doğru farkındalık, doğru konsantrasyon), yogada yine sekiz aşamalı bir yol olarak karşımıza çıkar: yama (dini yasaklara uyma), niyama (dini emirlere uyma), asana (oturuş tekniği), pranayama (nefes egzersizi), pradyahara (kişinin kendi iç dünyasına yönelmesi, dharana (konsantrasyon), dhyana (meditasyon), samadhi (vecd hali). İslam tasavvufunda Abdülkadir Geylani oğluna dinin sekiz haslet üzerine inşa edildiğini söyler: Sehâ (İbrahim'in hasleti), rızâ (İshak'ın hasleti), sabır (Eyyub'un hasleti), işaret (Zekeriyya'nın hasleti), gurbet (Yusuf'un hasleti), yün elbise giymek (Yahya'nın hasleti), seyahat (Musa'nın hasleti), fakr (Resulullah'ın hasleti). Nizami'nin *Heft Peyker (Yedi Güzel)* eserine karşılık Emir Hüsrev *Heşt Bihişt (Sekiz Cennet)* adlı destanı kaleme almıştır. Söz konusu destanda da *Gülistan* ile *Baharistan* eserinde de bahçe tasvirleri sekizgen biçimindedir. Ayrıca *Gülistan* ve *Baharistan*'da bahçeler sekiz bölmeden oluşur. Böylece ideal bahçe olarak cennet bahçeleri resmedilir. Sonuç olarak, İslamiyet ya da başka dinlerin sekiz sayısını ebedi saadete ulaşmak için kullandıkları ve ruha ulaşan yolculuğu sekiz aşamaya böldükleri görülmektedir. Üçün katı dokuz, İslam'daki dokuz felekte ve Farslardaki Nüh Sipih (Dokuz Felek)'de karşımıza çıkar. Türklerde makam sahibi birine dokuz sayısının katlarınca hediye getirme geleneği dokuz sözcüğünü 'hediye, ikram' sözcüklerine dönüştürmüştür. Sembolün tarihi bölümünde on sayısını açıkladığımız için diğer kutsal bir sayı olan on ikiye geçelim. Bu sayı, on iki burç (koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık) ve Şia'nın on iki imamında (Hz. Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa-i Kazım, Ali Rıza, Muhammed Taki, Ali Naki, Hasan Askeri, Muhammed Mehdi) görülür. On dört sayısına dolunaya benzetilen on dört yaşındaki temiz yüzlü bir oğlan, Şiilerdeki on dört masum (İmam Hasan'ın oğlu Abdullah ve Kasım, İmam Hüseyin'in oğlu Abdullah ve Ali Asgar, İmam Zeynel Abidin'in oğlu Kasım, İmam Muhammed Bakır'ın oğlu Ali Eftan, İmam Cafer Sadık'ın oğulları Abdullah ve Yahya Hadi, İmam Musa Kazım'ın oğulları Salih ve Tayyip, İmam Muhammed Taki'nin oğlu Cafer, İmam Ali Naki'nin oğlu Cafer, İmam Hasanü'l-Asgar'ın oğlu Kasım), on dördün katı olan yirmi sekizin alfabe sayısı olması ve bu

harflerden on dördünün şemsi (güneş) on dördünün kameri (ay) harfler olması gibi örnekler verilebilir. Beş vakit kılınan namazın rekâtlarının sayısı on yedi, Mevlana'nın *Mesnevisindeki* giriş bölümlerinin sayısı on sekizdir ve on sekiz bin âlem kavramı da çok eskiden beri bilinen bir kavramdır. Bir (vahid) sözcüğünün sayısal değeri olan on dokuz sayısı Bahailerin kutsal sayısıdır. Ayrıca cehennem on dokuz sadık bekçisi bulunmaktadır. Kırkın, sayılar içerisinde belki de en fazla kutsallık kazanan sayı olduğunu söyleyebiliriz. M harfinin sayısal değeri kırktır. Hz. Muhammed, Hud, İdris ve Salih'e kırk yaşında peygamberlik gelmesi, İslam tasavvufunda insanın kırk makamla Tanrı'ya ulaşmaya çalışması ve lohusalığın kırk gün sürmesi arınmanın kırk sayısı ile bir bağlantısının olduğunu göstergesidir. İnsanoğlunun bir şeyi alışkanlık haline getirmesi ve kâmil imana erişmek için kırk günlük inzivaya çekilmesi, peri masallarında düğünlerin kırk gün kırk gece sürmesi, kahramanların kırk savaştan sonra galip olması, Yasin suresini kırk defa okuyanın işlerinin düzene girmesi gibi örneklerle bu sayının önemi çoğaltılabilir. Yetmiş iki sayısı, İslam'da fırka-i naciyye (kurtulan grup) yani ehl-i sünnet ve'l-cemaati tanımlarken kullanılır. Son olarak Allah'ın doksan dokuz ismi (Esmâ-i Hüsnâ) vardır ve *Binbir Gece Masallarındaki* 'sonsuz' u ifade etmesi bakımından bin bir sayısı dikkate değerdir.

Doğadaki canlı sembolleri. Nergis, aslan gibi sembollerin çözümlenmesinde söz konusu canlıların fiziksel özelliklerinin iyi bilinmesi gerekir. Halk arasında aslanın aksırığından doğduğuna inanılan kedinin, Hz. Muhammed'in başını okşamasından ötürü İslamiyet'te temiz kabul edildiği bir hakikattir. Hatta Peygamberin parmaklarının izlerinin hâlâ da kedilerin altında dört koyu şerit şeklinde olduğuna dair bir inanış vardır. Yine Hz. Muhammed'in sözlerini en çok nakleden kişi olarak bilinen Abdurrahman b. Sahr'ın lakabı, kedileri çok sevdiğinden ve onları koruyup beslemesinden ötürü 'kedicik babası' anlamına gelen Ebu Hüreyre'dir. Köpeğin sahibine olan bağlılığı, kurdun astlık-üstlük düzenine olan saygısı, pelikanın şefkatli oluşu ve guguk kuşunun başka kuşların yuvalarını yuva edinmesi gibi daha birçok örnek bu grupta sayılabilir.

Kişi ve kişiliklerle ilgili semboller. Sembolizme konu olan kişinin sergilediği karakter.

Olaylarla ilgili semboller. Neo-spiritüalist görüş, sufi ve kimi tradisyonlar insanın karşısına çıkan hiçbir olayın tesadüfi olmadığını, çoğunda bir mesajın saklı olduğunu söylerler. *Doğadaki cansız nesnelerin sembolleri*³⁴.

1.2.4. Bilim Dallarının Sembolle İlişkisi

Bütün evren bir semboller âlemi ise, bilim dalları farklı sembolleri tanımlar ve anlamlarını çözümlemeye çalışır. Semboller, bilim dallarında dilden daha belirli, keskindir. Bu yüzden dildeki sözcüklerin çok daha geniş çağrışımlara sahip olduğunu söylemek gerekir. Örneğin, Pi sayısının her medeniyette 3,14'ü işaret etmesi, kimyadaki 'O' nun bütün kültürlerde oksijeni göstermesi gibi sayısal ilimlerde gösterilen formüller bütün insanlığı ilgilendirir. Ancak dildeki bir sözcük ya da kavram bu kadar keskin anlamlara gelmeyebilir. Mesela bir kimse 'gül' kelimesinden çiçek olan gülü, başka biri ise gülmek eylemini anlayabilir. Çok anlamlı olduğundan dolayı bu tür sözcükleri ancak tamlamalarla kullandığımızda ne demek istediğimizi anlatabiliriz: Gül çiçeği ve yüzündeki gülme ifadesi gibi. Çeşitli bilim dallarında simgeler değişik fonksiyonlarla kullanılmaktadır. Mantıkta, metafizikte, dilbilimde, toplumbilimde, sanatta, psikoloji ve halkbilimde değişik anlamlarla karşımıza çıkan sembollere kısaca değinelim:

1.2.4.1. Mantıkta Sembol

Özellikle logaritma türü gibi soyut bir kavramı gösteren işaretlerdir. Mantık biliminde kullanılan sembolleri ikiye ayıran Ernst von Aster, özelliklerini şöyle anlatır³⁵:

“Yapma ve doğal olmak üzere iki türlü simge vardır. Yapma simgeler, her şeyden önce, bir nesnenin temsilcisi olarak kullandığımız sözcükler ve dil imgeleridir. Bir yapma simgenin gösterdiği nesneyle hiçbir benzerliği yoktur, nesneyi yansıtmaz, belirlemez, onu sadece temsil eder. Bu gibi yapma simgeleri biz nesnelere isteğimizce karışık yaparız ya da hiç olmazsa isteğimizce karşılık yapabiliriz. Doğal simgelerse hatırlama imgeleridir. Hatırlama, geçmişin bir simgesidir. İrademizin ürünü değildir, bilinçle ayrılmayacak bir niteliktedir, hatırlanan nesneyi hem temsil eder, hem de betimler ve yansıtır.”

Yapma ve doğal olmak üzere sembolleri iki kısma ayıran bilim adamı, yapma sembollerin sözcükler olduğunu, doğal sembollerin ise geçmişe bize hatırlatan şey olduğunu ifade eder.

1.2.4.2. Metafizikte Sembol

³⁴ Salt, 6-7; Schimmel, *Tanrının Yeryüzündeki*, 112-121.

³⁵ Birsal Çağlar, “Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme”, (Yüksek Lisans Tezi, KÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 19.

İnsanoğlu, taşıdığı din ve inançtan dolayı varlığa bazen görünenin çok ötesinde bir anlam yüklemek ister. Görünen ve asli olan anlamla görünmeyen (batın) anlam arasındaki ilişki şöyle açıklanabilir: Zahir varlık, semboller dünyasına açılan bir kapıdır ve kapı açılmadan ‘diğer taraf’ a geçmek mümkün değildir. Batınilik, Hurufilik gibi mistik öğretiler, kelimeleri birer sembol kabul ederler ve bunların arkasında gizli ve gizemli bir veya birkaç anlam olduğunu ileri sürerler.

Metafizikte, ‘görünmeyeni dile getiren’ olarak tanımlanan sembol, bu tanımla inançsal olanı vurgular. Üstün, görünmeyen ve bilinmeyen yüce varlığı anlamaya çalışan ilksel insan, onun bir sembolünü yapmak zorunda kalmış ve ortaya koyduğu bu sembole tapmıştır. İnsanın kendi yarattığını kutsal sayması böylelikle bir sembolle başlamış, sembol ilksel inançların kaynağı olmuştur.

Tanrı kavramı başta olmak üzere bayrak, sancak, marş, milli bayramların hepsi birer dini semboldür. Dini anlatımlar, muhakkak sembollerden yardım alır. Daha çok karmaşık gerçekleri dolaylı yollardan anlatarak anlaşılmasına rehberlik eden dini semboller, bazı olayları kalıplaştırır ve onu gördüğümüzde yaşanan olayı hatırlamamıza vesile olur. Tıpkı Hristiyanlar için neredeyse en önemli sembol sayılabilecek haçın çağrıştırdığı gibi. Tanrı’yı sembolleştirme İslamiyet’te yasaktır fakat bu durum ‘dini hayatta hiçbir sembolün kullanımına yer verilmez’ demek değildir. Çünkü sembolleri kullanmadan insanın, içinde bulunan dünyanın, geleceğin bir yorumu yapılamaz. Eğer sembolleri kullanmada bir sakınca olsa idi, Yaratıcı da hiç sembol kullanmazdı. Mesela, Kur’an-ı Kerim’de Allah kıyamet sahnesini anlatırken, *“O gün suçlular simalarından (huylarının oluşturduğu görünümünden) tanınır”*³⁶ der. Başka ayetlerde suçlu bir simanın, siyah renginde olacağı söylenir. Sembolün renk olarak ortaya çıktığı bu ayette siyah, kötülüğü ve günahlarla kararmayı temsil eder. Başka bir ayette *“Kuşkusuz takva sahipleri gölgeler altında ve pınar başlarındadır”*³⁷ denir. Böylece cennet tasviri yapılırken yine dünyevi sembollerden faydalanılır. Dolayısıyla tabiattaki her sembol, tabiatın bir tasvirini yapmak için değil yorumlanabilmesi için gereklidir ve insanların doğayı daha iyi anlamasını sağlama gayesi taşır.

Kutsal metinlerdeki sembolizmin sebepleri iki madde halinde sıralanabilir: İnsanlar arasındaki anlayış farklılığı ile dönemin koşulları ve gelişim düzeyi. Gerçeğe ait

³⁶ Kur’an-ı Kerim, 55/41.

³⁷ age, 77/41.

bilgilerin enerjilerini taşıyabilmeleri açısından insanların kapasiteleri, anlayış ve zihinsel seviyeleri mutlak surette değişiklik gösterir. Bazı derin bilgiler, ehil olmayanların veya idraki oturmamış kimselerin eline geçtiği vakit, bu sakıncalı durumun onları ileri taşımak yerine aşağılara düşürebilme ihtimali olduğu için her insan her bilgiyi yüklenemez. Hâlbuki bir kutsal metnin herkes tarafından anlaşılabilmesi için muhatap olduğu toplumdaki bireylerin tümünün duyuş ve kavrayış sınırına uygun indirilmesi gerekir. Dolayısıyla kutsal bir metnin, okunduğunda kişiyi karmaşıklığa sürüklemeyip şuur seviyesini bir öncekinden daha iyi duruma getirecek şekilde her insan düzeyine göre hazırlanmış olması elzemdir. Böyle bir düzen ancak ve ancak evrendeki derecelendirme kurallarına uygun olarak gerçeğe uygun bilgileri yavaş yavaş öğrenmeye imkân sağlayan sembollerle kurulabilir.

Kutsal metnin indirildiği zamanın koşulları ve bilimsel olarak insanların fazla gelişmemiş olması, bazı hakikatlerin anlaşılabilmesine engeldir. Metapsişik bilimci Bedri Ruhselman bu madde hakkında şöyle söyler³⁸:

“Dinler birer tekâmül yoludur. Orada hakikatler zaman ve mekânın gereklerine ve insanların anlayış düzeylerine göre düzenlenmiş talimat içinde sunulur. Büyük hakikatler her dinde vardır. Bizim bunu göremememiz yine kendi hatamızın bir sonucudur. Dinlerde söylenmiş şeyler, ancak söylenmesi gerekenlerdir. Açık olarak söylenmeyen şeyler ise o dinin indiği zamanlarda söylenmemesi veya kapalı geçilmesi gereken hakikatlerdir.”

Dini semboller, diğer sembollerden farklı olarak yok edilemez ya da başka sembollerle değiştirilemez. Onlar basit bir iletişim aracı değil, derin duygu ve anlam yüklüdürler.

1.2.4.3. Dilbilimde Sembol

Dil, sözcükleri ve kuralları ile topluma ait bir semboller sistemidir. Buna bağlı olarak dil göstergelerinin her biri birer sembol olarak ortaya çıkar. Dilbilimde, dilde kullanılan tüm kelimeler insanlar arasında uzlaşım sağlayan birer sembol kabul edilirler.

Dilbilimin konuları arasında yerini alan ses sembolizmi, sözcüğü oluşturan sesbirim ya da ses dizgesi ile sözcüğün söylendiği anda insan zihninde belirttiği anlam arasındaki ilişkidir. Ses ve anlam arasındaki düşünceler ilk olarak Platon’un *Cratylus* adlı eserinde kendini göstermektedir. Bu eserde, Sokrates iki öğrencisi ile birlikte nesneler ile onlara verilen isimler arasında herhangi bir bağın olup olmadığını

³⁸ Salt, 14.

tartışmaktadır. Platon'un öne sürdüğü ses ve anlam arasındaki ilişki fikri, XX. yüzyılda modern dilbilimini kuran Ferdinand de Saussure'ye gelindiğinde evrilir. Saussure, dil göstergelerinin tesadüfi/keyfi olduğunu, gösteren (ses dizgesi) ile gösterilen (anlam) arasındaki bağı nedensiz olduğunu savunur. Ancak dilbilimciler Otto Jerpersen ve Edward Sapir, Platon'un düşüncesini tekrar gün yüzüne çıkarıp onun haklılığını kanıtlamak için büyük ve küçük kavramları üzerine bir deney yaparlar. İngilizce konuşan deneklere farklı boyuttaki iki masa türü olduğunu söyledikleri 'mal' ve 'mil' sözcüğünün hangisinin büyük, hangisinin küçük masayı işaret ettiğini sorarlar. Deneklerin çoğu 'mal' sözcüğünün büyük masaya, 'mil' in de küçük masaya karşılık geldiğini söyler. Yani 'a' geniş ünlünün sesbirimi özelliği bakımından büyüklüğü, 'i' dar ünlünün de küçüklüğü çağrıştırdığı, dolayısıyla dil göstergelerinin nedensiz olamayacağını ortaya koyarlar³⁹.

Ses sembolizmi, diğer bilim dallarında da ses-anlam uygunluğunun insan zihninde oluşturduğu anımsatmalar hakkında araştırmalar yapmaktadır. Mesela, reklamcılıkta kullanılan sözcükler üzerinde yapılan çalışmalar bir hayli önemlidir. Ses sembolizminin ilgilendiği temel konu başlıklarından, kişinin refleks olarak çıkardığı (hıçkırık, öksürük, hapşırık vs.) veya dışarıdan duyduğu sesleri (hayvanların, rüzgârın, suyun, aletlerin çıkardıkları sesler) dildeki en yakın harflerle taklit etmesiyle meydana gelen 'yansıma sözcükler' (Onomatopoeic words) dir. Yansıma sözcükler diller arasında farklılıklar gösterdiğinden, taklit edilecek sesin o dili konuşanlar tarafından algılanış şekliyle alakalı olduğu gibi dilin kendi sınırları doğrultusunda harflere dökülebilmesi ve dolayısıyla da sözcük oluşturabilmesiyle de yakından ilintilidir. 'Fikir veren sesler', ses taklidi ve diğer yansıma sözcükler için kullanılmakta olup ikileme (suyun şırl şırl akması, fis fis konuşmak) ya da zarf (çat diye kırılmak, pat diye düşmek) görevinde karşımıza çıkmaktadır. Fikir veren seslerin yansıma sözcüklerden farkı; beynin zonklaması, kalbin güm güm atması gibi bir hissin betimlemesi, bazen de fıldır fıldır, bingil bingil hareket etmek örneğinde olduğu gibi sesi olmayan bir davranışın harflerle ifade edilebilmesidir. Kelimenin kökünün ilk ya da son hecesinde yan yana gelen iki ya da ikiden çok harfin meydana getirdiği ve farklı köklerde hemen hemen aynı anlamları gösteren ses topluluklarına 'phonesthemes' denir ki, Türkçede buna -rt ile biten birt (bir noktada sıkışıp kalan havadan birden kurtulma), vırt (hızla hareket etme), fırt (bir yerde sıkışan cismin

³⁹ Didem Akyıldız Ay, "Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 57, s. 57 (2017): 19.

patlayıp çıkması) sözcükleri örnek gösterilebilir. Bu seslerin İngilizcede de çokça örneği vardır: (fl-) flash (ani yanıp sönen ışık), ‘moving light (hareketli ışık), flame (parlamak); (-sh) crash (çarpmak), dash (saldırmak), slash (yarmak) gibi⁴⁰.

Dilbilimin önemli bir alanı olup ayrıca işitme duyusu dışında kalan diğer duyumlarla bağlantısı üzerinde de duran ses sembolizmi birçok disiplinin ilgisini çekmektedir.

1.2.4.4. Toplumbilim ve Sembol

Sosyal hayat; duygu, düşünce ve davranış tarzlarından meydana geldiği için bunların her birinin değişik kültür yapılarında farklı farklı sembolizmleri bulunmaktadır. Bir toplumdaki gruplar farklılaştıkça o toplum içerisindeki semboller de farklılaşır. Toplumbilimci Durkeim, sosyal hayatın bütünüyle sembolizm olduğunu düşünür. Toplumsallığın dayandığı temel nokta ve toplumbilimdeki temel kavramlardan biri olarak sembol, hem sosyal bir olayı somutlaştırmada hem de dini ritüellerin anlaşılmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Her uygarlığın mutlak surette bilerek veya bilmeyerek semboller oluşturduğu göz önüne alınırsa, sembol üreten tek varlığın insan olduğu ve bu durumun insana özgü bir nitelik olduğu da bilinir. Gerçekte bir iletişim kodu olan semboller, bulunduğu sosyal ortamda bir anlam ve değer yüklenir. Yüklendiği bu değer, toplumdaki bireyler tarafından kabul görür, böylelikle ortak bir kabul kazanılır.

1.2.4.5. Sanatta Sembol

Dünyayı ve varlığı anlamlandırabilmek için insan ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi yorumlama imkânı sağlayan sanat, gerçekliğin soyut şahsına sembolik söylemlerle bir kimlik kazandırır. Çünkü sözcükler her duygu, düşünce, hayal ve heyecanı karşılamada yeterli değildir ve her birinin taşıdığı ara ve artı anlamlar da bulunabilmektedir. Çok eski medeniyetlerde resim, heykel, mağarada kabartma şeklinde karşımıza çıkan semboller, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ‘Sembolizm (Simgencilik)’ ismiyle bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır.

Bir sembol yaratma çabasına giren ve sözcükleri bireysel, geleneksel ve evrensel anlamlar doğuracak şekilde temsillerle anlatan sanatçı bu davranışıyla görünenin ardını bilmeyi hedefler ve öte âlemlere ulaşmaya çalışır.

1.2.4.6. Psikolojide Sembol

⁴⁰ age, 21-23.

Sembolün aslını mistik dünya görüşünün oluşturduğunu söyleyen Psikolog Allwohn’a göre, sembol ile temsil ettiği gerçek arasında anlaşılamayan bir ilişki bulunmaktadır. Gerçek bir sembol (simge), soyut bir şeyi somut bir şekilde temsil eder ve bilinçaltına kadar derin duygu ve düşünceler uyandırır. Kutsallığı içinde barındıran sembolün iki kanadı vardır: Celal (korku uyandıran) ve cemal (hayranlık uyandıran)⁴¹.

Bir imge ya da düşünüyü olarak dış gerçekleri yansıtan anlaksal bir görüntü olarak tanımlanan simge, genellikle atıfta bulunduğu şey ile bir bağlantı şeklinde ortaya çıkar. Buradaki bağlantı bilinçli bir şekilde tanımlanırken psikanalitik kuramı simgeyi, bir düşüncenin başka bir düşünce ile bilinçdışı yer değiştirmesi olarak tanımlar.

Sevilen bir kimsenin veya bir mekânın resmi, önceden orada geçirilen güzel günlerden ötürü hoş duygular hissettirebilir. Duyguların sembolize edilen şeyden sembole yönelmesi, böylece incelenmesi gereken psikolojik bir olay olarak ortaya çıkar.

1.2.4.7. Halkbilimde Sembol

İçinden çıktığı toplumun duygu, düşünce, hayal kısacası tüm özelliklerini bir ayna gibi yansıtan halk anlatıları oldukça zengin hazinelerdir. Bu hazinenin kökleri, ta ilksel dönemlerin mitik ve sembolik söylemlerine dayanır. Kuşkusuz masallar, bu anlatıların en başında gelir.

*“Bireylerin düşün, duygu, istek, buyruk ve eylemleriyle çevrelerinde gördüklerini anlatmak için kullandıkları kimi çizgi, biçim, resim, ses, doğal ve yapay nesne, insan, hayvan, bitki ya da bunlara ilişkin ürün ve organlardan oluşan geleneksel düzen”*⁴²

olarak açıklanan sembol, o toplumun giyim kuşam tarzı, ev eşyaları, dini merasimleri, kendine özgü davranış ve mimikleri halkbilimdeki semboller halkasını oluşturur. Sevindirici bir haber alırken havaya sıçrama, bir türbeden veya büyük bir kimsenin yanından ayrılırken geri geri giderek hürmet gösterme veya büyüklerin elini öpmek gibi örnekler halkbilimin sınırları dâhilindedir.

1.2.5. Sembol-Mit İlişkisi

⁴¹ Annemarie Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 3, s. 3-4 (1954): 67-68.

⁴² Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, 1. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979), 93’den aktaran Birsal Çağlar, “Türk Mitolojisinde Dört”, 20.

Kolektif hafızada bir belirti bırakan, bırakması istenilen hakikatlerin ve ‘öz’ ün varlığını devam ettirmek gibi bir işlevi olan mitolojinin kendine özgü simgesel anlatımı tarihi belgeler ışığında incelenmelidir. Gerçekle hayalin buluştuğu yer olarak semboller, Mehmet Ateş’e göre farklı topluluklarda hep aynı biçimde anlatılan mitolojilerin resme dönüşmüş şekilleridir. Sembollerin mitolojiden bağımsız oluştuğunu söylemek doğru bir yorum olmaz. Hatta sembollerin üretilmesine neden olduğu, dolayısıyla mitolojinin bir semboller bilimi olduğu ifade edilmelidir.

Belli sembol ve mitolojik anlatıların dünyanın her tarafında ve her zaman diliminde kullanılmasından ötürü sembolü mitolojiden ayırmak yanlış bir uygulamadır, ikisini birlikte alıp bir bütün halinde yazmak daha uygundur. J. Campbell, içerisinde çok fazla imge barındırdığından dolayı mitolojik anlatıların görünen ve görünmeyen olmak üzere iki yüzünün olduğunu ve esasen görünmeyen yüzü hakkında düşünmek gerektiğini söyler. Aynı yorumu semboller için de yapmak gerekir⁴³.

Mitler ve semboller arasında sağlam bir bağ olduğuna inanan Mehmet Ateş, mitolojik söylemler ile bu doğrultuda yerine getirilen ritüellerin de ilişkili olduğunu dile getirir. “Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme” konulu tezinde Birsell Çağlar, sembolün hem imgeyi hem de o imgenin gizil güçlerini bir araya getirdiğini düşünür⁴⁴:

“Evrende yer alan ve Tanrı tarafından yaratılmış olan Güneş ve Ay ikilisi erkeği ve kadını sembolize eder. Bu anlamın oluşmasında geçmişten günümüze insanoğlunun bu iki unsura atfettikleri anlamlar ve hikâyeler neden olmuştur. Örneğin, bir hükümdar âsâsız ve taçsız düşünülemez; çünkü hem âsâ hem de taç, iktidar ya da hükümdarlık sembolüdür, basit sopa gibi düşünülebilecek olan bir âsâ herhangi bir hükümdarın eline geçtiğinde az önce söylediğimiz anlama sahip olur. Aynı şekilde bu taç için de geçerlidir.”

Hayatın her alanında varlık gösteren ve kutsal anlatılar olmasından dolayı insanlığın kendisine karşı hep bir merak içerisinde olduğu mitlerin sembolik boyutunu Ernst Cassirer şöyle dile getirir⁴⁵:

“Mitik sembol, ilk önce ortaya çıktığında asla sembol olarak, yani zihinsel ifade olarak bilinmez. Mitik sembol, kesin biçimde nesnel olayın ve nesnel gerçekliğin potasına atılmış ve nesnel gerçekliği tamamlayan mevcudiyet olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı ilk başta var olan ile düşünsel olan arasında “var oluş” alanı ile “anlam” alanı arasında hiçbir ayrılık yoktur. Her iki alan arasındaki geçiş sadece tasarlamaya ve inanmaya değil; ayrıca insan eylemine de sürekli akseder. Mitik eylemin başlangıcında danslı oyun bulunur.

Bilinç, mitik semboller dünyasına muhtaç değildir; bilinç bu dünyayı doğrudan doğruya kendi dışına çıkarabilir. Bu durumda sembol dünyası git gide dini nitelikli soru koyma ortamıyla kendini gösteren yeni bir anlam kazanır ki din mitosunu yabancılaştıran bu adımın

⁴³ Ateş, 24.

⁴⁴ Çağlar, 36.

⁴⁵ age, 36.

atılmasını sağlar. Bu anlamda din mitik sembol dünyasına gerçek var oluşu ekleyerek bu dünyayı eleştirir.”

Bilgi ve gerçeklerin basitçe ifade edilmesi anlamına gelen farklı dil ve alfabeye sahip topluluklara aynı dilden seslenen sembol, insanlığın ortak malıdır. Hristiyanlık öğreticilerine göre mesajlarla dolu olan semboller, kozmik ritimlerin hareketiyle kutsalı işaret ederler. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, her sembol evrensel değildir. Bir sembolün evrensel olabilmesi için, içerisinde evrensel bir kuralı ya da gerçeği gizlemesi gerekir.

Herhangi bir şeyi ifade etmek için kullanılan her simge, işaret, temsil ve tasvire sembol denmez. Söz gelimi bir manav, dükkânı için hazırladığı kartvizitine bir bıçak, meyve ve sebze çizip asabilir. Ancak içerisinde evrensel bir hakikati barındırmadığı için bunun adı sembol değil yalnızca amblem olabilir. İnsanoğlunun evrendeki hakikatleri, kendi hayat yolculuğundaki gizleri anlama yolunda birer araç olan semboller tesadüfen meydana gelmemiştir; hepsi tabiata ve tabii misallere dayanır. Mevcut âlem, öte dünyanın bir paraleli/yansıması niteliğinde ise, görünür âlemde beş duyu ile algılanan semboller insana görünmeyen âlem (doğaüstü) hakkında veriler sunar.

Semboller, fiziki âlemle metafizik âlem arasında bir köprü gibi düşünülebilir. Soyutu somuta, hayali gerçeğe, zoru kolaylaştırmak için dönüştürürler. Anlaşılması güç, tasavvur edilemeyen bazı kavram ve öğretileri basit ve anlaşılabilir hale getirirler. Salt’a göre, öğretilerin simgelerle sunulmasının üç nedeni vardır: Bazı kavram ve hakikatlerin sunulmasını kolaylaştırmak için, dönemin insanların bilgi ve gelişim düzeyleri eksik olduğu için ve hakikate ait bilgilerin liyakat sahibi olmayanların eline geçmesini önlemek için. Bu sonuncu neden, sembolün açıklayıcılığı yanında sırlı oluşunu da ifade eder⁴⁶.

‘Çokanlamlılık’ niteliği sayesinde birbirine zıt ya da aykırı durumları kendisinde toplama kudretine sahip semboller, birçok manevi değeri de temsil eder. Haç denince Hristiyanlığı, Ay denince İslamiyet’i, aslanda korkusuzluğu, güvercinde barışı, tilki denince kurnazlığı akla getiren bu semboller, soyut bir şeyi somut hale getirir, kişinin hayal dünyasında o şeyi canlandıran bir *araç* olur. İlksel dönemlerdeki mağara resimlerinden şimdiye değin hep var olan *göstergeler* günümüzde de siyasetten medyaya, modadan sanata hayatın her alanında mevcuttur ve sıkça kullanılmaktadır.

⁴⁶ Salt, 11.

Mesela, günlük hayatımızdaki sembollerden *kınayı* ele alalım: *Kına* üç şey için yakılır: Tehlike anında vatana kurban olsun diye askere giden gence. Allah’a kurban olsun diye hayvana. Birbirlerine ömür boyu bağlı kalsınlar diye gelin ve damada. Ayrıca kına kızıl enerjisiyle beyaz saç ve sakallara sürülür. Hint-Pakistan düğünlerinde gelinin hem elleri hem ayakları kına ile süslenir, diğer kadınlar da şerli güçleri kovmak için gülererek birbirlerine kına atarlar. Mısır’da da halk kötülüklerden arınmak için kınalar yakmıştır. Böylece kına tüm topluluklarda sembolik bir değer olarak ortaya çıkmıştır⁴⁷.

Tüm işaret ve belirtilerle kastedilen şeyleri içine alan sembol, geniş anlamda ele alındığında; ‘kendi dışındaki bir şeye karşılık olmak üzere akla getirilen her hangi bir şey’, sembolizm ise ‘o şeyi sembolü aracılığıyla gösterme’ olarak açıklanabilir.

Sembolün gayesi, bir yerde sembolize edilen şeyin önemini arttırmak iken anlamı ve fonksiyonu icra edildiği kültürde sınırlanabilmektedir. Türkçede karşılığı işaret olarak verilse de gerçekliğin bize kapalı olan yönlerini açan sembol kavramı, temsil ettikleri gerçekliğe katılır ve dolayısıyla isteğe bağlı olarak değiştirilemez. Ancak işaret, kendilerinin ötesinde başka bir şeyi gösterir ve değiştirilmesi mümkündür. Bu doğrultuda genel olarak hayatın ve tabiatın takdim ettiğinden fazlasını açığa vuran sembol, temsil ettiği şeyle bütünleşen daha karmaşık ve köklü bir iletişim aracıdır. Semboller, isteğe bağlı olarak dile getirilmezler. Bireyde ve toplumda farkında olmaksızın ortaya çıkar, varlığımızın bilinçsiz boyutu tarafından kabul edilir ve en nihayetinde herhangi bir işleve sahip olabilir. Bu sebeple, semboller karşısında birey ve toplum edilgen bir durumdadır.

Semboller canlı varlıklar gibi doğar, ortam değiştiğinde veya toplumdan bir karşılık göremediklerinde ölüp giderler. Bu yüzden sabit, kalıcı, sonsuz olduklarını söylemek yanlıştır. Belli bir topluluğa ait insanların anlayabileceği bir dil olarak sembol, insanın sürekli olarak kutsalla bir iletişim halinde olmasını sağlar. Bir sembol, bağlamı ne olursa olsun pek çok gerçeklik bölgesinin birleştiği temel bir bütündür. Tüm düzey ve düzlemleri içselleştirerek bir düzlemde ötekine, bir koşuldan diğerine geçişi sağlar; fakat bunları harmanlamaz. Semboller, makul ve mantıklıdır; hangi düzlemde olsa da bu özelliği değişmez⁴⁸.

⁴⁷ Schimmel, **Tanrının Yeryüzündeki**, 128.

⁴⁸ Çağlar, 8.

Özellikle masallarda, menkıbelerde, halk anlatılarında kendine epeyce yer bulan semboller tasavvuf ilminde de oldukça yaygındır. Örneğin, İslam'ın beş şartından olan namaz, oruç, hac gibi bazı görüntüsel ibadetlerin arka planda daha deruni manalar taşıdığı mutasavvıflar tarafından ortaya konulmuştur: Namaz, Yaraticının karşısındayken insanın, nefsinin O'nda eritmesi; oruç, kişinin yemeyip içmeyi sadece Allah'ı anmakla meşgul olan melekler katına yükselmesi; hac, ruhun 'Bir' olana doğru son bulmayan yolculuğunu ve mahşerin ön provasını simgeler. Anlatılmak istenen, işaretlerle zenginleştirilerek sunulur. Bu durumu Mehmet Naci Önal, Fuad Körülü'den yaptığı alıntıyla şöyle açıklar⁴⁹:

“Efsane dünyasında Hoca Ahmet Yesevi'ye Hz. Peygamber'den ulaştırılan emanetler halkın gözünde onun temsil gücünü ortaya koyar. Cennetten gelen yere düşen hurma, kendisinden yaklaşık üç yüz yıl sonra gelecek Ahmet Yesevi'ye emanetçisi tarafından iletilecektir. Arslan Baba'nın ağzına tükürükleriyle birlikte verilen emanet yüzyıllar sonra sahibine ulaştırılır. Halkın muhayyile gücü, ulu bir şahsiyetle dinin bizzat tebliğcisi arasında bağlar kurar. Bu bağ hem maddi hem de manevidir. Hurma cennetten gelmiştir, Tükürük de Hz. Peygamber'e aittir. Maddi nesneler ilahi bir hüviyetle emanet olarak ardılı olan bir ere ne bırakılmıştır. Velilerin peygamberlerin temsilcileri olmaları sembolik bağlarla güçlendirilir.”

Asıl gayesi 'masiva' dan sıyrılıp ruhu arındırarak Tanrı'ya varmak olan her sufi topluluğu gibi Alevi-Bektaşî topluluğunun da yalnızca geleneğe aşina olanların bildiği, dışarıdakiler için sır kalan kendine özgü katmanlı ve karmaşık bir semboller sistemi vardır. Burada tasavvufta niçin sembollerin kullanıldığına dair şunları sıralamak yerinde olacaktır. Hz. Muhammed'in insanlığa tebliğ ettiği İslam ve Kur'an-ı Kerim'in örtülü dili. Hz. Muhammed'in örnek kabul edilen kişiliği ve sözleri. Hurufilik öğretisi/iç anlamlara ulaşmak isteyen gizemci bakış ve tasavvufi birikim.

Örneğin, sufi terminolojisindeki 'te'vil' kavramını ele alalım: Bu kelime, Kur'an'ın örtülü kavramlarını açmak, anlaşılabilir ve uygulanabilir hale getirmek için 'yorumlama' manasına gelmektedir. Tasavvufi kelimelerle ifade edecek olursak, amacı ihlas ile Hakk'a rabtolmak, seyr-i süluk yolculuğu yapmak, şeriaten tarikate, tarikatten hakikate, hakikatten marifete ulaşmak ve böylelikle insan-ı kâmil makamına erişmek olan sufiliğin bu olgunlaşma süreçleri sembol ve simgelerle açıklanmıştır.

Tasavvufun başlıca kaynağı olan Kur'an, yüzeysel bir okumada kendini açmaz. Üslubu, kıssaları, meselleri, müteşabih (değişmeci) ayetleri, mukatta harfleri,

⁴⁹ Mehmet Naci Önal, “Masalların Sembolik Dili”. **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, s. 29. Ankara: (2013): 301.

sembolik söylemi insanın hakiki manayı hemen anlamasında bir engel teşkil eder. Mesela, bunlardan ‘huruf-u mukatta’ yı ele alalım: Bazı kimseler bu harflerin bir manasının olmadığını ya da Allah ile Hz. Muhammed arasında bir sır olduğunu ileri sürerler. Ancak bu görüşler “Manası yoksa neden bu kitapta yer alıyor?” diye düşündürür ve “Eğer sır kalacaktıysa Yaratıcı ‘Ey Peygamber, Rabbinden sana indirilen ne varsa hepsini tebliğ et’⁵⁰ hitabını neden yapar?” sorularını akıllara getirir. Çünkü bu ayet sır kalma durumunu ortadan kaldırır.

Mutasavvıflara göre, Allah’a ulaşan yollar nefisler adedince ve bu nefislerin her biri, dini bir diğerinden farklı yorumlayabilir. Bazı insanlar için dinin genel doğrularını bilmek yeterli iken, bazıları daha fazla öğrenme gereği duyar ve derinleşmek ister. Yaşar Nuri Öztürk, bununla ilgili olarak Kur’an’ın yedi nüans üzere indirildiğini, onun her bir harfinin hem zahir hem batın manasının olduğunu ifade eder⁵¹.

Sembolik anlatımlardan faydalanma geleneği, İslam’ın felsefeye bağlı bir yorumu olan tasavvufta da aynen devam eder. Alevi-Bektaşî kültürünün içerisindeki her hareket, kullanılan her nesne devamı olduğu kültürlerde de olduğu gibi başka bir ‘şey’ i simgelemektedir. Örneğin, hakikati arayan kişi/talip *arı* ile sembolleştirilmiş, *bal* ilahi hakikatin simgesi kabul edilmiştir. Bu gelenekte kullanılan asa, seccade, hayderî, post, taç, tennure, rida, kemer ve hırka gibi semboller de çeşitli anlamlarla günümüze kadar gelmiştir. Mesela seccade, bilinen manasından çok öte cem ayininde hizmetler yapılmadan önce ‘meydan’ a serilen ve ‘meydan’ büyüklüğündeki bez ya da dokuma sergidir ve Nuh’un gemisini, başka bir anlamda ise Musa’nın Tanrı’yla görüşmeye gittiğinde ayağının altına serilen ‘ateş deryası’ nı temsil eder. Seccadenin üzerine temiz olarak çıkabilen insanın bütün şerlerden emin olacağı inancı vardır⁵².

Sembolik anlamıyla hırkayı ele alalım: Eski Türklerde, hırka anlamına gelebilecek ‘çapan, şapan, kaftan ve çapkıt’ sözcükleri kullanılırdı. Arapça bir kelime olup kök (ha-ra-ka) halinde ‘yırtmak, delmek’; kıyafet manasında ‘bez, paçavra’, tasavvufta ise takvayı simgelemek için ‘kalın kumaştan, pamuktan ya da değişik kumaşların birbirine eklenerek dikilen, dervişin üzerindeki giysi’ anlamına gelmektedir.

⁵⁰ Kur’an-ı Kerim, 5/67.

⁵¹ Yaşar Nuri Öztürk, **Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar**, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1990), 44.

⁵² Ahmet Günşen, “Gizli Dil Açısından Alevilik-Bektaşîlik Erkan ve Deyimlerine Bir Bakış”, MÜ Gizli Diller Sempozyumu, 13-14 Nisan 2005, İstanbul.

Tasavvufta hırka, henüz tarikata girmemiş yalnızca ona ilgi duyan kimselere giydirilip böylelikle sufilerin edebini elde edecekleri umulan ‘teberrük hırkası’ ve bizzat şeyh tarafından mürid olanlara giydirilip, kayıtsız şartsız şeyhe bağlı kalacakları anlamında ‘irade hırkası’ diye iki farklı isimle anılır. Hırka giymek, şeyh ile müridi arasında bir gönül bağının oluşmasını sağlar. Eğitim sürecinden sonra şeyhin batını dünyasından müridin batını dünyasına ruhsal kayıttan bir akışın başladığına inanılmaktadır. Hırka, rengine göre de tasavvufta farklı anlamlar kazanmıştır. Beyazı âşıkların giysisi olup, ferahlığı ve sevinci; siyah olanı, zahitlerin giysisi olup rahatlıklarının derecesini düşürür. Yeşili, cennet giysisidir ve nuru artırır. Sarısını Hz. Hasan karısı tarafından zehirlendiği zaman giymiş, kızıl renginde olanı ise İmam Hüseyin’in Kerbela’daki giysisi olmuştur⁵³. Halk arasında insanı üşümekten koruyan giysi hırka, Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesinde Hünkâr’ın üzerindedir ve onu çıkarıp fırlattığında dağdaki yangını söndürdüğü için bir dağa ismini vermiştir: Hırka Dağı.

İşte bütün bu veriler dâhilinde eser odaklı bu çalışmada sembollerin sırlı dili biraz olsun çözümlenmeye çalışılacak, bu gizemli dünyanın kapıları hafifçe aralanacaktır. Velâyetname içerisinde yer alan bazı semboller hem menkıbelerin alt metnini anlamamıza yardımcı olmakta, hem de onları daha anlaşılır kılmaktadır. Eserde genel olarak sembollerle örülmüş bir metin karşımıza çıkar.

⁵³ Dursun Gümüşoğlu, “Bektaşilik ve Alevilikte Hırkanın Önemi”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, s. 60, 2011, 395-410.

2. HACI BEKTAŞ VELİ VE BEKTAŞİLİK FELSEFESİ

2.1. Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı

Vefatından sonra yazılmış olan Velâyetname eseri temel alındığında hayatıyla ilgili bilgilerin sınırlı olduğu görülen Hacı Bektaş Veli'yi iki yönlü incelemek gerekir: Tarihi ve menkıbevi. Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerinin teşekkül ettiği ortamı anlayabilmek adına öncelikle tarihsel olarak yaşadığı dönemi inceleyelim:

2.1.1. Tarihi Hayatı

Babası Horasan hükümdarı İbrahim Sâni Seyyid Muhammed, annesi Şeyh Ahmed adlı Nişaburlu âlim bir zatın kızı Hatem Hatun olan Hacı Bektaş Veli'nin doğum tarihi hakkında çok çeşitli bilgiler mevcuttur. Bütün kaynaklar bir araya toplandığında, XIII. yüzyılın birinci yarısında doğduğu (1209) ve 1271 yılında da vefat etmiş olduğu kuvvetle kabul görülür⁵⁴.

Hacı Bektaş Veli, ilahî iradenin bir kahr tecellisi olarak görülebilecek bir olay olan Moğolların Anadolu'yu mahşer yerine çevirdiği ve Anadolu topraklarının bir yüzyıla yakın İlhanlı hâkimiyetinde olduğu bir devirde yaşamıştır. Moğollar doğuda Kuzey Çin, batıda Uygur, kuzeyde Kırgız ve Selengay, güneyde ise Tangut ve Tibet bulunan çevrede oldukça sert iklim koşullarında hayatlarını sürdürmekteydiler. Burada yaşayan Moğol toplulukları arasında devamlı bir mücadele olduğundan, bu toplulukların içinden 1165'ten 1196'ya kadar hayatını savaşlarla geçirecek olan lider Cengiz Han çıkmıştır. Önce Çin'i sonra Uygur ve Karahıtayları kendisine bağlayan Cengiz Han'ın bir sonraki hedefi İslam toprakları olmuştur⁵⁵. Harzemşahlar, Abbasiler ve sonrasında Anadolu coğrafyasında başlayan bu işgal Anadolu Selçuklu Devleti'nin kendi içerisindeki sorunlar nedeniyle hızla devam etmiş ve Anadolu Moğol bozgununa tam anlamıyla uğramıştır. Önüne çıkan her şeyi yakıp yıkan bu istila ve Selçuklu Devletinin şaşalı imkânları nedeniyle başlayan göç sonucunda Horasan çevresinde yaşayan tüccar ve mutasavvıflar, fikir ve sanat sahibi toplumun her katmanından kimseler Rum topraklarına gelmiş, böylece Anadolu'nun her

⁵⁴ Abdurrahman Güzel, **Hacı Bektaş Veli El Kitabı**, 1. bs. (Ankara, Akçağ Yayınları, 2011), 64.

⁵⁵ Mustafa Akkuş, "Hacı Bektaş Veli'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, s. 66 (2013):150.

bakımdan değişikliğe uğramasına sebep olmuşlardır. Amasya’da Babai isyanının başını çeken Baba İlyas, Kayseri’de Necmüddin Dâye, Konya’da Mevlana Celâleddin Konevi, Tokatta Fahreddin Irakî gibi sufi ve dervişlere Hicri 670 yılında yirmi dört yaşlarındaki Hacı Bektaş Veli adlı bir Türk ereni de dâhil olmuştur.

Yalnızca varlığın özü ile temas halinde olan büyük ruhlar bilir ki, isimleri mütedahil daireler gibi iç içe olan Tanrı’nın celal (kahredici) sıfatından sonra cemal (iyilik gönderici) sıfatı devreye girer. Moğol istilasıyla birlikte Anadolu’da siyasi, askeri, sosyal, kültürel bir karmaşıklık yaşanırken, Tanrı’nın cemal sıfatının yansımaları görülür ve Horasan tasavvuf düşüncesi yayılmaya başlar. Horasan tasavvuf düşüncesinin temelleri çok öncelere dayanmaktadır. Hz. Ali ile başlamış, oğlu Hüseyin ile devam edip, İmam Ali Rıza’nın Ehl-i Beyt’e yapılan saldırılara karşı Doğu’ya, Horasan’a ve Meşhed’e gitmesiyle bu düşüncenin Horasan coğrafyasında temel atılması sağlanmıştır. Hoca Ahmed Yesevi’nin önderliğini yaptığı Ehl-i Beyt öğretisi, Arslan Baba, Lokman Perende gibi önemli pirlerin de feyiz aldığı bir kaynak olmuş ve XIII. yüzyılda Anadolu topraklarına taşınmıştır. ‘Horasan erenleri’ diye adlandırılan Kalenderiyye mektebine mensup ve aynı mektebin kolu olan Yesevi ya da Haydari dervişlerinden biri olarak hocası Ahmed Yesevi tarafından vekâlet verilip Anadolu’ya gönderilen Hacı Bektaş aracılığıyla Rum sahasına aktarılan bu düşünce akımı kendine oldukça geniş bir yayılma alanı bulmuştur.

Velâyetnamede Hacı Bektaş’ın, hocası tarafından Anadolu’ya gönderilişi kısaca şöyle izah edilir: Hocası Ahmed Yesevi tarafından kutsal emanetler verilerek güvercin donunda Rum topraklarına gelen Hacı Bektaş daha önce buralara yerleşen Anadolu erenleri tarafından kiskanılır. Bu erenlerin isteği üzerine Beyazıd-ı Bestami’nin önemli halifelerinden Hacı Tuğrul da doğan donuna girerek Hacı Bektaş’ı karşılar. Doğan donundaki Hacı Tuğrul, güvercin donundaki Hünkâr’a saldırır ancak daha sonra pişman olup ona intisap eder. Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde’ye göre ise Hacı Bektaş’ın Anadolu’ya gelişi ve burada karşılaştığı hadiseler tamamen farklıdır⁵⁶:

“Horasan’dan kalktı, bir kardeşi dahi vardı, ‘Menteş’ derlerdi, bile kalktılar, geldiler, doğru Sivas’a geldiler. Ve andan Baba İlyas’a geldiler ve andan Kırşehir’ne vardılar ve andan Kayseri’ye geldiler. Kayseri’den kardeşi Menteş yine Sivas’a vardı, anda eceli mukadder imiş, onu şehid ettiler. Bunların kıssası çoktur, cemisine ilmim yetmiştir, bilmişimdir. Hacı Bektaş Kayseri’den Karayol (Sulucukarahöyük)’a geldi. Şimdi mezar-ı şerifi andadır.

⁵⁶ Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 57.

Ve hem bu Rum (Anadolu)'da dört taife vardır kim müsafirler içinde anılır. Biri Gaziyan-ı Rum, biri Ahiyan-ı Rum, biri Abdalan-ı Rum ve biri Bacıyan-ı Rum (Anadolu kadın erenleri). İmdi, Hacı Bektaş bunların içinden Bacıyan-ı Rum'u ihtiyar ettikim o, Hatun Ana (veya Kadıncık Ana adıyla bilinen Fatıma)'dır. Onu kız edindi, keşf ve kerametini ona gösterdi. (Manevi emaneti) ona teslim etti; kendi, Allah'ın rahmetine vardı...”

XIII. yüzyılda Anadolu'nun tanıklık ettiği dinsel hüviyete sahip, kadınlı erkekli en büyük sosyal olay olan Babai İsyanı, Baba Resul ya da Baba İlyas diye bilinen bir Türkmen şeyhi öncülüğünde gerçekleşmiştir. Dönemin kaynak yetersizliğinden ötürü, kardeşi isyanda öldürülen Hacı Bektaş'ın isyana katılıp katılmadığı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Bedri Noyan'a göre Baba İshak ile görüşen Hacı Bektaş savaşı işinin olmadığını, işinin gönüller fethetmek olduğunu bildirir⁵⁷. Yaşar Nuri Öztürk de, Hacı Bektaş'ın Anadolu'daki hiçbir isyana katılmadığını ve hiçbir surette devlete asi olmadığını, aksine birleştirici rolüyle yara bere içindeki insanları rahmet kucağında sardığını ve onları tekrar hayata hazırladığını söyler⁵⁸. Konuyla ilgili geniş bilgilere yer verdiği “Tarihi Boyunca Bektaşılık” kitabında ise şunları ifade eder⁵⁹:

“Kısacası, o buhranlı hengâmede Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş, büyük Türkmen kitlenin başını çeken bir adam olan Baba İlyas ile görüşmüş ve fakat onunla beraber hareket etmeme kararı almış, kenara çekilmiştir. Eğer bunun aksi olsa ve eğer Hacı Bektaş isyan boyunca ‘kaçıp saklanacak’ tınyette biri olsa, daha isyanın başlangıcında Baba İlyas'ı neden ziyaret edip şimşekleri üstüne çeksin?”

Hacı Bektaş'ın merkezi şehirler yerine dönemin siyasi yapılanmalarından uzak, mütevazı bir yer olan Kırşehir (ya da Gülşehir) civarındaki Sulucukarahöyük'ü tercih etmesi alelade bir durum değildir. Hem Ahi Evran'ın bu şehirde uzun yıllar yaşamasıyla birlikte Ahiliğin burada kökleşmesi hem de Konya'daki saraydan uzak durma isteği ona burayı sevimli kılmıştır. Basiretli bir programla hareket eden Hacı Bektaş Veli'nin burada oluşturduğu dergâhında sakin bir hayat sürdüğü ve insanları irşat eden bir gönül mutasavvıfı olduğu bilinen bir gerçektir. O, ne yaptığını bilmez bir derviş değil, ne yapmak nereye varmak istediğini son derece iyi bilen deha bir Türk sufisidir. Hacı Bektaş Veli, hayatının tamamında İslam'ın düsturlarını yaşamak ve yaşatmak için azmetmiştir. Bu hizmetini Mevlana, Yunus Emre'nin yaptığı gibi karşısına gelen insanların mizacına uygun yapmış, Anadolu'nun maddi-manevi tahribatından bunalan insanları kucaklayıp ayağa kaldırmış, onlara hak ve hakikatin yollarını öğretmiştir.

⁵⁷ Bedri Noyan, **Bektaşılık Alevilik Nedir**, 2. bs. (Ankara: 1987), 24.

⁵⁸ Yaşar Nuri Öztürk, “Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, s. 4 (1997): 2

⁵⁹ Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 64.

13. yüzyılda göçebe derviş geleneğinde yetişmiş bir sufi ve Şii-Bâtîni nitelikler taşıyan Türkmen inançlarının bir temsilcisi olan Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Alevilere göre diğer dedeler gibi bir dede, Hacı Bektaş Ocağı da diğer ocaklar gibi bir ocaktır.

2.1.2. Menkıbevi Hayatı

Çağları aşan fikirleriyle Türk tasavvuf ve sosyal hayatında etkili olmuş, Türk sufiliğinin en önemli şahsiyetlerinden Hacı Bektaş Veli Velâyetnamede kendisini şöyle tanıtmaktadır⁶⁰:

“Horasan erenlerindenim. Aslım Muhammed soyundan; Türkistan’dan geliyorum; İbrahim al-Sânî, diye tanınan Seyyid Muhammedin oğluyum. Seyyid Muhammed, Mûsâ el-Sânî’nin, o, İbrahim Mucâb oğludur, onun babası da İmam Musa el-Kazım’dır. Mürşidim doksan dokuz bin Türkistan Pirlinin ulusu Sultan Hâce Ahmed-i Yesevî’dir. Meşrebim, Muhammed Ali’dendir, nasibim Tanrı’dan.”

Horasan’dan tutuşturulan aşk meşalesini Anadolu diyarına taşıyan ve burada gönüllere girmeyi başaran Hacı Bektaş Veli’nin nesebi tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bazılarına göre soyu Orta Asya Türklerine dayanmaktadır. Hakkında önemli akademik araştırmalar yapmış M. Esad Coşan ise onun Hz. Muhammed’in soyundan olduğunu şu veri ile ortaya koyar⁶¹:

“Velâyetname ve diğer kaynaklar Hacı Bektaş’ı baba tarafından Hz. Ali soyuna mensup sayarlar. H.744/1343’te ölen el-Vâsîti, eserinde ondan Seyyid diye bahsetmektedir. Bu, Hacı Bektaş’ın ilk zamanlardan itibaren Hz. Peygamber soyundan sayıldığını göstermektedir.”

Şunu ifade etmek yerinde olacaktır: Bir insanın seyyid (Hz. Hüseyin’in soyundan gelen kimse) veya şerif (Hz. Hasan’ın soyundan gelen kimse) olması İslami açıdan katiyen tek başına bir üstünlük ifadesi sayılmaz. Tarih, babaları (Hz. Nuh’un oğlu) veya oğulları (Hz. İbrahim’in babası) peygamber olduğu halde kendileri manen yıkıma uğramış nice kimselerden bahsetmektedir. Bektaşilik düşüncesi üzerinde araştırmalar yapmış Baha Said ‘soy üstünlüğü’ kavramının özellikle Şii-Alevi çevrelerinde nasıl istismara uğradığını şöyle izah etmektedir⁶²:

“Erdebil, İran’ın en faal seyyidler fabrikasıdır. Bilhassa Erdebil seyyidleri gerek Kafkas ve gerekse İran-Türk Şiileri üzerinde sonsuz bir kontrol hakkına sahip, daha doğrusu, Şii zümrelerin mallarının beşte biri (humus)nin ortağı sayılırlar. Bu davalarını Kur’an’ın: ‘Ganimetlerinizin beşte birini Allah’a, Resulullah’a ve Al-i Resul’e, miskinlere, yetimlere, garip yolculara veriniz.’ emrinin bir gereği sayarlar. Gayret ve mülkiyeti de ganimet kabul ederler. Her Şii fert malının beşte birini seyyidlere vermeye mecburdur. (...) Başlarına siyah sarık, bellerine yeşil kuşak saran binlerce, yüzbinlerce ‘seyyid’, yoksul insanların vicdanını tırmalar; kitlenin rızıklarının humusunu değil, mümkün olsa hepsini ellerinden almak için

⁶⁰ Gölpınarlı, 19.

⁶¹ Esad Coşan, **Makâlât** (Ankara: Seha Neşriyat, 1986), 47.

⁶² Baha Said, “Bektaşiler”, **Türk Yurdu**, c. 5, s. 28 (1928)’den aktaran Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 48-49.

seferberlik ilan ederler. Şiânın kendine mahsus bir de ‘Muharrem ceri’ vardır. İşte İran’da ve Alevi zümreler arasında seyyid bolluğunun hikmeti...

Bu uyarılardan sonra şu da unutulmamalıdır ki, Hacı Bektaş gibi şahsiyetlerin taşıdıkları değer itibariyle zaten ruhları üstün ve erdemli olduğu için kan-ten üstünlüğüne ihtiyaçları yoktur. Abdülbaki Gölpınarlı’nın yaptığı tespite göre Hacı Bektaş Veli’nin doğumu ve ölümü ile ilgili şu kanaat yaygındır⁶³:

“Ankara Kütüphanesi’ne Hacıbektaş’tan gelen kitaplar arasında no.132 A.1’de kayıtlı, Kaygusuz Abdal’ın hurufa ait bir risalesi ile Abdal Musa’nın ‘Pend ve Nasihat-nâme’ adını taşıyan kısacık bir risalesini ihtiva eden ve ilk risalesinin sonundaki kayda göre 1291 Ramazan’ın on ikisinde (1875) Sivas’ta sureti çıkarılan mecmuanın baş tarafında ‘Hazine-i Celile’den şeref vürud eden tomar-ı kebirde muharrer olduğu üzere tarih-i vilâdet-i şerifleri H.606 (1209-10) olarak, müddet-i ömr-i şerifleri 63 olmağla H.606 (1270-71) senesi vefat-ı şerifleri muharrer olduğundan iş bu muhalle tahrir olundu.”

Horasan’ın Nişabur şehrinde anne-babasının evliliğinden yirmi dört yıl sonra mucizevi bir şekilde dünyaya gelen Hacı Bektaş’ın asıl ismi bazı kaynaklarda Muhammed b. İbrahim b. Musa diye geçmesine rağmen kendisi daha çok şu isimlerle anılmıştır: ‘Hünkâr’, ‘Pir’, ‘Hacı Bektaş’, ‘Hacı Bektaş el-Horasanî’, ‘Hünkâr Hacı Bektaş Veli’⁶⁴. ‘Bektaş’, onun en yaygın kullanılan ismidir⁶⁵:

“Göricek yüzünü oğlunun o mâh,
Adını Bektaş verdi ânun şâh.”

Etimolojik olarak incelendiğinde ‘bey, beyefendi’ anlamındaki ‘beg’ sözcüğü ve ortaklık, eşitlik, muâdil olma anlamlarını veren ‘taş’ ekinin yan yana gelmesiyle oluşturulduğu söylenen beş harf olan Bektaş kelimesi ile ilgili bir yorumda harflerin tek tek neyi işaret ettiği anlatılır. Buna göre bülûğa işaret eden ba harfî, kendini bilen dolayısıyla Rabbini de bilen insan derecesidir. Kifayet anlamına gelen kaf harfî, bir hırka, bir lokma ile bu dünyadan göçen, yani ahirete maddi yoklukla giden insanı gösterir. Tûrabı simgeleyen ta harfî, toprak gibi olup kimsenin dedikodusunu yapmayan ve bu fakr haliyle de memnun olan kişidir. Elif, uhuvveti temsil eder. ‘Bütün müminler kardeşir’⁶⁶ hitabı doğrultusunda kişi, her mümini kardeşi olarak görür. Kabahat, ar demek olan şın, hayâlî olup rızkına hâlel getirmeyen kimsedir⁶⁷.

Mahmud Esad Coşan, Hacı Bektaş Veli’nin asıl adının Muhammed olduğunu, o zamanlarda yaşayan asil kimselere -başka bir soydan gelseler bile- mutlaka dini bir

⁶³ Hüseyin Özcan, **Fatiha Tefsiri Hacı Bektaş Veli**, 1. bs. (İstanbul: Horasan Yayınları, 2008), 11.

⁶⁴ Güzel, 64-65.

⁶⁵ Coşan, 1-4.

⁶⁶ Kur’an-ı Kerim, 49/10.

⁶⁷ Özcan, **Fatiha Tefsiri**, 13.

isim verildiğini söylemektedir⁶⁸. Rum topraklarına gelmeden önce bazı Arap ülkelerine gidip buradaki âlimlerle ilmî münakaşalara giren, Necef’te bulunan Hz. Ali’nin türbesinde kırk günlük bir inzivaya çekildiği bilinen ve daha sonra hac vazifesi için mukaddes topraklara giden Hacı Bektaş’a Hacı lakabının verilışı Velâyetnamede Lokman Perende ile aralarında geçen bir kerametten sonra olmuştur. Menkıbeye göre, Şeyh Lokman Perende bir gün hac vazifesini ifa etmek üzere Beytullah’a gider. Vakfe için Arafat Dağı’na çıkan Lokman Perende, ‘Şimdi bizim evde bişi pişiriliyordur’ der. Hakikaten de o esnada evde bişi pişirilmekteydi. Hacı Bektaş, Lokman’ın eşine birkaç tane bişi koyup vermesini ister ve tepsiyi velâyet kuvvetiyle sunar. Hünkâr’ın bu hareketiyle, onun üstünüğünü anlayan Lokman Perende bişiyi yedikten sonra tepsiyi saklar. Hac’dan dönüşte, ‘Haccınız kutlu olsun’ diyen Horasanlılara, ‘Asıl hacı olan Bektaş’tır’ deyip tepsiyi gösterir ve o günden sonra kendisi Hünkâr Hacı Bektaş’l-Horasanî olarak anılır⁶⁹.

Hünkâr lakabının verilışı ise Lokman Perende ile arasında geçen bir hadiseden sonradır⁷⁰:

“Lokman Perende, Bektaş’a ilim öğretirken, ‘Namaz için dışarıdan, bir ibrik su getir’ dedi. Bektaş, ‘Hoca ne olur, bir nazar etseniz de okulun içinden su çıksa, dışarıdan su getirmeye ihtiyaç olmasa’ dedi. Lokman Perende, ‘Bizim ona gücümüz yetmez, eğer elinden gelirse sen nazar et’ dedi. Bektaş, hemen elini kaldırıp dua etti. Lokman Perende de, ‘Âmin’ deyip elini yüzüne sürdü. Hemen o anda okulun orta yerinde güzel bir pınar kapıya doğru aktı. Lokman Perende de Hacı Bektaş Veli de bu velayet ve kerameti görünce sevinçle, ‘Ey Hünkâr’ dedi. Bu olaydan sonra Bektaş Veli’nin adı, Bektaş Hünkâr oldu. Orada olup bu hali görenler çok şaşırdılar. Bektaş da secdeden başını kaldırdı.”

Bunların haricinde Velâyetname ve diğer eserlerde Hacı Bektaş Veli için kullanılan başka lakaplar da mevcuttur: Kutbu’l-aktâb, Mesned-i ulu’l-elbâb, Sultan’ul-evliyâ, Burhân’ul-asfiyâ, Fahr-i erbâb-ı bâbullah, Envâr’ul-yakîn, Fatih’ül-ebvâb-ı sülâle-i hazreti sâhib-i sırr-ı ve’l-keşf, Aşk Deryası, Küşâde-i bâb-ı hikmet, Nesl-i sâkî-i kevser, Sahib-i keşf-i ledünnî, Fahr-i mâden-i erkân, Sultân’ul-ârifîn, Ser çeşme-i nur-ı din, Tâc’ul-ârifîn, Gavs’ul vâsiline, Heykel-i nûrânî, Kutb-ı Rabbânî...⁷¹

Kaynak yetersizliğinden ötürü Hacı Bektaş Veli ile ilgili en kapsamlı bilgi en güvenilir bilgiler ile en hayali uydurmaları bir arada veren⁷² Velâyetnameden öğrenilmektedir. Velâyetnameye göre doğduğu, yetiştiği yer Horasan’ın Nişabur şehri, insanları irşat için hicret ettiği yer ise Anadolu-Sulucukarahöyük olan Hacı

⁶⁸ Coşan, XX-XXI.

⁶⁹ Velâyetname, 89.

⁷⁰ **age**, 83-85.

⁷¹ Özcan, **Fatiha Tefsiri**, 14.

⁷² Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 47.

Bektaş'ın, vücudundan nurlar çıktığı ve simasının ayın on dördüne benzediği ifade edilir. O, kendini bırakmış bir derviş değil de, saygın bir ilim adamı şeklinde giyinir. Sarık şeklindeki kırmızı zemiyyet, ilim erbabı kişilerin giydiği alaca Arabistan abası, kemer, etek, Arabistan kerrakesi⁷³ gibi giysilerden bahsedilen eserde, Hacı Bektaş'ın Sulucukarahöyük'e gelirken üzerinde bulunan hırka ile ilgili şunlar kaydedilir: Bir gün dervişleriyle beraber bir dağa çıkan Pir, dağa ulaşınca dervişlerine bir ateş yaktırır. Ateş yanınca hep birlikte cezbe girerler. Hacı Bektaş, bu coşkuyla hırkasını çıkarıp ateşe atar ve hırka kül olur. Külü alıp savuran Hünkâr, 'Bu külün düştüğü yerden odun bitsin' deyip makamına geçer. Bu dağın odunu gün geçtikçe artar ve bundan dolayı Hırka Dağı ismini alır. Buradaki anlatımdan hırkanın bu gelenekte veliliğin bir sembolü olduğu çıkarımı yapılabilir.

Hacı Bektaş Veli'nin küçüklüğünden beri sıradan biri olmadığı, bazı olağanüstü durumlara haiz ulu bir zât olduğu Velâyetnamede birçok hadise ile anlatılmaktadır. Kitapta bebekken annesini değil şehadet parmağını emmiş, altı ay geçtikten sonra bir gün şehadet parmağını kaldırıp "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammedün abduhu ve Rasûlühü ve eşhedü enne Aliyyen Velîyullâh" demiştir. Böylelikle daha beşikteyken dahi sıra dışı hallerin sahibi bir Hacı Bektaş profili ortaya konulmuştur.

Babasının daha dört yaşındayken oğluna ders verecek bilge bir kişi aramaya başladığı sıralarda, ona Hoca Ahmed Yesevi'nin öğrencilerinden Lokman Perende ismi önerilir. Hoca Ahmed Yesevi'nin halifelerinden olup, zahir ve batın ilimlerinde deruni bir zat olan Lokman Perende, Hacı Bektaş'a ilim öğretmeye başladığı vakit Hacı Bektaş dersin sonunu söylerdi. Yani yeni öğrenmiyordu, zaten önceden tüm ilmî bilgiye hâkimdi. Ve bir gün Lokman Perende dışarıdan içeriye girdiği sırada, Hacı Bektaş'ın yanında iki nurânî kişi görür. Öyle ki, yüzlerinin aydınlığı okulu da aydınlatmıştı. Hacı Bektaş şaşkın bakan Lokman Perende'ye o iki kişiden sağda olanın Allah'ın Resulü, soldakinin ise Allah'ın aslanı Hz. Ali olduğunu söyler. Hz. Muhammed'den dinin zahiri, Hz. Ali'den ise batını hükümlerini öğrenen Hünkâr ömrünce abdestsiz yere basmamış, kimsenin ayıbını yüzüne vurmamış, nefsinin isteklerine boyun eğmemiştir. Velâyetnamede anlatılan sadece şu olağanüstü hallerden de onun mümtaz bir şahsiyet olduğu sonucuna varılabilir.

⁷³ İnce softan hafif ve dar bir üstlük.

Hoca Ahmed Yesevi'nin hırka, seccade, elif, taç, çerağ gibi kutsal emanetleri kendi dervişlerine değil de Hacı Bektaş'a verip Anadolu'ya göndermesi söz konusu eserde şöyle anlatılmaktadır: Bir sohbet esnasında Türkistan erenleri Ahmed Yesevi'den dört övünç kaynağı olan manevi emaneti almak için toplanırlar. Bu hadiseden dolayı Hacı Bektaş Veli Horasan'dan Ahmed Yesevi'nin yanına Türkistan'a gelir. Ahmed Yesevi, onu görünce dokson dokuz halife ile birlikte ayağa kalkıp ona hürmet gösterir. Hoca Yesevi, Hünkâr'ı yanına alır ve 'İşte, emanetlerin sahibi geldi' der ve ona 'Ey Bektaş el-Horasanî' şeklinde hitapta bulunur. Bundan sonra Hünkâr ayağa kalkar ve Hoca Hazretlerinin önüne gelip seccadeyi eline alır⁷⁴.

Daha sonra çevresindekilere türlü kerametler gösteren (elifi tacın kendiliğinden hareket edip kuş gibi gelip Hünkâr'ın başına konması gibi) Hacı Bektaş, hocası Ahmed Yesevi tarafından Anadolu ve Balkanlara Türk-İslam kültürünü dalga dalga yayacağı Sulucukarahöyük'e tebliğ vazifesini yerine getirmek suretiyle gönderilir⁷⁵:

"Bunların akıllarından geçen düşünceler, Ahmed Yesevi'ye malum oldu. Daha sonra Hünkâr Hacı Bektaş Veli, bu manevi emanetleri Ahmet Yesevi'nin önüne koydu. Hacı Bektaş Veli, erkâna uygun bir şekilde tıraş edildi ve Ahmed Yesevi'ye biat etti. Ahmet Yesevi ona dört manevi emanet ve bir icazet verdi. Kendisine 'Ey Bektaş (K.S.A), işte nasibini aldın, müjdeler olsun, kutbü'l-aktablık senindir, kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye kadar bizimdi, bundan sonra biz burada çok kalmayız ahirete göçeriz. Seni Anadolu'ya gönderiyoruz. Sulucukarahöyük'ü de sana yerleşmen için verdik. Seni Anadolu Erenlerinin başı yaptık."

Ahmed Yesevi ile Hacı Bektaş arasında yüz yılı aşkın bir zaman olduğundan ve bu iki şahsiyetin görüşmüş olmaları tarihsel açıdan mümkün olmadığından Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevi'den kutsal emanetleri alması bir aracı ile gerçekleştiği kanaati hâkimdir. O aracının Lokman Perende olduğunu Bektaşî velâyetnamelerinden öğrenmekteyiz. Nitekim Hacı Bektaş Velâyetnamesinde de Lokman Perende (uçan Lokman)'den ilim edindiği yazılıdır. İster aracı yoluyla ister mana âleminde feyiz alma şeklinde olsun Bektaşilik'in Yesevilik etkisinde kaldığı kabul edilen bir gerçektir. Burada ikisi arasındaki bağlantıları zikretmekte fayda vardır. İki öğreti arasında coğrafi, terminoloji, değersel olmak üzere birçok bağlantıya rastlanır. Örneğin, Yesevilikte önemli olan dil hassasiyeti ve öz Türkçeye olan bağlılık Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Şah Hatayî, Kul Himmet gibi ozan ve dervişlerin eserlerinde de aynen devam etmiştir. Bu hassasiyetin sonucudur ki, üzerinden asırlar geçmiş olmasına rağmen bu deyiş ve nefesleri hala anlayabilmekteyiz. Bunun dışında din yayma geleneği de Dedem

⁷⁴ Velâyetname, 183.

⁷⁵ age, 187.

Korkut'tan Ahmed Yesevi'ye, ondan da bahsedilen şahıslara geçtiği söylenebilir. Burada Pertev Naili Boratav'ın, Velâyetname eseri için yaptığı şu tespitini söylemek gerekir. O, bu eserin Şaman geleneğinden gelen Oğuzlardan etkilenecek meydana getirildiği kanaatini taşır. Mesela Dedem Korkut kitabının 12 boyundan bir boyun başkışısı olan Deli Dumrul'un Velâyetnamede Hacı Tuğrul'a evirildiği kanaatini taşır⁷⁶.

Ahmed Yesevi, İslam'ı kabul eden ve Arapça-dini metin kaynaklarını anlamaktan uzak göçebe Türk topluluklarına ata-baba geleneği üzerinden devam eden eseri 'Hikmetler' i başarıyla kazandırmıştır. Yesevî tarikatının mensupları, onun bu ünlü Divan-ı Hikmet'i eseri eşliğiyle cehri zikrini gerçekleştirmektedirler. Özbekistan'ın Andican ve Namangan'daki Cehri topluluklar bunu herhangi bir müzik aleti olmadan söylerken, Kırgızistan'daki Batken'de bulunan Laçiler topluluğu 'dutar' adında bağlamaya benzeyen bir aletle bu ritüellerini yerine getirirler. Bu adet günümüzde Alevi-Bektaşî toplulukları tarafından da yapılmakta, Bektaşî ozan ve dervişlerin deyişleri sazla birlikte söylenmektedir ve bu nesilden nesile de aynı şekilde aktarılır⁷⁷.

Gördüğü ilimlerden sonra icazetnamesini alıp nesiller yetiştireceği, birçok kıtanın Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunacağı ve milli birlik ve beraberliğe hizmet edeceği Anadolu'ya bir güvercin donunda gelen Hacı Bektaş, evvelden burayı mesken tutan bazı Horasan erenleri tarafından haset ve kine maruz kalır⁷⁸:

"Orada bulunan erenlerin hepsi, 'Ne yapsak da o er Anadolu'ya girmese. Eğer Anadolu'ya girse bütün halkı kendisine bağlar. Bize burada yapacak iş kalmaz' dediler. 'Bunun için ne yapabiliriz?' dediler. İçlerinden bazıları şöyle bir çare önerdi: 'Kanatlarımızı birleştirelim, yerden arşa kadar set çekelim, Anadolu'ya giremesin' dediler."

Ancak Hünkâr tasavvufta sıkça görülen 'donuna girmek' lütfuna erişir ve güvercin kimliğinde Anadolu'ya giriş yapar⁷⁹:

"Hacı Denizli hemen o anda doğan şekline girip, havaya uçtu. Havada baktı, Sulucakarahöyük üzerinde bir güvercin oturduğunu görünce, 'Aradığım budur' dedi. Havadan hızla Hazret-i Hünkâr'ın üzerine indi. Pençesiyle yakalayacağı mesafeye gelince, Hazret-i Hünkâr tekrar insan suretine büründü. Hünkâr, Hacı Tuğrul'u doğan suretinde inerken yakaladı. Öyle kuvvetli bir şekilde sıktı ki, Hacı Denizli'nin aklı başından gitti. Hazret-i Hünkâr elinden bıraktı. Akli başına gelinceye kadar biraz yattı. Kalkınca Hünkâr'ın

⁷⁶ Pertev Naili Boratav, "Bektaşî Geleneğinde Oğuz Kalıntıları", **Folklor Edebiyat Dergisi**, s.1 (2014):11-14.

⁷⁷ Ali Yaman, "Yesevilik-Bektaşilik Bağlantıları ve Alevi-Bektaşî Kimliğinin Oluşumunda Yesevilğin Rolü", **Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 17-18 Ağustos 2009** (Nevşehir: 2009): 23-38.

⁷⁸ Velâyetname, 203-205.

⁷⁹ **age**, 209.

karşısında durduğunu gördü. Heman ayağa kalktı, peymançeye geçip ‘Hata ettik, kötülük bizden oldu, bağışlamak erenlerden olur’ deyip özür diledi. Hünkâr’ın elini öptü, ayağına kapandı, af diledi. Tacını çıkarıp, önüne koydu ve geri çekildi.”

Bu anlatımlardan, hocası Ahmed Yesevi’nin himmetiyle Anadolu’ya gelen Hacı Bektaş Veli’nin, buradaki bazı erenler tarafından istenmese de yine hocasının himmetiyle Hacı Tuğrul ve diğer erenleri alt eden önemli bir Anadolu ereni olduğu görülmektedir.

Hacı Bektaş’ın yaşadığı devirden günümüze yazılı bir belge ulaşmadığından ötürü, onu yalnızca vefatından sonra yazılmış kaynaklardan tanıyabiliriz. Bu kaynaklar; Âşık Paşa’nın oğlu Elvan Çelebi’nin yazdığı Menâkıbu’l-Kudsiyye, Ahmed Eflâkî’nin Farsça yazdığı Menâkıbu’l-Ârifin, Vilâyetnâme, Lâmiî Çelebi’nin Nefehât Tercümesi, Âşıkpaşazâde’nin Tevârih-i Âl-i Osman ve Taşköprizâde’nin Şakâiku’n-Nu’maniyye eseridir⁸⁰.

Bu kaynaklar karşılaştırıldığında üç tip Hacı Bektaş Veli ortaya çıkar: Birincisi, Aşıkpaşaoğlu Tarihinden bu zamana kadar gelen tüm eserlerde işlenen Hacı Bektaş’tır ve Makâlât adlı Arapça eserinde de nitelikleri açıkça anlatılan, Ahmed Yesevi’nin dervişi, sıkı bir ehlisünnet âlimidir. İkinci Hacı Bektaş Veli, Velâyetnamenin sunduğu Hacı Bektaş’tır ki, burada Anadolu halkının yaratıcı düşünceleri görülür. Üçüncü Hacı Bektaş ise halkın hafızasında, hatırasında, yüreğinde yaşattığıdır. Burada Hünkâr ne bir din savunucusu, ne de ehlisünnet âlimi derviş bir zattır. O ruhi tüm aydınlanmaları yaşamış, iç ve dış tüm arınmışlığın zirvesinde durmaktadır.

İmam Ali’nin soyundan gelen Hacı Bektaş Veli, Horasan tasavvufunun kurucusu ‘Türkistan’ın Piri’ olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevi’nin öğretileriyle yetişmiştir. Ahmed Yesevi, İslam’ın emirlerini ve Türklerin köklü geleneklerini birleştirip Ehl-i Beyt örneğinde Türklere sunmuştur. Ehl-i Beyt’in izini süren bu öğreti, siyasi ve felsefi tartışmalardan arındırılmış, salt İslâmî ve insanî değerler etrafında şekillenmiştir.

13. yüzyılda siyasi, sosyal, kültürel çalkantıların hüküm sürdüğü Anadolu’da Ehl-i Beyt düşünce yapısının ilerlemesinde büyük rolü yüklenmiş bir şahsiyet olan ve ‘Gelin canlar bir olalım’ çağrısıyla ayrılıkların sebep olacağı kötülükleri anlatmaya başlayan Hacı Bektaş Veli, şimdiki Hacıbektaş, o günün adıyla Sulucukarahöyük’e

⁸⁰ Ocak, “Hacı Bektaş Vilâyetnamesi”, 472.

yerleşmiştir. Burada kurduğu dergâhta yetiştirdiği erenlerin bazılarını nasiplerine göre yanında tutmuş, bazılarını ise Anadolu'nun dört bir yanına tebliğ amaçlı göndermiştir. Abdal Musa Antalya'ya, Sarı Saltık Balkanlar'a, Güvenç Abdal Karadeniz'e, Koluaçık Hacım Sultan Uşak'a, Seyyid Cemal Sultan ve Resul Baba Kütahya-Afyonkarahisar'a, Sarı İsmail Denizli'ye, Karadonlu Can Baba Sivas ve Erzincan'a, Seyyit Mahmud Hayrani ise Konya-Akşehir'e⁸¹ gitmiş, pirleri Hacı Bektaş Veli'den öğrendikleri edep, terbiye, saygı, hoşgörü gibi daha nice kavramları tekkeler kurarak sosyal hayatta yaşanılır kılmışlardır⁸²:

“Hünkâr Hacı Bektaş Veli, doksan dokuz bin Horasan pirinin başı Ahmed Yesevi'nin izniyle Türkistan Horasan'dan kalkıp daha önce anlatıldığı gibi Kâbe'den dolaşıp Anadolu'ya geldi, Sulucukarahöyük'te Kadıncık Ana'nın evinde kaldı. Otuz altı yıl orada kaldı ve pek çok kerametleri görüldü. Ününü duyup ziyaret için gelenler çoğaldı. Erenlerin mübarek cemâlini görüp safâ nazarını ve himmetini aldılar. Gelenlerin hepsi kendi ruh hallerine göre arzularına kavuştular. Pek çoğu gönülden kendisine bağlandı ve yanında hizmet için kaldı. Bunlardan pek çoğunu değişik yerlere görevli olarak gönderdi.”

Hacı Bektaş, Sulucukarahöyük'e geldiğinde burada çeşitli kerametler gösterir. Velâyetnamede anlatılan bu kerametler, Hünkâr'ın Anadolu'da hızlıca kabul görmesine ve etrafında büyük bir kalabalığın toplanmasına vesile olmuştur. Kerametlerinden bazıları; susam yaprağının veya darıların üzerinde namaz kılması, Kızılırmak'ın üzerine seccade serip karşıya geçmesi, buzağuların üç gün annelerini emmemesi, elindeki bıçakla taşı kesmesi, küçük bir un hamurundan bereketiyle kırk gün ekmek yapılması, kendisine hayret eden bir köylüye mercimek ve buğdayı yutmasını tavsiye etmesi ve böylece köylünün evlat sahibi olması, beş taşların onun elinde dile gelip veliliğine şahitlik yapması, Hırka Dağı'nda bulunan ardıc ağacının kibleye karşı eğilip ona gölge olması, Arafat Dağı'ndaki çilehaneye yumruğuyla pencere açması, kara kışın ortasında ağaçta elma bitirmesi, hırkasını coşkuluyken fırlattığı yerin koca bir dağ olması (Hırka Dağı), mana âleminde dervişleriyle konuşup onları sıkıntıdan kurtarması, kendisini rahatsız eden bir adamı ıssız bir adaya göndermesi, Hızır ile sohbet halinde olmasıdır⁸³:

“Kahramanımızın bir bağırmasıyla yüzlerce kişi ölebiliyor, yok olabiliyor. Erenler, denize halısını ve postunu serip yüzebiliyor. Sırası gelince şahin, sırası gelince güvercin oluyor. Gerekirse silkinip insan oluyor. Bir anda birçok yerde olabilmesi olası. Sabah namazında Kâbe'de, öğle namazında evinde olabiliyor. Ateşte yanmıyor, taşa basınca ayak izleri kalıyor. İsterse taşı un gibi eziyor, isterse dağı saman çöpü gibi nefesiyle uçuruyor. Gerekirse taşlar, kerametine tanıklık ediyor. Hayvanlar, keremi ile dile geliyor. Kayalar yürütebiliyor. Yırtıcı hayvanlar onun bir bakışı ile ya yok oluyor, ya da kesiliyor.

⁸¹ Velâyetname, 15.

⁸² age, 773.

⁸³ Öztürk, “Gönüller Sultanı”, 3.

İradesi tabiat kanunları üstündedir. Dileyip de gerçekleştiremediği şey yoktur. Doğuşu bile bir kerametın sonucudur.”

Bütün bu olağanüstü durumlar Hacı Bektaş Veli'nin mitolojik yönünü de ortaya koyar. Kuşkusuz Velâyetnamedeki masalsı anlatımda onu sevenlerin hasreti, dileği, sevgi ve düşüncesi vardır.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli sadece etrafındaki insanları irşad etmemiş, ilim sahibi önemli kişilerle de münasebet kurmuştur. Bunlardan biri Tapduk ve Yunus Emre'dir. Velâyetnamede anlatıldığına göre, Sivrihisarın Sarıgök köyünde Hacı Bektaş'ın ününü duyan yoksul bir Yunus Emre vardır. O sene ekin bitmeyince öküzüne aluç yükleyip Sulucukarahöyük'e gelir ve yemişinin karşılığında Hacı Bektaş'tan bir şeyler ister. Hacı Bektaş yemişi alır, Yunus Emre köye döndükten sonra, “Sorun bakalım, nefes mi verelim, buğday mı?” diye arkasından bir dervişini gönderir. Yunus, “Nefesi ne yapayım, bana buğday gerek” deyince Hünkâr nefes verme konusunda ısrarcı olur. Ancak Yunus Emre de buğday almada ısrarcı olur. Daha sonra derin bir pişmanlık duyar. Hünkâr'a varır ve buğdayı geri verip nefes ister. Hünkâr, artık iş işten geçtiğini, o nasibin kilidinin kapandığını, Taptuk Emre'ye gitmesi gerektiğini bildirir. Tabduk Emre'nin kapısına varınca, Tabduk Emre ona, “Çalış, emek ver, nasibini al” der. Bundan sonra kırk yıl Tabduk Emre'nin tekkesine odun taşır. Bu hizmetini yaş ağaç kesmeden, eğri odun getirmeden yapar. Günün birinde Tabduk Emre, Yunus'a nasibini aldığını, Hünkâr'ın nefesinin yerine geldiğini müjdelir. Bundan sonra Yunus Emre'nin söylediği nefesler büyük bir divan olur.

Hacı Bektaş'ın münasebet kurduğu bir diğer ünlü isim Mevlana'dır. Bir gün Hacı Bektaş'ın ibrikdarı Sarı İsmail, Hünkâr'ın huzuruna varır. Kendisi için su ılıttığını söyleyince Hünkâr, “Tez, Konya'ya, Molla Celâleddin'in huzuruna git, onlarda bir kitabımız var, onu al gel” deyip onu Konya'ya gönderir. Sarı İsmail Konya'ya varınca bu hadiseyi olduğu gibi Molla Celal'e anlatır. Bunun üzerine Molla, “Hünkâr Hacı Bektaş Veli katına her gün yedi deniz, sekiz ırmak uğrar, onların suya girmeye ne ihtiyaçları var ki böyle dedin?” der. Sarı İsmail, Hünkâr'ın kendisini göndermekten maksadının kitap olduğunu söyler. Molla Celal ise, kitaptan maksadın bu nasihat olduğunu söyleyip onu geri gönderir.

Akşehir'deki Seyyid Mahmud-ı Hayrani, Hacı Bektaş'ın ününü duyan bir diğer erdir. Seyyid Mahmud-ı Hayrani bir aslana binip, yılanı da bir kamçı yapıp üç yüz Mevlevi dervişle beraber meşhur Hünkâr'ı görmek için yola koyulur. Daha kendisi

yoldayken durumu Hünkâr'a bildirirler. Hünkâr ise, "O gelen kimse, canlıya binmiş gelmiş, biz cansıza binelim" der. Kızılca Halvet yakınında bir dam duvarı kadar büyük olan kızıl kayanın üstüne biner ve taş a nı d a bulunur. Kaya, Seyyid Mahmud'un geldiği yöne doğru kuş gibi uçmaya başlar. Şimdi görüldüğünde dahi taşın başının bir kuşa benzediği görülür. Seyyid Mahmud kayaya binip gelen Hacı Bektaş'ı görür, aslandan iner, yılanı da bırakır ve edepsizlik yaptığını düşünüp Hünkâr'ın eline kapanır. Dervişleriyle birlikte bir hafta boyunca Hünkâr ile sohbet eder, sonra izin alıp gitmek ister. Hünkâr ona "Bulunduğın yer ekmeğın olsun" şeklinde dua eder.

Hacı Bektaş'ın görüştüğü erenlerden biri olan Molla Sadeddin Aksaray'da ders okutan, yılda bir defa da Kayseri'deki hocasını ziyarete giden önemli bir zattır. Yine böyle bir ziyaret esnasında Hünkâr'ın şöhretini işitir. Ona inananların Kızılırmak'ı topukları ıslanmadan geçtiğini duyunca onunla görüşmek için yola çıkar. Fakat cemaatle değil kendi dervişleriyle namaz kıldığını duyduğu için de bir yandan, cemaati terk edeninin selamının alınmaması gerektiğini içinden geçirir. Hünkâr'ı Tuzköyü'ne davet ederler, Hünkâr gelir. Fakat kimse selamını almaz, onu ağırlamaz. Bunun üzerine elini Molla Sadeddin'in ağzından içeri sokup yüreğini çıkaran ve üç damla da kan akıtan Hünkâr ortadan kaybolur. Molla bayılır, uyandığında Hünkâr'ı göremez, erenlerden onu bulmalarını ister. Hiçbir yerde bulunamayan Hünkâr bir sene sonra Molla'nın daveti üzerine Tuzköyü'ne gelir. Molla bu sırada kâhyasına, "Bugün yemeklerin hiçbirine tuz koymayın, erenlere gizli bir şey yoktur, dileğimizi bilsin" der. Hünkâr davet yerine ulaşınca, uzayan tırnak ve bıyıkları Molla'nın dikkatini celbeder. İçinden, "Keşke biri çıkıp da tırnaklarıyla bıyıklarının ne kadar uzun olduğunu söylese" diye geçirirken Hünkâr düşüncesini okur ve "Said'im, bende erin tırnaklarıyla bıyıklarını kesecek bir kimse ararım şu âlemde; eğer gücün yeterse kes" der. Molla Sadeddin ne yapsa da ne bıyıklarını ne de tırnaklarını kesmeye güç yetirebilir. Hünkâr, Sarı İsmail'de bir makas olduğunu, sadece o makasın bu işi görebileceğini söyler. Sarı İsmail, makası vurur vurmaz kan boşalır. Hünkâr'ın emriyle kılı aldığı yere geri bırakır, kan da durur. Daha sonra sofraya oturulur. Hacı Bektaş, yemeğın neden tuzsuz olduğunu sorunca, erenler köyde tuz olmadığını söylerler ve bir keramet gösterip tuz madeni çıkarması için niyazda bulunurlar. Hünkâr'ın duası sonucu yerden bir tuz madeni çıkarılır. Bir ara Hünkâr ansızın kaybolur. Artık Hünkâr'ın sevgisi Molla'nın gönlüne düştüğü için yanına gitmek

ister. Molla arkadaşları, Hünkâr'ın bidat ehli olduğunu söylerler; fakat Sadeddin şahit olduğu kerametleri anlatınca otuz molla da onunla birlikte yola çıkar. Ancak bir yandan da halen ona inanmadıklarını, hatta bu inançları uğruna karılarını bile boşayabileceklerini söylerler. Geceleyin yolda bir yerde uyuyakalırlar. Sabah olunca Kızılırmak'ta hepsi yıkanmaya başlar. O sırada Kırşehir'de Ahi Evran ile sohbet halinde bulunan Hünkâr'a, kendisinin evliya olmadığını söyleyen ve adını anmamaya yemin eden mollaların bu durumları ayan olur. Ahi Evran'ı onlara ders vermesi için gönderir. Ahi Evran ejderha suretine bürünür, mollaların elbiselerinin üzerine çöreklenir. Elbiseleri almak için sudan çıkan molla ejderha ile karşılaşır, titreyerek geri döner. Molla Sadeddin'e gördüklerini söyleyince Sadeddin de sudan çıkıp bakmaya gider. Ancak o da titreyerek geri döner. Bu işin Hünkâr'ın bir kerameti olduğunu anlarlar; fakat bir yandan da, "Hünkâr'ın adını anarsak, karılarımız boş olsun" diye ettikleri yemin akıllarına gelir. Bir süre sonra Hünkâr'dan yardım dilemeden bu işten kurtulamayacaklarını bilirler ve ejderhaya karşı "Ya Hünkâr!" diye bağırlar. Ejderha o anda yok olur. Kıyafetlerini giyinip yola çıkarlar. Hünkâr erenlerin, oğlan kıyafetinde gelmeleri gerektiğini söyler ve Sarı İsmail'i karşılamaya gönderir. Sarı İsmail Hünkâr'ın bu buyruğunu Molla Sadeddin'e iletir. Sadeddin de yalın ayak, başıkabak yürümeye başlar. Soranlara ise, "Güzel elbiseler giyinmekle giyinmemek, onun yanında birdir. İnsan yalınayak, başıkabak dünyaya gelir; işte biz de huzura öyle gidelim, umarız ki halimiz ıslah olur" der. Tekkekaya'ya Hünkâr'ın yanına varırlar. Biraz sonra namaz vakti girer. Sadeddin namaz için abdest almak istediğinde Hünkâr, kendilerinin abdestsiz namaz kıldıklarını söyler. Sadeddin için su getirilir; ancak getirilen ibriğin içi hep kan doludur. En nihayetinde Hünkâr'ın ibriğinden abdest alabilen Molla, Hünkâr gibi bir erenin önüne geçip imamlık yapmanın saygısızlık olacağını düşünemez ve namaz kıldırmak için öne geçer. Namaza başlar başlamaz gözündeki perdeler açılır, kendisini Kâbe'de görür. Önü, arkası, sağ, solu hep Hünkâr'ın varlığı ile doludur. Yedi gün kıyamda, kırk gün secdede kalır. Sadeddin ile beraber yola çıkan mollaların bir kısmı derviş olsa da bir kısmı dönmek için yola koyulur. Molla Sadeddin bu kadar keramete rağmen kalbindeki vesveseleri hala atamadığı için Hünkâr tarafından bazı zamanlar cezalandırılır, nefis terbiyesine tabi tutulur. Daha sonra hali ıslah olur ve Hacı Bektaş'ın Makâlât'ını Türkçeye çevirir⁸⁴.

⁸⁴ Gölpınarlı, 47-62.

Hünkâr'ın evli olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi kaydedilmemiştir. Evli olduğunu söyleyen kesim -ki bunlara 'Çelebiler' denmektedir- Velâyetnamede Kadıncık Ana'nın Hünkâr'ın kanlı abdest suyunu içtikten sonra hamile kalması hadisesini dayanak gösterir⁸⁵:

“Kadıncık'ın âdetiydi, Hünkâr abdest alsa, yemekten sonra ellerini yıkasa o suyu hemen içerdi. Bir gün Hünkâr abdest alırken burnu kanadı, 'Kadıncık' dedi, 'bu suyu ayak değmeyecek bir yere dök.' Kadıncık leğeni kaldırıp götürdü. 'Şimdiye kadar o tertemiz suyu içerdim, bunu niye dökeyim, hayırlısı bu, tiksınmeden bunu da içeyim' dedi. Leğeni kaldırıp içti, tekrar Hünkâr'ın önüne geldi. Hünkâr, 'Kadıncık bu suyu da içtin mi?' dedi. 'Öyleyse bizden umduğun nasibi aldın, senden iki oğlum gelecek, onlar yurdumuz oğlu olacak, halkın yetmiş yaşındakileri onların yedi yaşında olanının elini öpecek. Dünya bozulsa onlar sırtları üstünde yatsınlar, hiç zahmet görmesinler.' Bunun üzerine Kadıncık'ın üç oğlu oldu, bunların biri Hünkâr'ın sağlığında öldü, ikisi kaldı. Mahmut öldü, Habib ile Hızır Lale kaldı...”

İlksel dönemlerden beri babasız dünyaya gelme tasarımı pek çok bölgede ve kültürde var olan bir hadisedir. Hacı Bektaş Veli söylencelerinde de bu durum devam etmiştir. Burun kanı kerametinin çocuğu olmayan bir kadına bir velinin duası olarak kabul edilebileceğini söyleyen Yaşar Nuri Öztürk, bu çocukları da Hacı Bektaş'ın 'bel evladı' olarak görülebileceğini ifade eder. Hünkâr'ın, Kadıncık Ana'nın evinde kalması üzerine köylülerin çıkardığı dedikodulara karşın Velâyetnamede Kadıncık Ana'nın İdris'le evli olduğu bilgisi yer alır. Genel görüş Hacı Bektaş'ın hiç evlenmediği yönündedir. Bu fikri benimseyenlere de 'Babagân' denir. Bedri Noyan, Hacı Bektaş'ın hiç evlenmediğini, 'Hacı Bektaş-ı Veli evladı' deyiminin onun yoluna mensup olanlar anlamında kullanıldığını, Kadıncık Ana'nın İdris Hoca ile evli olup her ikisinin de Hacı Bektaş'a müntesip olduğunu ve Hacı Bektaş'ın Kadıncık Ana'yı kendisine manevi evlat edindiğini ifade etmiştir⁸⁶.

Hacı Bektaş'ın eserleri incelendiğinde düşüncelerini ayet ve hadislerle temellendirdiği görülmektedir. Örneğin, Makâlât'ta Hz. Âdem'in yaratılış bahsini anlatırken Hicr Suresi'nin 28. ayetini örnek verir: “*Andolsun biz insanı, kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık. Cinleri de daha önce zehirli ateşten yaratmıştık. Hani Rabbin meleklere demişti ki, 'Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.'*”⁸⁷

⁸⁵ Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 94.

⁸⁶ **age**, 95.

⁸⁷ Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, 709.

Yahut da gönlün Hak seyrangâhı olduğunu anlatırken Peygamberin, “*Hak Teâlâ Hazretleri ile bütün eşya arasında perde vardır ve fakat gönül ile Hak Teâlâ arasında bir engel ve perde yoktur*”⁸⁸ hadisini yazar.

Hacı Bektaş, öğretisinde öncelikle ahlaki değerlere vurgu yapar. Hırs, cimrilik, kin gibi daha birçok kötü hasletlerden uzak durulması gerektiğini ve insanın giyebileceği en güzel giysinin güzel ahlak olduğunu vurgular. Kendi iç temizliğini yapan insanın başkalarına da müessir olabileceği düşüncesindedir. Ahmet Yaşar Ocak’ın, onun misyonu hakkında dile getirdiği şu ifadeleri hayatını özetler mahiyettedir⁸⁹:

“Hacı Bektaş Veli’nin İslam propagandası hiç şüphesiz İslam fıkhnın sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Ortodoks bir anlayış değil, Horasan Melâmetiyyesi’nin kuru zühd karşıtı cezbeci karakterini yansıtmaktadır. Bundan da öte bu İslam anlayışı İslam sûfilığının yapısından kaynaklanan geniş bir hoşgörüyeye dayanan, muhtedileri birdenbire eski kültür çevrelerinden koparmadan, bu kültürden gelen eski inançlarını da kendi içerisinde değerlendiren bağdaştırmacı, yani heteredoks bir İslam anlayışıydı.”

Hacı Bektaş Veli, bu dünyadaki vazifesini tamamladığını düşündüğü günlerin birinde öleceğini hissedince Sarı İsmail’i yanına çağırıp ona vasiyet eder. Öldükten sonra Çiledağı tarafından yüzünde yeşil örtü olan boz atlı birinin geleceğini, bu zatın atını kapıda bırakıp kendisine bir Yasin okuyacağını ve onu yıkayıp kefenleyeceğini söyler. Onunla konuşmamasını sadece yardım etmesini ister. Ayrıca vefatından sonra bin koyun ve yüz sığır kurban etmesini, kim varsa çağırıp yedirmesini ve yedinci, kırkuncu günlerinde de helva yapıp müritlerine, sevenlerine dağıtmasını nasihat eder.

Hacı Bektaş Veli’nin vefatı hakkında mutabık kalınan tarih XIV. yüzyılın başlarıdır. Çünkü Velâyetnamede XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Yunus Emre, Celâleddin Rûmî, Ahi Evran, Molla Sadeddin, Güvenç Abdal, Kutbeddin Haydar, Alâeddin Keykubad, Sarı Saltuk, Hacım Sultan, Sarı İsmail, Resul Baba gibi bazı velilerle görüştüğü bilgisi mevcuttur. Hacı Bektaş Veli’nin mezarı Nevşehir’in Hacıbektaş ilçesinde Hacı Bektaş Dergâhındadır. İçinde aşevi, mihman evi, meydan evi, kiler evi, cami, çilehane, kırklar meydanı gibi bölümler olan dergâh üç ana kısımdan oluşur: Nadar Avlusu, Dergâh Avlusu, Dış Avlu⁹⁰. Dış Avlunun karşısındaki Hacı Bektaş’ın mezarının bitişiğinde tarikatın ve müritlerin karargâhını teşkil eden ‘Pir Evi’ adında bir tekke vardır ve burada, tekkenin bekâr dervişlerine tahsis edilmiş kısmında Bektaşî azizi Balım Sultan’ın mezarı da bulunmaktadır. Hünkâr’ın halifelerinden Balım Sultan, İslamiyet’te olmayan unsurları Bektaşilik’e

⁸⁸ age, 671.

⁸⁹ Ocak, **Türkler, Türkiye**, 160.

⁹⁰ İlyas Üzümlü, **Günümüz Aleviliği** (İstanbul: İSAM, 1997): 31.

sokan kişi olarak bilinir. Yaşar Nuri Öztürk’e göre Hurufilerin Türk irfanına yaptığı kötülüğu Balım Sultan da Bektaşilik’e yapmış, ‘ikinci büyük pir’ sıfatıyla Hristiyan-Şii karışımı bir Bektaşilik anlayışı ortaya çıkarmıştır.

Kendisinden sonra yerine geçen halifenin kim olduğuna dair bilgi, incelediğimiz eser Velâyetnamede muhtelifdir. Bir yerde Kadıncık Ana’nın oğlu Habib Emir başka bir yerde Hızır Lale’nin ismi geçer. Hacı Bektaş’ın Kadıncık Ana ile evli olduğunu iddia eden Çelebilere göre ise posta geçen kişi, oğulları Timurtaş diye bilinen Seyyid Ali’dir. Sarı Saltuk’tan sonraki en büyük tebliğci olan Seyyid Ali, Balkan topraklarında Fatih Sultan Mehmet’in esir ettiği Sırp prensinin kızıyla evlenir ve bu evlilikten daha sonra Bektaşilik’i tahrif edecek Balım Sultan doğar.

Hacı Bektaş Veli Anadolu topraklarına geldiğinde burada otuz altı bin çerağ uyarmış, otuz altı bin halife dikmişti. Bunlardan onun yoluna sıkı sıkıya bağlı olan ve Velâyetnamede de adları sıklıkla zikredilen Cemal Seyyid, Sarı İsmail, Kolu Açık Hacım Sultan, Karaca Ahmed, Burhan Abdal, Hızır Sâmit, Sultan Bahâeddin, Yahya Paşa, Barak Baba, Ali Baba, Sarı Kadı, Resul Baba gibi dervişler bulundukları yörelerde Bektaşilik zeminini oturtmaya çalışırken, bir yandan da çevrede yeni zaviyeler açarak Hacı Bektaş kültünün yayılmasına öncülük etmişlerdir. Şimdi Velâyetnamede adı sıklıkla geçen dervişleri ile Hacı Bektaş’ın diyaloglarını inceleyelim:

En sevdiği halifesi Cemal Seyyid’e özel bir alaka gösteren Hünkâr Hacı Bektaş onu, ‘Cemalim, Cemalim’ diye severdi. Bu yüzden diğer halifeleri de onu büyük sayardı. Bir gün, ‘Acaba Hünkâr bizi nerede vazifelendirecek?’ diye içinden geçirirken bunu anlayan Hünkâr ona, kendisinin diğer dünyaya göçtükten sonra ona bir merkep alıp yola koyulmasını, merkebini nerede kurt yerse oraya yerleşmesini söyler. Ayrıca bir oğlunun olacağını ve Akdeniz’e gideceğini de bildirir. Hacı Bektaş vefat ettikten sonra merkep alıp yola düşen Cemal Seyyid Altıntaş’a varınca merkebini çayırlara salar, kendi de uyur. Uyanınca merkebini bir kurdun yediğini görür, aklına Hünkâr’ın söyledikleri gelir. Altıntaş’a yerleşir ve burada evlenip bir oğul sahibi olur. Oğlu Asıldoğan, Akdeniz taraflarına gelip çeşitli kerametler gösterir. Cemal Seyyid Tökelcik’e yerleşir ve burada vefat eder.

Özel hizmetlerini gördüren, bir yere gittiğinde Sarı İsmail’i de yanında götüreren Hacı Bektaş, vasiyetini de yine bu müridine yapmıştır. Sarı İsmail bir defasında, ‘Acaba

nerede dem-yom oynatacağız?’ diye düşünürken, bunu hisseden Hünkâr ona, ‘Ben göçtükten sonra sopanı at, nerede düşerse orası yurdun olsun, yeşil fermanı da yanında götür, sana lazım olur’ der. Hünkâr, Hak diyarına göçünce sopasını rastgele atar ve sopanın Tavaz’da, içeride İncil okuyan bir keşişin olduğu bir kilisenin kubbesini delerek içeri düştüğünü görür. Bu olayla birlikte Sarı İsmail’i ejderha gibi gören keşiş korkar. Bir süre sonra kiliseye varan Sarı İsmail, keşişin Müslüman olmasına vesile olur, kiliseyi de yıkıp tekke haline getirir. Sarı İsmail’in birçok kerametine şahit olan halk, vefat edince onu yeşil fermanıyla gömer. Ancak bir zaman sonra Seyyid Ahmed, Hünkâr’ın ‘yeşil ferman’ işaretini hatırlar, oradaki halk ile beraber mezarın başına gelip Sarı İsmail’den de izin alıp mezarı açarlar ve yeşil fermanı alıp muratlarına ererler.

Hacı Bektaş, dervişler arasında cellatlık göreviyle ünlenen Hacım Sultan’a bâtin kılıcını vermiş, kılıcı verirken de masum bir cana kıymamasını öğütlemiştir. Bir kez, kılıcıyla haksız yere merkebe vuran ve onu belinden ikiye ayıran Hacım Sultan, Hünkâr’dan ‘Kolları tutulsun’ şeklinde bir beddua alır. O andan itibaren çolak kalan Hacım Sultan, diğer dervişleri aracı kılarak Hünkâr’dan bağışlanma diler ve bedduasını geri almasını niyaz eder. Hünkâr, ‘Kolu açık olsun’ diye dua eder ve kolu açılır. O günden sonra ‘Kolu Açık Hacım Sultan’ şeklinde anılır. Hacım Sultan da, bir gün nerede vazifelendirileceğini düşünürken Hacı Bektaş, vefat ettikten sonra oğul canavarı tepeleyeceğini ve orayı yurt edinmesini söyler. Hünkâr varlık yurduna gidince yola çıkan Hacım Sultan, Germiyan Beyinin Uşak taraflarına Susuz denilen sakin bir yere göndermesiyle buraya gelir. Burada bir ejderhanın olduğunu görür. İnsanlar ejderhanın korkusundan oradan geçemezler. Burhan Abdal Hacım Sultan’a, “Sen önden git, biz birazdan geliriz” diyerek onu önden gönderir. Hacım Sultan eşeğin üzerinde, Burhan Abdal da önünde yürümektedir. Önünden geçerken ejderha kükremeye, solumaya başlar. Başını yerden kaldırıp ağzını açar, ateşler saçıp naralar atar. Hacım Sultan eşeğinden iner. Burhan Abdal ise eşeğin kuyruğuna tutunur. Eşek, korkudan kan işer. Hacım Sultan, ejderhaya karşı bir nara atar, ağzından çıkan ateş ejderhayı kül eder. Bunu gören Burhan Abdal, diğer dervişleri de çağırarak kerameti gösterir. Halk, şöhreti her tarafa yayılan Hacım Sultan’ın derviş biri olduğunu anlayıp ayağına yüz sürer. Kerametlerini gören Burhan Abdal kendisine derviş olur ve hizmetine girer. Birçok keramet gösterdikten sonra herkes gibi o da Tanrı’nın rahmetine kavuşur.

Diğer dervişler gibi Resul Baba da bir gün nerede hizmet edeceğini düşününce Hünkâr ona, ‘Resul’üm, bir seni bizden kaldırı, bir yere koruz’ der. Hacı Bektaş öldükten sonra, bir sabah uyanınca kendisini şimdiki mezarının yerinde bulan Resul Baba buraya, Beşkarış’a yerleşip irşad faaliyetlerine girişir. Birçok olağanüstü olaylar gösterdikten sonra ahiret âlemine gider.

Diğer meşhur halife, Hacı Bektaş Veli’nin kendisine tahta bir kılıç, yedi ok ve yanına da Ulu Abdal ve Küçük Abdal’ı yanına verip Rum iline saldığı Sarı Saltuk Baba’dır. Hacı Bektaş koyunlarını otlatan bir çoban görür. Adını sorar. Çoban, adının Sarı Saltuk olduğunu söyler. Hünkâr, “Seni Rum’a saldık” deyip yedi ok, tahta kılıç ve bir de seccade verir. Sarı Saltuk Hünkâr’ın himmetiyle yola çıkar. Yönünü önce Karadeniz sonra Gürcistan tarafına çeviren seccade, Sarı Saltuk Baba buralarda birkaç keramet gösterdikten sonra Anadolu tarafına yönelir. En son Dobruca şehri yakınında Kaligra adındaki yerde durur. Bu durumun, erenlerin bir hikmeti olduğunu anlayan Sarı Saltuk, içinde bir ejderha türediğı için kâfırlar tarafından terk edilen bir kalenin bedenine tırmanır. Kaleye ulaşmak için kayaları tuttukça kayalar kendisine doğru uzanır, ayakları da taşa gömölüp iz bırakır. Birdenbire yedi başlı bir ejderha ortaya çıkar. Sarı Saltuk, ejderhanın üzerine doğru yürürken ejderha kükremeye başlar. Sarı Saltuk elindeki oklarla her bir başına bir ok fırlatır. Ejderha ise kuyruğı ile Sarı Saltuk’un belini yakalayıp sıkar. Yanında kılıcı olmasına rağmen bunu unutan Sarı Saltuk, mana âleminden Hünkâr’dan yardım ister. O esnada Hızır ile sohbet halinde bulunan Hünkâr, Hızır’a durumu bildirir ve onu Sarı Saltuk’un yanına kılıcı hatırlatması için gönderir. Sarı Saltuk hemen yanındaki tahta kılıcı çıkartıp ejderhanın yedi başını keser ve tamamen kötülüğü temsil eden bir yaratık olarak ortaya çıkan ejderha Hünkâr’ın talebesi Sarı Saltuk’la mücadelesini kaybedip ölür. Sarı Saltuk’un bu kerametini duyan kalenin sahibi geri döner ve oradaki halk ile birlikte Müslüman olur.

Önemli son halife Pir Ebi Sultan kuvvetli biri olup, Hünkâr tarafından Konya’ya hizmet için görevlendirilir. Ailesini de alıp Konya’ya varmak için yola çıkan Pir’in iki oğlu tâundan hayatını kaybeder. Üçüncü evladı da aynı hastalıktan ölür ancak annesi çok ağlayınca Pir, Tanrı’ya, ‘Bari birini bize bağışla’ diye yakarmaya başlar. Duası kabul olur, oğlu can bulur. Bu olağanüstü hadise sonrasında Konya halkı, Pir

Ebi Sultan'a iyice hürmet eder. Konya'da vefat eden Pir'in türbesi Lârende kapısının dışındadır⁹¹.

Bu isimlerin haricinde Hacı Bektaş'ın kendisini Bozok bölgesinde irşada memur kıldığı İbrahim Hacı, Tatar Beyi Kavus Han'ın İslam'ı kabul etmesine vesile olan Karadonlu Can Baba, Denizli'de görevlendirilen Bostancı Baba ve Balıkesir'i yurt edinen Ali Emiri gibi başka dervişleri de vardır.

Fetihlere olan desteğiyle yönetimin de sempatisini kazanan Bektaşilik kültürü, Osmanlı ordusu ile Rumeli ve Balkanlara kadar yayılmıştır. Bugün hâlâ oralarda etkisini göstermeye devam eden bu anlayışın Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ve yurt dışında var olan bazı tekkeleri şunlardır:

Ankara vilayetinde, mücahid veli Arap Hüseyin Gazi'nin, Beypazarı civarında Konyalı Sultanı diye tarif edilen Bektaşî azizi Emrem Yunus Sultan'ın, Çorum'da Seyyidim Sultan, Alaca'da yine Arap mücahidi Hüseyin Gazi'nin ikinci kabri, Kırşehir'de Patuk Sultan ve Mucur ilçesinde bir Bektaşî dervişi tarafından beklenen mübarek bir taş bulunmaktadır. Nevşehir civarında Nureddin adında bir azizin mezarının bulunduğu Bektaşî tekkesi, Elmalı ilçesinde Haydar Babanın, Elmalı'nın limanı Fenike'de Kâfi Baba'nın, Gülhisar'da Yaman Ali Baba'nın kabirlerini içeren Bektaşî tekkeleri vardır. İzmir vilayetinde Hasan Baba'nın, Tire'de Horasanlı Ali Baba'nın, Tavas'ta Hacı Bektaş'ın halifelerinden Sarı İsmail Sultan'ın, Denizli'de Teslim Sultan, Dede Sultan ve Niyazi Baba'nın, Yatağan'da Abdal Musa'nın piri olarak bilinen Yatağan Baba'nın, Menemen'de Bekri Baba'nın, Dumlupınar'da Cafer Baba'nın mezarlarının bulunduğu tekkeler mevcuttur. Bursa'da şu anda bir temelleri olmasa da önceden Bektaşîlerin gerçek ya da varsayım kabul edilen Evliya Çelebi'nin Hacı Bektaş'ın yaranı arasında gösterdiği Abdal Murad, Ahmed Yesevi'nin halifelerinden Geyikli Baba, yine Evliya Çelebi'nin 'Bursa'da latif bir çayır ortasında yer alan Bektaşî tekkesinde medfun' diye tarif ettiği Ramazan Baba, Şeyh Kîlî, hem Bektaşî hem Bayramî olarak gösterilen Akbıyık Sultan gibi aziz evliyaların türbeleri vardır. Eskişehir'de ismini köye vermiş olan Araplar devrinin meşhur mücahidi Seyyitgazi'nin, Beşkarış'ta Hacı Bektaş'ın halifelerinden Resul Ali Sultan veya Resul Baba'nın, Uşak'a üç saat mesafede Receb'te Kolu Açık Hacım Sultan'ın, Balıkesir'de Seyyid Cemal Sultan'ın, Çanakkale'de 'İnce' veya 'İncir Baba' isminde bir ziyaretgâh bulunmaktadır. Kalecik'te, Hacı Bektaş'ın

⁹¹ Gölpınarlı, 79-87.

müritlerinden Koçi Baba'nın mezarından bahsedilirken, Kangırı (Çankırı) civarında Evliya Çelebi, yüz derviş ve Muhammed Şah Dede'nin türbesini içeren misafirperver bir tekke bulmuştur. Sivas'ta rivayete göre bir dervişin, beşinci imam Muhammed Bakır'ın oğlu Ali Ekber ve yedinci imam Musa Kazım'ın oğlu Salih adında iki masumun kabrini ilham yoluyla keşfettiği bir tekke vardır. Amasya'da Piri Baba'nın, Divriği'de Ganî Baba'nın mezarı ve 'Endehar Tekkesi' adını taşıyan bir zaviye vardır. Kuvvetle Şii olan bu çevrede Evliya Çelebi'nin bize aktardığı, Merzifon'da Hacı Bektaş'ın yaranından Piri Dede'nin, Osmancık'ta Hacı Bektaş ile Horasan'dan gelen Koyun Baba'nın, Şebinkarahisar civarında da Behlül-i Semerkandi ile Al Çoban'ın mezarlarını içeren tekkeler mevcuttur.

Muntazam tekkeler olmaktan ziyade genellikle Bektaşî ziyaretçileri için istirahat yerleri olan Gugul Baba Türbesi'ni barındıran Bağdat ile İmam Musa'nın mezarının bulunduğu yer olmak itibarıyla Bağdat'ın Şiiler için kutsal mahalleri Kazımiye, Kerbela, Necef ve Samer'de tekkeler vardır. Kahire Mukattam'da, Bektaşî tarikatının tek müessesesi olan bir zaviye bulunur. Burada medfun bulunan en büyük aziz rivayete göre Abdal Musa'nın müritlerinden ve Bektaşî öğretisini Mısır'a getiren Kaygusuz Sultan'dır.

İstanbul Yedikule ve Topkapı'da Şeyh Abdullah, Karaaydın'da Şeyh Hafız Baba, Sütlüce'de Şeyh Hüseyin Baba, Karaağaç'ta Şeyh Münir Baba, Rumelihisarı'nda Şehitler tekkesi bulunmaktadır. Anadolu tarafında ise, Merdivenköy'de cihat erlerinden Şahkulu'nun ve Mısırî Efendi'yi sürgüne götürürken yolda irşat edilen Azabî Çavuş'un mezarlarını ihtiva eden mühim bir tekke, Rumelihisarı'nda şimdilerde Halvetilerin elinde olan Durmuş Dede'nin tekkesi vardır. Gelibolu Yarımadası'nda münferit bir hücre şeklinde olup Süleyman Paşa'nın Avrupa'ya ilk ayak bastığı esnada arkadaşı olan Gazi Fazıl Bey'in türbesini bekleyen tek bir derviş vardır.

Bektaşîliğin müstahkem bir yeri olan Edirne'nin doğusunda şu iki tekkenin hatıratı geleneksel olarak muhafaza edilir: Birincisi, İstanbul'a giden anayol üzerindeki Eski Baba'da gömülü meşhur Bektaşî evliyasından Saltuk Baba'nın bulunduğu ve hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından ziyaret edilen tekke, ikincisi de Pınarhisar'daki şimdilerde çiftlik olan Binbiroğlu Ahmed Baba'nın türbesinin bulunduğu tekkedir. Ferecik köyünde Bektaşî tarikatına mensup İbrahim Baba, Fas

melikinın oğlu diye tarif edilen Nefes Baba ve Rüstem Baba'nın türbelerinin olduğu bir tekke harabesi mevcuttur.

Bulgaristan'ın Kırcaali kazasında Bektaşî azizlerinden Seyyid Ali Sultan, Hasköy'de Mustafa Baba, İstrumca'da sıcak su kaynağına sahip İsmail Baba, Razgrad'da Hasan Demir Baba Pehlivan'ın mezarını bulunduran tekkeler vardır. Romanya'da üç Bektaşî tekkesinden söz edilir: Babadağ'da Sarı Saltuk'ın mezarlarından birini içinde bulunduran bir Bektaşî tekkesi, Kiligra'da aynı azizin başka bir türbesini ihtiva eden bir tekke ve Balçık civarında Hristiyanlarca Aya Atanaş adıyla anılan Hafız Halil Baba ve Akyazılı Baba zatların bulunduğu tekke. Sırbistan'da birçoğu Balkan Savaşları sırasında veya sonrasında zarar gören tekkeler bulunmaktadır. Manastır şehrinde Hüseyin Baba adında bir şehidin mezarının bulunduğu tekke, Balkan Savaşı'ndan önce Mustafa Baba ve Süleyman Baba adlı iki tekke, Kalkandelen'de Sersem Ali, Muharrem Baba, Rıza Paşa'nın, Alesandrov istasyonu civarında Tekkeköy'de Karaca Ahmed'in mezarlarını barındıran tekkeler mevcuttur.

Makedonya Selanik'te Balkan Savaşında tahrip edilen eski bir tekke, Kesriye'de Türk fütuhâtı devrinde yaşamış olduğuna inanılan Kasım Baba ve Topluca'da Sancaktar Ali Baba'nın tekkesi bulunmaktadır. Kesriye kazasındaki tekkeler hakkında anlatılan bir rivayete göre, Hallac-ı Mansur'un fikirlerini yayma ithamıyla idama mahkûm edilen Emine (?) Baba idam edileceği gece Vodorina'daki evinde hemşiresine görünmüş. Yemek hazırlayan hemşiresine yardım edip sofraya oturan Emine Baba hiçbir şey yemeyince misafirler ısrar etmiş, o da 'Ben oruçluyum' demiş. Fazla ısrarlara dayanamayarak yemeye başlamış ve 'Bana bu yemeği yedirmemiş olsaydınız, her gece ziyarete gelecektim' diyerek ortadan kaybolmuştur⁹².

Girit Bektaşîleri, adanın üç büyük şehrine yayılmıştır. Kandiye'de Horasanlı Ali Dede, Resmu'da Hasan Baba ve şehrin dışında Mustafa Gazi adında bir cihat erinin gömülü, Hanya'da da 1897 karışıklığından sonra büyük ölçüde göç eden Bektaşîlerin bulunduğundan bahsedilir.

Epir kıtasına Bektaşîliğin gelme tarihi nispeten geç olup burada sağlam bir şekilde yer edinmesi tarikatın üyelerinden Ali Paşa'nın tesirine atfolunabilir. Ali Paşa'nın hamiliğine rağmen kökleşememiş Bektaşîlerin burada bırakmış oldukları tek eser,

⁹² F. W. Hasluck, **Bektaşîlik İncelemeleri**, 1. bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 46.

sütunun başlığında Bektaşilik alameti sayılan bir tacın olduğu Ali Paşa'nın mezarı ve Hasan Şeref Baba'nın kabridir. Arnavut mizacı, Bektaşiliğe dini yönden öte toplumsal tarafı baskın bir şekil vermiştir. Tekkelerin dış görünüşünden de bu durum anlaşılabilir. Köylerin dışında büyük şehirlerin etrafında yer alan genellikle iyi kır evleri tarzında bir mimariye sahip bu tekkelerin içindeki azizlerin mezarları sade türbeler içindedir⁹³. Balkan Savaşından sonra tekkeler yakılarak yerle bir edilmiş ya da Epirli düzensiz askerler tarafından yağmalanmıştır. Sebebi ise, tarikatın Yunan aleyhinde milli Arnavut harekette rol alması ve bazı tekkelerin adaletin elinden kaçmış firarilere yataklık edip gasp edilmiş eşyalara ortak olması gösterilir. Ergiri'de Hacı Süleyman Baba Tekkesi, Turan'da Aziz Ali Baba, Koşdan'da İsmail Baba, Koniçe'de Haydar Baba, Leskovik'te Abidin Baba, Fraşeri'de Şeyh Nasibi'nin kabrini ihtiva eden tekkeler vardır. Ali Paşa'nın çağdaşlarından asıl ismi Muharrem Baba olan bu aziz için anlatılan bir rivayete göre, kendisi Hacı Bektaş tekkesini ziyarete gittiğinde kapı kendiliğinden açılmış ve şeyh bunda bir keramet olduğunu düşünerek, 'Bu senin nasibindir' demiş, ondan sonra da adı Nasibî kalmıştır⁹⁴. Karçova'da Hasan Baba, Kesaraka'da Hacı Baba'nın mezarının bulunduğu tekkeler genellikle ayaklanma ve savaş sırasında tahrip edilmiştir.

Arnavutluk'un Malakstra bölgesinde şimdilerde boş ve harap bir halde olan Gılava, Melani, Dabiya, Aranitasi, Karasi, Dokasi, Prişte Dervişiyeye, Bubebzi, Kapanı, Karamanar, Komarı, Osman Zeza, Maritsa, Garaşitsa, Pankrit tekkeleri vardır. Sarı Saltuk'ın ziyaret ettiği Şetet Mirayen tekkesinin varlığından da bahsedilir. Müslüman halkının çoğunluğunun Sünni olduğu Kuzey Arnavutluk'ta ise Debre ve Kruya tekkesi mevcuttur. 1903'ten beri hiçbir Bektaşî tekkesi bulunmayan Bosna'da yine de tarikat varlığını devam ettirmekte ve Arnavutluk'taki şeyhler zaman zaman buradaki cemaatleri ziyaret etmektedir. Budapeşte'de bugün Macar başkentinin küçük seyir yerlerinden olan Türk işgali zamanından kalma Gül Baba Tekkesi bulunmaktadır.

2.2. Hacı Bektaş Veli'nin Eserleri

Hacı Bektaş Veli'nin daha iyi anlaşılması için onun görüşlerini doğrudan aktaran asıl kaynaklara bakmak gerekir. Bu kaynaklar da incelediğimiz *Velâyetname* eseri

⁹³ age, 57.

⁹⁴ age, 61.

haricinde *Kitâbü'l-Fevâid*, *Fatiha Suresi Tefsiri*, *Besmele Tefsiri*, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye ve Makâlât*'tır:

2.2.1. Kitâbü'l-Fevâid

İstanbul Üniversitesindeki yazma nüshası Türkçeye çevrilip 1994 yılında Mehmet Yaman tarafından yayınlanan eser, Makâlât ile benzerlikler gösterir. Orijinali Farsça olan ve 'faydalı bilgiler' anlamına gelen, Divan-ı Hikmet örnek alınarak kaleme alınmış nasihat içerikli bu eser salt Hacı Bektaş Veli'nin sözlerinden değil, ondan sonra gelen ulu zatların sözlerini de ihtiva etmektedir. 1959 yılında 'Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Vasiyetnamesi' adıyla neşredilmiştir. Hz. Pir'in söyleyip yazdığını çeşitli konulardaki konuşmaları ve tasavvufi öğütlerden oluşan eserin, bu yönüyle Hacı Bektaş'a ait olmadığı düşünülebilir. Abdülbaki Gölpınarlı bu görüşte olup, Kitâbü'l-Fevâid'in Mevlana'nın Mesnevi'si ve Sultan Veled eserleri gibi seçmelerden oluşturulduğunu söyler⁹⁵. Ancak Hacı Bektaş üzerine önemli çalışmaları olan Mahmud Esad Coşan, bu kitabın Hacı Bektaş'a ait olduğunu fakat içeriğinde bazı eklemeler bulunduğunu ifade eder. Fuat Köprülü de bu eserin Hacı Bektaş'a ait olduğunu belirtir. Zaten matbaanın olmadığı bir dönemde bir eseri orijinal haliyle bulmak biraz zor olduğundan bu durum yadırganmamalıdır. Eserdeki birçok ifadeler yine Hacı Bektaş Veli'nin kaleme aldığı Makâlât'ta da aynen yer aldığı için Kitâbü'l-Fevâid'in onun eseri olduğuna kesin gözüyle bakılır.

Eser adet olduğu üzere besmele ile başlar; Hz. Muhammed'e salat, selam ve övgüler ile devam eder. İslam ve İslam tasavvufundaki birçok önemli meseleyi halletmeye çalışan Hacı Bektaş, evvela tasavvuf esaslarının bir özeti mahiyetinde Peygamberin şu sözünü nakleder⁹⁶:

“Şeriat, sözlerimdir. Tarikat, işlerimdir. Hakikat, hallerimdir. Fazilet, dinimdir. Muhabbet esasımdır. Şevk, hareket vasıtamdır. Saygı, arkadaşımıdır. İlim, silahımdır. Tevekkül, örtümdür. Kanaat, hazinemdir. Doğruluk, karargâhımdır. Yakınlık, (şevk ve şüpheden uzak inanç) yerimdir. Fakrım, (sadece Allah'a olan ihtiyacım) övüncümdür.”

Daha sonra dört kapı-kırk makamı tek tek açıklayan Hacı Bektaş Veli, diğer eserlerinde olduğu gibi söz konusu kitabında da Kur'an ve sünnet kaynaklı söylemler ortaya koyar. Kalbin ıslahı konusuna eserlerinde oldukça geniş bir yer veren Hacı

⁹⁵ Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, 20.

⁹⁶ age, 25.

Bektaş, salim bir kalbe sahip olmaları için müritlerine nasihatlerde bulunur. Söz konusu eserde Allah ile Hz. Musa arasındaki şu konuşmaya da yer verir⁹⁷:

“Cenâb-ı Hak, Musa aleyhisselama buyurdu ki: ‘Ben nurdan bir hane bina ettim ve insanın içine emanet koydum. Onun adını kalp şeklinde isimlendirdim. Suret veya kalp öyle bir mertebe-i İlahiyye’dir ki, bütün mevcudattan geniştir. İmdi bil ki o hanenin yeri, marifet-i İlahiyye’dir. O hanenin seması, imandır. Onun güneşi, şevktir. Onun mahitabı, muhabbetir. Onun seyyareleri, maariftir. Onun dağları, ibadettir. Onun ağacı, hizmettir. Onun yaprağı, vefadır. Onun meyveleri, ferasettir. Onun dört kapısı vardır: Birincisi ilim, ikincisi hilm, üçüncüsü sabır, dördüncüsü şükürdür.”

Hacı Bektaş, kalbi kâinat ile mukayese eder ve tıpkı Mevlana’nın, “*Kardeşim, sen düşünceden ibaretsin. Geriye kalan et ve kemiksin. Gül düşünür, gülistan olur; diken düşünür, dikenlik olursun!*” sözlerinde olduğu gibi insanın, kalbindeki duygu ve düşünceler ile bir değer oluşturduğunu söyler⁹⁸.

“Sen var olma asla, kemal budur, o kadar
Yok ol, visal budur, yok olmaktır, o kadar.”

‘Fâide’ başlıkları altında çeşitli öğütler verilen, yer yer soru-cevap şeklinde ilerleyen eser, netice olarak tasavvuf yolunun kimsesizlik, düşkünlük olduğunu söyleyip son bulur.

2.2.2. Fatiha Suresi Tefsiri

“*Sultân el-Hacı Bektâşu’l-Horasânî rahmetullahi aleyh ol dîn çerağı, iman nurunun bağı, erenlerün turağı, şöyle beyan kılur kim*” sözleriyle başlayan *Fatiha Tefsiri* adlı kitabın varlığını ilk Baha Said Bey haber vermiştir⁹⁹:

“Baha Said Bey Türk Yurdu’ndaki yazısında Manisa Valide Camii Kitaplığında 1315 yılında (Derviş Aliyy’ül-Mevleviyyeü’l-Bektaşî) eliyle rika ile yazılı bir defterden söz ediyor. Bu yazma Tire’de Hacı Necip Paşa kitaplığında bulunan ve Hazreti Pir Hacı Bektaş Veli eseri olan Tefsir-i Fatiha’nın bir kopyasıdır. Tire’de otobüs garajının yakınında olan bu kitaplık bir zaman bir yangın da geçirmiştir... Fakirleri Tire’de bu asıl nüshayı aradımsa da bulamadım...”

Hüseyin Özcan’ın bulup yayımladığı küçük hacimli bu kayıp eserin İngiltere’deki British Library’de *Fatiha Tefsiri*, diğeri de Süleymaniye Kütüphanesi’nde *Tefsîru’l-Havâdis* adında iki nüshası bulunmaktadır. Kitap, başka müfessirler tarafından yazılan Fatiha tefsirleriyle benzerlik göstermektedir. Hacı Bektaş Veli, Kur’an’ın ilk suresi-özeti sayılan ve ‘başlangıç, bir şeyi açmak, açıklığa kavuşturmak’ anlamındaki yedi ayet, yirmi beş kelime ve yüz on üç harften oluşan Fatiha isimli surenin tefsirini kelime kelime yapmaya koyulduğunda bunun haberini alan bir müfessir Hünkâr’ın

⁹⁷ Osman Eğri, **Bektaşilikte Tasavvufi Eğitim**. 1. bs. (İstanbul: Horasan Yayınları, 2001), 39.

⁹⁸ Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, 163.

⁹⁹ Hüseyin Özcan, **Hacı Bektaş Veli Hayatı, Eserleri ve Sufilik Yolu** (İstanbul: Akademik Eksen Yayınları, 2009), 44.

yanına gidip, “Neden tüm Kur’an değil de sadece Fatiha?” diye sorar. Hacı Bektaş şu cevabı verir: “Anahtar olmayınca bedestana girilmez, kutnu kumaş derilmez.”¹⁰⁰

Horasan’dan başlayıp Anadolu’ya taşınan aşk ateşinin temsilcisi ve çağları aşan bir Türk mutasavvıfı olan Hacı Bektaş’ın bu eseri, besmele ile başladıktan hemen sonra Miraç olayını anlatmaya koyulur. Gökte Hz. Muhammed’in Cebrail meleklerle soru-cevaplı konuşmaları verilir. Yedi ayetten müteşekkil bir sure olan Fatiha’da yedi harfin geçmediğine dair Hz. Ali’den alınan bir rivayetle devam edilir. Bu rivayete göre, geçmeyen harflerden *se*, cehennemin bir adı olan sübûru işaret eder. Fatiha okuyan buraya girmez. *Cim* harfi, cehennemin cahim adını gösterir. Fatiha okuyan cahimden kurtulur. *Hı* harfi cehennemin adı helâkı temsil eder. Fatiha okuyan helâk olmaz. *Ze* harfi ki, cehennemin yiyeceği ve diğer adı olan zakkumu simgeler. Fatiha okuyan zakkuma girmez. *Şın*, şer demektir. Bu sureyi okuyan şer görmez. *Zı*, lazama cehenneminin sembolüdür. Fatiha okuyan buraya girmez. Son olarak *fe* harfi yoktur ki, o da fırakı işaret eder. Ayrılık anlamındaki cehennemin bir çeşidi olan buraya Fatiha okuyan girmez¹⁰¹.

Eserde tasavvufi gelenek takip edilerek surenin batını anlamları verilir ve surede kullanılmayan harflerle ilgili tasavvufi şerhler yapılır. Bektaşî anlayışında Fatiha Suresi’nin ayrı bir önemi ve değeri vardır. Çünkü onlar Kur’an-ı Kerim burada özetlendiğini söylerler. Fatihatü’l-Kitab, Seb’ul Mesâni, Ümmü’l-Kitab gibi adları olan bu sure için özellikle Hurûfîler çeşitli yorumlar yapmışlardır. Onlara göre bu surede yirmi bir cins harfi ile Havva’nın adının ebced ile hesaplandığındaki yirmi bir sayısının aynı şeyi işaret edip, o şeyin Havva gibi insanlığa ana olmak olduğunu söylerler. Yedi ayet olması ile yedi nefsanî sıfat arasında bir paralellik vardır ki onlar da hayat, bilim, irade, kudret, semî (işitme), basîr (görme), kelâm (konuşma) dır. Görünüşte insan, batında ise Hak olan Hz. İnsan, Hakk ile halk arasında taksim olunmuş, dolayısıyla kâinat kitabının Fatiha’sı kabul edilmiştir¹⁰².

Besmele Tefsiri ile benzerliklerin olduğu, bilhassa mutasavvıfların Kur’ân’ı tefsir ederken onun daha çok batınî manası üzerinde durdukları gibi *Fatiha Tefsiri* kitabı da bu minvalde yazılmıştır. Eser, şu sözlerle son bulur¹⁰³:

¹⁰⁰ Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, 171.

¹⁰¹ **age**, 187-189.

¹⁰² Hüseyin Özcan, **Alevî/Bektaşî İncancına Bakışlar** (İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları, 2007), 43.

¹⁰³ Özcan, **Hacı Bektaş Veli**, 44-45.

“...Bâkî mübârek haberler hayırlı sözler Kur’ân tefsirinde peygamber hadisinde ve tezkiretül-evliyâda isterler ise ma’lûm olına inşaallahu Teâlâ lîkin Allah teâlânun rahmeti ve peygamberün şefaati ol kişilere olsun kim bunu yazan zaîf, biçâre cânîcün bir fâtihatu’l-kitâb üç kerre ihlas kulhuvalâhu ehad okuya üç kere peygambere salavât vire her kim bu vasıyyeti yerine getüre Muhammed Mustafa andan hoşnûd ola âmîn ya Rabbe’l-âlemîn.”

XIV. asırda yazılan eserin Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerini taşıdığını söylemek gerekir. Örneğin, Eski Anadolu Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan ‘kıgr, tamu, uçmak, dükeli, kandan, kulaguz, kangı’ gibi sözcükleri barındırır. İkinci olarak, ünsüz uyumuna girmeyen ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ‘dal’ harfi ile gösterilen görülen geçmiş zaman ekinin Fatiha Tefsiri’nde ‘düşdiler’ ve ‘düştüse’ şekillerinde ‘t’ ile yazılışları görülmemektedir. Böyle bir metnin dil nitelikleri bizi Eski Anadolu Türkçesinin kullandığı döneme götürmektedir. Kitapta, -gıl, -gil’li eklere rastlanır. Bu da eski Türkçeden bu yana var olan ve ‘bilgil kim, kılmagıl’ örneklerinde olan Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik teklik 2. şahıs emir kipidir. Yine eserde, Eski Anadolu Türkçesinde çok sık kullanılmayan, ilk devir Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen ‘gelinek’ kelimesindeki gibi zarf-fiil eki olan –ıncak, -incek’e rastlanır¹⁰⁴.

2.2.3. Besmele Şerhi

Manisa Kütüphanesinde *Kitâb-ı Tefsir-i Besmele Ma’a Makâlât-ı Hacı Bektaş* adı ile kayıtlı olup 30 varaklık tek nüshalı bir eserdir. İlk olarak 1985 yılında Rüştü Şardağ tarafından günümüz alfabesine aktarılan, ilmî neşri Hamiye Duran tarafından yapılan Besmele Tefsiri, Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından tekrar basılmış, Hacı Bektaş Veli Külliyyatı içerisine alınmıştır. Eserin bilimsel bir çalışması Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2007 yılında yayımlanmıştır. Hamiye Duran’ın derinlemesine incelediği ve eserin muhtevasının besmele okumanın faziletlerinin olduğu bu kitapta Hz. Muhammed’in Miraç’ta karşılaştığı hadiseler verilmiş, Allah’ın lütuf ihsan edici gibi konuları işlenmiş, bu önemli konular ise Hasan Basri, Cüneyd Bağdadi, Seriyi-i Sakatî, Kafâl, Şâşi, Tâi gibi tarikat önderlerinin sözleriyle somut hale getirilmiştir¹⁰⁵:

Besmele, Yaraticının -tabiri caizse- kartviziti sayılan Rahman (yarattığı her şeye sonsuz merhamette bulunan) ve Rahim (ahirette sadece inananlara lütufta bulunacak

¹⁰⁴ Özcan, “Hacı Bektaş Veli’nin Fatiha Tefsiri ile Besmele Tefsiri’nin Karşılaştırılması”, **Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 17-18 Ağustos 2009** (Nevşehir Üniversitesi: 2009):198-199.

¹⁰⁵ Hamiye Duran, **Besmele Tefsiri**, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 31.

olan) sıfatlarını içerir. Türkçede besmele çekmek, bismillah demek deyimleri ile Bismillâhirrahmânirrahîm yani ‘Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adı ile’ ibaresi kastedilir. Eûzü besmele ise “Euzübillahimineşşeytanirracim” demektir ki, bu da kovulmuş şeytandan kâinatı yaratan ve idare eden zata sığınmayı ifade eder.

Eserde devamlı olarak Allah, Rahman, Rahim adlarını anmanın ve bu adların tümünü kapsayan besmelenin candan söylenmesinin faydaları anlatılmaktadır. Besmele ile başlanılmayan her işin bereketsiz ve güdük olduğuna inanılan İslam’da, hayırlı kapıların açılmasında ona bir vesile gözüyle bakılmıştır. Bu cümle ile güne, işlerine başlayan insan Tanrı’nın şefkat ve merhametini de celbetmektedir. Yaratıcı ile yaratılan arasında bir sevgi ilişkisi ortaya koyma açısından önemli bir sembol olan besmelenin başındaki ‘ba’ edatı Arap dilinde ‘yapışma, yardım isteme, sığınma’ gibi anlamlar içerir. Dolayısıyla herhangi bir iş yapmadan önce besmele çeken kişi Allah’tan yardım istediğini ortaya koyar¹⁰⁶. Rivayette, Hz. Ali’nin tüm ilimlerin besmelede toplandığını, besmelenin de be’nin altındaki noktada gizli olduğu söylenip şu ifadesi nakledilir: *Eğer yazmak isteseydim, besmelenin ba’sı hakkında deve yükü kitap yazardım.*”¹⁰⁷

Ehl-i Beyt aşığı Türk-İslam toplumu, birçok hikmetlerinden dolayı besmeleye büyük önem vermiştir. Mevlana, Hoca Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş Veli gibi Anadolu mutasavvıfları besmele şerhleri düşmüş, şiirler yazmışlardır. Bektaşî düşüncesini anlatan şu ifadeler *Besmele Şerhi*’nin öneminin bir tezahürü olarak görülebilir¹⁰⁸:

“Yüce Tanrı buyurur: Benim sevgili peygamberim, söyle inananlara, gönül evlerini alçakgönüllülük, âşıklık süpürgesiyle süpürsünler. Hırsı, nasılı, niçini, ikiyüzlülüğü, hainliği, çekememezliği ve dedikoduyu süpürüp atsinlar. Yaptıkları kötü işlere pişmanlık duysunlar ve pişmanlık suyuyla yıkansınlar. Gizli işlerden vazgeçsinler. Sevgi sofrasını döşesinler, aşk başlarına vursun.”

Eser, Tanrı’ya hamd, Peygamber’e salavat ile başlayıp, Miraç olayı ile devam eder. Peygamberlerin, Harun Reşid, Sultan Mahmut gibi uluların hikâyelerini ihtiva eder ve *“Dileseydim üç yüz tabak Bağdadi kâğıtla Bismillahirrahmanirrahim’in açıklamasını yazarım. Buna rağmen bu kadarı yeter”* diye son bulur.

Besmele Tefsiri ile *Fatiha Tefsiri* bazı benzer özellikler gösterir. İki eserin de besmele, hamdele, salvele kısımlarından sonra Miraç olayına değinmesi, ikisinin de

¹⁰⁶ Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, 206.

¹⁰⁷ *age*, 207.

¹⁰⁸ Özcan, *Fatiha Tefsiri*, 26.

çoğunlukla ayet ve hadislerden bahsetmesi ve dil ve anlatım açısından benzeyişlerin olması dikkat çekicidir.

Fatiha Tefsiri’ni eksik kısımlarını tamamlayarak yayın hayatına kazandıran Hüseyin Özcan, Besmele Tefsiri ile kelime sıklığı açısından karşılaştırır. Kelime sıklığı programını kullanarak her iki eserin orijinal metninin kelimelerini sıklık derecesine göre sıraladığı raporda şunları kaydetmiştir: İki eserde de ilk üç sırayı oluşturan iç kelime ‘Kim, Bir, Ol’ aynıdır. En sık kullanılan ilk on kelimedenden yedisi her ikisinde de ortaktır. Bunlar, ‘Kim, Bir, Ol, Ve, Teala, Eydür, Ya’ sözcükleridir. Fatiha Tefsiri’nde beşinci, Besmele Tefsiri’nde altıncı sıra olmak üzere her iki eserde de ‘eydür’ sözcüğü en çok kullanılan fiildir. ‘Bu’ ve ‘Ne’ kelimeleri kullanım sıklığı bakımından Fatiha Tefsiri’nde yirminci, Besmele Tefsiri’nde on dördüncü sıradadır. Fatiha Tefsiri’nde altı, Besmele Tefsiri’nde on sekiz defa ‘Dükeli’ sözcüğü kullanılmıştır. Her iki kitapta da Tanrı, İlahi, Allah, Rahman, Rahim isimleri kullanılan Yaratıcının Hak ismi Fatiha Tefsiri’nde on dört defa, Besmele Tefsiri’nde on iki defa geçer. Son olarak hem Besmele Tefsiri’nde hem de Fatiha Tefsiri’nde ‘ayruk, tamu, uçmak, kırmak, müzd’ gibi Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait sözcükler mevcuttur¹⁰⁹.

2.2.4. Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye

İlk orijinal yazma nüshası Farsça olan bu eserin İran İslam Cumhuriyeti, İslam Şura Meclisi Kütüphanesi ve İstanbul Belediye Kütüphanesi Osman Nuri Ergin Yazmalar Bölümündeki nüsha olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir. Hacı Bektaş Veli’nin bizzat kaleme aldığı kesin olarak bilinmemektedir. Eser, vefatından sonra onu seven öğrencileri tarafından yazılmış olsa da, içerisinde Pîr’in savunduğu hayat görüşü ve onun düşünce dünyasını yansıtan ifadeler mevcuttur. Kitabın dil, üslup, şekil, içerik bakımından Hacı Bektaş’a ait olduğunda Bedri Noyan, Abdurrahman Güzel, M. Esad Coşan, Abdülbaki Gölpınarlı, Ethem Ruhi Fıglalı gibi önemli isimler hemfikirdirler. İran nüshasının temel alınarak ilk defa Davut Duman tarafından Türkçeye çevrilen, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından Türkçe-İngilizce olarak yayınlanan ve XIII. yüzyıl tasavvufunun önemli bir kaynağı olup ilavelerle günümüze ulaşan *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* hakkındaki en kapsamlı bilgiyi M. Esat Coşan Makâlât’ında vermektedir. Edinilen

¹⁰⁹ Özcan, “Hacı Bektaş Veli’nin Fatiha Tefsiri ile Besmele Tefsirinin”, 198-199.

bilgiye göre, Abdülbâki Gölpınarlı Edebiyat Fakültesi hocalarından Mahmut Bey Baba'ya ait Mecmua-yı Resail'de Buyruk adındaki eserin ardında 'Hadis-i Erbain' isminde Hacı Bektaş Veli'ye ait bir eserin olduğunu söyler. Bu eser, Hacı Bektaş'a sonradan nispet edilen bir eserdir¹¹⁰.

Kitap, Tanrı'ya hamd ve sena ile başlar. Soru-cevap şeklinde ilerleyen sayfalarda derviş, talip, zühd, akıl, ruh, nefis, edep, hayâ gibi kavramlar açıklanmış, her söylenilen ayet ve hadislerden örneklerle desteklenmiştir. Tamamen didaktik olan, estetik kaygılardan uzak, yoğun tasavvufî mecazlarla kaleme alınan eserde önemli iki kişinin ismi vurgulanır. Biri Hacı Bektaş Veli'nin hocası Ahmed Yesevi, diğeri ise Abdülkadir Geylani'dir. Ahmed Yesevi ile Hacı Bektaş'ın münasebetlerini zaten bilmekteyiz. Hatta söz konusu kitabın nasihat ve tematik açıdan Ahmed Yesevi'nin Fakrnamesine benzediği de söylenebilir. Fakat Hacı Bektaş'ın Abdülkadir Geylani'nin eseri olan *Risâletü'l-Gavsîyye* kitabından söz etmesi ilginçtir. İstanbul Belediyesi'ndeki nüshada Vâsitî, Selimî, Şeyh Tusteri, Şeyh Küşeyri gibi isimlerin de geçtiği görülür. Kitabın başında yazılmış şu ifadeler sonradan düzenlendiğine dair bir fikir uyandırmaktadır¹¹¹:

“Bu Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye, yüce insan ve büyük mutasavvıf, dinle ilgili ilimler ve dünya ile ilgili hikmetler sahibi Hacı Bektaş Horasani'ye –Allah aziz ruhunu kutsasın- ait olup taraftarlarını aydınlatmak için verdiği nasihatlerdir. Bu nasihatler, iyi kulları gayrete getirmek ve günahkârlara doğru yolu göstermek için ilahi âlemden ilham edilmiştir.”

İran nüshasında bazı Farsça şiirlere de rastlanır. Ancak kelimeler incelendiğinde şiirlerin klasik Fars şiirinden uzak, Hacı Bektaş'ın inancına yakın şiirler olduğu tespit edilir. Konu olarak; mucize, sır, evliya, kutub, mücahede, nasihat, şeyh-mürîd ilişkisi gibi kavramları ihtiva eden eser, Hacı Bektaş'ın öğrencilerine vasiyeti ile biter.

2.2.5. Makâlât

'Makaleler' anlamına gelen Makâlât, Hacı Bektaş'ın en önemli eseri kabul edilir. Dinî, dünyevi ve tasavvufî konularındaki duygularını, düşüncelerini, özetle “insan imajı” nı açık, anlaşılır, doğal söyleyişlerle ortaya koyup Türk hassasiyetlerini Kur'an ve sünnete muhalif olmayacak şekilde birleştirdiği mükemmel bir kompozisyonudur. Kitabın devlet ve özel kütüphanelerinin tamamında manzum ve mensur yaklaşık 30 nüshası bulunmuştur. Nüshaların hemen hepsinde mutlaka bir

¹¹⁰ Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, 332.

¹¹¹ Güzel, 484.

eksiklik vardır. Ancak içerisindeki hikâyeler olsun, ele alınan konular olsun muhteva açısından neredeyse tüm metinler aynıdır. Yaşar Nuri Öztürk, Makâlât'ı şöyle tanımlar: “*Makâlât, Kur'an ve sünnet üzerine çevrilmiş bir Türkmen yorumudur. Öyle bir yorum ki, ne Musevi'deki İranîlik ne de medresenin Arap motif ve örflerine örneklik tanımaz.*”¹¹²

Velâyetnamedeki, Molla Sadeddin için söylenen “*Hünkâr'ın Makâlât'ını Türkçeye çevirdi*” ibaresinden de anlaşılacağı üzere eser Arapça yazılmıştır. Bazı sayfaların hemen hemen hepsinin ayetlerle dolu olduğu eserin tamamı kâl ilmi olmaktan ziyade hâl ilmi olan tasavvuf içeriklidir ve dört kapı-kırk makamı yani tasavvufun sacayağını esas alır. Dört kapı; Bâb-ı evvel (Bâb-ı Şeriat), bâb-ı tarikat, bâb-ı marifet, bâb-ı hakikattir. Şeriat ağaç ise, tarikat o ağacın dalları, marifet yaprakları, hakikat de meyveleridir. Kırk makam ise bu her kapının içerisindeki on rûkûndur.

Mürşidin dervişleriyle yaptığı sohbetlerin derlenmesiyle oluşan, düşüncelerin Kur'an ayetlerine ve hadislerle dayandırılmış olmasıyla dikkat çeken bir eser olan Makâlât, on bir bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki ilk bölümde yaratılışın nedeni, “Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi” ve mutasavvıfların ‘zübde-i âlem’ diye nitelendirdikleri insan ve kâinat mukayese edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in, “*Doğrusu biz insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden (erkek ve kadın sularından) yarattık da onu iştirici ve görücü yaptık*”¹¹³ ayetinden yola çıkarak bu kısım ‘Âdem'in yaratılışı’ bahsinde kapsamlı bir biçimde anlatılmıştır: “*Hakk Sübhânehu ve Teâlâ, Hazret-i Âdem'i topraktan ve nutfeden yarattı.*”¹¹⁴ Bu bölümde insanın ana rahmine düştüğü andan vücudunun tam anlamıyla oluşmasına ve en son aklın verilmesine kadarki kısımlar işlenmiştir. Aklın en son yaratılması onun en değerli oluşunu gösterir. Kur'an'da defalarca geçen, “*Hiç akletmez misiniz?*” ayetlerinden de anlaşılacağı üzere insan akılla Tanrı'yı bulacaktır. Dolayısıyla dünyaya çeşitli hayat imtihanlarıyla sınanmak için gönderilen âdemoğlunun, tek amacı gerçek varlığı bulmak olmalıdır.

İkinci bölüm marifetin aslını, üçüncü bölüm şeriatın makamlarını, dördüncü bölüm tarikatın makamlarını, beşinci bölüm marifetin makamlarını, altıncı bölüm hakikatin makamlarını, yedinci bölüm marifetin bilinen cevabını, sekizinci bölüm şeytanın

¹¹² Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 97.

¹¹³ Kur'an-ı Kerim, 76/2.

¹¹⁴ Hacı Bektaş Veli Külliyesi, 707.

hallerini, dokuzuncu bölüm tevhid kavramını, on ve on birinci bölümler de Hz. Âdem'in sıfatını tahkiye metoduyla anlatır. Hacı Bektaş Veli, bu eserinde köklerinin uzandığı Yeseviyye tarikatında başlıca düstur olan dört kapıya onar makam ilave edip kendi öğretisini oluşturmuştur. Dört kapı kırk makam doktrini insanın Tanrı'ya ulaşabilmesi için yaşaması gereken evreler şeklinde tanımlanmış ve insanlığa sunulmuştur. Nitekim 'Kendini bilen, Rabbini bilir' hadisini düstur alan tasavvuf da, bu halin, dört kapıdan geçip kırk makama erişmekle gerçekleştirebileceğini söyler.

Öğretici (didaktik) bir eser olma özelliğini taşıyan Makâlât, içtimai hayat için önem arz eden edep, hayâ, mertlik, çalışkanlık, azimli olma gibi kavramları da işlemiştir. Bu nitelikler Makâlât'ın bir bölümünde şöyle izah edilir¹¹⁵:

“Edep dileyen korkuyu, korku dileyen perhizkârlığı, perhizkârlık dileyen sabrı, sabır dileyen utanmayı, utanmak dileyen cömertliği, cömertlik dileyen miskinliği, miskinlik dileyen ilmi, ilim dileyen marifeti, marifet dileyen canı, can dileyen aklı, akıl dileyen Çalap Teâlâ'yı sever. Buna karşılık maskaralık dileyen gülmeyi, gülmek dileyen gıybeti, gıybet dileyen öfkeyi, öfke dileyen açgözlülüğü, açgözlülük dileyen cimriliği, cimrilik dileyen hasedi, hasetlik dileyen kibri, kibir dileyen teni, ten dileyen hevâyı, hevâ dileyen nefsi, nefis dileyen iblisi sever; Çalap Teâlâ'yı sevmez.”

Makâlât'ın önemli diğer bir özelliği de şudur ki, eserde Şiilik, Alevilik hususlarının hiçbir şekilde dillendirilmemiş olmasıdır. Esat Coşan bu durumla ilgili şu yorumu yapar¹¹⁶:

“Hacı Bektaş'ın 12 imamcı, Şii olduğu nereden çıkmıştır? Bu iddiayı ilk önce merhum Prof. Fuat Köprülü 'Anadolu'da İslamiyet' yazısında ortaya atar. Delili, tezimizin ikinci kısmında metnini verdiğimiz manzum Makâlât'ın o zaman emniyet umum müdürlüğünde bulunan nüshasının önsözüdür. Orada şu beyitler yer alıyor:

Hem on iki imama ıkrarun
Bunların zıddına inkârın olsun

Muhibb ol dostuna, zıddına düşman
Dilersen kim ola imanın rûşan”

Bu örneği verdikten sonra aynı kısımda Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali hakkında methiyelerin de yer aldığını söyleyen Coşan, eserin müstensihinin mutaassıp bir Alevi olduğunu, metindeki dört halife söylemine tahammül edemediği için metni değiştirdiğini ifade eder. Aslında bu, Hacı Bektaş'ın Sünni bir insan olduğunu da göstermez; mezhepler üstü biri olduğuna işaret eder.

Kitapta belki de yürekleri coşturacak ve karanlık bir kalbi aydınlatacak bir başka konu, Hacı Bektaş'ın aşk ve sevgi kavramlarına yüklediği anlamdır. Mesnevi'de

¹¹⁵ age, 609-613.

¹¹⁶ Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 100.

olduğu gibi ‘gönül’ yerine ‘can’ tabirini kullanan Pîr, gönlün içinde zuhur eden aşkın fani değerlere, dünya metâna ve süsüne karşı üstünlüğünü anlatır. Aşk, akılla karşılaştırıldığında da üstün bir konumdadır. Çünkü aklın Allah’a giden yoldaki takatsizliğine karşın aşk güvenilir bir hüccet ve emin bir yol arkadaşısıdır. Aşkta uzağa düşürülmüş bir akıl, özüne (cevher) ulaşamaz ve Muhammed İkbal’in de buyurduğu gibi daima eksik kalır¹¹⁷:

“Bana akıl verdiğin gibi divanelik de ver. İç âlemin cezbisine giden yolu ver bana. İlim, kafa yormada karar kılar; aşkın makamı ise asla uyumayan kalptir. İlim, aşktan istifade edinceye kadar fikirlerin temaşahanesinden başka bir şey değildir. Garplılar nezdinde akıl hayatın nizamı, Şarklılar içinde aşk kâinatın özüdür. Aklın Hakk’ı tanınması aşk sayesinde mümkündür. Aşk ise akıldan sadece bir dayanak olarak yararlanır. Eğer aşk akılla yan yana gelirse müstesna bir âlem kurar. O halde kalk, o müstesna âlemin planını çiz, aşkı akılla kucaklaştır.”

Hacı Bektaş’ın aşk anlayışını özetleyen bu cümleler Türk sufilerinin genel tavrına da uygundur. Aşkın bulunduğu gönül, İslami anlayışın da kabul ettiği gibi Çalap’ın tahtıdır ve Kâbe’den üst bir noktadadır. Nitekim Kâbe’yi Azer’in oğlu İbrahim, gönlü ise Yüce Yaradan inşa etmiştir. Şüphesiz tüm bu söylemler aklın geri plana atıldığı ya da hor görüldüğü anlamına gelmemelidir. Hacı Bektaş aşkı anlatırken akıllı da kutsamakta, birçok ayette, “*Hala aklınızı kullanmayacak mısınız?*”, “*Hala düşünmeyecek misiniz?*” şeklinde geçtiği gibi Kur’anî bir tavır takınmaktadır. Eser ayet ve hadislerle sona ermektedir.

Hacı Bektaş Veli hakkındaki tüm bu veriler toplandığında şunlar söylenebilir: O, mümin olmayanlara insancıl bir şekilde yaklaşp, onların her türlü ibadet ve yakarışlarını kabul etti. İnsanlara Allah, Hz. Muhammed ve Ali aşkını aşıladı. Bunları yaparken Arabi bir üsluptan ziyade Türkçenin tüm zenginliklerini kullanmaya çalıştı. Örneğin, duaları Türkçe yaptırdı ki, insan Tanrı’ya yakarırken ne dediğini ve neyi talep ettiğini bilsin. Dolayısıyla bu özelliğiyle Türk diline canlılık kattı. İmanın bir gereği olarak vatan sevgisi üzerinde çokça durdu ve dini saiklere dayanarak şehit olmanın manevi derecesini övdü. Şimdilerde de devam eden sohbet toplantılarında nefesler ve ilahiler okunmasını sağladı.

Özellikle misafirperver olmak onun için en hayati konulardan biriydi. Zira kendisi de Anadolu’ya misafir olmuş, halkın kendisine kucak açmasıyla öğretisini yayabilmiştir. İnsan kalbini incitmenin ortaya çıkaracağı düşmanlıklardan bahseden büyük veli komşu hakkını dile getirmiş, toplumsal dayanışma içerisinde olmanın

¹¹⁷ Muhammed İkbal, *Câvidnâme* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008), 4.

getireceği güzelliklerden bahsetmiştir. Küskünlüğün her türlü bereketi yok edeceği ve her anlamda topluma bir kıtlık geleceğini vurgulayan Hünkâr, çözüm olarak helalleşmeyi öne sürmüştür. Şeriatı, tarikatı, marifet ve hakikati anlatma yolunda büyük hizmetler veren Pir, haramdan sakınıp helale yönelmeyi teşvik etmiştir. Tüm bunlarla beraber zaman içinde fikirleri İslam coğrafyasının büyük kısmını etkileyen büyük mutasavvıfın fikirleri bazen yanlış aktarılabilmiş, ona ait olmayan söz ve düşünceler kendisine mal edilebilmiştir.

2.3. Bektaşilik Felsefesi

Hiçbir öğreti tek başına ortaya çıkmadığı gibi Bektaşilik felsefesi de kendisinden önceki öğretilerden soyut bir oluşum değildir. Burada öncelikle göçebe Türklerin Müslümanlaşma yolundaki adımlarından bahsetmek konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Hayvancılıkla uğraşan, kışın kışlaklarda yazın yaylalarda yaşamlarını idame ettiren Türklerin kendilerine has bir hayat tarzları mevcut idi. Sosyal hayatın yalnızca kış aylarında yaşandığı bu yaşam biçiminde dolayısıyla adetler, merasimler ve eğlenceler de ancak bu aylarda icra edilebiliyordu. İslamlaşma ise, alışlagelen hayat biçiminden belli şart ve kuralları taşıma, emir ve yasaklara uymayı ifade eder. Burada şunu belirtmekte yarar var: Bir kimsenin bir dinden başka bir dine yönelmesi önceki hayatını aniden silmesini ne gerektirir ne de böyle bir durum insan doğasına uygundur. Bugünkü Alevi-Bektaşî felsefesinin tohumları işte böyle bir dönemde atılmıştır. Halk, içinde bulunduğu hayat koşulları sebebiyle İslam'ı kabul ettikten sonra dinini sathi yaşamıştır. Ahmed Yesevi'nin hocalığını yaptığı Horasan Okulu ve daha sonra Bektaşîlerin 'ocak' adını verdikleri Yesevi tarikatı, bu oluşumun ilk kökleridir. Yesevi tarikatı ile ilgili Fuad Köprülü'nün verdiği şu bilgiler oldukça değerlidir¹¹⁸:

“Bizim kanaatimize göre, Ahmed Yesevi zuhur ettiği zaman, Türk âlemi epeyi uzun zamandan beri -herhalde IV. Asırdan beri- tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkabe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmıştı. İlahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri, Türkler, eskiden dini bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hararetle kabul ediyorlar, dediklerine inanıyorlardı (...) Yani basit Türkçe ile halka hitap ederek İslam akidelerini ve ananelerini onlar arasında yaymağa çalışan dervişlerin bulunduğu bizce muhakkaktır. Ahmed Yesevi'nin kendisinden önce gelen dervişlere göre daha üstün daha kuvvetli bir şahsiyeti olduğunu kabul etmemek

¹¹⁸ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında Mutasavvıflar** (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 19-20'den aktaran Belkıs Temren, **Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu**, 2. bs. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 42.

mümkün değildir; ancak eğer kendisinden evvel gelen nesiller zemin hazırlamamış olsalardı, onun başarısı bu kadar büyük olamazdı.”

Bugünkü Özbekistan’ın başkenti Taşkent sınırları içerisindeki İsbicab’da dünyaya gelen ve Siriderya havzasındaki Yesi yani bugünkü Türkistan olarak bilinen yerde vefat eden Ahmed Yesevi’nin yetişmesinde Nakşibendilikte mühim bir konuma sahip Yusuf el-Hemedani ile Arslan Baba büyük bir rol oynamışlardır. İslamiyet’i göçebe ve Maniheizm, Şamanizm, Budizm kültürlerinden gelen Türklere basit ve anlaşılır bir hale getirmiş olması onun tarihi misyonunu oluşturmuştur. Allah’ın gazabından çok rahmetini anlatmaya dayalı ve şer’i İslam’dan farklı bir metot izleyen Yesevilik düşüncesi kısa süre içerisinde Orta Asya’dan Hindistan’a kadar yayılma imkânı bulmuştur.

Irak’ta doğan, tahsil için Bağdat ile Buhara’ya giden, soyu Zeynelabidin’e dayalı ve şeyhine olan vefasından dolayı Ebu’l-Vefa şeklinde isimlendirilen Muhammed b. Muhammed Arız’ın kurucusu olduğu Vefâlik tarikatının çoğunluğunu Türkmenler oluşturur. Geyikli Baba ve Rum Abdallarının da mensup olduğu bu akımda kadınlı erkekli zikir, şarap içme gibi İslam erkânına uymayan bazı davranışlar da mevcuttur.

Diğer tarikatlara muhalif ve marjinal bir tasavvufi-felsefi hüviyeti bulunan Kalenderilik tarikatının öncülüğünü Baba Tahir-i Uryân ve Ebu Said-i Ebü’l-Hayr sufileri yapmıştır. Babaî İsyanı ve Rumeli’deki Şeyh Bedreddin Ayaklanması gibi bazı sosyal-dini hareketliliklere zemin hazırlayan bu yapının İslam’ın şartları hususunda serbest bir tavır sergilemeleri dikkat çekicidir.

Göçebe Türklerin ilgi gösterdiği bir diğer tarikat olan Haydarîlik tarikatının kurucusu Kutbüddin Haydar’a bağlanan kişiler sakallarını kesip bıyıklarını uzatırken, Cemâleddîn-i Sâvî’ye bağlanan Cevlekîyye akımına mensuplar da saç, sakal, kaş, bıyığın tamamını tıraş etmişlerdir. Horasan’dan sonra Türkistan, Hindistan, Anadolu’ya kadar geniş bir coğrafyada yayılan ve Bazı gelenekleri Bektaşiliğin içerisinde devam eden bu akıma bağlı kimselerin namaz ve oruç gibi temel ibadetlerde rahat davrandıkları görülmüştür.

Câmîler, Edhemîler, Şemsîler gibi Anadolu’da önceden var olan batınî tarikatların yanı sıra oluşan Bektaşilik tarikatı Türklerin öz malı olarak görülse de ilksel felsefi akımlarla da uyumlu ve ters düşmeyen prensiplere de haizdir. Türk toplumunda, zaman içerisinde yaygınlaşarak kitleleri peşinden sürükleyen önemli bir konum edinmiştir. Bunun nedeni dilden dile aktarılan sözlü gelenek yapısına ve zengin bir

edebiyata sahip olmasıdır. Ahilik teşkilatının desteği ve halk içerisinde kabul görmesinden ötürü Osmanlı devrinde de önemli bir tasavvufî tarikat olma özelliğini korumuştur. Burada Hacı Bektaş ile Ahi Evran ilişkisine değinmekte fayda vardır. Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli ile aynı devir ve koşullarda yaşamış, onun gibi önemli bir kanaat önderidir. Anadolu’da Ahiliğin oluşması ve yayılmasında aktif bir rol üstlenmiştir. Hacı Bektaş Mevlevilere değil daha çok Ahilere yakın durmuştur. Bunun nedeni Yaşar Nuri Öztürk’e göre, başta İran olmak üzere birçok yabancı eğilimin bulunduğu Selçuklu saraylarıyla aynı zevki paylaşan Mevlevilerde İran zevkinin hâkim olması, Türkmen zevkinin olmamasıydı. Hacı Bektaş’ın hitap ettiği çevre ise Türkmen’di ve Mevlevilerden çok da hoşlanan bir kitle değildi¹¹⁹.

Osmanlı Devleti, Bektaşiliğe saygı göstermiş, gelişip genişlemesini istediği için şeyh ve dedelere dergâh açmaları için toprak tahsis etmiştir. Bektaşilik eski Türk inançlarından ve ritüellerinden izler taşımaktadır. Oğuzlarda dini sistemlerin ve teşkilatların dört esas üzerine kurulu olduğu ve bu anlayışın tamamen Şamanizm’e dayandığı bilinir. Şamanizm’in esas dört cihete dayanmaktadır: Doğu-Gök, Batı-Ak, Güney-Kızıl, Kuzey-Kara. Dört tanrı olan Gökhan, Akhan, Kızılhan, Karahan’dır ve kuzeydeki denize Karadeniz, güneydekine Kızıldeniz, Batı’dakine Akdeniz denmiştir. Tarih içerisinde birçok dine mensup olmalarına rağmen Türkler, tabiatla gördüğü nesneler ile Kutsal Güç arasında her zaman bir bağlantı kurmayı başarmış ve bunu gittikleri yere de taşımıştır. Türklerin adalet, kudret, akıl, itidal olarak dört esas üzerine kurdukları felsefî görüş; koyun, kuş, köpek, öküz olmak üzere dört kutlu hayvan; ağaç, ateş, demir, su olmak üzere dört kutsal unsur vardır. İşte Hacı Bektaş Veli de, tarikatını dört temel üzerine kurmuştur: Şeriat Kapısı, Tarikat Kapısı, Marifet Kapısı, Hakikat Kapısı.

Türk kültürünün önemli unsurlarından olan Alevilik-Bektaşilik, Şaman ritüellerindeki tema ve motiflerle birçok benzerlik göstermektedir. Şaman felsefesinin, bilhassa Anadolu’nun Müslüman Türk dini yaşayışına transfer edildiği örnekler şunlardır: İnsan ve dünyanın özel bir tasarımı içerir ve insan ile yaratıcısı arasında özel bir bağ olduğu inancına dayanan Şamanizm törenleri genellikle gece yapılır. Alevi-Bektaşî cemleri de aynı şekilde gece icra edilir. Şamanizm, şaman öldüğünde yerine erkek torunlarından biri geçmek suretiyle hiyerarşik bir düzen içinde devam eder. Alevi-Bektaşî geleneğinde de dede olmanın birincil kuralı dede

¹¹⁹ Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 78.

soyundan gelmektedir. Kamlara saygı duyduklarından ötürü önlerinde secde eden Oğuz Türkleri olduğu gibi dede önünde de aynı şekilde secde eden, niyazda bulunan Anadolu insanı var olmuştur. Şamanlar gibi Alevi-Bektaşî dedeleri de duaları, nefes ve şiirleri kapsayan sözlü halk kültürünü nesilden nesile aktaran iletişim organı gibidirler. Bu halk geleneğini aktaran ayin gecelerinde Şamanizm’de kopuz çalınırken, Anadolu’daki cem evlerinde saz çalınır. Şaman törenlerinde şamanlar asa veya kayın ağacından yapılmış bir sopa kullanırken, dedeler cem törenlerinde asa ya da serdeste, tarik, alaca değnek de denilen bir araç kullanılır ve bazı yörelerde bu, törende olmazsa olmazlardandır. Yine iki kültürün öncülerinin, hastaları iyileştirdiği inancı vardır. Aleviler cem törenlerine yeni ve temiz elbiselerle iştirak eder, semah ritüeli de bu elbiselerle gerçekleştirilmektedir. Ölüm durumunda kefen yerine geçen bu kıyafetler Allah’a ulaşmada ve diğer dünya ile bağlantı kurulmasında aracı görevindedirler. Bilhassa semah ritüelinin sema, raks, müzik gibi unsurlar taşıyan Şaman kültüründen birçok görüntü taşıdığı gözlemlenebilir. Buna Göktürk kızlarının raksı örnek verilebilir¹²⁰:

“Döne döne dans eden yabancı kızlar. Gönlünüz sanki bir saz, elleriniz sanki birer dümbelek, sazla ve dümbelekler çalınca kollarınızı açtınız. Döne döne durmadan dönerek, kar fırtınası gibi tek ayaküstünde sola ve sağa hiç durmadan bin kere döndünüz, on bin kere döndünüz.”

Çinli bir şaire ait bu sözler bize ateşin içinde semah dönen Abdal Musa’yı hatırlatır¹²¹:

“Değirmeni vardır tersine döner
O sultanın aşkı içinde yanar
Ateşin içinde semahlar döner
Kerameti vardır Abdal Musa’nın.”

Önce yavaş başlanan semah gösterisi ardından hızlanır. Ağır lama ve yeldirme diye iki bölümden oluşan semahın ağır lama kısmında erler kollarını sağa sola doğru hareket ettirirken, bacılar kollarını omuzu geçmeyecek şekilde hareketi yana doğru yaparlar. Hareketlerin hız kazandığı bölüm olan yeldirmede semah, uçar gibi dönüşlerle sona erer. Şaman ve semahtaki ritüellerin vardığı nokta ortak olup, Tanrı’ya ulaşmaktır.

Anadolu, Rumeli ve Balkanlarda birçok kesimin yüreğine kendine özgü bir biçimde sevgi ve hoşgörü tohumlarını atıp onların yeşermesine vesile olan Hacı Bektaş,

¹²⁰ Fatma Ahsen Turan, “Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi**, s. 56, (2010): 157.

¹²¹ **age**, 158.

toplumsal hayatta silinmez bir iz bırakmıştır. Buralardaki yerli halk ile kaynaşan saz şairleri, âşıklar ve şeyhler yeni bir muhit oluşturmuşlardır.

Bektaşilik, Yesevilik çizgisinin Anadolu'da yeşermesi ile ortaya çıkan ve Anadolu ile Balkanların coğrafi ve toplumsal koşulları göz önüne alınarak yapılan İslam dininin bir Türk tasavvuf ekolüdür. Ancak Yesevilik ile Bektaşiliğin birebir aynı olduğunu ifade etmek de doğru bir yorum olmayacaktır. Yalnızca Ahmed Yesevi ile kurulan irtibat Bektaşilik öğretisini içselleştirenler için sağlam bir temel bulma isteğinden kaynaklanmıştır denilebilir.

Bektaşî anlamına gelen diğer sözcükleri açıklamadan önce bu kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için Balım Sultan Erkannâmesi'nden yola çıkarak özündeki olmazsa olmaz ilkelerini verelim: Bektaşilik en önce tevhid inancını temel alır. Nitekim itikadı sağlam olmayan insanların amellerinin boşa çıkacağını çok iyi bilir. Tevhid inancı, İhlas suresinde belirtildiği üzere Tanrı'nın tek (Ehad) olduğu, hiçbir şeye muhtaç olmadığı aksine her şeyin ona muhtaç olduğu (Samed) doğurmadığı-doğrulmadığı ve kendisine denk bir şeyin var olmadığı esası üzerine kuruludur. İkinci ilke, Hz. Muhammed'in son elçi olduğuna ve önceki tüm kitapların özeti ve Bektaşiliğin asli kaynağı Kur'an-ı Kerim'e inanmaktır ki buna risâlet adı verilir. Üçüncüsü, her insanın özünde Tanrı'nın bir ışığının olduğu ve Tanrı nurundan vücut bulmuş minyatür evren insanın da en güzel surette (ahsen-i takvim) yaratılmış olduğu ilkesidir. Kendi özüne bakan insan özgeye bakma ihtiyacı hissetmez. Tanrı'nın, yarattığı her şeyi zıtlıklar içinde yarattığı, dolayısıyla insanın da tabiatında çelişkiler barındırdığı ve bu nedenle onda hem onu Tanrı'ya yaklaştıran hem uzaklaştıran duyguların var olduğu bilincinde olan bir insan eğitimlerle miraca yaklaşabileceğini, başka bir deyişle Tanrı ile arasında bir perde kalmayacağını bilir. Bektaşilik, insanı aşağıların aşağısına yani şeytanlaştırmaya götüren duyguları, onu yaşamdan koparmadan ortadan kaldıran okulun adıdır. Bektaşiliğin dördüncü ilkesi, Hz. Muhammed'i hakikat şehri, bu şehrin kapısının da Hz. Ali olduğunu kabul etmektir. Hz. Ali, bu yolun rehberi ve aydınlatıcısıdır. Son ilke ise şudur: Tanrı'nın nuru, ilk insan Hz. Âdem'den, oğulları Habil ve Kabil'e geçti. Kabil, kardeşi Habil'i öldürüp katil olunca Habil'e ve onun soyuna aktarıldı. Peygamberden peygambere geçen bu nur Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalip'e geçince ikiye ayrıldı. Bir kısmı Hz. Muhammed'in babası olan Abdullah'a, diğer kısmı da Hz. Ali'nin babası Ebu Talip'e geçti. Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'de tekrar birleşen nur

Kerbela’da şehadet şerbetini içen Hz. Hüseyin’in oğlu Zeynelabidin’e ve onun çocuklarına, onlardan da kendini ve Rabbini bilen mürşitlere geçti¹²². Kanaatimizce bu münevverlerden biri de Hacı Bektaş Veli olmuştur.

Bektaşî sözcüğü haricinde bu anlama gelen diğer sözcükler şöyle sıralanabilir: Alevî, Tahtacı, Kızılbaş, Çepni, Türkmen, Barak, Sırac. Anadolu Aleviliği anlamında kullanıldığında Bektaşî dergâhına mensubiyeti ifade eden Alevi sözcüğü Arapçadır. Burada Alevi dedelerinin Alevilik tanımını vermek yerinde olacaktır¹²³:

“Alevilik İslam’dır. Hak-Muhammed-Ali yolunun kırklar meclisinde olgunlaştığı ve on iki imamla devam eden, İmam Cafer es-Sadık’ın akıl ölçüsünü rehber olarak alan, Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu’ya gelen, Hazreti Pîr’le ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır.”

1826’da Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılması ve Bektaşîliğin yasaklanmasıyla birlikte Hz. Ali’nin soyundan gelen ya da onun taraftarı olan kişiyi işaret eden Alevi kelimesinin zıddı olarak Sünni sözcüğü kullanılmıştır. Sünni, Hz. Muhammed’e dayanan onun yolundan giden kişiye denir. Onun peygamberliğini ta en başında tasdik eden kişinin Hz. Ali olduğu tarihi bir gerçekse bu iki kavram arasındaki ayırım siyasi sebeplerden dolayı yapılmıştır. Hz. Muhammed’in vefatından sonra bilhassa Hz. Osman döneminden itibaren baş gösteren siyasi çekişmelerle birlikte İslam’ın yayılması durmuş, birbirleriyle uğraşmaları sonucu Müslümanlar arasında kan akmaya başlamıştır. Selam, esenlik, barış, iyilik gibi en güzel anlamları ihtiva eden İslamiyet’e mensup kimselerin uzun süre kavga, öfke içerisinde olmaları yalnızca düşmanlarının işine yaramıştır¹²⁴:

“Bizanslılar, Muhammed’in vefatından sonraki dönemde Müslümanlar arasında meydana gelen fitne ve tefrikalara sebep olanlara madalya takmalıdır. Çünkü eğer Müslümanlar arasında siyasi kutuplaşma ve çekişmeler olmasaydı, Bizans ve belki Bizans’la birlikte bütün dünya İslamlaşacaktı.”

Bir Batılı tarihçiye ait bu sözler, kendi gücünün farkında olmayıp asırlar öncesinden beri kardeş kavgasıyla bu heybet ve ihtişamını yitiren Müslümanların halini özetlemektedir. Müslümanların temel alması gereken en önemli kaynak Kur’ân-ı Kerim’de Alevi/Sünni değil mümin, Müslim, müşrik, münafık, kâfir kavramları geçmesine rağmen siyasi tercihler sonucunda yapılan bu ayrıştırma, ‘Filler tepişir, çimenler ezilir’ atasözünün de ifade ettiği gibi tamamen iktidar mücadelesine

¹²² Şakir Keçeli, “Bektaşî Kime Denir?”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, s. 60 (2011), 436-437.

¹²³ İlyas Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 9.

¹²⁴ Osman Eğri, “Alevi Sünni Bütünleşmesi İçin Sevgi ve Birlik”, **Hacı Bektaş Veli Dergisi**, s. 14 (2000): 1.

dayanmaktadır. Ancak bu farklılaştırma uzun bir süredir halk arasında bir karşılık bulmamaktadır.

Tahtacı, ormanda ağaç kesen, keresteden tahta biçip satan kişilere denir. Bir Türkmen aşiretinin adı olup Akdeniz ve Toroslar çevresinde kullanılır. Türk kültürünü hiç bozmayan öz Türk çocukları olan bu grubun yaşadığı yerlerde Bektaşî, Alevî sözcüklerine rastlanmaz. Hayatlarının önemli bir kısmı ormandaki işlerle geçtiği için dinî ve dünyevî yönleri pek zayıftır. Bu yüzden Bektaşî toplulukları içerisinde kültür olarak en geride kalmış gruptur.

Kızılbaş, ilk Türklerin sarı çizme ve kırmızı börk giymesiyle başlayıp şu anda da tüm dünyada Türkmenlerin kırmızı bir kumaşı başlarına sarmaları ile ortaya çıkan bir kelimedir. Köylü Bektaşî manasında da kullanılan bu sözcüğün Oğuz'a mensup boylar arasında bağımsız bir boy adı olduğu bilinir. Türkmenlerin sosyal hayatlarının koşulları sebebiyle kitâbî İslam'dan uzak kalmaları ve Balım Sultan'ın Bektaşîliğin sınırlarını yeniden belirlemesi üzerine ayrılan Kızılbaş ve Bektaşîlik günümüzde Alevî-Bektaşî olarak birleştirilmiştir. Ancak yine de ikisi arasında Hacı Bektaş Veli'nin merkezi bir şahsiyet kabul edilip edilmemesi, yerleşik hayata geçilip geçilmemesi, Osmanlı Devleti karşısındaki duruş gibi bazı farkların olduğu aşîkârdır.

Çepni, sözlüklerde 'nerede düşman görse savaşı' şeklinde tanımlanmış ve Oğuzhan'ın çocuklarına dayanan 24 meşhur Türk boyundan Üçoklar'ın Gökhan koluna bağlı olan öz Türk çocuklarını işaret etmiştir. Daha çok Ege ve Marmara bölgelerinde yoğunluk gösteren Çepnilerin bir bölümünün Akkoyunlu Devleti'nin kurulmasında etkili oldukları yazılır.

Türkmen Türkmenistan, Azerbaycan, İran, Irak, Türkiye, balkanlarda yaşayan Türkler için kullanılan bir kavramdır. Ege ve Marmara'da Bektaşî-Alevî anlamında kullanılır. X. asrın ikinci yarısından sonra Oğuzlardan İslamiyet'e geçen gruplara Türkmen denmiştir. Bu isimlendirme Müslüman olanlarla olmayanları ayırt etmek için Maverâünnehir Müslümanlarınca yapılmıştır.

Barak, Karadeniz ve İç Anadolu'dan Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Gaziantep'e kadar uzanan bölgede yaşayan Türkmenlerin bir kısmının anıldığı bu sözcük, Hacı Bektaş Veli'ye mensup olmayı ifade eden kavramlardan bir tanesidir. Abdalân-ı Rum'a göç eden dervişlerden olan Tokat doğumlu Barak Baba'nın Sarı Saltuk'un halifesi ve Hacı Bektaş Veli'nin talebesi olduğu kaydedilir.

Sırac, Arapça'da 'kandil, lamba' anlamlarına gelir. Ahmed Yesevi'nin halifesi Süleyman Hâkim Ata'nın oğlu Hubyar Sultan'a bağlılıkları ile olan grubun adıdır. Bektaşî toplulukları arasında en coşkulu ve cezbeli bu grup için, adını kandilden alan ve kandilin enerjisi olan yağ deposu gibi ilahi aşkı en fazla hisseden insanlar denmiştir. Tokat'ın Almus ilçesindeki Hubyar köyü, Trabzon fethine giden Fatih'in fetih güzergâhındaki balta girmemiş ormanlık içinde kurulmuştur¹²⁵.

Gücünü ritüellerden alan Alevilik-Bektaşilikte dini uygulamalar şöyle sıralanabilir: Musahip tutmak, Cuma veya Pazartesi günleri yapılan tarikata girme merasimi de denilen ikrar vermek, Alevi-Bektaşî ulularının/büyüklerinin türbelerini ziyaret etmek, dede veya babalardan el almak, kurban kesmek (Hızır kurbanı, Abdal Musa kurbanı, adak kurbanı, Muharrem orucunun sonunda kesilen kurban), saz çalmak, bayramda halka/tarikat namazı kılmak, oruç tutmak (On dört masum-u pak orucu, kışın üç gün tutulan Hızır orucu), niyaz etmek, Hakkullah, nasip vermek, hizmet görme ve baş okutma ücreti vermek, semah dönmek, meydana girmek, don değiştirmek. Muharremde on iki gün oruç tutan Bektaşiler su içmez, etyemezler, hayvani gıdalardan uzak dururlar. Kış aylarının ibadet ayları olarak görüldüğü bu zamanlarda dedeler köy köy dolaşıp ayinler yaparlar. Görgü cemi, sorgu cemi, koldan kopan erkânı gibi türevleri olan bu ayin-i cemler en önemli ritüellerdir ve burada insanlara eline, beline, diline sahip olmak, kalp incitmemek, kin beslememek, dosdoğru yol üzere bulunmak, Ali'yi sevene dost sevmeyen düşman olmak şeklinde öğütler verilir. Kerbela faciasının anlatıldığı bu toplantılarda saz eşliğinde Şah İsmail, Nesimi, Pir Sultan, Kul Himmet gibi şairlerin deyişleri okunup semah yapılır¹²⁶. Burada *gülbank* teriminden ayrıca bahsetmekte fayda vardır. Hep beraber, makamla söylenen ve özelde 'dua' anlamına gelen gülbankın birçok çeşidi mevcuttur. Örneğin, ulûfe alan bir yeniçeri gülbankı şöyledir¹²⁷:

“Allah! Allah! Eyvallah!.. Baş üryan, sîne püryan, kılıç alkan, bu meydanda nice başlar kesilir; olmazki soran! Eyvallah!.. Eyvallah!.. Kahrımız, kılıcımız, düşmana ziyan!.. Kulluğumuz Padişaha âyân! Üçler, Yediler, Kırklar!.. Gülbank-ı Muhammedi, Nûr-ı Nebî, Kerem-i Ali, Pirimiz Hünkarımız Hacı Bektaş Velî!.. Gerçek erenler demine, devranına hû! Diyelim, hûu! Eyvallah!..

¹²⁵ Abdülkadir Sezgin, **Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik**, 6. bs. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 114-124.

¹²⁶ Necdet Subaşı, **Alevi Modernleşmesi**, 3. bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 107-109.

¹²⁷ Sezgin, 309.

Günün her haline uygun ayrı bir gülbank çekilir. Akşama erişirken edilen gülbank¹²⁸;

“Allah! Allah! İllallah! Akşamlar hayrola! Hayırlar fethola! Şerler defola! On iki imamın himmeti üzerlerimizde hazır ve nâzır ola! Erenler bizi on iki imam katından ayırmaya! Nefsimiz ruh, nutkumuz can bula! Hak Erenler iftiradan saklayıp gözcümüz, bekçimiz ola! Muratlarımız hâsıl, niyazlarımız kabul ola! Nûr-ı Nebî, Keremî Ali, Pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli! Hızır ve gaib, zahir ve batın gerçekler demine hû’ diyelim, hû!”

iken, uykuya dalarken çekilecek gülbank şu şekildedir¹²⁹:

“Bismişah. Allah, Allah...

Yattım Allah, kaldır beni... Rahmetine daldır beni... Eğer vâdem yetti ise, iman ile öldür beni... Yattım sağıma, döndür soluma, sığındım Sübhânıma. Mürşidime, Rehberime, Pirime, dinime, imanıma... Kalkarsam Allah, kalkamazsam amentü billah. Destur; Allah, eyvallah...”

Alevi ve Bektaşilerde ayrıca bir dua vardır ki, başı ağrıyandan morali olmayana kadar her türlü derde şifa için okunur. Hz. Ali’ye nidada bulunma, ondan yardım isteme anlamındaki Nâd-ı Ali duası aşağıdaki gibidir¹³⁰:

“Bismillahirrahmanirrahim. Nad-ı Ali’yyen mazharul acaib... Teciduhu avnen leke fin nevaib... Li külli hemmin ve gammin seyenceli... Ve bi nuru azametike Ya Allah... Ya Allah... Ya Allah... Ve bi nuru nübüvvetike Ya Muhammed... Ya Muhammed... Ya Muhammed... Ve bi nuru velâyetike Ya Ali... Ya Ali... Ya Ali... Edrikni Ya Fatıma... Ya Fatıma... Ya Fatıma... Edrikni Ya Hasan... Ya Hasan... Ya Hasan... Edrikni Ya Hüseyin... Ya Hüseyin... Ya Hüseyin... Edrikni... Edrikni... Edrikni...”

Bektâşiliğin temelinde Yüce Yaratıcının belirlediği dinî hükümler yer alır. Bu hükümler şöyle şekillenir: Allah’ın birliğine iman, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman, kaza ve kadere iman diye itikat (amentü) esasına dayalı unsurlar; kelime-i şهادet, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek şeklinde sıralanan ibadet unsurları; riyâ, sabır, kanaat, hayâ, kibir, haset, cömertlik, yalancılık, gıybet, haram, helal, ayetler, hadisler maddeleriyle diğer dini unsurlardır¹³¹. Bunlar Bektaşiliğin temel kaideleridir. Hacı Bektaş Veli’nin, bu kaidelerle beraber tasavvuftaki vahdet-i vücûd anlayışını da benimsediği Makalat’taki şu sözlerden anlaşılabilir: “*Amma muhiblerin ta’atı münacat’dur ve seyirdür ve müşahededur ve arzularına inmekdür ve Çalap Ta’alayı bilmekdür ve kendülerin yavı kılmakdür ve canla muradlarına inmekdür ve hâlların biriküp bir olmakdur.*”¹³² Tasavvufu, yani kalbi tümüyle Hakka çevirip o doğrultuda yaşamak, Tanrı’nın ahlâkıyla ahlaklanmak ve en nihayetinde de O’nda yok olabilmek Pîr için

¹²⁸ age, 315.

¹²⁹ age, 310.

¹³⁰ age, 327.

¹³¹ Güzel, 97.

¹³² Coşan, 12.

çok önemliydi. O, her zaman tasavvufî yolun hayatın ta kendisi olduğuna, miskinliğin/tembelliğin değil, çalışmanın ve paylaşıp bölüştürmenin sistemi olduğuna inanmıştır. Bektaşiliğin ışıklı yolunu anlayabilmek için Hacı Bektaş'ın düşünce dünyasını bilmek gereklidir. En başta onun akıl, ilim ve iman ile ilgili görüşlerini ele alalım:

Hacı Bektaş Veli için iman, ilmi irfana dönüştürmüş arifler katında akıl üzeredir. Edeple girilip irfan ile çıkılan dergâhlarda irfan, tasavvufî eğitimin bir semeresi ve Tanrı tarafından lütfedilen his, tecrübe ve manevi yolla kazanılan bilgidir. Hünkâr akıl ve ilimle imanı, imanla da ameli tamamlamıştır. Dergâhta eğitim veren müşidlerin akıl ve şuur sahibi olması şartı, aklın işlevsel bir konumunun olduğunun göstergesidir. Akıl, tebliğ için en önemli zihinsel unsurdur. İmanın koruyucusu, Allah'ın yeryüzündeki terazisi olan akıl ile insan doğru ile yanlış, dost ile düşmanı ayırabilir. Makâlât'ında imanı bir hazineye, lanetli iblisi bir hırsıza, akli da hazinedara benzeten Hacı Bektaş, hazinedarın gitmesi halinde hırsızın hazineye neler yapabileceğini düşünmemizi ister. Başka bir deyişle imanı koyuna, akli çobana, iblisi ise kurda benzetmesi halinde, çobanın yok olmasıyla kurdun koyuna ne edeceğini sorar. Son bir örnekle imanı süt, akli bekçi, iblisi de köpek suretinde bir evde tahayyül etmemizi ister ve bekçinin evden gitmesi durumunda köpeğin süte ne yapabileceğini düşünmemizi salık verir¹³³.

Hünkâr için, Tanrı'nın yarattığı en özel varlık ve 'yeryüzünün halifesi' olması hasebiyle insan çok önemlidir. Bu yüzden yerinde saymayıp, kâmil insan olma vasfına erişebilmek için diğer insanlara doğru yolu göstermeyi amaçlar. Gönül dünyası kir ve paslardan arınmış olan kâmil insanın dış görünüşü (giysi, ünvan vs.) değil, kalp şehrinin temiz olmasının önemini vurgular.

Evrensel insan tanımında cins ayrımı olmadığı gibi Bektaşî ve Aleviler için de cinsler eşdeğerdir ve erkeğin de kadının da insanlığı aynı oranda ele alınmalıdır. Tanrı, herkesin yaratıcısıdır; ibadet herkesi kapsamaktadır. Dolayısıyla ibadet mekânlarında erkekler erliğini kadınlar ise dişiliğini bırakıp Meydan'a öyle girerler. Bu gelenekte evlilik çok kutsal bir olgudur ve ömürlük yapılıdır. Ancak beraberliğin yürümediği evlerde zoraki bir yaşamdan söz edilemeyeceği için boşanma da eskisi gibi kötü karşılanmamaktadır. Bu kültürde tek eşlilik vardır. Nitekim Hacı Bektaş

¹³³ Hacı Bektaş Veli Külliyyatı, 525.

Veli, bir erkeğin çok eşliliğini tevhit inancından sapıp putperest olmasına benzetir. Bu görüşünü ise Besmele Tefsirinde şöyle örnekler:

“Tekkenin üst katında tefekküre daldığım bir sırada kulağıma bir ses geldi. Dikkat ettiğimde bir kadının kocasıyla konuştuğunu anladım. Kadın kocasına şöyle diyordu: 'Dövdün, yüz döndürmedim. Başıma ne bela getirdinse seni bırakıp gitmedim. Üstüme bir başkasını almayasın diye. Benim üstüme bir başkasını alırsan ben niderim?' Ben bu sözün bir benzerini Kur'an'da aradım ve şu ayeti buldum: *'Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasının dışında dilediği kimselerin günahlarını bağışlar.'* Ulu Tanrı bu ayette şöyle buyurur: 'Ey kulum, edepsizlik yaparsan bağışlarım. Bana kulluğunda eksiklik olursa örterim. Sonra da tüm günahlarını kulluk yapmışçasına değiştiririm. Bütün bunları şunun için yaparım ki, benim üstüme başka bir nesneye inanıp bağlanmayasın.' Bu ayeti okuyunca gönlümde tevhide sağlamış buldum. Gönlüm hoş oldu.”

Kadın, söz konusu toplumsal yapıda şehvet uyandıran bir obje şeklinde görülmediği için örtü geleneksel olarak iş görür. Ne çok açıklık, ne de örtüler ardına gizlenme bu kültürde hoş görülür. Erkek-kadın birlikte omuz omuza toplum içerisinde yaşamının gereklilikleri benimsenmiş, kadın-erkek şahitliğinin aynı olması ve miras konusunda da eşit oranda pay alımı gibi Osmanlı geleneğinde olmayan uygulamalar bu kültürün Cumhuriyet'i hemen içselleştirebilmesine yardımcı olmuştur.

Eski Türklerde olduğu gibi Alevi-Bektaşî kültüründe de kadınlar evin sahibi, aşı ilk el atan ve önde yürüyen kişidir. Hacı Bektaş'ın yaşadığı dönemde Anadolu'da kadın esnaf örgütlenmesi anlamına gelen Baciyan-ı Rum adlı bir teşkilatın varlığından haberdarız. Yine Velâyetnameden Hacı Bektaş'ın Rum topraklarına gelişini ilk müjdeleyen kişinin bir bacı olduğunu, Sulucukarahöyük'te çeşme başında ilk kadınlara rastladığını ve Kadıncık Ana'nın evine misafir olduğunu öğrenmekteyiz. Kadın, Hacı Bektaş'ın kerametini görüp anlayabilecek ve Hünkâr'ın emanetini teslim alabilecek seviyede itibar görmektedir.

Bektaşî tasavvufunda feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes denilen iki kavramdan bahsedilir. Feyz-i akdes fiziki dünyadır: Güneş, Ay, yıldızlar, madenler, hava, su, bitki ve hayvan âlemi gibi. Feyz-i mukaddes olan ise insan-ı kâmilidir. Kâinatın bir fihristi olan insan, secde edilecek bir varlık, yaratılmışların en güzelidir. Dolayısıyla Bektaşilik anlayışında insanı bu üst seviyeye çıkarma hedefi vardır. Bu ise ancak ehil bir kişinin, bir mürşidin rehberliğinde olabilir. Kendi dış suretine bakmak için bile bir aynaya ihtiyaç duyan insan, sireti için de tabii ki bir yol gösterene muhtaçtır. *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* eserinde Hacı Bektaş Veli bu durumu şöyle

özetler: “Ey derviş, bil ki Allah’ın velisi kendi zamanının Nuh’udur. Onun yardımı, Allah’ın kullarını tufan belasından koruyan gemidir.”¹³⁴

Bektaşilikteki tasavvuf sistemini dört kapı, kırk makam oluşturmaktadır. Bir müridin geçmesi gereken makam ve hallerini dört kapı kırk makam olarak açıklayan Hacı Bektaş Veli’nin tasavvuf düşüncesinde dört rakamı farklı bir rol taşımaktadır. Dört kitap Tevrat, Zebur, İncil, Kur’an; dört büyük melek Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail; dört halife Ebubekir, Ömer, Osman, Ali; dört âlem Melekût, Ceberût, Nâsût, Lâhut; tasavvufta şariat, tarikat, marifet, hakikat mertebeleri ve dördün katı olan kırk makam, kâmil insan olma yolunda yürünmesi gereken yollar olarak belirlenmiştir.

Hacı Bektaş Veli’ye göre şeriatta bulunan on makam; Amentü’ye iman etmek, ilim öğrenmek, İslam’ın beş şartını yerine getirmek, helal kazanmak-faizi haram bilmek (kazancını meşru yollardan edinmek veya aklını ve yüreğini fesat fikirlerden korumak), nikâh kıymak (evlilik dışı ilişkilerde bulunmamak), hayz ve lohusalıkta cinsî münasebeti haram bilmek (yakın akraba ile evlenmemek veya Allah’ın yolunda yürürken şeytanın hilelerine aldanmamak), ehlişünnet ve ehli cemaatten olmak (Peygamberin yolundan gitmek ve bilgisiz kalmamak), şefkatli olmak (tüm yaratılmışlara merhametli davranmak), temiz yemek ve temiz giyinmek (Allah’ın isimleriyle ahlaklanmak) tir.

Tarikatte bulunan on makam; tevbe etmek (önceki hataları için pişman olup bir daha yapmamaya niyet etmek), mürid olmak (eğitim yolunda çaba sarfetmek), saç kesmek (tarikata ilk girenlerin saç, sakal, bıyık ve kaşı kesilir ki böylece kadın ve erkek ayrımı ortadan kalkar), nefis savaşında bulunmak (insanın en büyük düşmanı nefsiyle mücahade etmek), hizmette bulunmak (insanların mutluluğu için çalışmak), havf ve reca sahibi olmak (Allah’tan korkmak fakat ümidini de kesmemek), hırka (tanrısal nitelikleri giymek), zenbil (Tanrı ilimlerinin arayıcısı olmak), makas (dine sonradan sokulan şeyleri reddetmek), seccade (her an Tanrı’nın huzurunda olduğunu bilmek), yüz taneli tesbih, iğne ve âsâ sahibi olmak, makam, cemaat, nasihat ve muhabbet sahibi olmak (kendini bilmek ve çevresiyle bilgi alışverişinde bulunmak) tır.

Marifette bulunan on makam; edep sahibi olmak (eline, beline, diline hâkim olmak), korku sahibi olmak (eriştiği makamdan her an düşebilme korkusu taşıyıp ona göre hareket etmek), perhizkâr olmak (hiçbir şeyde aşırıya kaçmamak), sabır ve kanaat

¹³⁴ Dursun Gümüsoğlu, Jülide Tokçiftçi, **Bektaşilik ve Bektaşiler** (İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2012), 32-33.

sahibi olmak (Hakk'a varma yolunda sabırlı olmak ve mürşidinden taşıyamayacağı şeyleri istememek), utanç sahibi olmak (hayâ etmek), cömert sahibi olmak (ilminin zekâtını yine ilim öğreterek vermek), ilim sahibi olmak (gayb ilmini zevk edinmek), miskinlik (Tanrı kapısının kulu olmak), marifet sahibi olmak (Muhammediyeyi bilmek), kendini bilmek (Tanrı sıfatlarının insanda bulunduğunu bilip özünden ayrılmamak) tir.

Hakikatte bulunan on makam; toprak olmak (alçakgönüllü olmak), hoşgörü sahibi olmak (yetmiş iki milleti ayıplamamak), hayırsever olmak (verici olmak), dünyada bütün yaratılmışların kendisinden emin olması (kendisine her bakıldığında Allah'ı hatırlatmak), mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu bulmak (Vahdet-i Mevcut anlayışında olmak), sohbet hakikat sırlarını söylemek (Hak'tan alıp halka söylemek), seyr-i sülûk sahibi olmak (gerçeğe ulaşma yolunda olmak), sır saklamak (ehil olmayanlardan sırrı sır edebilmek), münâcât sahibi olmak (her an gönlünden Allah ile konuşmak), vuslat (Tanrı'ya kavuşmak) tır¹³⁵.

Dört kapı-kırk makam öğretisi, kişiyi insan-ı kâmil olma mertebesine götürür. Dört kapı, aynı zamanda anâsır-ı erbaayı (ateş, hava, su, toprak) temsil eder. Şeriat kapısı, havayı simgeleyip sıradan bir âbidin kapısıdır. Bu ilk kapıda âbid bilgi sahibi olur ve kendini kurtarır. İbadetlerin şartlılığını bilir; fakat yeterli olduğunu bilmez. Cismaniyeti (bedeni) ile her ibadeti yapar. Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek gibi. Ancak buradan öteye geçemez; kibir, haset, kin, cimrilik gibi kötü huyları içinde barındırmaya devam eder. Bu kimseler avam topluluğu olup rüzgâr dostudur.

İkinci kapı tarikat kapısı, ateştir. Buradaki kişiler zâhidlerdir. Zâhidlerin ibadeti gece-gündüz Tanrı'yı anmak, korku ve ümit içerisinde davranmaktır. Bu makama kendi gayretleriyle gelmişlerdir ve onlara henüz hidayet kapısı aralanmamıştır. Hacı Bektaş, zühdün en önemli temsilcisinin Hz. İsa olduğunu söyler: *"Hz İsa, kim dünyalık olarak bir çanağı, bir asası ve bir iğnesi vardı, onları dahi başkasına verdi."*¹³⁶ Bu mertebedeki kişi, insanlık için çalışmış, dünyada çektiği cefanın mükâfatı olarak ahiret kaygılarından kurtulmuştur.

Yaşar Nuri Öztürk'e göre mutasavvıf Hacı Bektaş hem eserlerinde hem yaşantısında şeriat ve tarikat deyimini birlikte anmıştır¹³⁷:

¹³⁵ Güzel, 140.

¹³⁶ Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 116.

¹³⁷ **age**, 102.

“Şeriat ana su yolu, geniş cadde, genel yol olduğuna göre onun içinde bir şeriat durumundaki tarikat, her şeyden önce şariatın ölçülerine saygılı davranacak, bunun da ötesinde ona her zaman hesap verme borcunda olacaktır. Tasavvufi literatürde tarikat kelimesinin şeriatla daima yan yana kullanılmasının ifade ettiği mana, bu ikisinin ayrı düşünülmeceği merkezindedir.”

Üçüncü kapı marifet kapısının simgesi su olup buradaki kişiye arif denmiştir. Aslı su olan arifin içinde kötü herhangi bir şey olmaz, hem arı hem arıttıcıdır. Onun ibadeti tefekkürle dünya ve ahireti terk etmek ve Çalap Teâlâ’ya ulaşmak arzusudur. Dördüncü kapı hakikat kapısının sembolü topraktır. Toprak olmak, yani mütevazı olup kimseye üstünlük taslamamaktır. Burada artık kişi muhip mertebesinde olur. Muhiplerin üç kazancı vardır: Çalap eserini seyretme, Çalap’ına yalvarma, Çalap aşkını seyre dalma. Hacı Bektaş bu makama dervişlik makamı da der: *“Dervişlik ezeli mutluluk ve ebedi devlettir. Dervişlik sonsuz hayattır. Kime dervişlik nasip olursa, o tükenmeyen rahatlığı elde etmiş olur.”*¹³⁸

Tasavvufi öğretiyeye göre kapıdan kapıya, makamdan makama sırlı yolculuklardan sonra insan gerçek varlığa, Bir’e ulaşır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Naziat Suresi’nin 40. ayetinde de öyle buyrulur: *“Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkup da nefsinin kötü isteklerden alıkoyana gelince, onun varacağı yer muhakkak cennettir.”*¹³⁹

Velâyetnamede insan denilen eşref-i mahlûkatın dört unsurdan yaratıldığı ve bu dört unsuru simgelediği de belirtilmiştir. Yani Yaratıcı, aslında dört tür insan yaratmıştır. Bektaşilikteki en önemli makam olan ve kelime olarak ‘Allah’tan başkasına ihtiyacı olmayan gönlünde Hakkın zikrinden başka şeye yer vermeyen insan’ anlamına gelen dervişliği Hünkâr şöyle tanımlar: *“Yüce Allah’ın sıfatlarında baki kalabilmek için kendi sıfatlarından arınmalı, kendi kişiliğinde (zat) ve bütün görüntülerinde Allah’ın görüntülerini gözlemleyebilmek için benlik ağacını kökünden sökmelidir.”*¹⁴⁰

Bütün bu hakikatleri özümseydiğine inanılan Bektaşî dervişlerine babalık icazeti verilmesi için yapılan törenlerde şu telkinler verilir: *“Görünmeyeni görünmeyenle, bilinmeyeni bilinmeyenle anlatmayacaksın. Daha iyi olur diye kendinden bir şey uydurmayacaksın, zahiri makamlarda ve suret davasında olmayacak, sofran açık olacak, bütün insanlara Allah’ın kulu olarak bakacaksın.”*¹⁴¹

¹³⁸ Öztürk, **Tarihi Boyunca**, 117.

¹³⁹ Kur’an-ı Kerim, 79/40.

¹⁴⁰ Gümüsoğlu, Tokçiftçi, 36.

¹⁴¹ **age**, 36.

İçinde Batınî-Hurûfî ve Şamanî unsurlar barındıran bir kültür mozaği Bektaşiliğin bu özelliğinden dolayı Anadolu ve Balkanlardaki heterodoksi gruplar kendilerine Bektaşilik öğretisini daha yakın bulmuş, bu öğreti Ehlibeyt sevgisi çerçevesinde hem Sünni hem Alevi her kesimi etrafında toplamıştır.

Hacı Bektaş Veli ruhaniyetinin ve Bektaşilik felsefesinin, kuruluş döneminde Yeniçeri Ocağının teşkilatında önemli bir rol oynamasından dolayı 1826'da ocaklar kapatılırken Bektaşî tekkeleri de kapatılmış, Cumhuriyet döneminde ise farklı bir ilgi odağı haline gelmiştir.

Atatürk'ün Bektaşî soyundan geldiğine dair veriler dikkat çekicidir. Atatürk'ün babası Ali Rıza Bey'in babası Kızıl Hafız lakabında birisidir. Ali Rıza ismi ise sekizinci imamın ismidir, ayrıca kendisi Kızılkocalılar mahallesinde ölmüş, Mustafa Kemal, Kızılbey Sokağındaki okula gitmiştir. Anne tarafından da Bektaşilik ile ilgisi ortaya çıkan Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın babası Sufi Feyzullah Efendinin Babaî babası Sûfi Nure'nin soyundan geldiği söylenir. Kurtuluş Savaşı esnasında Atatürk Alevi-Bektaşî gruplarıyla sıcak ilişkiler içerisinde olmuştur. Örneğin, kendisi de Sivas Kongresi'nin Temsil Heyetinde bulunan Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf, Mazhar Müfit, Hakkı Behiç, Ahmet Rüstem Bey Ankara'ya gitmeden Hacıbektaş ilçesine uğrarlar. Hacı Bektaş Dergâhında cem ayini düzenlenir ve Mustafa Kemal'e kılıç kuşatılır. Beraberindekilerle burada bir toplantı yapan Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı konuşmasını daha sonra Veliyettin Çelebi şöyle anlatmıştır¹⁴²:

“Çelebi Cemalettin Efendi Mustafa Kemal Paşa'ya ‘Paşa Hazretleri, cesaretli ve basiretli idarenizde Türk Milletinin düşmanı kahredeceğinize inancım sonsuz. Yüce Allah'ın milletimize edeceği zaferden sonra Cumhuriyet ilanı düşünüyor musunuz?’ Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine, ‘O mutlu günün ilanına kadar aranızda bulunmak kaydıyla, evet Çelebi Efendi Hazretleri’ diye cevap verir.”

TBMM başkan vekili olan 29. Çelebi Veliyettin Efendi, İkinci TBMM'nin açılışında Alevi gruplarını Cumhuriyet hükümetini desteklemeye çağıran bildiriye imza atar. Bektaşiler için de Atatürk önderliğindeki Kurtuluş Mücadelesinin muzaffer olması büyük önem taşımaktaydı. Bir Bektaşî babası Yaşar Baba'nın İcazetnamesindeki şu sözler bu önemi ortaya koymaktadır¹⁴³:

“Yaşar Baba'nın Muhammed'in şariatını uygulayacağına, Ahmed'in yolunun erkanını izleyeceğine, doğru yoldan sapmayacağına, tarikatın tüm ananeleriyle uyumlu davranacağına, gelene gidenlere iyilikle hizmet edeceğine ve allah'ın yardımı ile kutsal ve sevgili ülkemizi mücahitleri ile aslan gibi cesaret ve gayreti ile kurtaran Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan Cumhuriyet hükümetimizin egemen zaferi ve sonsuz mutluluğu için beş vakit duaya

¹⁴² Hüseyin Özcan, *Alevî/Bektaşî İncancı*, 153.

¹⁴³ *age*, 155.

devamedeçeğine kısacası davranışlarının zahirde ve batında doğru olacağına büyük bir güvenle adı geçen zaviyede posta oturmasına âşıkların hizmetlerini yerine getirmesine elini alanların ikrarını almasına izin verilmiştir.”

Tarihi bilgiler ışığında Mustafa Kemal Atatürk’ün Bektaşilerle ilgili olduğu ve Cumhuriyet kurulduktan sonra da bu ilgisinin devam ettiği söylenebilir.

XIII. asırdan günümüze gerek kişiliği ve buna bağlı olarak gelişen menkıbeler, gerekse fikirleri ve eserleri ile Hacı Bektaş Veli Türk insanının gönlünde taht kurmuş ve yüzyıllar öncesinden geleceğe yönelik önemli mesajlar vermiştir. Yaşadığı çağa damgasını vuran Hacı Bektaş ve Bektaşilik öğretisi Anadolu halkını bugün bile etkileyen bir sistem geliştirmiştir. Bu sistem içerisinde yaşamını sürdüren, eserlerini bu istikamette yazan Hak âşığı ve sevgi dolu bir gönül ereni Hünkâr Hacı Bektaş Veli, yaşadığı dönemdeki siyasî ve içtimai karışıklıktan dolayı insanlara medeniyetler beşiği Anadolu’nun o engin kültür mozağini bozup parçalamadan, sulh ve sükûn içinde birlikte yaşamanın yollarını öğretmiştir. Hacı Bektaş temizlik, dürüstlük, helal kazanç noktasında, *“Oturduğun yeri pak et, kazandığın lokmayı hak et”*; sömürüye, başkasının sırtından geçinmeye, ataletle karşı, *“Ayağa kalkarsan hizmet amacıyla kalk, eğer konuşacaksan hikmet ile konuş ve oturacağın zaman saygı ile otur!”*; toplumda birlik ve beraberliğin sağlanması için de, şimdilerde de dilimizde pelesenk olan *‘Bir olalım, iri olalım, diri olalım’*, *“Gelin canlar bir olalım”* vecizeleriyle çok manidar bir şekilde ifade etmiştir.

Temelinde insana saygı yatan Bektaşilik şöyle özetlenebilir: İnsan, derviş yolunda ilerlemek istiyorsa Kur’an’ın ifadesiyle ‘sırat-i müstakim’ de yani dosdoğru yolda ilerlemeli, imanını kuru bir iddiadan ibaret başıboş bırakmayıp bunu eylem ve amelleriyle ortaya koymalıdır. Her zaman ve mekânda doğru konuşmalıdır. Nitekim bunu da ancak helal yiyerek gerçekleştirebilir. Her zaman ve mekânda gerçek konuşmalı ki, Hak ile batılı ayırt edebilsin. Kendisine ait olmayana/namahreme göz dikmemelidir. Gerçek bir Bektaşî, geçmişteki hataları için kendini mahvetmemeli, günahlarını kâra/sevaba dönüştürmenin yollarını araştırmalıdır. Ayrıca gelecek endişesine kapılmamalı, onu yaratanın kendisini rızısız da bırakmayacağına gönülden inanmalıdır. Zira iman, aslen ‘emniyet, güven’ demektir. Hakka ulaştırarak ilimleri öğrenmeye çalışmalı, kendisini ilgilendirmeyen, dünyaya veya ahirete fayda vermeyen şeylerle uğraşmamalıdır. Kendisine sataşanlara, yine Kur’an’ın ifadesiyle, *“Selam size!”* deyip kendi bildiği doğru yoldan şaşmamalıdır. Ya öğrenen, ya öğreten ya da öğrenmeyi seven olmalıdır. Bütün bunlardan sonra asıl mühim nokta

ilmiyle mağrur olmamalı ve bilgisinin zekâtı olarak başkalarına da öğretmelidir. İşte bunları yerine getirebilen kişi gerçek bir Bektaşî'dir ve Hacı Bektaş Veli dostudur.

3. VELÂYETNAMEDE GEÇEN DOĞA SEMBOLLERİ

Bu bölüme kadar olan çalışmamızda Bektaşiliğin gelişim süreci ve felsefesi, sembol ve sembolizmin ne anlama geldiği, Hacı Bektaş'ın tarihi-menkıbevi hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdik. Şimdi ise Velâyetname eserindeki doğa sembollerini inceleyeceğiz.

Kitap, 71 başlıktan oluşmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin hayatı, onun ve talebelerinin başından geçen her olağan dışı hadise menkıbelerle aktarılmıştır. Yalnızca *Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin İzni Olamadan Bir Fakih'in İmamlık Yapması Olayı Anlatılmaktadır*" ve *Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Beşinci Halifesi Pir-Ab Sultan Olduğu Anlatılmaktadır* bölümlerinde çalışma kapsamındaki doğa sembollerinden herhangi birine rastlanmamıştır.

Başlıklar verildikten sonra, kitapta Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümündeki bir nüshada, Mevlana ve Hacı Bektaş Veli ilişkisinin anlatıldığı bir bölüm gelmektedir. Velâyetnameyi yayın hayatına kazandıran Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi ve Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı, diğer nüshalarda yer almayan bu bölümü Velâyetnamenin son kısmına eklemişlerdir.

Rivayet odur ki, Mevlana bir dede sultan göndermesi için Hacı Bektaş Veli'ye bir mektup yazar. Hünkâr, müritlerine "Kim gitmek ister" diye sorunca Şems-i Tebrizi, "Ben giderim erenler şahı" der. Bunun üzerine Hünkâr, "Başlı git, başsız gel" deyip onu Mevlana'nın yanına yollar. Çeşitli kerametler gösterdikten sonra gerçekten de başı kesilerek Hünkâr'ın yanına varan Şems, buradan Tebriz'e gönderilir. Mevlana da araya araya onu Tebriz'de bulur, defneder ve Konya'ya doğru yola çıkar. Burada Mevlana'nın Hacı Bektaş Veli'den aldığı bir duadan bahsedilir: "*Tarîkin Mevlevi olsun, yürüyüşün Bektaşî olsun. Bizim küçüklerimiz size lokma yedirsin. Sizin ulularınız bize hizmet etsin. Kisven bu külah olsun.*" Bu duadan sonra Mevlana'ya

icazet veren Hacı Bektaş, onu Konya'ya gönderir. Mevlana, erenlerin yolunda yürümeye devam eder¹⁴⁴.

Aşağıda Velâyetnamenin bölümleri ve her bölümde geçen tabiata ait unsurlar belirtilmiştir:

Bu kitap Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnamesidir. (s. 45)

Deniz, inci, damla, derya, güneş, nur.

Sultan Hacı Bektaş Veli (K.S.A)'nin Soyunu Açıklar (s. 49)

Nur, pınar, at, ağaç, altın, aslan, ay, gümüş.

Hacı Bektaş Veli'nin Nasıl Hacı Olduğu Lokman Parende Tarafından Anlatılmaktadır (s. 75)

Su, nur, dağ, aslan, aydınlık, çiçek, güneş, pınar, susam.

Hacı Bektaş Veli (K.S.A)'nin Lokman Parende'ye Keramet Göstermesi Anlatılmaktadır (s. 85)

Dağ.

Hacı Bektaş Veli'nin Horasan Erenlerine Nişan Göstermesi Anlatılmaktadır (s. 89)

Pınar, aslan, nur, su.

Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin, Susam Yaprağı Üzerinde İki Rekât Namaz Kılarak, Horasan Pirlere Keramet Göstermesi Anlatılmaktadır (s. 93)

Susam.

Kutbeddin Haydar'ın Bedehşan'a Gitmesi Olayını Açıklar (s. 99)

Gökyüzü, yeryüzü, gece, gündüz, at, ateş, ay, balık, bulut, lale, mağara.

Hoca Ahmet Yesevi'nin Hacı Bektaş Veli (K.S.A) İle Buluşup Dua Etmesi Anlatılmaktadır (s. 109)

Kuş, mağara, at, gökyüzü, şahin, toprak, aslan, demir, doğan, gece, gündüz, güneş, hurma, rüzgâr, su, taş, zincir.

Sultan Hünkâr Hacı Bektaş'ın Bedehşan Ülkesini Fethetmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 129)

¹⁴⁴ Velâyetname, 909-941.

Ejderha (canavar), mağara, ateş, gündüz (gün), karanlık, yağmur, güneş, su, aydınlık, at, gece, gökyüzü, buğday, bulut, çay, çeşme, dağ, dere, doğan, duman, güvercin, kuyu, ova, yeryüzü.

Ahmet Yesevi'nin Hacı Bektaş Veli'yi Yetiştirdikten Sonra Ona Kutsal Emanetler Vererek Anadolu'ya Göndermesi, Hacı Bektaş Veli'nin de Velayet ve Kerametler Göstermesi Anlatılmaktadır (s. 161)

Öküz, darı, nehir, turna, su, taş, aslan, ateş, at, hava, odun, ağaç, balık, çöl, gece, güneş, karanlık, katır, köpek, kuş, odun, yeryüzü.

Hazret-i Hünkâr'ın Anadolu Erenlerine Batından Selam Vermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 201)

Güvercin, doğan, gökyüzü (arş), taş, yeryüzü, duman, yıldız.

Hazret-i Hünkâr'ın Yunus Emre'ye Gösterdiği Velayetler Anlatılmaktadır (s. 221)

Nur.

Hacı Bektaş Veli'nin, İbrahim Hacı'ya Gösterdiği Velayet Anlatılmaktadır (s. 225)

Geyik, koyun, toprak.

Hacı Bektaş Veli'nin Hızır Nebi'yle Buluşması ve Bostancı'ya Safa Nazar Etmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 231)

Kavun, kaya.

Hacı Bektaş Veli'nin (K.S.A) Velayet Sahibi Bir Er İle Tanışması Olayı Anlatılmaktadır (s. 239)

Hindistan cevizi, üzüm.

Hacı Bektaş Veli'nin Ürgüp Vilayetinde Gösterdiği Kerametler Anlatılmaktadır (s. 241)

Çavdar, ağaç, buğday, ırmak, su, dağ.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Sulucukarahöyük'te Kadıncık Ana'ya Gösterdiği Kerametler Anlatılmaktadır (s. 253)

Su, nur (ışık), ay, dağ, mağara, ağaç, güneş, karanlık, koyun, sığır, su, taş.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Nureddin Hoca'ya Gösterdiği Kerametler Anlatılmaktadır (s. 279)

Su, toprak, arpa, at, pınar, kuş, şahin, akarsu, ateş, çeşme, keklik.

Hacı Bektaş Veli'nin Kadıncık Ana'ya Gösterdiği Keramet Anlatılmaktadır (s. 295)

Buzağı, inek.

Hacı Bektaş Veli'nin Beş Taşları Şahit Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 299)

Sığır, öküz, taş, kurt.

Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin Sarı'ya Kış Günü Elma Toplamasını Söylemesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 309)

Elma/elma ağacı, bahçe, taş, su, çiçek, gül.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin İzni Olmadan Bir Fakih'in İmamlık Yapması Olayı Anlatılmaktadır (s. 317)

Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin Kerametlerinden Birisi Olan Taşı Hamur Gibi Yoğurması Olayı Anlatılmaktadır (s. 321)

Kaya, taş.

Hacı Bektaş Veli'nin Bir Başka Velayetini Açıklamaktadır (s. 323)

Taş.

Hacı Bektaş Veli'nin Buğday ve Mercimeği Taş Etmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 325)

Taş, altın, mercimek, buğday, nohut, çavdar, darı, yağmur.

Bir Kişinin İnanmayıp İki Buğday Tanesi Yemesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 331)

Buğday, mercimek, taş.

Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin Bir Parça Hamura Nefes Etmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 333)

Tahıl.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Mübarek Hırkasını Yakması ve Kerametle Yanan Küllerin Odun Olması Olay Anlatılmaktadır (s. 339)

Ateş, odun, ağaç, dağ, rüzgâr, gündüz.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin İsteği İle Kızılca Halvet'in Yapılması Olayı Anlatılmaktadır (s. 349)

Taş, gece.

Hacı Bektaş Veli'nin Akça Koca'nın Burçaklarını Velayet İle Bir Yere Toplanması Olayı Anlatılmaktadır (s. 355)

Burçak, gece.

Hacı Bektaş Veli'nin Çilehane'nin Duvarında Yumrukla Pencere Açması Olayını Anlatılmaktadır (s. 361)

Işık, dağ, karanlık, taş.

Şeyh Necmeddin Kübra'nın Yazdığı Kitabı Bağdad Padişahına Vermesinden Sonra Araya Düşmanlık Girmesi ve Sonucun Ne Olduğu Anlatılmaktadır (s. 363)

Ateş, su, ay, toprak, gece, gün, pınar, dağ, bakır, demir, gökyüzü, odun, ova, çöl, koç, taş, yıldız.

Hacı Bektaş Veli'nin Tatar Kavminin Putlarını Ateşe Atıp Yaktırması Olayı Anlatılmaktadır (s. 411)

Ateş, odun, dağ.

Hacı Bektaş Veli'nin Sarı Saltuk Baba'yı Kaligra'ya Göndermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 421)

Ejderha, deniz, su, at, kaya, koyun, taş, pınar, ağaç, altın, dalga, toprak.

Bir Başka Rivayette Şu Şekildedir: Açak Adındaki Birisinin, Konuşan Öküzünü Sarı Saltuk'a Kurban Etmesidir (s. 441)

Öküz, taş.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Yunus Emre'yi Tabtuk Emre'ye Göndermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 447)

Buğday, aluç, odun, öküz, ağaç, rüzgâr.

Hacı Bektaş Veli'nin Sarı İsmail'i Mevlana'ya Göndermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 457)

Su, deniz, gül, ırmak.

Seyyid Mahmud-ı Hayrani'nin Aslana Binip, Yılanı Kamçı Ederek Hacı Bektaş Veli'ye Gelmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 461)

Kaya, aslan, kuş, yılan.

Hacı Bektaş Veli'nin Ahi Evran İle Karşılaşması Olayı Anlatılmaktadır (s. 467)

Katır, yeryüzü, bağ, at, deve, üzüm, yılan, ateş, nehir, güneş.

Hacı Bektaş Veli'nin Ahi Evran İle Tekrar Buluşması Olayı Anlatılmaktadır (s. 489)

Ağaç (kavak), pınar, su, yeryüzü.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin, Ahi Evran İle Tekrar Buluşması Olayı Anlatılmaktadır (s. 493)

Domuz, pınar.

Hacı Bektaş Veli'ye Birisinin Bir Yük Elma Getirmesi Üzerine Ona Gösterdiği Keramet Anlatılmaktadır (s. 505)

Elma, ırmak.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Ahi Evran İle Kırşehir Yakınındaki Gül Pınar Denilen Yerlerde Görüşmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 509)

Elma, pınar.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Salih Adlı Azizle Karşılaşması Olayı Anlatılmaktadır (s. 513)

Kurbağa, ırmak.

Bir Harami'nin Hacı Bektaş Veli'nin Dergâhına Yüz Sürmesi, Pişmanlığını Belirtmesi ve Yardımcı Olmasını İstemesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 517)

Ağaç, buğday, karpuz, kavun, taş.

Hacı Bektaş Veli'nin Tuz Köyü'nde Molla Saadettin'e Gösterdiği Keramet Anlatılmaktadır (s. 531)

Işık (nur), ırmak, ağaç, gece, gül, dağ, yayla.

Hacı Bektaş Veli'nin Mola Saadettin İle Tekrar Tuz Köyü'nde Karşılaşması Olayı Anlatılmaktadır (s. 545)

Ateş.

Molla Saadettin'in Aksaray'dan Gelip Hünkâr İle Karşılaşması Olayı Anlatılmaktadır (s. 559)

Su, yılan, katır, ırmak (pınar), ateş, arş, çeşme, dağ, ejderha (canavar), gece, keçi, koyun.

Molla Saadettin'in Hünkâr'dan Kurtulmak İçin Başına Taş Bırakması Olayı Anlatılmaktadır (s. 589)

Taş, eşek (merkep), su, gece, ırmak, yağmur.

Hünkâr Hacı Bektaş İle Molla Saadettin'in Kâbe'de Buluşması Anlatılmaktadır (s. 597)

Kaya.

Hünkâr'ın Molla'ya Tekrar Keramet Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 603)

Ağaç.

Hacı Bektaş Veli'nin Molla Saadettin'e Tekrar Keramet Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 607)

Eşek.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Kadıncık Ana'ya Keramet Göstermesi Açıklanmaktadır (s. 611)

Altın.

Hünkâr'ın Kadıncık'ın Çocuğu Olması İçin Hayır Dua Etmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 617)

Su, altın.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Hırka Dağı'nda Gaib Erenleriyle Görüşmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 627)

Dağ, gece, gün.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Bir Çobanı Frengistan'a Atması ve Geri Getirmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 631)

Koyun, ada, dere, deniz, domuz.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Ölmüş Olan Çocuğu Diriltmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 643)

At, deve, kaya, koç, taş.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Kayseri'ye Gittiğinde Gösterdiği Keramet Anlatılmaktadır (s. 655)

At, deve, odun.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Denizde Fırtınaya Tutulmuş Gemiye Kurtarması Olayı Anlatılmaktadır (s. 669)

Altın, deniz, at, dalga, fırtına, rüzgâr.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Denizde Fırtına Yüzünden Batmakta Olan Bir Başka Gemiye Kurtarması Olayı Anlatılmaktadır (s. 679)

Deniz (derya), buğday, kuzu, koyun, altın, aydınlık, fırtına, nur, at, dalga, gece, rüzgâr, pınar, taş.

Cihanın Kutbu Evliyaların Başı Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Osman Bey İle Görüşmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 699)

Dağ, altın, ağaç (ardıç), at, ejderha, güneş.

Hazret-i Hızır Peygamber'in Hünkâr Hacı Bektaş Veli İle Buluşup Görüşmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 733)

At, deniz, alev.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Emir Cem Sultan İle Görüşmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 741)

Öküz, deniz, rüzgâr, şahin.

Cihanın Kutbu Evliyaların Başı Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Bir Başka Kerameti Açıklanmaktadır (s. 743)

Buğday, badem.

Güvenç Abdal'ın Soru Sorması ve Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Keramet Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 749)

Altın, deniz, dağ, fırtına, gün, gece.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Ahmed Yesevi'nin İzniyle Anadolu'ya Gelmesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 767)

Gece, gündüz.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Cemal Seyyid Sultan'a Keramet Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 773)

Doğan, öküz, su, eşek, kurt, bağ (bahçe), deniz, ejderha.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Kolu Açık Hacim Sultan'a Keramet Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır (s. 793)

Canavar (ejderha), su, eşek, köprü, ırmak, katır, ateş, taş, aygır, demir, geyik, gece, gök, kaya, öküz, yıldırım.

Resul Baba'nın Kerametleri Anlatılmaktadır (s. 835)

Geyik, ateş, altın, dağ, gece, güvercin.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Beşinci Halifesi Pir-Ab Sultan Olduğu Anlatılmaktadır (s. 845)

O, Cihan Kutbu, Bütün Evliyaların Başı Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin (K.S.A) Ahirete Göçeceğini Hissetmesi Üzerine Sarı İsmail Padişah'a Ettiği Vasiyet Anlatılmaktadır (s.853)

At, toprak, su, ağaç (ceviz), altın, ateş, ay, damla, deniz, gece, gök, güneş, gündüz, güvercin, inci (mücevher), koyun, köprü, kuş, sel, sığır, taş, tunç.

3.1. Gökyüzüne Ait Semboller

3.1.1. Gece

Gece sır, gizem, endişe, çaresizlik ve kimsesizlik saatini simgeler. Sembol olarak gündüz günün zaferidir; gece yarısı ise gecenin en derin zamanı olup suç, tehlike, hata vaktidir ve korku ile şiddeti temsil etmektedir. Hamlet' in babasının hayalet olarak ortaya çıktığı veya Külkedisinin balodan ayrılması gereken saattir. 'Gece yarısı izni' dış dünyanın tehlikeli bir alan halini aldığı, özgürlükleri sınırlayan bir ifadedir¹⁴⁵.

'Işık' sembolünün karşıtı olan karanlık sembolü, kozmosun başlangıcındaki kaosu nitelemek için ifade edilmiştir. Kimilerinin 'yüksek karanlık', Antikçağ

¹⁴⁵ Larousse, 229.

Hermetistlerinin de ‘siyahtan daha siyah olan siyah’ diye tanımladıkları kaosun karanlığının iki temel özelliği vardır: Işıktan yoksun oluş ve şekil alamamışlık¹⁴⁶.

Karanlık simgesinin kozmik oluşumuna bakan yönünün çeşitli toplumlardaki farklı kullanımları ve kutsal metinlerdeki anlatımlarına şu örnekler verilebilir: Hintlerde mevcudatın kökeni ilksel suların daha sonra ışıkla ortadan kalkacağı ve Mısır’da Tanrı Ra’nın kozmik yumurtadan çıkıp ışık vereceği karanlık. Rig-Veda’larındaki kozmik karanlık ki, o da şöyle anlatılır¹⁴⁷:

“Karanlıktı; Yüce Varlık’tan başka hiçbir şey yoktu. Yüce Varlığın zekâsı kozmik yumurtadan kopyalandı. O zamanda ne yokluk vardı, ne varlık vardı, ne mekân vardı, ne uzay vardı, ne ölüm vardı, ne ölümsüzlük vardı. Geceyi gündüzden ayıran hiçbir belirti yoktu. Yalnızca hava olmadan da nefes alan O vardı. O’nun dışında hiçbir şey yoktu. Başlangıçta, karanlık karanlığı örtüyordu.”

Karanlığın Tevrat’taki anlatımı ise şu şekildedir¹⁴⁸:

“Yer ıssız ve boştu ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı. Ve Elohim’in Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Ve Elohim dedi: Işık olsun. Ve ışık oldu. Ve Elohim ışığın iyi olduğunu gördü ve Elohim ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Elohim ışığa gündüz ve karanlığa gece dedi.”

Karanlık sembolü, göğe nispeten yeri ve erilin karşısında dişili, ikilik durumlarında olumsuz olanı; iyinin karşısında kötüyü, fedakârlık karşısında bencilliği, rasyonalizm ve ilerlemenin karşısında taassup ve tutuculuğu, ilmin karşısında cehaleti, aktif karşısında pasifi, ruh karşısında maddeyi simgelemektedir. Hakikatten uzak, niçin yaratıldığını ve nereye doğru yol aldığını bilmeyen, olayların işaret ettiği şeyi anlayamayan, hikmet bilgisine kör, kâinata vuku bulan hadiseleri idrakten yoksun kimselerin içinde bulunduğu bu şuur ya da şuursuzluk halini Platon mağara örneğiyle açıklamaya çalışır: Çocukluklarından beri ayaklarından ve boyunlarından zincirlenmiş bir biçimde hayatını sürdüren insanların bulunduğu derin bir mağaranın dibinde, ışık bu insanlara arkadan geldiğinde, zincirli olduklarından ötürü boyunlarını hareket ettiremedikleri için ışığı görememekte, sadece ışığın duvara yansıttığı kukla gibi gölgeleri seyredebilmektedirler. Gün ışığına çıkamadıklarından dolayı hakikatlerden uzak bu kişiler, sadece nesnelerin duvara yansıyan gölgeleri hakkında doğru olmayan kanılara varırlar. Hakikate erişmenin yolu gün ışığına çıkmakla, uyanış, bilinçlenme ve idrakte mümkündür¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Salt, 193.

¹⁴⁷ age, 193.

¹⁴⁸ Tevrat, “Tekvin”, 1/2-5.

¹⁴⁹ age, 194.

Tasavvufta ‘gece nurundan akıl’ diye bir tabir vardır ki aklın en alt evresini işaret etmekte, ilahi nurun vurmasıyla vücut bulup ortaya çıkan maddeye ‘subha’ denmektedir¹⁵⁰. İslami gelenekte Yaratıcının, gecenin üçte birinde yani karanlığın en zirve olduğu vakitte yeryüzü semasına indiğine inanıldığı için, tasavvufta gece Tanrı ile buluşmada en özel andır. Sessizliğin ve sükûnetin hâkim olduğu bu saatler, insan tekâmülünün en kısa yoldan sağlanabildiği ve yakarışların kabul gördüğüne inanılan vakittir. Karanlık, tasavvufta cehaleti ve ilahi kökten uzaklaşmayla ortaya çıkan şeyi/nefsi temsil etmektedir¹⁵¹. Cehalet, okuma-yazma bilmemek değildir. Kendini bilmemek, kâinatı anlamamak, yaratılış hakkında tefekkür etmemek, Tanrı’dan uzaklaşmak, dolayısıyla ışıksız kalmaktır¹⁵².

“(…)

Ruhbanın sözünü işiten Tekfur

Onu gidin tutup getirin dedi

Ya da o yaptığı sihri bozun

Ya da kendinizden ümidinizi kesiniz.

Onun sihrini bozun ve güneş doğsun

Karanlığı aydınlığa çevirin insanların yüzünü görelim.”

Dizeler halinde anlatılan bu menkıbe, Hünkâr’ın bedduasıyla Bedehşan ilinin karanlığa mahkûm olduktan sonra halkın bu karanlığın sebebinin Hacı Bektaş’ın bir sihri olduğunu düşünmesi ve padişah Tekfur’un mağarada ibadet halinde olan Hünkâr’ın üzerine askerlerini göndermesini ifade eder¹⁵³.

“Bir gün ikindi vakti Sarı İsmail’e Hırka Dağı’nın üzerinde iki otlak, mera yandı diye haber verdiler. Sarı İsmail, Hünkâr’ın karşısına gelip elini bağlayıp, ‘Hünkâr’ım, Hırka Dağı’nda iki otlak, mera yandığını görmüşler haber verdiler’ dedi. Hünkâr, ‘Onlar gaib erenleridir, bizi ziyarete gelmişler, biz gidip kendilerini karşılayalım’ dedi. Hünkâr, Sarı İsmail’i yanına alarak yola çıktı. Süratle Hırka Dağı’na ulaşılar. Gelen gaib erenlerle buluşup bir yerde oturdular. Üç gece sohbet ettiler, sonra vedalaşıp ayrıldılar.”

Hak dostu erenlerin günün en gizemli saati geceleyin oturup hasbihal etmesi, manevi sırlara erişmede gecenin özel bir zaman dilimi olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁰ Esat Korkmaz, **Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, 5. bs. (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2016), 242.

¹⁵¹ **age**, 388.

¹⁵² Velâyetname, 135.

¹⁵³ **age**, 629.

3.1.2. Gökyüzü

İhtişamı ve ulaşılmazlığı ile yedi katlı olup ilahların, meleklerin, ermiş ve bilgelerin hiyerarşik bir biçimde oturduğuna ve ölüm sonrası iyi ruhların da buraya çıkacağına inanılan bu mekâna evrenin ilk yaratılışından itibaren kutsallık atfedilmiştir. Neredeyse tüm mitolojik anlatımlarda dişil ‘yer’ ile eril ‘gök’ evlendirilir ve çocukları ‘dünya’ oluşur.

Gök sembolü, ilahi ve ilahi olmayan dinlerde sıkça geçmektedir. ‘Gök horozu’ terimi, Yezidilikte Melek-tavus’un yeniden vücut bulmuş donu, Kızılbaşlıkta Cebrail meleğin simgesidir. Tevrat’ta ‘Göğün Tanrısı’, İncil’de ‘göklerin saltanatı’ ve ‘göklerdeki Baba’m’, Yuhanna’nın Vahyinde Tanrının oturduğu yer olup İsa Peygamber’in ‘uruç’, Hz. Muhammed’in ‘miraç’ adı verilen yükselişlerinde kendine bolca yer bulan bu sembol, Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde de geçer¹⁵⁴:

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.”

Yukarıdaki ayette, göğün yağmur indirdikten sonra yeryüzünde meydana getirdiğı canlılığa dikkat çekilirken, “*O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi. O, her şeyi hakkıyla bilendir.*”¹⁵⁵ ayetinde göğün yedi kat düzenlenişinden bahsedilmektedir. Arapça bir sözcük olan ‘arş’; taht, çardak, tavan ve kubbe anlamlarına gelir. Tasavvufi terminolojide, ‘gök tahtı’ diye de adlandırılır ve Allah’ın güç ve azametinin tecellisine atıfta bulunularak dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur edilen Tanrı makamına işaret eder. Bu bakımdan esas manasını sadece Yaratıcının bildiğı bir şey olan bu kavram kâinattaki bütün varlığı kuşatan bir cisimdir ve yüksekliğinden dolayı böyle isimlendirilmiştir. Kur’ân’da, “*Allah (c.c) Arş'a istiva etti, Arş'a hükmetti*”¹⁵⁶ şeklinde geçen bu kelime tasavvufta ‘gönül’ anlamında kullanılır. Göğün ilk devirlerden beri en fazla anlam yüklemiş olan Türklerde, göğü ve Gök Tanrı’yı ‘Tengri’ sözcüğü karşılamış; ‘Gök Tengri’ denince gök ‘ilahî ışık’, Tengri sözcüğü de ‘gökyüzü’ anlamında kullanılmıştır¹⁵⁷. Asya

¹⁵⁴ Kur’an-ı Kerim, 2/164.

¹⁵⁵ age, 2/29.

¹⁵⁶ age, 20/5.

¹⁵⁷ Günnur Yücekall Arpacı, **Gök-Tanrı İnancının Bilinmeyenleri**, 1. bs. (İstanbul: Çatı Yayınları, 2012), 79.

Şamanist toplumlarının hepsinde Tanrı Bay Ülgen göktedir. Gök Tanrının yeryüzündeki temsilcisi sayılan hükümdar, Oğuz Kağan'ın ilk eşinin gökten ışık halinde inen bir kız olması örneğinde olduğu gibi, Gök Tanrının kızlarıyla veya gökten gönderilen birisiyle evlenir.

Diğer birçok mitolojide çoktanrıcılık düşüncesi olsa da, Türklerde eskiden beri tek tanrıcılık fikri baskındı. Ay'ı, Güneş'i, ağacı, doğada olağanüstü bulduğu her şeyi bir tapınma aracı olarak gören toplulukların aksine Türkler yeri ve göğü yaratan tek Tanrı'ya tapmışlardır. Birçok mitolojide doğadaki herhangi bir unsur adına kurban kesme ritüeli yapılırken Türklerde böyle bir âdet bulunmaz; çünkü Gök Tanrı'nın bu tür tazimlere ihtiyacı yoktur. Günnur Yücekal Arpacı, Altay Kine'nin bilgileriyle oluşturduğu kitabında konuyla ilgili şunları yazar:

“Doğadaki bazı mitlere kanlı kurban sunulduğu bilindiği halde Gök Tanrı'ya böyle bir kurban sunma çeşidine rastlanmaz. Kişi, Gök Tanrı için hiçbir şey yapmaz, çünkü Tanrı'nın hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Temel düzeni bozmadıkça O, kişiyle muhatap olmaz ve ondan korkulmaz.”¹⁵⁸

Çok eskiden beri Tanrı'nın herhangi bir tasvirinin yapılamayacağını düşünen Türkler için Gök Tanrı'nın bir resmini çizdiklerini söylemek zordur. Şimdi olduğu gibi önceden de Gök Tanrı Türkler için soyut bir kavram ve insan veya diğer canlılar gibi hayal edilemeyecek yüce bir kudret olmuştur¹⁵⁹.

“(…)

Sen ki Kutbeddin Haydar'ı

Yakalayıp yedi yıldır hapsedtin

Yedi yıl hapiste kalmışken o yiğit

Gökten bir veli doğan şeklinde geldi

Kutbeddin Haydar'ı kurtarıp

Sağ olarak kurtardı o er.”¹⁶⁰

Bedeşhan ilinin niçin karanlığa büründüğünü anlamakta güçlük çeken padişah Tekfur'a papaz danışmanı bunun, Kutbeddin Haydar'ı haksız yere hapsedtiği için Hacı Bektaş Veli adındaki ulu bir velinin doğan donunda aşağıya süzülüp Haydar'ı

¹⁵⁸ age, 88.

¹⁵⁹ age, 88.

¹⁶⁰ Velâyetname, 103.

bu zulmetten kurtarması ve karanlık olması için beddua etmesinden ötürü olduğunu söyler¹⁶¹.

“Orada bulunan erenlerin hepsi ‘Ne yapsak da o er Anadolu’ya girmese. Eğer Anadolu’ya girerse bütün halkı kendisine bağlar. Bize burada yapacak iş kalmaz’ dediler. ‘Bunun için ne yapabiliriz’ dediler. İçlerinden bazıları şöyle bir çare önerdi. ‘Kanatlarımızı birleştirelim, yerden arşa kadar set çekelim, Anadolu’ya girmesin’ dediler. Hepsi bu düşüncüyü uygun gördüler ve öyle yaptılar. Velayet kanatlarını birbirine ekleyerek mana âleminden Anadolu’ya girecek yolu arşa kadar kapattılar. Hazret-i Hünkâr, Anadolu’nun sınırına gelince yolunu kapattıklarını gördü. ‘Bismillah ve billah’ dedi. Velayetle sıçradı, arşın tavanına ulaştı.”

Hocası Ahmed Yesevi’nin emriyle Rum diyarına göçen Hünkâr, önceden burayı mesken tutmuş erenlerin kıskançlığına maruz kalır. Fakat ellerinden kurtulmayı başarır ve Anadolu’ya hâkim olur. Yukarıdaki menkıbede Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin güvercin donunda, velâyet sırrıyla ve Tanrı’nın himayesiyle Anadolu semalarında gezdiği, kendisine haset edenleri gökten seyrettiği anlatılır. Gök sembolü bu menkıbede kutsallığı ve yüce ruhların mekânını işaret etmesi bakımından önemlidir.

3.1.3. Güneş

Güneş sembolünü açıklamak için öncelikle Tanrı sözcüğünün etimolojisine bakmak gerekir. Bu sözcüğün ‘tang’ kökeninden geldiğini ve ‘güneşin doğduğu yer’, ‘onun doğmasını sağlayan’ gibi anlamlarının olduğunu ileri süren görüşler vardır¹⁶². Isı, ışık ve yaşam kaynağı, Asya mitolojilerinde göğün çekirdeği ve ışıyla ‘dölleyerek’ tüm varlığın oluşmasını sağlayan¹⁶³ gökyüzündeki cisimlerin babası bu gezegen aydınlığın, mucizenin ve parıltının sembolüdür.

Güneşin veya yıldızın doğduğu ülke anlamına gelen, Anadolu coğrafyasında yaşamış ve herhangi bir yazı sisteminin olmadığı bilinen Alacahöyük kültürüne ait metal bir diskin üzerinde yapılan ölçümlerde, diskin üç gezegenin Güneş’e olan uzaklıkları temel alınarak yapıldığı ortaya çıkmıştır¹⁶⁴. Asya Şamanizm’inde şaman giysileri ve davullarının üzerinde olan, Yakut Şamanizm’inde metal halka veya ortası delik dairelerle ve İnka ile Maya başlıklarında daire şeklindeki tüylerle resmedilen Güneş’e Uygur Türkleri, ‘Ey Güneş’i ısıtan Tanrı!’ şeklinde dua etmişlerdir. Hun kağanlarının her sabah Doğu’nun bu simgesini selamlayıp tazim ettikleri ve ona kurban kestikleri bilinir. Oğuz Kağan Destanı’nda, “Bütün hayat, gün ve güneşle

¹⁶¹ age, 203-205.

¹⁶² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, 1. bs. (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002), 22.

¹⁶³ Salt, 244.

¹⁶⁴ age, 244.

başlıyordu. Güneş battıktan sonra her şey duruyordu” cümlesiyle sabaha, tan ağarmasına verilen önem ifade edilmiştir¹⁶⁵.

İlksel tarihlerden beri tabiatın bu sembolü ile ilgili çok değişik inançlar var olmuştur. Örneğin, hamile bir kadının rüyasında Güneş gördüğünde bir kızı olduğuna inanılmış, cinler ve ejderhaların Güneş’in düşmanı olduğu ve onu boğmaya çalıştığı düşünülmüştür. Hatta bu görüşe göre, Güneş’in batarken oluşturduğu kızılık da bundan kaynaklanır¹⁶⁶.

Güneş’in Tanrı kabul edildiği toplulukların aksine Türk mitolojisinde Tanrı’ya tapınıldığı gibi Güneş’e tapınılmamış, yalnızca kutsallık atfedilmiştir. Günümüz Anadolu’sunda Güneş doğarken uyumamak Hunlardan gelen saygının bir uzantısı olup, o vakitte uyanık olmanın eve bereket getirdiği düşünülür¹⁶⁷.

“Evliya içtenlikle dua edince
Şüphesiz ki Allah da onu kabul eder

Bütün kâfir illerini karanlık bastı.
Güneş onlara fırsat vermedi.
(...)
Kâfir güneş yüzünü görmediği için
Hiçbir şey yapamaz oldular.”

Velâyetnamede, peygamberane bir varlığı işaret eden Güneş o kadar büyük bir anlam taşır ki, kâfirin yüzüne doğmaz¹⁶⁸.

“Güneş peygamberlere, Ay evliyalara işaret eder.”

Yukarıdaki cümle, yıllarca hamile kalamayan Kadıncık Ana’nın bir gece rüyasında Ay’ın, eteğinden koynuna girdiğini görmesi üzerine kendisinden veli bir çocuk doğacağı yönünde rüyasını yorumlayan kocası İdris’e aittir. Günlerden bir gün kadınlarla birlikte çamaşır yıkarken Hacı Bektaş Veli gelip yiyecek bir şeyler ister ve Kadıncık Ana’nın hem eve gidip ona yağlı ekmek getirmesi hem de onu kendi evinde ağırlamasından dolayı aldığı dualardan sonra bir oğlu dünyaya gelir. Güneş, Alevilik-Bektaşilikte Ali’nin sembolüdür.

¹⁶⁵ Bahaddin Ögel, **Türk Mitolojisi II**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 47.

¹⁶⁶ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Sözlüğü**, (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2003), 228.

¹⁶⁷ Velâyetname, 131.

¹⁶⁸ **age**, 261.

3.1.4. Gündüz

Güneşin doğmasıyla başlayıp batmasıyla son bulan gündüz, aydınlığın sembolü olup sabah, hafta başı, ayın belirmesi, ilkbahar ve insanın gençlik dönemi gibi zamanın çeşitli ölçümlerini oluşturur ve tüm kültürlerde doğmayı, yeniden var olmayı simgeler. Tevrat'ın 'Tekvin' bölümünde dünyanın yedi günde yaratıldığını anlatan pasajda Tanrı yedinci gün 'Işık olsun!' diye emir verir. Böylece gece ile gündüz ayrılır ve Tanrı gündüzün/ışığın faydalı olduğunu görünce onu geceden/karanlıktan ayrı bir yerde tutar¹⁶⁹.

Bektaşilik, Hz. Muhammed'in vefatıyla kapanan vahiy döneminden sonraki, kılıcın yerini bilginin aldığı Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin devrini 'aydınlık devri' olarak niteler¹⁷⁰.

“Bunların üstüne karanlık çöksün ki
Geceyi gündüzü ayırt edemesinler.

Güçleri kalmasın iş yapamasınlar
Güneşi görüp işe başlamasınlar.”

Alevilik-Bektaşilikte karanlık, uykuyu ve bilgiden yoksunluğu temsil ederken; gündüz (aydınlık) uyanıklığın, daha derin manada ise bilgi ışığını ve ruhun idrakli halini sembolize eder. Her varlık, kendini bilmeye başladıktan yani bilinç halini aldıktan sonra aydınlığa kavuşur¹⁷¹.

“Günyüzü görüp iş yapamayınca
Umarız ki erkek ve kadın hepsi mümin olurlar

İşte Hacı Bektaş böyle dua etti
Tanrı dileğini kabul etti.”

Bektaşilikte, gündüz ile çalışkanlık ve emek arasındaki ilişkiyi anlatmak için *Gündüz şevk ile dünya işine, gece aşk ile ahiret işine* vecizesi söylenegelmiştir.

3.1.5. Nur

İnsan gözünün görebildiği radyasyona 'ışık' denir. Her şeyden önce yeryüzündeki doğal ışık, Güneş'in uzantısıdır ve onun tüm canlılar için hayati bir rolü vardır. Kâinatta görünen varlıklarda bulunan aydınlık ve parıltı, bir ismi de En-Nur olan

¹⁶⁹ Larousse, 249.

¹⁷⁰ Velâyetname, 131.

¹⁷¹ **age**, 131.

Allah'ın ışığıdır. Hayatın, hakikatin, ilâhî olanın sembolü ışık, evrende gördüğümüz tüm aydınlıkları içinde barındıran bir kavramdır. Yıldızları, Güneş'i, Ay'ı, etrafımızda gördüğümüz her yaratılmışı bize görünür kılan ışıktır. İslamiyet'te müminler, karanlıktaki insanları ışığa götürmek için elçilik görevi verilen 'nurani varlık' Hz. Muhammed'in nur ile ilgili duasını yüzyıllardan beri tekrar etmektedirler¹⁷²:

“Ya Rab! Kalbimi nurlandır, kabrimi nurlandır, önümü nurlandır, ardımı nurlandır; sağımı nurlandır, solumu nurlandır; üzerimi nurlandır, altımı nurlandır; görüşümü nurlandır, idrakimi nurlandır; çehremi nurlandır, tenimi nurlandır; kanımı nurlandır, kemiklerimi nurlandır; nurumu artır, nur ver bana, beni nurla donat, daha fazla nur ver bana. Daha fazla nur ver!”

Tasavvuf geleneğinde nur, bildiğimiz ışıktan ziyade tüm ışıkları aşkın, fiziki âleme ait olmayan bir ışık olup varlığın özü olan ruha denir. Tasavvufta ışık, dervişî sembolize eder. Çünkü derviş çevresindekilere ışık saçan, onları aydınlatan kişidir¹⁷³.

“(…) Biz mescitte yanık vaziyette mum bırakmamıştık, bu ışık da nedir acaba diye düşündü. Merak edip içeri bakınca mihrapta mübarek vücudundan nurlar çıkan bir azizin ibadet ettiğini gördü. Başının üzerinde boşlukta bir kandilin yandığını ve onun ışığının dışarıya sızdığını görünce, heyecanla eve döndü.”

Eserde ibadet eden bir azizin vücudundan çıkan nurlar, onun Tanrı indinde hatırı sayılır bir âbid olduğuna, kendisinden Tanrı'nın tecelli ettiğine işaret eder¹⁷⁴.

“Hünkâr'ın çilehanede yanına geldiler, oturup sohbet ettiler. Gelenler ‘Erenler şahı bu çilehane ne kadar karanlık. Bir parça ışık girecek yeri yok keşke bir penceresi olsaydı da biraz ışık girseydi’ dediler. Hünkâr bunları işitince bir yumruk vurdu duvardaki taşı yerinden çıkarttı ve ancak bir insanın geçebileceği kadar bir pencere açıldı. Hoş bir ışık içeri girmeye başladı.”

Hacı Bektaş'ın dokunduğu her şey bir ışık olur ve etrafı aydınlatır. Zaten varlığı itibariyle nur-ı velayet (velilik aşamasına ulaşmış kimselerin ışığı) sahibi olan kendisi bizatihi nurdur ve onun temas ettiği şeyler de bir چراغ (daimi bir nur) halini alır.

3.1.6. Ay

Ay'ın üç temel niteliği bulunmaktadır: Güneş'ten gelen ışığı yansıtması, Yeni Ay, İlk Dördün, Dolunay ve Son Dördün adında evreler geçirmesi, kadın ve hayvan üremelerinde görüldüğü üzere tüm canlıların yaşamında belirleyici olması.

Eski Mısır'da evreler geçiren, kaybolup yeniden görünen Ay kaybolmasıyla ölümü, kimi tradisyonlarda karanlık/cehaleti, kimi zaman spritüel aydınlanmayı ve yeniden

¹⁷² Schimmel, 33.

¹⁷³ Velâyetname, 267.

¹⁷⁴ age, 363.

ortaya çıkışı ile de doğumu simgelemiştir¹⁷⁵. Ön Asya topluluklarında erkek kabul edilip ‘baba’ olarak görülen Ay, döngüselliğin sembolü idi. Yakut Türklerinde Güneş ile ayrılmaz iki kardeşi ve kavuşmak için birbirlerini kovalayıp dururlardı¹⁷⁶. Gündüzleri sıcaktan yanıp, geceleri üşümek Altay Türklerinde Güneş’in sıcaklığı, Ay’ın ise soğukluğu temsil etmesine yol açmıştır. Türklerde Doğu’nun sembolü Güneş, Batı’nın sembolü ise Ay idi¹⁷⁷. Savaşta Ay büyüyünce geri çekilen Hunlar, Ay’ın on beşinde savaşa başlayıp dolunayda çıkan Göktürkler, Türklerin Ay’a göre hareket ettiğini, özellikle de askerî seferlerin bu doğrultuda şekillendiğini gösterir. Gündüz Güneş’i gece Ay’ı selamlayan Türkler, Türkmenistanlı Sayarı Roziva’nın ifadesiyle Ay’ı ilk gördüğünde şu duayı ederlerdi¹⁷⁸:

“Ay dolduğu kadar aydınlık olsun. Yurt, memleket, yeryüzü dinç olsun. Herkesin üstüne gölge ol. Oddan, sudan kendini koru. Hastalığım Ay dolana kadar iyi olsun. İşim rast gitsin. Dilim uzun, yüzüm kızıl olsun. İşim ileri, saçığım çörekli, canımız sağ olsun. Acı gün gösterme, iyi günler olsun.”

Türkler, Ay’ın farklı halleri ile ilgili değişik inançlar ortaya koymuş; dolunay yaşlanma/ölüm, yeni doğan Ay gençleşme/dirilme, hilal ise olgunlaşmayı ifade etmiştir¹⁷⁹.

İslami anlayışta Ay, ışıyla zamanı gösterir ve Güneş’ten daha önemlidir. Kamer Suresi’nde anlatılan şakk-ı kamer (Ay’ın yarılması) hadisesi birçok kişinin Müslüman olmasına vesile olan büyük hadiselerdendir. Bazı mutasavvıflar Allah, hilal, lale arasında harflerden ötürü bir bağlantı da kurmuşlardır.

Ay, tasavvufta evliyalı sembolize etmektedir. Velâyetnamede Kutlu Melek adında bir kadın rüyasında Ay’ın, koynuna girip yakasından çıkmak istediğini, izin vermeyince kollarından çıkmaya çalıştığını ve sonra da korkup uyandığını görür. Kocası İdris’e rüyasını anlattığında İdris, Ay’ın evliyalara delalet ettiğini, kendisinden veli bir çocuk olacağını söyler. O zamana kadar hiç çocuğu olmayan Kadıncık’ın, Hünkâr’dan da aldığı bir dua sonrasında veli bir çocuk sahibi olduğu görülür¹⁸⁰:

“(…) Sultan Musayü’s-Sâni de şerbeti alıp Zeynep Hatun’un yanına geldi. Şerbetlerin içilmediğini gören Zeynep Hatun nedenini sordu. Musayü’s-Sâni de imamın söylediklerini aktardı. Zeynep Hatun bu sözü işitince, şerbetini alıp tamamını içti. O gece beraber oldular.

¹⁷⁵ Salt, 56-57.

¹⁷⁶ Çoruhlu, 23.

¹⁷⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, (İstanbul: MEB, 1971), 47.

¹⁷⁸ Yücekal Arpacı, 120.

¹⁷⁹ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojisi I**, 2. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 268.

¹⁸⁰ Velâyetname, 65.

Zeynep Hatun hamile kaldı. Hamilelik süresi tamamlanınca ayın on dördüne benzer bir erkek çocuk doğurdu.”

Hacı Bektaş’ın dedesi Musayü’s-Sâni’nin uzun yıllar çocuğu olmaz. Bir gün İmam Ali Rıza adında ulu bir zata ağlayarak durumunu anlatır. O sırada Kerbela şehitlerinin susuz ölmelerinden dolayı şerbetten bir yudum alıp ağzında çalkalayıp tekrar kâseye döken İmam Ali Rıza’nın artığını Zeynep Hatun içer ve o gece hamile kalır. Burada bebeğin Ay’a benzetilmesi Ay’ın ‘güzelliğin simgesi’ oluşundandır. Bir şeyi/kimseyi, Ay’ın on dördüncü hali (dolunay) olan parlak Ay ile karşılaştırmak, yapılabilecek en büyük övgüdür¹⁸¹.

“Şeyh Necmeddin Kübra, ‘Şimdi sen benim sözüme inanmıyor musun? Şu tarihte Ay tutulacak, sözümün doğruluğuna o zaman inanırsın’ dedi. Padişah ‘Bakalım eğer dediğin çıkarsa, oğluma asker verip sefere çıkmasına izin veririm.’ Cengiz Han’ın ülkesinde yıldızların hareketlerine bakarak bilgi verebilecek müneccimler yoktu. Necmeddin Kübra ‘Peki öyle olsun’ diyerek dışarı çıktı. Aradan zaman geçti, dediği gün Ay tutuldu. Şeyh, sarayın kapısına geldi. Kapıdaki görevli askerlere Ay’ın tutulduğunu, padişaha haber vermelerini söylediyse de görevliler padişahın şu anda uyuduğunu bu nedenle rahatsız edilemeyeceklerini söylediler. Şeyh, bu sefer halka gelip bu Ay tutulmasından kurtulmak için tencere, leğen, tepsî gibi bakırdan yapılmış kapları çalmalarını söyledi. Ay tutulunca bakır tencere gibi malzemelerin davul gibi çalınması âdeti oradan kaldı.”

Eski Türklerde Ay tutulunca bakır tencere çalma âdeti¹⁸² incelenen eserde de varlığını devam ettirir.

3.1.7. Rüzgâr

Ruhu temsil eder. Rüzgâr ve ruh kelimeleri İbranice ve eski Yunancada aynıdır. Latince de soluk, Arapçada hafif rüzgâr anlamına gelen nefes, Fransızcada ruha dönüşür. Nefes, rüzgârla var olur ve bedenle ilişkisini ruh üzerinden kurar. İsa’ya atfedilen, “*Ruh istediği yere eser; ama sen ne nereden geldiğini ne de nereye gideceğini bilebilirsin!*”¹⁸³ sözünde ifade edildiği gibi rüzgâr tamamen başına buyruk bir doğa olayıdır. Estiğinde çıkardığı sestten dolayı birçok kişi rüzgârın kendisine bir şeyler söylediğine inanır.

Dört unsurdan biri olan havanın içindeki bir hareketi gösteren rüzgâr, denizde dalgaları oluşturur, ateşi canlandırıp yayar veya söndürür, su yüklü yağmur bulutlarını taşıyıp hareket ettirir. Ruh gibi görünmez, hızı ulaşılmazdır. Türk toplumları, rüzgârı sakın duran havanın hareket halindeki sureti olarak düşünmüşlerdir. Gemilere yön veren ve neden estiği, nereye gittiği bilinmeyen rüzgârlar çıkardıkları sesle sanki insanoğluyla konuşur. Bilgelerin ağacın sallanan

¹⁸¹ age, 373.

¹⁸² Çoruhlu, 25.

¹⁸³ Larousse, 512.

yapraklarından Tanrı'nın fısıltısını dinlediği rüzgârlar, estikleri yöne doğru isim alırlar: Yunan veya Doğu rüzgârı gibi¹⁸⁴.

Aynur Koçak, baş tanrı kabul edilen rüzgâr tanrısının cennet bahçesinde yaşadığını, rüzgârın nefesiyle insanın can bulup altın çağını yaşadığını ifade eder. Ayrıca Himalaya Dağındaki yerliler, orta dünyanın rüzgâr çocuğun nefesiyle doğduğu inancına sahiptiler¹⁸⁵.

“O sene sert rüzgârlar estiğinden ekinler çok zayıf olmuştu.”¹⁸⁶

Hafif bir rüzgâr Süleyman'ın tahtını taşıırken, sarsıcı bir rüzgâr Kur'an'da helak oldukları belirtilen kavimlerden Ad ve Semud'u yerle yeksan etmiştir. Yani suların üzerinde esen hava esintisi bu doğa olayı kimi zaman insanın müttefiki, kimi zaman da adeta bir düşmanı gibidir¹⁸⁷.

“Sulucukarahöyük'te dervişler ve halifeler gündüz soğuktan ve rüzgârdan oldukça şikâyetçi olmuşlardı. Bir fırsatını bulup durumu Hünkâr'a anlattılar ve ‘Buranın rüzgârı, soğuğu çoktur, iklimi daha sıcak bir yere gitsek daha iyi olmaz mı?’ diye sordular. Hünkâr, ‘Hakka giden Hak yolumun hatırı için buradan daha soğuk bir yer olsaydı orada kalırdım’ diye cevap verdi.”

Rüzgâr, tasavvuf geleneğinde sembolik olarak tabiatın yaşam elini temsil etmektedir.

3.1.8. Yağmur

Hayatın, canlılığın sembolü olup, Tanrı'nın göklerden insanlara gönderdiği bir armağan olduğuna inanılmıştır. Yağmur, yaratılmışların en hayati ihtiyaç maddesi olan ve arınmanın kendisiyle yapıldığı tatlı sudan oluşur. Yağmur halinde yağdığında toprağı dölleyen ve insanlar için besinlerin yetişmesini sağlayan tatlı su canlıların yaşam kaynağıdır. Tradisyonlarda bazen ‘yukarı sular’ ifadesiyle nitelendirilen yağmur simgesi, rahmet ve ruhsal tekâmülü sağlayan tesir olarak da görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de yağmur¹⁸⁸;

“Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”

şeklinde bir rahmet ve bereket kaynağıyken, bazen “*O, insanlar umutlarını kestikten sonra yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. O, dost olandır, övülmeye*

¹⁸⁴ age, 512.

¹⁸⁵ Aynur Koçak, **Mitlerle Varoluş Yolculuğu**. 1. bs. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 25.

¹⁸⁶ Velâyetname, 449.

¹⁸⁷ age, 343.

¹⁸⁸ Kur'an-ı Kerim, 2/265.

lâyık olandır”¹⁸⁹ ayetindeki gibi kuru bir toprağın yağmurla canlanması misali umutları yeşerten bir tabiat olayı ve kimi zaman da¹⁹⁰;

“Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”

ayetinde ifade edildiği üzere münkirlerin sonunu hazırlayan ilahi gazabın sembolüdür. Orta Asya’da Burkut Baba, Kazan Tatarlarında Börket Baba yağmur yağdıran meşhur varlıklardır. Mitolojik inanca göre; “Burkut Baba, elindeki kamçıyla gökyüzünde bulutları bir taraftan öbür tarafa kovar, kamçısıyla bulutlara vurdukça yıldırım çakar, dolu veya yağmur yağar.”¹⁹¹

Gökten gelen ve yağmur yağdıran taş olarak bilinen ‘Yada’ taşı ile Türkler istedikleri vakit yağmur, kar yağdırabilmişlerdir. Divan-ı Lügâti’t-Türk’te Kaşgarlı Mahmud yağmur taşı ile ilgili şunları ifade etmektedir: “Belli taşlarla yapılan bir takım ritüellerde rüzgâr estirilir, yağmur yağdırılırdı. Bu, Türkler arasında çok yaygın bir şeydir. Ben buna gözümle şahit oldum. Orada bir yangın olmuştu. Mevsim yaz idi. Ve bu uygulamayla kar yağdı ve yangın söndürüldü.”¹⁹²

Dua edildiğinde rüzgâr estirip bulutları çoğaltan bu taşın en kuvvetlisi kurdun karnından çıkarılandır. Altay Tanrıcularının başı Akay Kine, Yada taşının kişinin özünde/fikrinde bulunduğunu, eğer bir kişinin sanasında bu güç varsa herhangi bir taş ile de bu etkinin oluşabileceğini söyler¹⁹³.

Velâyetnamede Hacı Bektaş kâfirlere sinirlendiği için yağmur ile ilgili bir kargışta bulunmaktadır¹⁹⁴.

“Yağmur yağmasın ve ekinler yeşermesin
Kıtlık olan bir tane bile buğday bitmesin
(...)
Yağmur yağmadı ekin bitmedi
Kıtlık oldu tane vermedi”

Yağmurun gerçek bir rahmet olduğu bölgelerde, işlenen günahlar sebebiyle bazen yağış olmaz ve o bölge halkı yağmursuzlukla, buna bağlı olarak da kıtlıkla

¹⁸⁹ *age*, 42/28.

¹⁹⁰ *age*, 2/19.

¹⁹¹ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi* 2. 3. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 154-155.

¹⁹² Yücekal Arpacı, 212.

¹⁹³ *age*, 214.

¹⁹⁴ Velâyetname, 149.

cezalandırılır. Bu tür durumlarda cemaat eski kıyafetlerini giyip o bölgenin dışına çıkar ve yağmur yağdırması için Tanrı'ya niyazda bulunur¹⁹⁵.

“Onların hemen suçlarını bağışladı
Yağmur yağdı gökyüzü bulutlandı hemen

Seller aktı her tarafı sular bastı
Yağmur yağınca her taraf yeşerdi”

Halini düzelden, günahlarından tövbe eden halk mükâfat olarak kıtlıktan kurtulur ve yeryüzünü bereketlendiren ve yeşillendiren yağmur yağmaya başlar.

3.1.9. Fırtına

Tanrı'nın öfkesini sembolize eden fırtına, gücün ve kudretin yalnızca kâinatı yaratan kudreti sonsuz varlıkta olduğunu gösteren doğa olaylarından biridir. Çoğunlukla yıkıcı olan fırtınanın bazen de bereket getirdiği düşünülür. Mezopotamya'nın fırtına tanrıları Işkur veya Baal, kurak yerlere estiğinde bereketi temsil edip, bu yüzden boğa motifi ile özdeşleştirilmişlerdir. Kudretini göstermek isteyen Tanrı, fırtına bulutu halinde belirir¹⁹⁶. Fırtına, şartlara göre ya görkemli ya da zararlı olabilir¹⁹⁷.

“Sol elinde çubuk, sağ elinde keser
Büyük bir fırtına çıkar

Ayağı kaydı ve ne yapacağını şaşırdı
Mimar kubbeden yere düşerken.”

Hacı Bektaş'ın vefat haberini alan devrin padişahı çok üzülür ve türbesini yaptırmak ister. En iyi mimarlar gelir. Kubbesinin sekiz katlı ve oldukça sağlam yapılmasını isteyen padişah Yanko Medyan adında kâfir bir mimarı görevlendirir. Mimar kubbenin sekizinci katını da tamamlayıp inmek üzereyken fırtına çıkar ve ayağı kayar. Canhıraş bir halde Hacı Bektaş Veli'nin ruhundan himmet isteyen mimar, iman edip altı yıl Hünkâr'ın eşiğinde hizmet eder¹⁹⁸.

“Rivayete göre Karadeniz'de gemicilik yapan Kara Reis adında birisi vardı. Bir seferinde gemiye buğday yüklemişti. Denizin ortasına yaklaştığında oldukça sert rüzgâr esti ve fırtına çıktı. Yüksek dalgalar çıktı ve geminin batmasına az kaldı. Canlarını kurtardıklarına şükrettiler (...).”

¹⁹⁵ age, 151.

¹⁹⁶ Larousse, 223.

¹⁹⁷ Velâyetname, 343.

¹⁹⁸ age, 679.

Menkıbeye göre Karadeniz’de gemicilik yapan Kara Reis’in gemisi çıkan fırtınadan dolayı batmak üzeredir. Bu sırada mana âleminden bu durumu öğrenen Hünkâr, yardıma bir abdalını gönderir ve mucizevi bir şekilde gemiyi batmaktan kurtarır.

Fırtına, İskandinav mitolojisinde tanrılara düşman güçler arasında yer alıp bir devin horlamasına benzetilir. Hint mitolojisinde ise sembolik olarak tanrı Krişna’yı havaya uçuran, insan ve yaratıcısının düşmanı olan şeytanı simgeler¹⁹⁹.

3.1.10. Yıldız

İlk zamanlardan beri insanların kaderlerinin gökyüzünde olduğuna inanılır. Bir var olan, bir anda da kayıplara karışan yıldızlar, mükemmel çizimleriyle umudun ve başarının sembolü olmuştur²⁰⁰. Tüm dünyada savaşçı olarak tanınan Türkler için de yıldızlar büyük önem taşıyordu. İyi bir yıldız bilgisine sahip olmak, yol/yön bulma ve mevsim değişikliklerini öğrenme hayati derecede önem arz ederdi. Bazı Türk ve Moğol topluluklarında yıldızlar, yıldız kümeleri ve gezegenlerin tapınma aracı olarak görüldüğü kayıtlar arasındadır. Gökteki varlıkların hem gök hem de yer ile bağlantısını sağladığına inanılan Kutup Yıldızı, ‘Göğün Kapısı’ şeklinde nitelendirilmiştir²⁰¹.

Mezopotamya kültüründe günahkâr meleklerin görünüşe taşınmış şekli, Altaylarda göğün ışık sızdıran delikleridir. Çin geleneğinde kaydığında seçkin kimselerin ölümünü işaret eden, dileklerin taşıyıcısı göksel tanrı konumundadır ve bu gelenekte gök yolculuğundan dönen bir adamın mitolojik hikâyesi anlatılır: “Adam eve gelirken yanında bir yıldız getirir. Bir gün bu yıldız, uçarak karısının ağzına girer. Kadın hamile kalır ve bir erkek çocuk doğurur. Doğurduğu bu erkek çocuk, kocasının bir zamanlar yardım ettiği bir kişidir.”²⁰² Bu anlatıda yıldızın ata-nesne veya dölleyici güç durumunda olduğu görülmektedir.

Uygurlarda ‘Altın kazık’ denilen önemli bir yıldız vardı ve bu yıldızın bulunduğu yerden şamanların Tanrı ile iletişim kurduğu düşünülürdü. Yakut efsanesinde Dünya’nın kutsal Kutup Yıldızı etrafında döndüğü sanılırdı. Kutup Yıldızı’na en

¹⁹⁹ Korkmaz, **Simgeler**, 442.

²⁰⁰ Larousse, 653.

²⁰¹ Ögel, **II**, 56.

²⁰² Korkmaz, **Simgeler**, 1314.

yakın Küçükayı burcu ve ondan sonra geleni de Büyükayı burcu diye isimlendiren Kırğızlar, böylelikle Tanrı'nın büyük kâinat sistemini anlatmaya çalışmışlardır²⁰³.

“Tevellâ denilen Ehlibeyt sevgisini, bağlılığını ilk defa Anadolu'ya Hacı Bektaş Veli getirmişti. Orada bulunan erenlerinin müritlerinden onar müridi Hünkâr'a hizmet için bıraktılar. Hacı Bektaş'a yıldız kümesi anlamına gelen 'Ahter-Mec' adını verdiler. Hünkâr'ın mübarek dilinden şu sözler döküldü: 'Bütün tevellâdan boşanan bizim tevellâmıza gelsin, bizim tevellâmızdan ayrılan da eğlenecek yer bulamasın, kaşınacak tırnağı dahi olmasın.' Bu kadar manevi işareten sonra Rum erenleri yerlerine geri dönmek için izin istediler.”

Hacı Bektaş'ın gökteki bir yıldızla benzetilmesi Hz. Muhammed'in, “*Ashabım gökteki yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız cenneti bulursunuz.*” sözünü akıllara getirir. Peygamber yolundan giden kimseler de tıpkı Peygamberler gibi, insanlara doğru yolu gösteren gökteki işaretlere benzetilmektedirler²⁰⁴.

“(…) Padişah: 'Bakalım eğer dediğin çıkarsa, oğluma asker verip sefere çıkmasına izin veririm.' Cengiz Han'ın ülkesinde yıldızların hareketine bakarak bilgi verebilecek müneccimler yoktu. Necmeddin Kübra, 'Peki öyle olsun' diyerek dışarı çıktı. Aradan zaman geçti, dediği gün Ay tutuldu. Şeyh, sarayın kapısına geldi. Kapıdaki görevli askerlere Ay'ın tutulduğunu, padişaha haber vermelerini söylediyse de görevliler padişahın şu anda uyuduğunu bu nedenle rahatsız edemeyeceklerini söylediler.”

Yıldızlar, İslam'ın ilk zamanlarında astroloji ile birlikte gelişen astronomi biliminin temel kaynağı olmuş, buna bağlı olarak birçok eserler ortaya çıkmıştır. Örneğin, Nizami'nin Farsça eseri olan *Yedi Güzellik* anlamındaki *Heft Peyker* destanı, astronomide yedi yıldız verilen addır.

Gökteki diğer yıldızlar; 'Gök deliği' anlamındaki Ülker Yıldızı, eski Türklerin çok iyi tanıdığı Zuhâl (Satürn) ve Jüpiter yıldızı, Avrupa'da 'kırmızı yıldız', eski Türklerde 'bakır sokum' denilen kızıl renkli Merih (Mars) ve uğurlu sayılan Utarit (Merkür) yıldızıdır²⁰⁵.

3.1.11. Yıldırım

Önemli bir doğa gücüdür. Tanrının gazabının/öfkesinin doğaya yansıma şekillerinden birinin de bu tabiat olayının olduğu düşünülür. Jüpiter'in simgesidir ve düştüğü yere elektrik boşalttığından ötürü yıkımı sembolize eder²⁰⁶. Uygurların yıldırım düşen göğe ok fırlatması, Yakutların yıldırımın bir ruhunun olduğuna inanması, eski Bulgurların yıldırım düşen eve bir daha girmemesi bu göksel olayın tarihin ilk zamanlarından itibaren insan hayatındaki rolünü gösterir. Eski Türkler

²⁰³ Velâyetname, 219.

²⁰⁴ **age**, 373.

²⁰⁵ Ögel, **II**, 60.

²⁰⁶ Larousse, 653.

ilkbaharda yıldırımın ilk düştüğü zamanlarda dışarı çıkıp çadırların çevresine süt ve ayran gibi yiyecekler dökerlerdi. Bu bir nevi Tanrı'ya sunulan ikramdı²⁰⁷.

Türk-Moğol anlayışında gök gürleyip yıldırım düştüğünde bunu meydana getiren varlığın yüceliğine saygı olarak kurban sundukları, Uygurlarda ise bu kurbanın koyun kesmek suretiyle kanlı olduğu bilinenler arasındadır²⁰⁸.

Mezopotamya ve eski Mısır tradisyonlarında yıldırıma benzeyen zikzak şeklindeki asa, Hitit tradisyonunda baş ilah Teşub ve Urartu tradisyonunda Teişeba'nın elindeki üçlü şimşek demetine evrilir. Orta Asya geleneğinde gökten yere inen ışıklarla kadınların hamile kaldığına inanılmıştır. Üstüne yıldırım düşen hayvan kutsal sayılmış ve kesilmemiştir. Hintlerde fayda sağlayıcı bir ateş olarak görülen bu gök olayı, İbranilerde gerek Yehova gerek Elohim ile ilişkilendirilip kutsallaştırılır. Yunan mitolojisinde Semele, sevgilisi Zeus'tan kudretini göstermesini istediğinde, Zeus bir şimşek ve yıldırım bulutu olarak ortaya çıkar ve Semele onun şiddetinden ölür. Ruhsal ani aydınlanmanın simgesi şimşek deyimlerde 'tepki almak' anlamında kullanılmıştır: Şimşekleri üzerine çekmek²⁰⁹.

“Hacım Sultan Kara İbrahim'e kızgınlıkla 'Sen bizi ateşle sınadın, biz seni Allah'ın kazasıyla sınavalım' deyince ansızın gökten bir yıldırım indi, Kara İbrahim'e dokundu ve yakıp kapkara etti. Kara İbrahim'in Hasan adında bir oğlu vardı. Annesi oğlunun eline yapıştı ve Hacım Sultan'ın yanına getirdi, elini öpüp ayağına yüz sürdü.”

Şamanizm'de yıldırımın tanrı olduğu ve bu tanrının yerdeki kötü ruhları izleyip bunların saklandığı ağaçlara ateşini gönderdiğine inanıldığı gibi, bu kültürden çokça izler taşıyan Velâyetnamede de Hacı Bektaş'ın dervişlerinden Hacım Sultan'ın bir kargışı üzerine yıldırımın ateşi bir insanı kömüre çevirir.

3.1.12. Duman

Ruhun ve bilinmeyeninin simgesi 'ateşin canı' duman, görünmez olanla bir bağın temsilcisidir. Ölülerin yakıldığı kültürlerde vücuttan ayrılan ruhu simgeler. Kur'an-ı Kerim'de 'duman' anlamına gelen 'Duhan' suresinde Yaratıcı şunları söyler: *“Şimdi sen, göğün açık bir duman çıkaracağı günü gözetle. Duman insanları bürüyecektir. Bu, elem verici bir azaptır. İşte o zaman insanlar, 'Rabbimiz, bizden azabı kaldır; doğrusu biz artık inanıyoruz' derler.*”²¹⁰

²⁰⁷ Ögel, 280.

²⁰⁸ Bayat, II, 165.

²⁰⁹ Velâyetname, 823.

²¹⁰ Kur'an-ı Kerim, 44/10.

Yaratıcı bu ayetler kapsamında dumanı kötü bir haberin alameti, küçük düşme ve hiç olmanın sembolü olarak sunar. Tarihte helak olan kavimlere bakıldığında da önce gökyüzünü dumanlarla kaplı bulutların sardığı, sonrasında da insanların azaba uğradıkları görülür. Çin inanisında hızla gelip hızla gözden kaybolduğu için geçiciliğin sembolü, Heraklitos tasarımı alevin tözünün değişiminin sonucudur. Yine Çin kültüründe ömrünü genelevlerde geçiren kadın anlamında ‘duman çiçeği’ tabiri mevcuttur²¹¹. Kökenbilimsel açıdan Sanskritçe’deki *dhuma* kelimesi ile yakından bağlantılı olduğu kabul edilen ve eski Türkçe’de *tuman* şeklinde kullanılan bu sözcük Velâyetnamede de karşımıza çıkmaktadır²¹².

“Gökyüzünde duman şeklinde bir şeyin indiğini ve Hünkâr’ın huzuruna geldiğini gördüler. Bu yeşil bir fermanı, yeşil sayfa üzerine beyaz bir yazı ile ‘Bismillahirrahmanirrahim el-hamdü lillahi’llezi ceale kulube’l- arifine ila ahirihi’ şeklindeki yazıyı okuduktan sonra, hiçbir şüpheleri kalmadı. Hepsini kalkıp, Hünkâr’ın önüne taçlarını çıkartıp, bıraktılar.”

Hacı Bektaş, Anadolu erenlerine kendini tanıttığında Hz. Ali’nin soyundan geldiğini ve Hoca Yesevi tarafından icazetini almış olduğunu söyler. Delil istediklerinde gökyüzünden duman şeklinde söylediklerini tasdikleyen bir ferman iner. Bu menkıbede duman, kelimelerle ifade edilemeyen bir mesajın taşıyıcısı durumundadır²¹³.

“Yedi başlı ejderhaya ferman olunca
Mağaranın yanına uçarak gelir

Mağaranın etrafını sarmış
Ağzından ateş ve dumanlar çıkmakta”

Hacı Bektaş mağarada ibadet halinde, düşmanları da onu öldürmek üzere kapıda beklerken Tanrı’ya niyazda bulunur ve yedi başlı bir ejderhayı kendisine bekçi yapmasını ister. Bu dizelerde, mağaranın kapısında beliren, ağzından ateş ve ejderhanın ağzından çıkan dumandan bahsedilir ki, bu, inananlara bir zararı dokunmayan, kâfirlere karşı korkunç bir görüntüsü olan bir yaratığın sembolüdür.

²¹¹ Korkmaz, **Simgeler**, 353.

²¹² Velâyetname, 217.

²¹³ age, 139.

3.2. Yeryüzüne Ait Semboller

3.2.1. Su

Kozmosun hikâyesinin onunla başladığı ve yaşamın yine kendisiyle devam ettiği kâinatın ilk maddesi su duruluğu, mükemmelliği, hayatın ta kendisini temsil eder. Eski/mez, kutsal varlık su, her kültürde farklı bir anlam yüklenmiştir.

Altay mitolojisinde hiçbir şey yaratılmamışken Talay denilen büyük bir su vardı ve suların tanrısı (Su iyesi) bulunuyordu, ayrıca bu tanrıya kurbanlar kesiliyordu. Sümerlerde Nin-gişzida ve büyük tanrı Enlil su ve fırtınanın tanrısı idi²¹⁴. Bu bilgiler bazı Türk topluluklarında suyun tanrı olarak görüldüğünü ortaya koyar. Celal Beydili'ye göre Başkurlarda geçen bir efsanede su şöyle sembolize edilir²¹⁵:

“Sular saltanatının padişahı olan Şülgen'in kızı Nerkez Ural'ın oğlu Yayk, ne kadar yaşarsa hiç yaşlanmıyor ve yakışıklılığından da bir şey kaybetmiyor. Işıktan yaratılan bu varlık, sudan çıktığı an bir parça ete dönüşeceğini ve öleceğini biliyor. Çünkü onun yeri sular âlemidir. İnanişâ göre sulara yaşayan varlıklar, yeryüzündekilerden farklı olarak yaşlanmaz, hastalanmaz ve çirkinleşmezler. Suda yaşadıkları için ölüm de onlara uzaktır.”

Kuzey Amerika Kızılderililerine göre yaratılmışın özünde göl veya nehir diplerindeki çamur vardı. Bahaeddin Ögel Altay Türklerinin, insan ruhunun bu göle bağlı olduğuna inandıklarını söyler²¹⁶:

“Ak sözü Altay Türkçesinde cennet anlamına geldi. Cennette oturan tanrılara da ‘Aktu’ yani ‘Aklılar’, rengi ve ruhu ak olan derlerdi. Bunlar, göğün üçüncü katında otururlardı. Aynı katta ‘Süt-Ak-Köl’ yani süt rengi gibi ak olan göl de vardı. İnsanların bütün hayatı ve ruhu bu göle bağlı idi. Bir çocuk doğacağı zaman Tanrı Ülgen oğluna emir verir, o da Yayıçı yani yaratıcılardan birine bu işi havale ederdi. Yaratıcı, bu Süt Ak Köl'den ruh alır ve doğan çocuğa verirdi.”

Azerbaycan halkının, çocuğu olmayan kadının mağara tavanından akan suyu içerek hamile kalacağına olan inanışı, Anadolu Yörüklerinde kısır kadınların nisan yağmuru içerek çocuk sahibi olacağı inancına evrilir. Kazak, Kırgız ve Yakutlardaki çocuksu kadınların, çayın kenarındaki tek yüksek ağacın altında, boz atın derisi üstünde geceleyerek veya kurban keserek çocuk sahibi olacağına inandıkları bilinir²¹⁷. Velâyetnamede birçok yerde su sembolü geçer. Aşağıdaki menkıbe bize Kur'ân'da hayatı en sık anlatılan Musa Peygamberin Firavun ve ordusundan kaçarken Kızıldeniz'i asasıyla ikiye ayırmasına telmih yapar²¹⁸.

²¹⁴ Murat Uraz, **Türk Mitolojisi**, (İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994), 180.

²¹⁵ Beydili, 503.

²¹⁶ Koçak, 97.

²¹⁷ Beydili, 502.

²¹⁸ Velâyetname, 805-809.

“Hacılar Bayramı’nda her taraftan kurbanlar gelir, Seyyid Gazi’de toplanırdı. Bekçe ve Habib Hacı pek çok kurban toplamışlardı. Hacılar Bayramı’nda Seyyid Gazi’yi ziyaret etmek için yola çıkmışlardı. Banaz Köprüsü’ne vardıklarında suyun oldukça yükseldiğini gördüler. Irmak çok taşkın olduğu için geçemediler. Dönüp yakındaki köyde kalalım, sular durulunca karşıya geçeriz diye düşündüler. (...) Kolu Açık Hacım Sultan bu sözleri söyledikten sonra başındaki elifi tacı çıkarttı ve suya tuttu. ‘Ey didar görmüş arı duru, pırıl pırıl su, sen dosta gitmektesin, biz de dosta gitmek niyetindeyiz. Dosta gitmeye şu anda yol yok. Bize müsaade et, yol ver geçelim’ dedi. Su hemen işaret ettiği yerden ikiye ayrıldı ve bir kısmı yukarıya çekildi, bir kısmı da aşağı aktı..”

Dört unsurdan biri, insan vücudunda en çok oranda bulunan su ile insan temizlenir, yıkanır, susuzluğunu giderir. “*Elbiseni temizle!*”²¹⁹ ayetiyle ilahi bir ikaz alan Hz. Muhammed her önemli işten önce abdest alır, abdestli gezer, hatta etrafına öfkeliyken alınan abdestin kişiye iyi geleceğini söyleyip suyun huzur verici gücünden bahsederdi.

3.2.2. Nehir

Sıvı bir kütleyi ifade eden ırmak, belli bir yöne doğru hareket ettiği için zamanın akışını simgeler. Canlılığı ve aynı zamanda bir sona doğru akıp gitmenin de sembolüdür. Irmak sembolü tradisyonlarda farklı anlamlar yüklenmiştir. Örneğin, koyun sembolünde de verilen Peredur hikâyesine göre, ırmağın her iki yakasında bulunan koyun sürülerinin karşı tarafa geçtiklerinde siyah olanın beyaz, beyaz olanın da siyah rengine dönüşmesi ırmağın iki âlemi ayıran bir sembol olduğuna işaret eder. Olumlu anlamda kullanıldığında cennet bahçelerindeki altından ırmaklar akan köşk tasvirlerinde yerini alan ırmak, burada sadece sudan değil başka sıvılarla da oluşabilmektedir: Süt, şarap, yağ, bal ırmakları²²⁰.

Çin geleneğinde, ‘sınır ırmak’ yalnızca ölenlerin geçtiği değil, dünyaya yeniden doğmaya gelenlerin de atladığı bir ırmaktır. Yine Çin tasarımlarında ırmak, ejderha-kralın yaşadığı bölgedir. Budistler, ırmağın ötesine geçebilmeyi içinde bulunulan durumu aşmak, cehaletten bilgeliğe erişmek anlamında kullanmışlardır. Yuhanna Vahyi’nde, “*Tahttan çıkan berrak bir yaşam suyu, ırmağı gösterdi*”²²¹ sözüyle gökteki tahttan çıkan bir ırmaktan bahsedilir. Klasik Çağ öncesi tasarımlarda ırmak, yeryüzü ananın vajinası konumundadır²²². Zerdüştlük inancında ise, Yer’in merkezi olan Dünya Dağı’nın tepesinden yeryüzüne ırmaklar halinde sular iner.

²¹⁹ Kur’an-ı Kerim, 74/4.

²²⁰ Salt, 159.

²²¹ age, 159.

²²² Korkmaz, **Simgeler**, 589.

Dünyanın birçok yerinde kutsal nehirler bulunmaktadır. Altay Türklerinin, hanlarının Khatun nehrinin kaynağında oturduklarına inanması, Kıpçakların İritiş, Tom ve Kem ırmaklarını kutsal sayması, Dicle nehrinin bazı efsanelerde tanrı olarak geçmesi bu örneklerden sadece birkaçıdır²²³. Ancak yeryüzünde dört kutsal nehir merkez kabul edilir: *Ganj*, *İndus*, *Brahmapoutre* ve *Yamuna*. Hatta öte dünyaya ait bahsedilen nehirlerden biri olan Kevser Irmağı'na, cennete girmeden önce girilip temizlenileceğine dair farklı türden inanışlar mevcuttur²²⁴.

“Hacı Bektaş Veli biraz ileride eliyle bir yeri kazdı ‘Akpınarım, akpınarım’ dedi. Hemen o anda, Allah’ın izni, erenlerin velayetiyle çok güzel bir su çıktı, öyüğe doğru çıktı. Hünkâr, ‘Niye akpınarım diye üç sefer söylettin, ilk söylediğimizde hemen gelmedin?’ dedi. Sarı İsmail olayı şöyle anlatır: ‘Hünkâr bu şekilde sorunca sudan bir ses geldi ve siz evvel söylediğinizde Nişabur’dan yola çıkıp Erciyes’e gelelim. İkinci söyleyişinizde ise yanınıza geldim, eştığınız yerden çıkıp nazarınıza aktım’ dedi. Hünkâr dönüp Sarı’ya ‘Bu pınar Horasan’da bizim olduğumuz yerdeydi. Her ne zaman gel desek gelirdi. Şimdi de gel dedik ve geldi, sözümüzü dinledi. Her kim bu suyla yıkansa cehennem ateşinde yanmaz’ dedi. Mübarek eliyle sudan alıp suyu etrafına serpti. Suyun düştüğü yerde buharlar çıktı ve gökyüzüne yükseldi.”

Hacı Bektaş’ın gösterdiği bu keramet bize Kur’an’ın en kısa suresi olan Kevser Suresini hatırlatır: “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik. O halde, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Doğrusu sana buğzeden soyu kesik olanın ta kendisidir.”²²⁵ Kevser’i müfessirler, cennete gireceklerin içinde yıkanıp günahlarından arınacağı Kevser ırmağı şeklinde tefsir ederler²²⁶.

“Şat Irmağı’nın kenarında, bir saray yaptırmıştı. Oturduğu yerden Şat Irmağı’nı görebilmek için pencereler yaptırır, elinde o anda ne varsa suya atardı. Vezirler, bunu niçin yaptığını sorduklarında, ‘Suyun sesi hoşuma gidiyor, bu nedenle elimdekileri atıyorum’ derdi.”

Bağdat padişahının eline aldığı her şeyi ırmağa fırlatması ve bunun nedeni sorulduğunda suyunun sesinin hoşuna gittiğini söylemesi, doğanın en önemli sembollerinden suyun huzur verici özelliğine işaret eder.

3.2.3. Taş

Değişmeyen ve kesin olanın sembolü olup, dünyanın en kalıcı belgeleridir. Tabiatın sakinlerinden taş, mitolojide kutsal sayılan ve bir ruh taşıdığına inanılan kültür. Eliade’ye göre taş, kayaya atfedilen bu kutsallık doğrudan kendilerine tapınma şeklinde değil, onların içinde olan iyilik ve kötülüğü oluşturabilecek ‘şey’ edir²²⁷.

²²³ Uraz, 2-3.

²²⁴ Velâyetname, 387.

²²⁵ Kur’an-ı Kerim, 108/1-3.

²²⁶ Velâyetname, 365-367.

²²⁷ Ocak, 2005, 123.

Antik Yunanlılarda taş yerin altında, toprağın karnında olgunlaşmıştı. Eski Ahit'in *Çıkış* bölümünde işlenmemiş taşın kutsallığı, yontulmuş taşın saflığını yitirdiği anlatılmıştır: "Eğer bana taştan bir sunak dikersen bunu yontulmuş bir taştan inşa etmeyeceksin; çünkü keskinle taşın üzerinden geçerek, onu kirletmiş olursun."²²⁸ İşlenmemiş taş bir yandan ilahi intikamı temsil eder. İbraniler, kâfirleri cezalandırmak için taşlamış, İslam'da gökten taş yağdırma şeklinde bir tehdit unsuru var olmuştur. Taşın en temel özelliği değiştirilemez oluşudur. Tanrı'nın bir dağda Musa'ya taştan yapılmış Şeriatın Levhalarını vermesi ilahi kudretin ebedi karakterine işaret etmektedir. Yine Hz. Musa'nın bir kayalığa bastonunu vurduktan sonra orada bir su kaynağının oluşması Allah'ın elçisi olduğunu ortaya koyan bir mucize şeklinde kabul edilmiştir. Kayalıkların sertliği Japon bahçelerinde toprağı, mitsel hayvan ve yıldızları sembolize etmesi ile ölümsüzlüğü akla getirir. Taşın yüzeyinin aşınması ise, hava ve suyun her şeye galip gelebileceğini, hiçbir şeyin durağan kalamayacağını söyler. Yeni Ahit'te İsa'yı sembolize eden taş için şu ifadeler geçmektedir: "Sen taşsın (Petrus) ve ben bu taşla kilisemi inşa edeceğim."²²⁹

Taşa yüklenen anlamlar, Anadolu'daki bazı taşların şifalı olduğuna inanılması, kutlu kimselerin elinde taşların dile gelmesi, çok sabreden kişiye *sabır taşı* benzetmesi yapılması ve taşbebek efsaneleri bu kültün özel isimlerde varlığını sürdürmesine kadar uzanır: *Beştaş, Bektaş, Aktaş, Beşiktaş*...²³⁰ İslâmî gelenekte taşlarla ilgili bazı ritüeller mevcuttur: Kâbe'de tavaf yapılırken siyah taş anlamına gelen Hacer'ül-Esved'in selamlanması, hacıların şeytanı taşlaması gibi.

Velâyetnamedeki menkıbede, Hünkâr'ın şahitliğinin beştaşlar tarafından yapılması, Hünkâr'ın kayayı salatalık doğrar gibi doğraması ve bu taş/kayanın şimdiye dek kutsallaştırılıp ziyaretlere konu olduğu anlatılmaktadır²³¹:

"Mescidin önünde kara bir taş vardı. Hünkâr bazen yatar, bazen otururdu. Yağmur yağmıştı ve mescidin çatısı akmaktaydı. Bir gün Molla Sadeddin'e yuğ taşı ile mescidin damını düzeltmesini söylemişti. Molla'nın aklına şeytanca düşünceler geldi. Hünkâr gösterdiği kerametlerden sonra bunca ilmime rağmen hepsinden beni uzaklaştırdı. Kendisine bağladı, elinden kurtulmam da o ölmedikçe mümkün değil. Damın üzerini düzeltirken yuğ taşını Hünkâr'ın 'Ya Allah' diyerek havadan inen taşı tutup yere indirdi, mübarek parmakları hamura gömülür gibi taşın içine gömülmüştü."

²²⁸ Larousse, 593.

²²⁹ *age*, 593.

²³⁰ Hikmet Tanyu, "Türklerde Taşla İlgili İnançlar", Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1969), 2-3.

²³¹ Velâyetname, 589-591.

Hiçbir varlık noksansız bir güç olan taş/kaya gibi büyüleyici, korkutan, göz kamaştırıcı değildir. Pütürlü yüzeyi ile asilliği ifade eden bu nesne varlığın mutlak biçimi, insanın gücünü aşan bir temsildir. Menkıbede Hacı Bektaş'ın bu niteliklerde olan bir nesneye dahi hükmettiği söylenir²³².

“Hünkâr ‘Sana ben öküzlerini otlatmayacağımı ve başına bir iş gelirse sorumlu olmadığımı en baştan söylemiştim, bunu duymana rağmen bırakıp gittin. Bunun için şahitlerim bile var’ dedi. Sarı, ‘Şahidin nerede olacak sığırlardan başka kimse yoktu ki’ dedi. Hazret-i Hünkâr oradakilerine ‘Gelin şahitlerin olduğu yere gidelim, şahitlerimi siz de dinleyin’ dedi. Hep birlikte beş taşların olduğu yere geldiler. Köylüler ‘Hani şahitlerin?’ diye sorunca Hünkâr ‘Şahitlerim bunlardır’ diye o beş taşı gösterdi. Hünkâr Beş Taştan yana dönerek, ‘Ey beş taşlar, Allah rızası için konuşun olanı biteni anlatın’ dedi. Allah’ın izni, Hünkâr’ın velayetiyle beş taş bir ağızdan konuşmaya başladılar.”

Bozulmadan kalabilen taşların eskiden beri bir ruh taşıdığına inanılır. Velâyetnamede ise, Hacı Bektaş Veli’ye şahitlik yapmak için dile gelirler.

3.2.4. Dağ

Tanrıların mekânı kabul edilen kozmik dağ, manen yükselmenin sembolüdür. Yeryüzünü sabitkadem yapar ve yeryüzü ile gökyüzü arasında bağlantı kurar. Yüksek yerlerde bulunmasından ötürü, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren göğün en üst katında oturduğu düşünülen Tanrı’ya giden bir merdiven gibi tasvir edilir. Göğe en yakın nokta dağın doruk noktası, duyularla algılanabilen âlemden duyularla algılanamayan âleme geçişi anlatır. Ölümden sonra gideceği dünyaya ait olduğunu düşünen insan, bu dünyayı kutsal dağın en tepesinde hayal eder. Ayrıca dağın zirvesinde bir ağaç varsa ağaca çıkılıp yükseklik daha da arttırılacaktır. Bundan ötürü bazı geleneklerde ‘Yaşam Ağacı’ dağın doruğunda yer alır. Hatta ruhun simgesi kuşlar da gökten indiklerinde ağacın üst dallarına konmuş olarak resmedilirler.

Asya Şamanist tradisyonları olmak üzere birçok tradisyonda ortak motif olan ‘Dünya Dağı’ fiziksel coğrafyada olmayan bir dağdır. Bu dağ Altay Türklerinde Altın Dağ, Yakut Türklerinde Ak Dağ, Uygur Türklerinde Yeşil Yeşim Dağı, Demir Dağ, Kut Dağı, 7 Kudai’li Sumeru Dağı; Hintlerde yeşil kuşaklı Meru Ak Dağı, Arap-İslam kültüründe hakikatin bulunduğu Kaf Dağı, Greklerde Olimpos, Keltlerde yeşil adadaki Ak Dağ, Toltek mitolojisinde Atzlan’ın Ak Dağı, eski İran’da Elburz Dağı adıyla bilinir. Moğol, Buryat ve Kalmuk tradisyonlarında Sumbur, Sumur ve Sumer

²³² age, 305-307.

ismini alan bu dağ Sibiryâ Tatarları, Ostyak ve Yakut geleneğinde üzerinde bir yıldızın yer aldığı yedi katlı Altın Dağ olur²³³.

Diğer topluluklarda Dünya Dağı'nın kullanımına şöyle örnekler verilebilir: Sümer mitolojisinde bazen üstünde üç yıldızla, bazen de yay taşıyan bir tanrı ile tasvir edilen Dünya Dağı. Hitit kabartmalarında bazen iki yay ile birlikte resmedilen biri yeryüzü ile öte-dünya arasındaki bağı, ötekisi de öte-dünya ile dört boyutlu dünya arasındaki bağı sembolize eden iki Dünya Dağı. Bazı Asur mühürlerinde iki tarafında iki başlı adamla resmedilen konik dağ. Sakalarda yerin ekseninin tepedeki bir kılıçla temsil edildiği Dünya Dağı. Eski Mısır kültüründe cennete destek olduğuna inanılan iki Dünya Dağı. Hintlerde yeryüzünün merkezi olarak kabul edilen uzayın yedi bölgesine yayılan bir lotüs, yedi kıta ya da yedi yüzlü piramit şeklinde resmedilen Meru Dağı. Ortadoğu'nda yerin kazığı olarak tanımlanan ve fiziki alemle metafizik alem arasındaki sınırın belirtisi, Araplarda Zümrüd-ü Anka'nın, eski İran'da Simurg kuşu gibi gizemli varlıkların yaşadığı huzur, bilgelik ve hakikatin dağı kabul edilen Kaf Dağı. Hristiyanlıkta Yuhanna'nın Vahyi olarak adlandırılan vizyondaki dağ, yeryüzünün merkezindeki Golgotha Dağı ve Graal efsanelerinde üstünde hilal, çiçek, merdiven gibi simgelerle resmedilen Kurtuluş Dağı²³⁴.

Dünya Dağı, bu tradisyonlarda genel olarak mevcut âlemle görünmeyen âlem arasında bir bağlantıdır. Yine yer ile gök arasında 'eksene çıkış' ı temsil eder. Zaman ve mekân kavramlarının terk edildiği nokta olup, ruhi aydınlanmaların yeridir. Çünkü kişi, dağı dolana dolana yani spiral çizerek çıkar. Spiralin her halkası bir aşamanın bitişini ve yükseğe çıkıldığında idrak seviyesinin artışı sembolize eder²³⁵.

Türk mitolojisinde güç kaynağı dağlar, kutsal mekânlardan biri olmakla beraber, insanların hayatlarındaki dönüm yerlerinden biridir. Bir erginlenme yeri olan dağda iç dünyasıyla hesaplaşmaya başlayan şamanlar, bilgeler, ermişler, peygamberler daha sonra yaşamında milat sayılabilecek olaylarla karşılaşır. Kişinin Ötüken Dağı'na tırmanıp burada Ülgen Tanrıya kurban sunduktan sonra 'kam' olması gibi. İnsana 'arka' olarak yaratıldığının düşünülmesinden dolayı dünya tarihinde neredeyse her milletin mukaddes bir dağı vardır. Uygurlarda dua merasimlerinin düzenlendiği,

²³³ Salt, 106.

²³⁴ **age**, 107.

²³⁵ Salt, 108.

Sibirya Türklerinin inanışında içinde dünyaya gelindiği, Saka Türklerinde zirvelerinin kayınbaba olarak görüldüğü mekândır²³⁶.

Velâyetnameye bakıldığında, ‘Hacı Bektaş Veli’nin çile çekmek için inzivaya çekildiği Arafat Dağı’nın, Bayezid-i Bestami’nin Lokman Parende’yi bulduğu Horasan Dağının isimlerinin geçtiği görülür²³⁷.

“Benim secdegâhım Tur Dağı’dır
Gözlerim Musa gibi Tur’u arzular.”

Hiz. Musa’nın Tanrı ile konuşmak için çıktığı Tur Dağı eserde de yerini alır. Musa, Tur-i Sina’nın Tuva vadisine geldiğinde Allah’ın, “*Ben şüphesiz senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar, çünkü sen kutsal bir vadi olan Tuva’dasın.*”²³⁸ emri ile ayakkabılarını çıkarır. Bazı mutasavvıflar ayakkabıyı ‘mesafe’ olarak niteleyip vuslatta bunun olmayacağını söylerken, bazıları ise bu ikazı masivadan yani Allah’tan başka her şeyden bağı kopartma, her türlü arınma ve soyutlamayı gerçekleştirme şeklinde yorumlamışlardır²³⁹. Eserde hırkasını üzerine fırlattığı için o günden beri bu adla anılan Hırka Dağı’nın da adı geçer²⁴⁰.

“Bir gün ikindi vakti Sarı İsmail’e Hırka Dağı’nın üzerinde iki otlak, mera yandı diye haber verdiler. Sarı İsmail, Hünkâr’ın karşısına gelip elini bağlayıp ‘Hünkâr’ım Hırka Dağı’nda iki otlak, mera yandığını haber verdiler’ dedi. Hünkâr, ‘Onlar gaib erenleridir, bizi ziyarete gelmişler, biz gidip kendilerini karşılayalım’ dedi.”

Erenlerin Hünkâr’ı ziyaret ederken önce Hırka ismi verilen bir dağa inmesi durumu, akıllara Anadolu’da çok sayıda olduğuna inanılan ‘dağ evliyalı’²⁴¹ olgusunu getirir.

3.2.5. Deniz

Dipsiz ve devamlı değişiklik gösteren ruhun sembolü deniz engin suları, her şeyin başlangıç ve çıkış noktasını simgeler. Denizi en güzel Victor Hugo anlatır: “Koskoca bir okyanus hayalinde yaşıyorum, git gide denizin uyurgezeri haline geliyorum ve tüm bu olağanüstü gösteriler ve kendimi yıprattığım bu anormal büyüklükteki yaşayan düşünce karşısında, Tanrı’nın ispatının bir şekli olmakla kalıyorum.”²⁴²

²³⁶ Beydili, 147.

²³⁷ Velâyetname, 587.

²³⁸ Kur’an-ı Kerim, 20/12.

²³⁹ Mahmud Esad Erkaya, “Kur’an Kıssaları Bağlamında Hiz. Musa İle İlişkilendirilen Bazı Tasavvuf Kavramları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, s. 41, 1345, 2015.

²⁴⁰ Velâyetname, 629.

²⁴¹ Beydili, 146.

²⁴² Larousse, 455.

Hint geleneğinde anlatılan başta her şeyin deniz gibi olduğudur. Brahmanda'da “Âlemlerin yumurtası suların üzerinde idi” ibaresi ile Veda'larda ‘en anne olan’ ın (matritamah) su olduğunun söylenmesi, yeryüzündeki canlıların bu ilk denizden çıktığına inanıldığını göstermektedir. Yine Hint mitolojisinde Ananta yılanı tarafından etrafı sarılmış bir dağ ve süt denizinin çalkalanması tanrıların kökeni efsanesine konu olmuştur: Devalar (Tanrılar) bir taraftan Asuralar (şeytanlar) diğer taraftan çekerler ve bu sütün çalkalanması ölümsüzlük ve yaşam prensibi olan Soma'yı yaratır²⁴³. Sümerlilerde dünya iki su kitlesi, Ap-su (tatlı su) ile Tiamt'ın (tuzlu su) birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu iki özellikteki su denizlerinden Kur'an-ı Kerim'de de söz edilmektedir²⁴⁴:

“Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir serhat koyan O'dur. O (hakir) sudan, bir insan yaratıp ona bir neseb bahşeden ve sıhriyet bağı ile akraba yapan O'dur. Rabbinin her şeye gücü yeter.”

Yaratılışı deniz tanrıçası Namnu ile başlatan Sümerliler onu, yeri-göğü yaratan bir anne olarak görüyordu. Kızılderililerin bir kısmı da insanın sonsuzluğu simgeleyen denizden/okyanusta yaratıldığını düşünüyordu. Onlara göre evrenin rahmi olan okyanus, insanı da doğurmuştur. Oğuz Kağan Destanı'nda *İtil Müren Denizi* diye bir deniz ismi geçmektedir. Oğuz Kağan bu denizin kenarında Urum Kağan ve kardeşi Uruz Bey'le savaşıyor. Ayrıca karanlık ve bilinmezliklerle çevrili Kaf Dağı'nın etrafı da denizlerle kuşatılmıştır²⁴⁵.

Tasavvufta ‘deniz-derya’ ikilisi, Allah'ın kudret ve ilminin ucu bucağı olmayan bir ummana benzeyişini anlatır. Kulun bu durum karşısındaki hali, denizden bir katre bile değildir. Bu sonsuzluk Kur'an'da, “*Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız, buna gücünüz yetmez*”²⁴⁶ âyetiyle ifade edilir. Tasavvufî kemâlâtı elde eden kişiler, artık temkîn makamındadırlar. Onları sevinç yahut üzüntü etkilemez; dağlar gibi makamlarında sabit ve her an Allah'ın huzurunda bulunmakla huzur bulurlar. İşte bu makama ulaşmış, her şeye hoşgörü ile bakan ve başkasının incitmesinden incinmeyen geniş gönüllü sufilere “*derya-dil*” yahut “*derya gibi adam*” teşbihi yapılır. “*Denize dalmadıkça inci elde edilmez*” atasözüyle vahdaniyete ermek için çalışmak ve fenafillaha erişmek gerektiği, “*Deniz pislik*

²⁴³ age, 455.

²⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, 25/53-54.

²⁴⁵ Uraz, 182.

²⁴⁶ Kur'an-ı Kerim, 14/34.

tutmaz” atasözü de gerçek olgunluğa erenlerin başkalarının yermesinden etkilenmeyeceğini anlatır.

Velâyetnamede, Hünkâr ve erenlerin denizde boğulmak üzere olan insanların mana âleminde yardımına koştukları anlatılır²⁴⁷.

“Bir gün Hünkâr halifelerine ‘Usturayı getirin saçımızı tıraş edin’ dedi. Hemen taşı ve usturayı getirdiler. Saçını tıraş etmeğe başladılar. Yarısına gelindiğinde mübarek eliyle durulmasını işaret etti. Tıraşı bıraktılar, Hünkâr başını hırkasının altına çekti, biraz düşünceye daldı. Bir süre sonra halifelerinden birisi ‘Ne oldu?’ diye sorunca Hünkâr, ‘Karadeniz’de bir gemi batmak üzereydi, gemiyi içindekilerle beraber kurtardık’ dedi.”

Zor durumda olanlara Karadeniz’de olsalar bile Hacı Bektaş’ın eli yetişir. ‘Karadeniz’de gemileri batmak’ deyiimi derin derin düşünmek, üzüntülü olmak anlamlarına gelir.

3.2.6. Mağara

Türk kültüründe oldukça önemli bir motiftir. Karanlığı, beşeri bilgisizliği sembolize eden mağara tradisyonlarda çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Tukyü, Ergenekon gibi birçok milletin kökeniyle ilgili efsanelerde geçen mağara Peygamberlerin, filozofların hayatında büyük ehemmiyet arz eder. Örneğin, önemli şahsiyetlerden Çin bilgisi Lao-Tzu ve İsa mağarada dünyaya gelmiştir. Hz. Muhammed’in de dünyadan uzaklaşıp inzivaya çekildiği günlerin birinde peygamberlikle görevlendirildiği yerdir. Genellikle yeraltı âlemine açılan bir kapı gibidir. Ölüm, cehenneme iniş gibi manalara da gelir. Asya geleneğinde inisiye adayının şaman rüyalarını gördüğü, hami-rehber varlıklarla iletişime geçtiği mekândır.

Karanlık (ışsızsızlık) mağaradan çıkış ruhsal aydınlığın, şuur kazanmanın simgesidir. Ana rahmini simgeleyen, ‘doğum ve dölleme yeri’ olan mağara, bu işlevleri ile ‘türeyiş’ i temsil eder. Fuzuli Bayat, Türk mitolojisindeki bir inanışa göre, ‘ilk insan’ ın bir mağarada doğduğunu ve bu inanışla ‘ecdat mağara’ anlayışının ortaya çıktığını izah etmiştir²⁴⁸:

“Türklerin ilk atası bir mağarada doğar. Bu ilk ata, ölürken oğlu onu ilk karısı ile beraber yeniden dirilmesi için aynı mağarada defneder. (...) Mağaranın Türk şuurunda Yer Ana’nın rahmi olduğu düşüncesi ve ilk insanın doğal olarak yer tarafından doğurulması, aynı şekilde doğuranın yeniden ilk atayı dirilteceği inancı reinkarnasyon inancı ile bağlantılıdır. Mağara, bu açıdan ecdatların veya ilk insanın doğduğu ve gömüldüğü yer olarak kutsallık kazanmıştır.”

²⁴⁷ Velâyetname, 671.

²⁴⁸ Bayat, II, 34.

Mağaraların girişindeki ağaçlara kısır kadınların çaput bağlaması mağaranın doğurganlığı ile birebir ilintilidir²⁴⁹. Azerbaycan halkının inancında çocuğu olmayanların mağaranın tavanında damlayan suyu içmeleri²⁵⁰ yine bu inanışın bir tezahürüdür. Gök Tanrı'ya verilen kurbanların mağaralarda kesilmesi²⁵¹ mağarayı bir kült olarak karşımıza çıkarır. Kişilerin yeniden doğup kendi benliğini bulduğu, olgunlaştığı mekân kabul edilen bu yerlerin çok önceden beri 'barınak/sığınak' olarak kullanıldığı ve halktan uzaklaşıp Hakka yakın olmak isteyenlerin buralarda ibadet ettiğinin birçok örneği mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'de, Ashâb-ı Kehf denilen Yedi Uyurların saklanmak için girdikleri mağarada üç yüzden fazla sene uyuyakalması²⁵², yüce ruhlu kimselerin mağarada inzivaya çekilmeleri bu yerlerin tarihin ilk dönemlerinden itibaren üstlendiği rolü göstermektedir²⁵³.

“Hacı Bektaş Veli, Haydar'ı
Şeyh'e gönderdiği zaman

O mağaranın içinde kendisi
İbadet eder ve secde ederdi.”

Zühd sahibi kişilerin halvete çekilip ibadet ettikleri mağaralar, Velâyetnameye de bu niteliğiyle konu olmuştur²⁵⁴.

“Haydar'ı alıp Tekfura götürdüler
Çınlıçplak soyup bağladılar

Orada bir mağara vardı
Kâfirler, Haydar'ı orada hapsedtiler.”

Çin düğün tasarımlarında, başka bir dünyaya giriş yeri olarak görülen bu yerler, genellikle tradisyonlarda doğumu sembolize eder. Menkıbede yedi yıl mağarada hapis kalan Haydar, Hacı Bektaş'ın onu kurtarmasıyla yeniden hayat bulur.

²⁴⁹ age, 34-35.

²⁵⁰ Beydili, 368.

²⁵¹ age, 367.

²⁵² Kur'an-ı Kerim, 18/9-26.

²⁵³ Velâyetname, 129.

²⁵⁴ age, 105.

3.2.7. Toprak

İnsanın ta kendisi olan toprak başlangıç ve sonu, anne gibi besleyiciliği sembolize eder. Göğü erkek, yeri dişi kabul eden ilksel topluluklar, toprağa ‘ana’ gibi saygı göstermiş; onu büyütüp besleyici, suyun bulunmadığı yerde temizleyici, şifa verici, koruyucu ve bereketin temsili olarak tanımlamışlardır. Sembolik bağlamda ‘baba’ olarak varsayılan ‘ışık’ tarafından döllen ve canlı-cansız tüm varlıkların vücuda gelmesine vesile olan bu katı element dört kurucu ilkedden biridir; boğa, başak, oğlak burçlarını temsil eder ve tradisyonlarda doğurganlık, analık manalarını yüklediği için yumurta, mağara sembolleriyle de bazı anlamları paylaşır. Batı Avrupa’da toprak yiyen bir kadının bebeğinin gelişimsel olarak kusursuz doğacağına inanılırdı²⁵⁵. Çin kültüründe ‘beş ihtiyar’ dan biri olup merkezi simgeleyen, canlı-cansız her şeyin oluşumuna katılan kurucu ilke olup, Taoculukta Göksel Memur, Su Memuru, Toprak Memuru üçlemesinin son üyesidir²⁵⁶. Altay-Sibirya Türklerinin inandığı topraktan gelme miti Tevrat, İncil, Eski Mısır, Eski İran, Maya, Çin geleneklerinde de sürmüştür. Tevrat’ın ‘Tekvin’ bölümünde, “Ve Yehova yerin toprağından Âdem’i (Adam) yaptı” inancı İslamiyet’te de devam etmiştir: “O sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra “alak” tan yaratan, sonra da sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlamanız için sizi yaşatandır.”²⁵⁷

Toprak, yukarıdaki ayette yaratılış sırasının ilkinin, Anadolu’daki “*Topraktan geldik, toprağa gideceğiz*” ifadesi ile hayatın sonunu, rüyada görüldüğünde ölümü işaret eder²⁵⁸.

“Padişah, çini kireçle sıvattırdığı derin bir zindan yaptırmıştı. Kızdığı kişileri oraya atardı, üç yıldan önce de çıkartmazdı. Kişinin beyaz kirece bakmaktan gözleri kör olurdu. Nureddin Hoca’yı da bu zindana attı. Hünkâr’ın söylediği sözler aklına geldi, çok üzüntü çekti. ‘Keşke o velayet ehli azizin kıymetini bilseydim, ona kötü davranmasaydım’ dedi. Bir avuç toprakla, bir avuç arpa derdine derman olur dediği söz şimdi gerçekleşti. Şimdi bir yerden bir avuç arpa ile bir avuç toprak getirip, sulamamız gerekir diyerek zindancıdan biraz toprak ve arpa istedi, getirdiler. Toprağın üstüne arpayı saçtı, sulamaya başladı. Bir süre sonra arpa yeşerdi, Nureddin Hoca bu yeşillığe bakarak gözlerinin kör olmasını engelledi.”

Varoluş tasarımlarında ilk olanın temeli veya merkezi toprak, İslam tasavvufunda nefsin mertebelerinden nefs-i mutmainneyi karşılar. Bu nefis derecesi “*Toprak ol*

²⁵⁵ Larousse, 614.

²⁵⁶ Korkmaz, **Simgeler**, 1188.

²⁵⁷ Kur’an-ı Kerim, 40/67.

²⁵⁸ Velâyetname, 291-293.

bağrında güller yetişsin” deyişindeki gibi mütevazılığı, razı ve memnun olmuş nefsi ifade eder²⁵⁹.

“En büyük zenginlik ecel gelmeden önce
Hakka ibadet ve iyi işler yapmaktır.

Ölmeden evvel nefsini öldür
Toprak olmadan sonsuzluğa ulaş”

Hacı Bektaş Veli vefat edeceği sırada söylediği bu sözlerle varlık türlerinin oluşumuna katılan dört unsurdan biri olan toprağa girmeden evvel nefsini öldürerek sonsuzluğa ulaşmak gerektiğini anlatmaktadır.

3.2.8. Ateş

Işık, ısı, arındırmayı, bir yandan da zarar vermeyi sembolize eden ateş, kozmosun tekrar dirilişini haber verir²⁶⁰. Ateşin ilk ortaya çıkışı ve böylelikle medeniyetin başladığı ile ilgili en yaygın inanış, iki kuru dalın birbirine sürtülerek kıvılcımın ortaya çıkması şeklinde idi. Bu düşünce hipotez aşamasında kalsa da şu bilinen bir gerçektir ki, ateş dört unsur arasında önemli bir konumdadır. Aktif ve eril olan iki öğeden biri olup (diğeri hava) diğer üç unsuru aydınlatır. Sembol sözlüklerinde arınmanın, ısıtmanın, kuvvet ve olumlu olanın simgesidir.

Eski Türk topluluklarında ateş çok saygı duyulan bir kült idi. Bunun başlıca nedenini Orta Asya’nın sert iklimi olarak ortaya koymak mümkündür. Ateşin temizleyiciliği, kötü ruhları yok etme ve hastalıkları tedavi ettiğine olan inanç, ilk insanlara ateşin bir ruhu olduğunu düşündürmüştür. Altay-Sayan ve Sibiry Türklerinde ateş ruhu ailenin koruyucusu olarak kabul edilir, koca evine gelen gelin çadıra girer girmez ilk olarak ateşe baş eğdi. Bu durumun mitolojik anlamı, onun yeni soyda ve ailede kendine hami olarak ateş ruhunu seçmesidir²⁶¹. Çin’deki I ching tradisyonunda ruhun sembolü olması gibi, Kabala inanışında da insanın özü ve en manevi kısmına işaret eden ışık anlamı ile ateş, Zerdüştlükte İyi Tanrı’yı temsil eder. Hint metinlerinden Satapatha Brahmana’ya göre, ölen kişiler iki ateş arasından geçmek zorundadırlar. Bu ateş suçluları yakar, iyilerin geçmesine müsaade eder. Eski Mısır metinlerinde Tuat’taki ateş yılanıyla temsil edilen bu durumdaki kişiler, aşamayı geçtiklerinde serin sulara rahatlarlar. Ateş, bazı kültürlerde doğurganlığın da sembolü idi.

²⁵⁹ age, 897.

²⁶⁰ Koçak, 26.

²⁶¹ Bayat, II, 125.

Örneğin, Mısır Tanrısı Ptah bir düveyi hamile bırakmak için gökyüzü ateşi şekline dönüşmüştür²⁶². Şamanlarda, şamanın diğer dünyada arındığı için ateşin onu yakmadığına inanılır²⁶³. Tasavvufi gelenekte ateş, aşk sıcaklığı anlamına gelir. Velâyetnamede birçok yerde zikredilen ateş, Burhan Abdal'ın kaynayan tandıra girip ateşte yanmamasında ve semah etmesinde geçer. Ateşin ateşin Burhan Abdal'ı etkilememesi ve Abdal'ın bu ateşi semah ederek söndürmesi bir Şamanist motifi olan 'ateşe hükmetmek' mitini akıllara getirir²⁶⁴.

“Keşiş, ‘Şöyle imtihan etmek doğru olur; bir kazanın içine derviş koyalım içini su ile dolduralım, ağzını sıvayalım. Üç gün boyunca kaynatalım. Kazanın altında büyük ateş yakalım, eğer yanmazsa onun dinine girelim’ dedi. Kavus Han’a bu öneri uygun geldi. Eğer yanarsa kurtuluruz, dediler. Dönüp, ‘derviş, ne dersin, buna razı olur musun?’ diye sordular. Can Baba, ‘Peki ama ben yanmadan dışarı çıkarsam sizler Müslüman olur musunuz? Diye sorunca, ‘Evet, oluruz’ diye cevap verdi.”

Sadece Allah aşkıyla yanan dervişe bunun dışında başka hiçbir şeyin zarar vermemesi inancı, yine Şamanist düşünce ile paralellik arz etmektedir.

3.2.9. Çeşme

Devamlı akan ve durdurulamayan sudur. Âb-ı hayat yani sonsuzluk suyu ya da gençlik çeşmesi gibi bitmeyen ve değişen suyu sembolize eder. Özellikle Ortaçağ romanlarında gençlik çeşmesini bulmak için kanlı mücadeleler sürdürülmüştür. Semboller Sözlüğündeki bu pasaj bize bu kanlı mücadelelerden birinin bilgisini vermektedir: “Maceraperest şövalyeler onu bütün dünyada kanlarının son damlasına kadar ararlar. Kuzey mitolojisinde Odin, dünyanın eksenini olan Yggdrasil ağacından akan bilgi çeşmesinin suyundan bir yudum içebilmek karşılığında gözlerinden birini vermiştir.”²⁶⁵

Eski toplumlar da her çeşmenin farklı bir vazifesi vardı: Hastalığın iyileştiği çeşme, hayvanların korunduğu çeşme, yağmur yağdıran çeşme gibi²⁶⁶. Farsça’da *çeşm* yani *göz* anlamına gelir ve tasavvufi gelenekte ilahi feyzin kaynağını simgeler²⁶⁷.

“Kuyular doldu, çeşmeler aktı,

Dereler taşı, her taraf su altında kaldı.”

Karakteristik olarak bitimsizce fışkıran suları çağrıştıran çeşme, sonsuz gençliği temsil eder²⁶⁸.

²⁶² Larousse, 64.

²⁶³ Bayat, II, 125.

²⁶⁴ Velâyetname, 383.

²⁶⁵ Larousse, 143.

²⁶⁶ *age*, 144.

²⁶⁷ Velâyetname, 155.

“Sadeddin, ‘Erenler şahı, ibrikle gelen su kan olmuş bu su ile abdest alınır mı?’ deyince, Hünkâr ‘Alınması doğru olmaz’ dedi. İbriği su doldurması için bu sefer başka birisine verdiler. Otuzu da çeşmeden doldurup getirdi hepsi de getirdikten sonra suyun rengi kan rengi oldu.”

Geleneksel kültürde tabii kaynaklardan olan bu doğa unsuru, Yahudilikte yaşam çeşmesi temasıyla sonsuz kanunu sembolize eder. İslami gelenekte de var olan bu yaşam çeşmesi cennetin tam ortasındadır.

3.2.10. Çöl

İnsanlardan uzaklaşıp Tanrı ile baş başa kalmanın sembolü çöllere, kurak ve boş alanlardır. Peygamberlerin, Azizlerin inzivaya çekilip ruhlarını dinginleştirdikleri ve manen yükseldikleri bu yerler, bazen de kişinin en büyük imtihanı olan kendi nefsi ile yalnız kaldığından ötürü tehlikeli de olabilmektedir. Çünkü ruhen üst mertebelere çıkan insan, bu arada şeytanî kavramlar olan gurur, kibir tuzaklarıyla da baştan çıkabilir. Bu yüzden Budizm’de, İslamiyet’te abartılı bir şekilde çile çekmek yasaklanmıştır. Zira yükselmeyi hedefleyen insan bu nedenlerden dolayı kendini eskisinden de aşağıda bulabilir²⁶⁹. Velâyetnamede çöl, aslanların doluğu tenha bir yerdir²⁷⁰.

“Yolda giderken bir çöle geldi. Oldukça tenha idi. Aslanlar oraya dolmuştu. Bu nedenle tek bir insan uğramıyordu. Hünkâr oraya varınca iki insan üzerine doğru geldi. İrkilip hemen yana çekildi. Onlar yaklaşınca ikisinin de başını kuyruğuna kadar eliyle sıvazladı. Velayet gücüyle ikisi de taş kesildi. Diğer aslanlar da bu durumu görünce Hünkâr’a yaklaştılar yüzlerini yere sürüp onu yalamaya başladılar. O aslanların taş olduğu yer Kürsitan denilen yere yakındır. Oraya seyahate gidenler orayı ziyaret ederler.”

Tanrı’nın yeryüzünü nasıl yarattığını hayretle izlemek isteyen bir kimse için en uygun yer olan çöl, tasavvufî kültürde de sofuların kendiyle ve yaratıcısıyla baş başa kalacağı mekânlardan biridir. Esasen, ruhundaki yalnızlıkla barış imzalayan bir insan için gerçek çöl içindedir.

3.2.11. Köprü

İki şey arasında bulunan ve bir yerden bir yere geçmek için aracılık yapan, geçişe imkân sağlayanıdır. Eski tarihlerinden beri mevcut dünya ile öteki dünya, insan ile onu yaratan arasındaki köprüyü gökkuşağı temsil etmiştir. Romalı din adamlarına ve

²⁶⁸ age, 583.

²⁶⁹ Larousse, 155.

²⁷⁰ Velâyetname, 191.

Papa'ya bu dünyadan diğer dünyaya ruh geçişini sağlayan anlamında *pontife (köprü yapanlar)* denmiştir²⁷¹.

Ancak köprü, her zaman bu tür bir kolaylığı simgelemez. Mesela, öte dünyadan bahsedilirken bir köprü tasvir edilir. Bu tasvirlerde ince ve dar köprüden bazı insanlar zorlanarak geçecekken, bazıları ise sıcak ve kanlı bir âleme düşer. Bu ayırım, kişinin bu dünyada yaptığı iyi veya kötü işleri dolayısıyladır. Böylece köprü ruhları hak ettiği yere ulaştırır. Tek tanrılı dinlerin 'Sırat' dediği kıl kadar ince, kılıç gibi keskin olan bu köprüye İskandinavlar 'Gjallarbu' adını vermiş ve bu köprüyü yılan, köpek ve öküzün koruduğuna inanmışlardır²⁷².

Ortaçağ romanlarından Arabalı Şövalye'de iki tehlikeli köprü vardır ve Lancelot biri bıçak gibi keskin, diğeri ise karşı tarafta iki aslan ve iki leoparın kendisini yutmak için beklediği kılıçtan yapılmış iki köprüden birini seçmek zorunda bırakılır²⁷³. Sanat eserlerinin en büyüğü olarak görülen güçlü bir köprünün yapımı çok zor ve şeytani bir iştir. Fransa'da bir gecede yapılan şeytan köprüleri vardır ve buna karşılık şeytan köprüden ilk geçen kişinin ruhunu ister. İnsanlar da önden siyah renkli bir kediye geçirir²⁷⁴.

"Bu cihan bir köprüdür gelenler geçer
Güvercin yuvasıdır gelenler mutlaka gider."

Velâyetnamede, köprünün bu dünyadan diğer dünyaya geçiş sağlayan bir görevinin olduğu söylenilir²⁷⁵.

"Kolu Açık Hacım Sultan, Bekçe Sultan ile Habîb Hacıya 'Germiyan ilinin olgun şeyhleri diye geçiniyorsunuz. Yağlı yemekler yemektesiniz, ulu seccadelerde oturmaktasınız. El vermekte ve talipleri Allah yoluna davet etmektesiniz ama şu suyu geçemiyorsunuz. Yarın kıyamet gününde bunca müridi, muhibbi nasıl Sırat Köprüsü'nden geçireceksiniz?' dedi."

Bu menkıbede ise, İslam inanışındaki Sırat Köprüsü'nden bahsedilir. Hacım Sultan, Germiyan şeyhlerinin bu âlemde lüks içerisinde sefa sürerken, diğer âlemde köprüden geçtikleri vakit müritlerine hangi yüzle öncülük edebileceğine şaşırmaktadır.

²⁷¹ age, 368.

²⁷² Koçak, 251.

²⁷³ Larousse, 369.

²⁷⁴ Velâyetname, 863.

²⁷⁵ age, 809.

3.2.12. Ova

Dağlar Tanrıların mekânı iken, ovalar insanların mesken tuttuğu uçsuz bucaksız alanlardır. İlahi sonsuzluğu ve geniş ufukları simgeler²⁷⁶.

“İnleyip yere kapandılar
Çiğlerimizin pişmesi için ateş ver dediler

Hacı Bektaş mümin olduğunu görünce
Hepsi tekrar bağışlanmayı dilediler

Şükür secdesi etti Allah’a
Kullarına ateşi tekrar ver diye dua etti

Allah duasını kabul etti
Dağ ve ova hep ateş oldu yandı.”

İncil’in Yaratılış bahsinde, insanı yaratan Tanrı’nın onu geniş, ölçsüz düzlüklere bıraktığı anlatılır: Lut çevresine baktı. Şeria Ovası’nın tümü Rabbin bahçesi gibi, Soar’a doğru giderken Mısır toprakları gibiydi. Her yerde bol su vardı. Rab, Sodom ve Gomora kentlerini yok etmeden önce ova böyleydi. Lut, kendine Şeria Ovası’nın tümünü seçerek doğuya doğru göçtü. Birbirlerinden ayrıldılar. Avram Kenan topraklarında kaldı. Lut, ovadaki kentlerin arasına yerleşti, Sodom’a yakın bir yere çadır kurdu²⁷⁷.

3.2.13. Kuyu

Derinliği, karanlığı, gizemli olmayı temsil eden kuyu kapalılığın sembolüdür. Kurak ülkelerde ise bereket ve zenginliğin simgesidir. Gerçeğin içinde saklandığı, sırların buraya atıldığı yerdir. Victor Hugo iç benliği, içerisinde dünyanın temaşa edildiği bir kuyuya benzettir: *“İnanılmaz olan şey, dışarıda bakılmak zorunda olunan şeyin kendi içinde olmasıdır. (...) Bu kuyunun üzerine eğilerek uçsuz bucaksız dünyanın sınırsız dairesi içinde boşluğun (uçurumun) uzaklığını fark ederiz.”*²⁷⁸

Parlak sulu çeşmelerin tersine sırlarla dolu olan ve çıplak gözle bakıldığında suların derinliğini kavrayabilmek zor olduğu için dipsiz olduğu söylenen kuyuya genç kızların efsanelerde sırlarını anlattığı çokça vakidir. Çin mitolojisinde sevgililerin

²⁷⁶ age, 153.

²⁷⁷ İncil, “Yaratılış”, 10-11-12.

²⁷⁸ Larousse, 390.

buluşma noktası, mutsuz kadınların intihar ettikleri yer ve cinsellik söz konusu olduğunda dölyatağı olarak algılanan kuyu, başlangıç tasarımlarında dişil nesnelerle eril nesnelerin cinsel ilişkide bulunma halidir²⁷⁹.

“Hacı Bektaş kâfirin huyunu anladı
Kâfirlerin suyunu bu kez gizledi

Çaylar kurudu hiç suyu kalmadı
Kazdıkları kuyulardan da su çıkmadı.

Halkın susuzluktan kırıldığını görünce
Tekrar kâfirler Hacı Bektaş’a geldiler
(...)
Kuyular doldu, çeşmeler aktı,
Dereler taşı her taraf su altında kaldı.”

Kur’an’da, ‘kıssaların en güzeli’ (ahsenü’l-kasas) diye tanımlanan Hz. Yusuf’un kıssasında, kendisine haset eden kardeşleri tarafından kuyuya atıldığını okuruz. Burada kuyu muhtelif bakış açılarıyla bakıldığında değişik anlamlar yüklenir: Yusuf bundan sonra bilinmeyen bir yola doğru yolculuğa çıktığı için bu anlamıyla bilinmezliği, ışıksız bir yer olduğundan ötürü karanlığı, bu durum babası Yakup’a evlat özlemi olarak döndüğü için hasreti ve Yusuf’un kuyudan kurtulduktan sonra Mısır’a sultan olmasından dolayı da yeniden doğumu ve maddi yükselişi simgeler. ‘*Bilim kuyusu*’ deyiimi derin ve bilge kişiliği nitelemektedir.

3.2.14. Dalga

Deniz ve okyanustaki dalgalar, insanın çabasının geçiciliğini, dalgalanmanın düzenli ritmi ise büyük kozmik titreşimleri simgeler. Kendini dalgalara bırakmak zamanın düzenliliğini temsil ederken, Yunan mitolojisinde Zeus’un kardeşi ve deniz tanrısı olan Posedion’un, öfkesini göstermesi için kabartılan dalgalar başka bir düzen de oluştururlar: “Bu kabartılan su, şatoları ihmalkâr denizcileri cezalandırır. Yunanlılar için kabarmış dalgalar yararlı bir şeyin karşılığıdır ve Okeanos’un kızı Doris ile yaşlı deniz Nereus’un kızları olan Nereidlerle birleştirilirler. Nereidlerin başlıca işi triton ve yunuslarla dalgalarda oynamak ve dokuma yapmaktır.”²⁸⁰ Çin halk inanışının beş

²⁷⁹ Velâyetname, 155.

²⁸⁰ Larousse, 159.

temel element öğretisindeki ‘su’ yun eril ilke yang ile ilişkiye girmesini sağlayan, erkekler tarafından afrodizyak olarak kullanılıp bir kadının cinsel salgı nesnesidir²⁸¹.

“Seccade oradan Gürcistan sahillerine yöneldi. Gürcistan sahiline yaklaştı. Rivayete göre, Gürcistan’ın Gürleş adlı bir padişahı vardı. O günlerin birinde, adamlarıyla deniz kenarında, ava çıkmıştı. Deniz üzerinde bir şeyin yaklaştığını gördüler. Gürcü Padişahı merakla o tarafa baktı ama ne olduğunu anlayamadılar. İçlerinden bazıları, ‘Ağaç kütüğüdür, dalgalar getirmektedir’ diye söylediler.”

Kayalıkları dövmek için gelen dalga kumdaki izleri siler. Çoğul olması halinde dalga, denizler sembolüdür.

3.2.15. Ada

Mustafa Kemal’in aşağıdaki sözlerini, ada sembolünü açıklamadan evvel vermek bu sembolün önemini anlatması bakımından yerinde olacaktır²⁸².

“Her gün, sabah, akşam, gece ne zaman vakit bulabilirsiniz; bir çeyrek, yarım saat, ne kadar zaman ayırabilirsiniz, kendi içinize çekilin! O gün yaptığınız işi göz önünden ve düşüncelerinizin tartısından bir defa geçirin! Ne ettiğinizi, ne işlediğinizi her gün bir defa kendi kendinize yoklayın! Şuurunuzdan alacağınız yanıtların ne kadar yararlı olacağını tahmin bile edemezsiniz.”

Etrafı sularla çevrili bir kara parçası olan ada kutsal bir mekândır. Mitolojik anlatılarda yeryüzünü arındırmak için tufan şeklinde ortaya çıkan suyun sadece bir kişiyi karaya attığı, bu seçkin kişinin de kayığıyla bir ada parçasına düşüp zamanı başlattığına inanılır²⁸³. Mısırlıların inanışında, başlangıçta sadece kendisinin var olduğu su giderek azalır ve bir dünya adası ortaya çıkar²⁸⁴. Sulardan kopan formların bir adanın çevresinde evrenin oluşumuna yeniden katılması, evrenin merkezinin ada olduğunu gösterir.

Kanadalılarda orta dünyanın oluşumu şöyledir: Gök halkı reisinin hasta kızı Tanrıça Atahensik’in şifa bulması, gök halkından birinin rüyası üzerine gerçekleşir. Rüyada reisin, evinin yanındaki kutsal mısır ağacını kestiğinde kızın kurtulacağı görülür. Bu bir nevi yaşamla ölümün kavgasıdır. Gök halkının ana besin kaynağı mısır ağacı kesilir. Tanrıça şifa bulur ancak öfkeli halk onu ağacın köklerinin çıktığı çukura atar. Yukarı dünyadan aşağı dünyaya yuvarlanan Atahensik’e alt dünyanın hayvanları ‘Ulu Ada’ verdikleri bir ülke yaratırlar²⁸⁵.

²⁸¹ Velâyetname, 427.

²⁸² Salt, 21-22.

²⁸³ Koçak, 26.

²⁸⁴ age, 163.

²⁸⁵ age, 91.

Uygurların Türeyiş Destanı'nda ada ile ilgili şu sözler yazılmıştır²⁸⁶:

“Suların kavşağında bir ada görölürmüş, adanın ortasında bir tepe göğe ermiş, tepenin tam üstünde bir de kayın göğermiş.

Gün olmuş zaman olmuş bir ışık peyda olmuş, ışık gökten inince kayın da nurla dolmuş.

Ne zaman ki gün batar, ışık gökten inermiş, kayından sesler çıkar, herkes müzik dinlermiş.

Bu durumu görenler, aklını kaçırmışlar

On ay on gece kayın, ışık ile sarılmış

Bir gün tam şafakleyin, kayın birden yarılmış

Beş güzel çocuk çıkmış, kayının ortasından, gözleri kamaştırmış, bakmışlar arkasından

Gün olmuş zaman olmuş, hepsi kocaman olmuş

Küçükleri Böğü Han Uygurlara han olmuş.”

Çeşitli toplumlardaki ‘ada’ simgesinin kullanımına birkaç örnek verilebilir: Hint mitolojisinde ortasında bir saray ve tahtın bulunduğu değerli taş adası. Yine bu mitolojideki ebedi huzura ermişlerin ülkesi olarak adlandırılan (şveta-dvipa) ak ada. Kelt’lerdeki ak dağın bulunduğu azizler adası ya da diğer adıyla yeşil ada. Çin mitolojisindeki yalnızca uçabilenlerin ulaşabileceği büyük huzur adası. Tibet mitolojisinde ak ada. Grek mitolojisinde en saf varlıkların yaşadığı öte-dünyadaki hazinedarlar adası. Homeros’un aktardığı öykülerde, Ogygie adındaki yerin göbeği sayılan ada. İslami ezoterizmdeki el-cezirah veya el-kadrah adıyla yeşil ada. Kelt ve Greklerde olduğu gibi bazen ada öte-dünyadaki bir ortamdır. Grek mitolojisinde öte âlem tartaros, asphodeles, elysium bahçeleri ve hazinedarlar adası şeklinde dört ortamdan müteşekkildir. Tartaros, ıstırap hallerinin olduğu ortam, yani cehennemdir. Asphodeles, araftır. Elysium Bahçeleri, temiz ruhların yeri olan cennettir. Ancak buradaki ruhlar en yüksekteki ‘hazinedarlar adası’ na ulaşmak için yeryüzünde biraz daha reenkarne olurlar. Son olarak Hazinedarlar Adası da huzur, lütuf ve her türlü güzelliğin bulunduğu yerdir ve Elysium Bahçelerine girmeye üç kez hak kazanmış, saf kimseler erişebilirler²⁸⁷.

Görüldüğü gibi öte-dünyayı temsil ettiğine inanılan toplumlarda ada, ruhsal gelişim ve aydınlanma ile bağlantılıdır. Ada motifi, adanın denizin ortasında bulunmasından dolayı hem bir merkeze ulaşma fikrini ve dalgalı denize karşın dalgasız olduğundan ötürü de sükûnet ve kurtuluş fikirlerini barındırmaktadır.

Bilindik bir hikâyeyi *Cuma ya da Pasifik Arafı* adıyla yeniden uyarlayan Michel Tournier, Robinson’un adaya düştüğü andan itibaren adanın doğasına sığındığını

²⁸⁶ Salt, 23-24.

²⁸⁷ age, 22-23.

yazar. Hikâyeye göre, Robinson yaşadığı ıssız adada bazı kurallar inşa eder. Zamani anlamak için bir su saati icat eden, vahşi keçileri evcilleştiren, ekmek pişirmeye başlayan Robinson'un, sonunda Hintli bir vahşi olan Cuma ile yolları kesişmiş, onu eğitmiş ve böylelikle yalnızlığını gidermiştir. Karanlığın ve yalnızlığın ortasında kalmış bir adamın bir süre şaşkın kaldıktan sonra tam tersine dönmesi ve cinselliğinden başlayarak her şeyi yeniden keşfedişini bize anlatmıştır. Böylece ölümlerin dirildiği ada yenilenmenin yeri olmuş ve aynı zamanda kişinin çocukluğuna inişini sembolize etmiştir²⁸⁸.

Velâyetnamede Hacı Bektaş'ın uyarılarını dikkate almayan dinsiz bir adamın ceza olarak bir adaya gönderilişi anlatılır²⁸⁹.

“Bir seferinde Kızagıl adında bir kışla vardı. O kışlanın içinde de koyunları güden dinsiz bir kişi vardı. Hünkâr oraya gezmek için gittikçe o kişi kendisine rahatsız edici davranışlarda bulunurdu. Hünkâr, öyle yapmamasını söylemesine rağmen yine bildiğinden şaşmazdı. Her gördüğünde aynı şekilde rahatsız ederdi. Bir gün yine Beyamlu Deresi'ne gezmek için gittiğinde, aynı kişi yine kendisiyle alay etmeğe başladı. Hemen erenler kızdı. Velayet kuvvetiyle çobanı Avrupa'da bir adaya attı. Çobanın akli başına gelince uçsuz bucaksız bir denizin kenarında yalnız başına durmaktaydı.”

Erenlerin, akıllanması için keramet göstererek adaya fırlattığı bu kişi, adada bir yıl boyunca tek başına kalınca yaptıklarından pişman olur. Daha sonra Hünkâr'ın himmetiyle adadan çıkartılır. Burada ada, yalnız kalıp tefekküre dalmayı ve en nihayetinde olgunlaşmayı temsil eder.

3.3. Hayvan Sembolleri

3.3.1. At

Hayatı at sırtında geçen Türk'ün dostu, kuvveti, cesaret ve zenginlik sembolü, zafer ortağıdır. Etinden, sütünden, derisinden yararlanılan, taşıma ve çekme gücü ile insanlara hizmet eden atın, birçok toplumda kurban edilen hayvanlardan biri olduğu da bilinenler arasındadır²⁹⁰. Türk destan geleneğinde yas işareti olarak atın kuyruğunun kesilişi ya da bağlanması²⁹¹, günümüze kadar gelen inanışta rüyada görülen atın murat/sevinç anlamını üstlenişi, ölenlerin ruhunu diğer dünyaya atların götürdüğüne olan düşünce ve buna bağlı olarak Kara Kalpaklarda tabuta 'Ağaç At'

²⁸⁸ Larousse, 11.

²⁸⁹ Velâyetname, 631-633.

²⁹⁰ Çoruhlu, 141.

²⁹¹ age, 141.

adının verilmesi²⁹² hayatın fizik/metafizik her alanında atın bir işlevi olduğunu gösterir. Ölenin mezara atıyla beraber defnedilmesi durumu Anadolu’da, Toroslar ve kuzeydoğu bölgelerinde elli yıl öncesine kadar da yaşayan bir gelenek olduğu tespit edilmiştir²⁹³.

Kahramanın en güzel fethi ve en kısa boylu fatihi bile görkemli ve yüksekte gösteren at, ilkçağdan bu zamana sadakat ve üstünlüğü simgelemiştir. Günümüzde bir hava yolu şirketine adını veren Pegasus, Yunan mitolojisinde ‘kanatlı at’ anlamına gelir ve üzerinde Bellerophon’u Khimere’nin bir ucuna kadar taşır. Freud’un, “*Çocuksu cinselliği ifade etmenin en mükemmel yolu*²⁹⁴” diye tanımladığı at, Ortaçağ’daki Haçlı seferlerinde üzerindeki şövalye ile sembolik ve romantik bir görüntü oluşturur²⁹⁵.

“Hünkâr, ‘Ne yapalım Hızır’ım, Yüce Allah seni bu işle görevlendirmiş, zorda olan kulları kurtarman gerek. Şimdi Karadeniz’de bir gemi batmak üzere, seni çağırdılar. (...) Hızır Peygamber hemen kalktı. Hızır Nebi kalkınca Sarı İsmail de binebilmesi için atını tuttu ve üzengisini öptü. Sarı İsmail, arkasından baktı. İkinci vakti sonu idi. Hızır’ın atı bir adımda Karahöyük’ün üstüne bastı ikinci adımda gözden kayboldu. Atının nallarının parıltısı uzaktan görünmekteydi.”

Eski Türklerde kişi ile birlikte göğe yükseldiğine inanılan at, İslamiyet’te Hz. Muhammed’in Miraç gecesinde arşa beraber çıktığı ‘Burak’ adıyla varlığını devam ettirir. Tüm uygarlıklarda doğanın rüzgâr, fırtına gibi canlı güçleri ile ilişkilendirilen at, Velâyetnamede insan gibi duygulu olup kuş gibi uçar, üzerindeki kutlu kişi Hızır’la birlikte gideceği yere süratle varır²⁹⁶.

“Hacım Sultan, ‘Gelin şu geniş yerde durun’ deyince kadınlar da gelip durdular. Hacım Sultan, ayağa kalktı aygır gibi kişneyip üstüne yürüdü. Onlardan birisi durdu birisi kaçtı. Hacım Sultan o kaçmayan kadını yatırıp arkasına eliyle bir kere vurdu. ‘Senden bizim bir oğlumuz gelecek adı Osman olacak, gençlik çağında biraz yoldan çıkacak ama sonra düzelecek’ dedi.”

Menkıbede, aygır gibi kişneyen Hacım Sultan bu hareketiyle soyunun kimden devam edeceğine dair bir tespitte bulunmaya çalışır. Tasavvufta at, nefsi temsil eder.

3.3.2. Öküz

Boğa veya iğdiş edilmiş haliyle öküz, Türk mitolojisinde güç ve hükümdarı simgelemiş, alplık timsali olmuştur. Yılan sembolü gibi birbirine zıt iki manada ortaya çıkan boğa, hem Semavi kudreti simgelerken, hem de insanın Yer’e bağlayıcı,

²⁹² Beydili, 71.

²⁹³ Yaşar Kalafat, **Halk İnançlarından Mitolojiye-1**, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 368.

²⁹⁴ Larousse, 62.

²⁹⁵ Velâyetname, 737.

²⁹⁶ **age**, 817.

aşağı çekici yönünü temsil etmiş; ancak yere kurban olarak öküz gömüldüğü için çoğunlukla yer unsuru olarak kabul görmüştür²⁹⁷. Musevi, Hristiyan ve Zerdüştlük tradisyonlarında aslan ve kartalla üçlü biçimde resmedilmiş, bu üç hayvan da Güneş ile ilişkilendirilmiştir. Boğa, bazen kendisine kanat takılan, bazen de insanla birleştirilerek birleşik simgeler halinde kullanılmıştır. Alfabedeki A harfi (Arami dillerde alef), öküz veya boğanın sembolüdür ve İbranicede öküz manasına gelmektedir.

Süleyman'ın tahtını ve Yuhhanna Vahyindeki göksel tahtı aslan ve kartalla birlikte çevreleyen, Altaylılarda yaratılışın taşıyıcısı boğa sembolü, Eski Mısır'da Osiris'in kendisini simgelerdi. Dolayısıyla eşi İsis de inek sembolü ile gösterilirdi. Yer altı tanrısı Erlik'in bir boğanın sırtında olduğu tasvirleri günümüze kadar ulaşmıştır. Gılgamış Destanı'nda Gılgamış ile evlenmek isteyen ancak reddedilen İhtar, Gılgamış'ın üzerine bir boğa gönderir. Fakat Gılgamış ve arkadaşı Enkidu, boğayı öldürür²⁹⁸.

Eski kültürlerde, tenasül organının ve vahşi gücün temsilcisi olan boğadan gelindiğine inanılmış, İran toplumunda boğa veya öküzü iyi-kötü anlamlar yüklenmiştir. Hinduizm'de, dünyayı sırtlayan hayvanlar arasında bulunan fiziki âlemin dayanağı öküz on iki hayvanlı Türk takviminde de yer almaktadır²⁹⁹.

“Bir kişi kurban edilmesi için Emir Cem’e haram yoldan elde edilmiş bir öküz getirmişti. Emir Cem bunu kabul etmeyince, öküzü getiren kişi oradan devam edip Hünkâr’a getirir. Hünkâr kabul etti kesip pişirdi ve yediler. Kurbanı getiren adam Hünkâr’a ‘Emir Cem bunu kabul etmemişti’ dedi. Hünkâr, ‘Emir Cem bir şahindir, her ava konmaz’ dedi. Aynı kişi dönünce Emir Cem’e, ‘Sizin kabul etmediğiniz kurbanı Hünkâr kabul etti’ dedi. Emir Cem ise ‘Hünkâr öyle bir denizdir ki hiçbir nesne onu bulandırmaz, kirletmez, yok olup gider’ dedi.”

Burçlar arasında yerini alan boğa, duygu-düşüncelerden çok kendisini fiziksel çalışmalara veren insan tipini temsil eder.

“Sarı İsmail bir gün civarda gezerken bir çiftçiye rastladı. İki öküzüyle çift sürmekteydi. Öküzden birisi dile geldi. ‘Ey erenler şahı Sarı İsmail’ deyince Sarı İsmail hemen yanına gitti. ‘Nedir halin ne oldu kara öküz?’ diye sordu. Öküz cevap verdi. ‘Yirmi yıldır sahibimin çiftini sürerim, yaşlandım, gücüm kuvvetim kalmadı. Beni boğazlamaya götürecekler lütfeder Hak aşkına beni bunun elinden kurtar’ dedi. Sarı İsmail o öküzü sahibinden satın alıp serbest bıraktı.”³⁰⁰

²⁹⁷ Çoruhlu, 145.

²⁹⁸ Maden, Sait, **Gılgamış Destanı**. 1. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 55.

²⁹⁹ Velâyetname, 741-743.

³⁰⁰ **age**, 789-791.

Bazen kendisine kanat takılan, bazen de insanla birleştirilerek birleşik simgeler halinde kullanılan boğa, Sümer ve Hititlerde yarı boğa yarı insan şeklinde figürlerle karşımıza çıkmaktadır.

3.3.3. Koyun

Masumiyetin, uyumluluğun timsali kuzu (koyun), çocuk sembolü ile aynı manayı taşımış, bu niteliklerinden ötürü de eskiden beri kurbanlık vasfını üstlenmiştir. Tevrat'ın 'Tekvin' bölümünde Âdem'in oğlu Habil'in Tanrı için kestiği hayvandır. Kardeşi Kabil ise kurban olarak meyve ekmiş ve kurbanı Tanrı tarafından kabul görmemiştir. Yine Tevrat'ın 'Çıkış' bölümünde, Mısır'ı veba salgınının sardığı bir zamanda ilk doğanlarını korumak maksadıyla Tanrı'nın Yahudilere beneksiz bir kuzuyu kurban etmeleri ve kanı ile evlerinin kapılarının boyamalarını emrettiği söylenir. Paskalyada kuzu kesilmesi de bu inanca dayanır. Yunan mitolojisinde Belagat Tanrısı Hermes, omuzlarında koyun taşır bir şekilde tasvir edilir³⁰¹.

Kavgadan uzak yapısı ve güçsüzlüğü ile kurdun karşıtı olarak bilenen kuzu, adak olma özelliğiyle de İsa Mesih'in sembolü olmuş ve ona *Tanrı'nın kuzusu* lakabı verilmiştir. Çünkü Hristiyanlık inancında Mesih İsa'nın, yeryüzündeki günahların yok olması için kurban seçildiğine inanılır. Buna örnek, Jan Van Eyck'in bir apsis üzerinde ayakta duran ve kanı kutsal çanağa dökülen gizemli kuzusu örnek verilebilir³⁰². Ancak daha sonra 692 yılında İstanbul'da toplanan konsil Hristiyanlık sanatında İsa'nın artık kuzu ile değil haç ile simgelenmesine karar verilmiştir. Havarilerin de kuzu şeklinde tasvir edildiği bilgisine İkinci Ayasofya kalıntılarından ulaşılabilir. Bu kalıntılarda 12 havari 12 kuzu ile temsil edilmiştir³⁰³.

Kuzu ile dişi koyun sembollerine Hristiyanlık öncesinde de rastlanmaktadır. M.Ö.'ye ait Kuzey Avrupa'da reankarnasyon konusunun işlendiği Gal masalına göre, bir ırmağın iki tarafında biri beyaz diğeri siyah koyunlardan oluşan iki sürü bulunmaktadır. Sembolistlerin İrlanda'daki 'Mael-Duin'in Yüzmesi' metnini inceleyince çözümledikleri bu masalda beyaz sürüden bir koyun melediğinde siyah sürüdeki koyunlardan biri ırmağın bir tarafına geçip beyaz olmakta; siyah koyunlardan biri melediğinde beyaz bir koyun ırmağın öteki tarafına geçip siyah olmaktadır. Ayrıca burada yarısı köklerinden en üste kadar ateşten bir ağaç

³⁰¹ Larousse, 392.

³⁰² **age**, 392.

³⁰³ Salt, 233.

mevcuttur. Sembolistlerin çözümü şöyle olmuştur: Irmak iki âlemi ayıran öğedir. Beyaz koyunun siyahlaşması varlığın yeryüzündeki doğuşu, siyah koyunun beyazlaşması öte dünyada doğuşunu sembolize eder³⁰⁴.

Sorgulamadan bir düşüncenin, hareketin ya da bir kimsenin peşinden gitmek veya girdiği yerlere uyum sağlamak anlamında *koyun gibi davranmak*, *kuzu gibi uysal*, *meleyen marya* gibi deyimler kullanılmıştır. Bu anlamları içeren bir örnekleme, Rönesans devri yazarlarından François Rabelais'in 'Panurge'nin Koyunları' adlı öyküsünde geçmektedir: Pantagruel'a gemisi açık denizde koyun yüklü bir şileple karşılaşır; pantolonu yırtmaçsız, gözlüğü başlığına takılı Panurge'ü gören bir celep zııırlık edip ona boynuzlu muamelesi yapabileceğini sanır. Panurge derhal intikamını alır. Heriften bir koyun alıp denize atar; bunu gören öteki koyunlar da koyunluk edip hep beraber denize atlar. Tüccarlar şaşırır, kimi koyunu postundan kimini de boynuzlarından yakalayayım derken kendileri de cumburlop denizi boylar³⁰⁵. Koyun sembolü, Velâyetnamedeki menkıbelerde de yerini almıştır³⁰⁶.

“Hacı Bektaş Veli (k.s.a), Anadolu'ya geldiği zaman Bozok tarafından Kayseri'ye geldi. Yolda üzerinde bir çobanın koyun güttüğünü gördü. Bu koyunlar Hazret-i Hünkâr'ın velayet kokusunu aldılar. Birbirlerine yaklaşıp meleşmeye başladılar. Çoban, koyunların önüne geçince, onları çevirmeye ne kadar çalıştıysa da döndüremedi. Bir tarafı çevirince, koyunların kalan kısmı Hünkâr'ın arkasından gitmekteydi. Çoban ne yaptıysa başarılı olmadı. Bu koyunların böyle yapmasında bir sebep olmalı diye içinden geçti. ‘Bu gelen kişi evliyadandır, benim şu koyunlar kadar aklım yok’ diye düşündü. ‘Bu erenin eline ayağına düşeyim, bana safa nazar etsin’ dedi.”

Bolluk bereketin ve sakinliğin simgesi koyun, Alevilik-Bektaşilik geleneğinde günahlarından arınmış, cennetlik insanı temsil eder³⁰⁷. Yukarıdaki menkıbede Hünkâr'ın veli olduğunu hisseden koyunlar, alışılmışın dışında hareket ederler. Aslında bununla oradaki insanlara bu velayetin haberini verirler³⁰⁸.

“O kişi Hünkâr'ı alıp evine götürdü, misafir etti. Erenlere teslim oldu. Hünkâr onu tıraş etti, biat aldı, taç giydirdi ve derviş yaptı. O kişinin pek çok koyunu ve kuzusu vardı. O çevredeki herkesi davet etti, kurbanlar kesildi. Şevkle hizmet ve muhabbet etti. Hünkâr, ‘Bu kuzunun birkaçı yeter hepsini kesmeğe ne gerek var?’ dedi. Derviş, ‘Kuzunun sözü mü olur, benim canım bile sizin yolunuza feda olsun’ dedi.”

İlk devirlerden bu yana en çok kurban edilen hayvan koyun (kuzu) olmuştur. Bu menkıbede de Hünkâr'ın geldiğini gören ev sahibi hemen bir kuzusunu kesmiş ona ikramların en güzelini sunmuştur.

³⁰⁴ age, 234.

³⁰⁵ Milen Kundera, **Saptırılmış Vasiyetler**, çev. Özdemir İnce (İstanbul: Can Yayınları, 1993), 10.

³⁰⁶ Velâyetname, 235.

³⁰⁷ Korkmaz, **Alevi ve Bektaşî**, 422.

³⁰⁸ Velâyetname, 693.

3.3.4. Kuş

Semalarda uçan, bir yere ait olmayan kuş, özgürlüğü ve masumluluğu temsil eder; rüzgâr gibi olup ruhu simgeler. Altay efsanelerinde tanrıların da kuş gibi uçtukları anlatılır³⁰⁹:

“Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer.
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, bir katı yer, bir bucak.
(...) Yer’in Yer olduğunda sular Yer’i sarardı;
Tanrı uçar dururdu, insanoğluysa tekti,
O da uçar dururdu, sanki tanrıyla eşti.
Uçar, hep uçarlardı, yer yoktu konmazlardı;
Tanrı idiler çünkü, ondan yorulmazlardı.”

Kuş, hemen hemen tüm kültürlerde sembolik yerini almış; ölenler, ilahlar, melekler kuş şeklinde tasvir edilmişlerdir. Neredeyse her tradisyonda var olan bu hayvanı ayrıcalıklı kılan nitelikler şöyle sıralanabilir: İnsanlardan farklı olarak kutsal gökte uçabilen yaratıklar olması, bazısının gözlerinin iki yanda yer aldıklarından ötürü çok daha geniş bir görüş alanının olması, yani insanların duyamadığı ve göremediği bazı ses ve görüntülere haiz olması ve bazısının da bir radar sisteminin olması...

Yeryüzünde çok fazla türü olmasına rağmen nesilden nesle aktarıldığı için bütün geleneklerde genellikle aynı kuşların isimleri geçer. Bu kuşlar; renkleri, davranış biçimleri, yumurtalarının çatlama süreleri, tüyleri ve çıkardıkları sesler gibi farklı özelliklere sahip olup kartal, doğan, şahin, atmaca, leylek, turna, pelikan, kuğu, kaz, karga, güvercin, baykuş, yarasa, tavus, bülbül, kırlangıçtır.

Genellikle ruhi yükselmenin, sonsuz ruhun, göksel olmanın, his ve ilhamın sembolü olan kuş, gök ile yer arasında bir aracı kabul edilmiştir. Roma’da havanın sembolü olan kuş, Mısır’da Ba kuşu ismini alır, ruhu ve ruhun iyilik, saadet gibi erdemlerini simgelerdi. Ayrıca Mısır hiyeroglifisinde ‘uçmak’ fiilinin göstergesi, kanatları açılmış bir kuştur. Fransa’da kralların taç giyme töreninin sonunda kuşların salıverildiği bir bölüm vardı ve bu ritüel kralın affıyla hapisten çıkarılan mahkumlar anlamına gelirdi³¹⁰.

Frigya, Mezopotamya, Mayalar, Kuzey Amerika Kızılderilileri ve eski Mısır tradisyonlarında olduğu gibi Şamanizm’de de, ölenlerin ruhları bedenlerini kuş gibi

³⁰⁹ Salt, 338.

³¹⁰ Larousse, 384.

süratle terk eder, ayrıca şamanlar da kuş suretine bürünüp, ölüp öte dünyaya gidenlerin ruhlarına eşlik eder. Bu ruhlar yeniden doğmak üzere ‘gölgeler diyarı’ nda toplanırlar ve bu durum Hint toplumunda, Orta Asya ile Sibiry’a’nın Şamanist tasvirlerinde ‘Yaşam Ağacı’ nın dallarında bekleyen küçük kuşlar şeklinde resmedilir³¹¹. Yaşam Ağacının, Kuzey ve Orta-Asya’da tepesinde kuş bulunur, aşağıda ise yılan şeklindedir.

Asyalılarda yumurtanın sembolü olan, kendini yakıp sonra yeniden doğan ve Türkçede *adı var özü yok* diye tarif edilen Zümrüd-ü Anka ile arasında ciddi bir benzerlik bulunan kanatlarının gölgesinin dokunduğu kimseye krallık veren Hüma/Humay kuşu, Kırgızlarda Kumay adını alıp akbaba cinsine dönüşür. Zümrüd-ü Anka’nın kendini yakıp yeniden doğuşu ise şu şekilde olur: Kuşlar, kutsal yumurtayı yani kadın gibi doğurganlığı simgelediğinden, yumurtadaki doğum ve aşılammış yumurtanın taşıdığı ölüm kavramı bu kuşun kendisini yaktığı ve küllerinden tekrar doğduğu şeklinde açıklanabilir³¹². Bu yüzden Asya tarihinde kuşların tamamı kutsaldır. Örneğin, Yakutlar gökyüzünde bir kuş gördüklerinde dana kesip etin bir kısmını ona adarlardı. Diğer toplumlardaki kuş ile ruhun özdeşimi gibi, Asyalılar da kartal ve akbaba gibi hayvanların öldüklerinde onların yardımı ile göğe çıkacaklarına inanırlardı.

Tasavvufta ulu kişilerin donuna girdiği esas hayvan olan, ruhun vücut bulmuş şekli kuş her zaman da saflığı ve güzeli anlatmaz. Mesela kuzgun, baykuş ve kardeşini öldüren Habil’e onu nasıl gömeceğini gösteren kargadan bahsedilince bazı kültürlerde akla kötü haber, olumsuz bir durum veya dünya gafleti gelir³¹³.

“Burada kâfirin korkusundan

Kuşlar dahi uçamaz ey genç”

Velâyetnamede, doğadaki en hızlı olan hayvanlar olan kuşların dahi Bedehşan kâfirlerinin korkusundan o bölgeye yaklaşamadıkları anlatılır³¹⁴.

“Ey Hacı Bektaş sen er kişisin

Himmet et bu canımı kuş gibi kurtar”

Hacı Bektaş’tan yardım dileyen bir kişinin ‘Canımı kuş gibi kurtar’ deyişi kuşun ruhla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

³¹¹ Salt, 228.

³¹² Korkmaz, 156.

³¹³ Velâyetname, 121.

³¹⁴ **age**, 891.

3.3.5. Aslan

Alplık ve yiğitliğin, zafer ve cesaretin simgesi aslan yalnızca Türk mitolojisinde değil, diğer mitolojilerde de genellikle olumlu anlamlarda sembolize edilir. Taşıdığı özelliklere bakıldığında neden önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır: Aslan, memeli grubunda bulunup çenesi ve pençeleri kuvvetli olan, en iyi gece görüp avlanabilen, Eski Mısır metinlerinde kendisinden ‘uyku bilmeyen dört ayaklı’ şeklinde söz edilen, kedigiller içerisinde grupça avlanan hayvanlar arasında tek olup hiçbir düşmanı olmayan, günde elli kere çiftleşebilen bir hayvandır.

Hint, Mısır ve daha birçok mitolojide ilahiliğin hayvandaki temsilcisi olmuştur. Eski Mısır’da güneş tanrısı Ra’nın ikiz aslanları vardı ve Mısır kaynaklı Hermetika metinlerinde ilahiliğin karadaki sembolü aslan, havadaki sembolü kartal, denizdeki sembolü yunustu. Firavunların kendini kıyasladıkları ayrıca avladıkları bir hayvandı.

Daha çok Budizm sanatında görülen aslan motifi yelesiyle, postuyla lider konumunda olup bazen tanrıyı, bazen de hükümdarı veya oturduğu tahtı simgelemiş, bu özellikleri ile Türk mitolojisinde de aynı anlamı taşımıştır³¹⁵. Aslan sembollerine, heykellerine, resimlerine en çok rastlanılan yer Frigler, Lidyalılar, Urartular, Selçuklar gibi önemli uygarlıkların yerleşim yeri Anadolu olmuştur. Frig kültüründe karanın kral hayvanı aslan, göklerin kral hayvanı kartal ile birleştirilmiş, böylece kanatlı aslan sembolü oluşturulmuştur. Ayrıca bazı eserlerde ikiz aslan bir ilahenin iki tarafında yer almış, bazılarında da ön bacaklarını ilaheye dayamış ikiz aslan bulunmuştur. Yahudi geleneğinde Hz. Süleyman kartal, aslan ve boğa ile çevrili tahtının iki ve on iki aslanı ile tasvir edilmiş, genelde tüm kültürlerde pozitif anlamlarla zihinde canlanmıştır. Mesela, kükremesiyle Budizm’de nasıl ki Budistleri uyarma anlamına geliyor ise, Hristiyan ve Müslüman inananlar için de bu anlama gelmiştir. Hristiyanlığın ilk döneminde ‘Yehuda Aslanı’ adıyla Mesih’in bir sembolü olup, haç şeklinde bir hale veya yargıç ve üstat kimliğini simgeleyen bir merdane ya da kitap taşır. Ortaçağ efsanelerinin birinde aslanlar doğumdan üç gün sonra gerçekten dünyaya gelirler. Bu da İsa’nın yeniden doğuş için mezarda beklediği üç günü hatırlatır. Venedik’in şu anki sembolü kanatlı aslan, İncil’in İsa’nın yeniden doğuşunu simgelediği Aziz Markos’un da tasarımıdır³¹⁶.

³¹⁵ Çoruhlu, 136.

³¹⁶ Larousse, 57.

Hep kraliyeti ve iyiyi sembolize eden aslan, Aziz Petrus'un, '*Muhalifiniz olan şeytan, yok edecek birini arayan, kükreyerek aylak aylak gezen bir aslan gibidir.*' şeklinde tanımladığı gibi şeytanı ve dinsizleri de simgeleyebilir. XII. yüzyıldan sonra olumlu anlamlar yüklenip ormanların kralı ayı yerine geçer.

Yalnızca aç olduğunda insanlara saldıran yürekli ve kimsenin yenemeyeceği bu hayvanı, kahraman Gılgamış, Herakles ve Kitab-ı Mukaddes'teki Samson alt etmiş ve postunu giymişlerdir. Yazın ikinci burcu aslan, 23 Temmuz ile 22 Ağustos arasında gökyüzünde belirir, bu burçta doğan insanların gösteriş meraklısı, kibirli, lider, saldırgan ve zorba olduğu bilinir.

Aslan, Araplarda da kahramanlık sembolüdür. Hz. Ali'ye 'Allah'ın aslanı' anlamına gelen Esedullah veya başka bir rivayete göre Haydar denir. Haydar, Arapça'da diğer aslanlar arasında kralın insanlar arasında durduğu gibi duran, sürü lideri olan erkek aslanın ismidir. Bu tür aslanın ensesi kalın, pençeleri kuvvetlidir³¹⁷.

"Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin menkıbeleri, velayet ve kerameti etrafta hızla duyulmaktaydı. Her yerden erenleri görmeye, safa nazarını ve himmetini almaya geliyorlardı. Akşehir'de Seyyid Mahmud-ı Hayranî adında bir er vardı. Erenlerin yüceliğini duyunca bir arslana bindi, bir yılanı da kamçı yaptı. Üç yüz derviş ile birlikte Hünkâr'ın yanına gelmek için Akşehir'den yola çıktı."

Hacı Bektaş'ın aslana binip yola çıkması, aslanın mücadelelerde mağlup edilemez oluşuyla ilgilidir³¹⁸.

"Hazreti Hünkâr Hacı Bektaş El Horasani Ahmed Yesevi'nin yanından ayrılınca önce hac için Kâbe'ye gitti. Yolda giderken bir çöle geldi. Oldukça تنها idi. Bu nedenle tek bir insan uğramıyordu. Hünkâr oraya varınca iki aslan üzerine doğru geldi. İrkilip hemen yana çekildi. Onlar yaklaşınca ikisinin de başını kuyruğuna kadar eliyle sıvazladı. Velayet gücüyle ikisi de taş kesildi. Diğer aslanlar da bu durumu görünce Hünkâr'a yaklaştılar yüzlerini yere sürüp onu yalamaya başladılar."

Velâyetnamedeki bir menkıbede aslan, Hünkâr'ın velayet sırrıyla evcilleştirdiği hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.6. Ejderha

Ejderha kimi zaman uçan, kimi zaman yüzen, kimi zaman ağzından alevler çıkaran çeşitli biçimlerde tasarlanan bir yaratık olarak pek çok mitoloji ve masalda adı geçen bir semboldür. Yılan, timsah, sürüngen, aslan, kuş, yarasa gibi envai hayvan parçalarından oluşan ejderha, tıpkı canavarlarda olduğu gibi insanların çevrelerinden gördüklerini hayal güçleriyle zenginleştirmeleri ile meydana gelir. Leonardo da

³¹⁷ Velâyetname, 461.

³¹⁸ age, 191.

Vinci'nin, "Hayali bir hayvana, mesela bir ejderhaya doğal bir görünüm vermek istiyorsan, iri bir çoban veya av köpeğinin başını, kedinin gözlerini, kirpinin kulaklarını, tavşanın ağzını ve burnunu, aslanın kaşlarını, kart bir horozun şakaklarını ve kaplumbağanın boynunu al"³¹⁹ önerisinden de anlaşılacağı üzere ejderha birçok hayvan uzvunun bir araya getirilmesinden ortaya çıkar.

Ejderhaya benzetilebilecek ilk resimler Çin'de ortaya çıkmıştır. Çin kaynaklarında başlıca motif sayılır ve yer-gök diye iki kategoriye ayrılır. Bazı kaynaklarda geyik biçiminde boynuzları olup, inek kulak, kaplan ayak, canavar gözlere sahip melez bir oluşum şeklinde tarif edilir. Kışın yerin derinliklerinde uyur, baharda uyanır ve mücadelelere başlar; bu mücadelelerle birlikte göğe yükselir, yağmur yağdırır, böylece bolluk meydana gelirdi. O yüzden ejderha eski Türklerde bereket ve mutluluğun simgesi addedilirdi³²⁰.

Sümer ve Pers dinlerinde de ilkel ejderhalar vardır. Bir Pers ejderhası olan üç başlı Dehak'ın kanatları, genişliğiyle güneşi dahi örtmekte, Babil'de Tanrıça İştâr'ın kapısını ürkütücü yılanlar beklerken, silindir mühürlerde insan gövdeli, sürüngen kuyruklu yılan tanrılar görülmektedir³²¹. Mezopotamya'daki hayvan sembollerinden ilham alan ve kilisenin Kitab-ı Mukaddes'in tek gerçek çevirisi diye kabul ettiği Vulgata'da, 'dragon' (ejderha) sözcüğü geçer. Yuhanna Vahyinde Havari Yuhanna, Başmelek Mikail'in, şeytanın bizzat temsili olup, açık duran ağzına lanetlilerin atıldığı ejderhayı yendiği savaşı betimlemiştir: "*Büyük ejderha –İblis ya da Şeytan denen, bütün dünyayı saptıran o eski yılan-melekleriyle birlikte yeryüzüne atıldı.*"³²² Kuzey Avrupa halkları, 'Kavimler Göçü' adlı döneme ait, karanlık ve ölümlerle özdeşleşen dev yılanları, ejderhalara benzetmişlerdir³²³. Nitekim ejderhanın sürüngen tabiatı hiç kuşkusuz akla yılanı getirir. Ejderha ile yılan yalnızca görüntü olarak değil kelime kökeni olarak da akrabadırlar. Dragon terimi, yılanın en belirgin özelliği olan 'yoğun ve sabit bir şekilde bakmak' anlamında Yunanca darkomai fiilinden türeyen drakôn'dan gelir³²⁴.

³¹⁹ Prrick Absalon, Frederik Canard, **Ejderhalar İnsanlar Diyarındaki Canavarlar**, 1. bs. (İstanbul: YKY, 2010), 12.

³²⁰ Aydın, 5.

³²¹ Absalon, Canard, 14.

³²² **age**, 47.

³²³ **age**, 15.

³²⁴ **age**, 16.

Yunan mitolojisine göre ejderhalar yerin derinliklerinde yaşar, mağaraları ve kuyu gibi açılan delikleri sever ve dünyanın bazı yerlerinde de yerkabuğundaki engebelerin sorumlusu sayılırlar³²⁵:

“Dağlar, onların faaliyetleri veya Dantevari dövüşleri sonucunda doğar, kayalık dorukların kavgada yenik düşen hayvanın tırnakları veya boynuzları olduğuna inanılır. Along körfezi bunun bir örneğidir. Bu körfezin Vietnam dilindeki adı olan Vinh He Long ‘ejderhanın denize indiği yer’ manasına gelir. Bazılarına göre, bu körfezin çevresindeki engebeler büyük bir ejderhanın vücut salınımlarıyla şekillenmiştir. Başkalarına göre ise, körfezdeki adacıklar denizin dibinde yatan bu canavarın gövdesinin suyun üzerinde kalmış bölümleridir.”

Ejderhanın bir diğer niteliği de gözlerinden ve ağzından ateş fışkırması ayrıca çok başlı olmasıdır. Yunan şair Hesiodos, mitolojik anlatı olan Theogonia’da bu melez yaratıklar kümesini şöyle tasvir etmektedir³²⁶:

“Yarı nympha yarı yılan olan ‘zalim yürekli’ Ekhidna ve omuzları siyah dillerini dışarı çıkaran, gözlerinden ateşler saçan dragon başlarıyla süslü, kanatlı canavar Typhon’dan, Lerna Hydra’sı ve Khimeira dünyaya gelirler. Hydra, çok sayıda yılanbaşı olan, köpek gövdeli bir canavardır; iğrenç kokusu ölümcüldür. Khimeira’nın üç başından biri ateş gözlü aslan başı, diğeri keçi başı, üçüncüsü ise yılan, güçlü dragon başıdır.”

Yunan mitolojisinde, Messina Boğazı’nın kıyısında bir kayanın üzerinde kıvrılıp oturan ve denizcileri kendine çekip parçalayan Skylla ve ona eşlik eden Kharybdis adlı iki tane yılan gövdeli deniz yaratığından söz edilir. Anlatıya göre, ejderhaya benzer bir görüntüye bürünmeden evvel büyüleyici bir güzelliğe sahip bir nympha olan Skylla, deniz tanrısı Glaukos’un ona duyduğu aşkı kıskanan büyücü Kirke tarafından bir canavara dönüştürülmüş, böylece ejderhanın kaotik yapısı Skylla’da da var olmuştu: On iki ayak, altı kafa ve göğüsten çıkan köpek ağızları. Yine Yunan mitolojisinde Herakles’in on iki görevinden on birincisi Titan Atlas’ın kızları olan, ayrıca Ladon adında bir ejderhanın bu hazinenin bekçiliğini yaptığı Hesperiedler’in altın elmalarını toplamaktı. Herakles’in bir okuyla ölen dolayısıyla çok da güçlü sayılmayan ejderhanın leşini elma ağacının sahibesi tanrıça Hera alır ve göğe fırlatır. Böylelikle Ejderha takımyıldızı, Büyükayı ile Küçükayı arasındaki yerini alır³²⁷.

Ateşin kendisine saldırganlık ve yakıcılık misyonunu yüklediği ejderhaya Ortaçağ’da kötülüğün vücut bulmuş hali, cehennemden çıkmış bir canavar gözüyle bakılmıştır: *“Ağzından alevler fışkırır/Kıvılcımlar saçılır./Kaynayan kazandan,/Yanan sazdan çıkan duman gibi/Burnundan duman tüter./Soluğu kömürleri tutuşturur,/Alev çıkar*

³²⁵ age, 20.

³²⁶ age, 17.

³²⁷ age, 28.

ağzından."³²⁸ Dört unsuru ateş, hava, su, toprağı kendisinde toplayan ve onlara kusursuz biçimde hâkim olabilme yetisine sahip bu dev yaratık Çin'de su tanrısıdır ve iyi niyetli olduğu zamanlarda bolluk bereketin simgesi, öfkелendiğı zamanlarda ise fırtına, sel gibi doğal afetleri gönderendir. Bir yerde kuraklık olduğunda yağmur yağdırma gücüne sahiptir. Havada kanatsız olduğu anlarda bile saklanabilir, Çin ve Japon anlatılarında bulutlara basıp göğün üst katmanlarına ulaşır. Dolayısıyla şeytan anlamından uzaklaşıp kanatsız melek konumuna gelir. Asya ejderhasının bulutlardan bir görünen bir kaybolan sureti, insanın tam yakaladığını düşündüğü ancak elinden kaçırırverdiği hakikatin sembolüdür. Ejderha, Çin mitolojisinde bütün dilekleri gerçekleştirdiğine inanılan ilim ve irfan incisinin bekçisi olup saray elbiselerini süslemiş, bu tasvirlerle öncülerin bilgeliğı elde etme isteklerini ifade etmiştir³²⁹. Ancak hakikat gerçekten kendisine ulaşmak isteyenler ile ona göz dikenler arasındaki mücadele sonunda ortaya çıkabilir.

Çin'de olumlu anlamları yüklenen ejderha, sosyal hayat bozulduğunda fırtına, deprem gibi tabii afetler göndermek suretiyle hükümdara düzeni sağlayabileceğı kozmik bir güç verir. Bu yüzden ona 'ejderhanın oğlu' denir. Çin'de anlatılan bir efsaneye göre, Çin İmparatoru Büyük Yu imparatorluğunu kanatlı bir ejderhanın eşliğinde kurmuştur. Yine imparatorluk ikonografyasında önemli bir yer işgal eden bu hayvan, Pekin imparatorluk kentinin ana binası olan Yüce Ahenk salonunda on binden fazla resim ve heykelle tasvir edilmiş, giysilerde ve sokak taşlarında süs olarak kullanılmıştır. Oğluna ders veren bir baba olarak da resmedilen ejderha hükümdarın temsili olmuş, halk da çocuğun ebeveynine itaati gibi hükümdarına itaat eder şekilde tasvir edilmiştir³³⁰.

Çin'in aksine Batı'da ejderha cehennemi/iblisvari bir yaratıktır ve sadece olumsuz anlamlarla yüklüdür. Ejderhanın öldürülmeden baskı altına alınması gerektiğini anlatan mitlerde, bu hayvan genellikle doğanın kahramanının mağlup ettiği düşmanı simgeler³³¹. Onun yok oluşu, kışın sona ermesini anlatır ve bu olayı tabiatın yeniden canlanması takip eder. Bu anlatılarda kahraman, ejderhalara ya da yılanlara yok olmalarını emredip halkın sıkıntılarını sona erdirir. Zira Batı'da ejderha şeytani bir yaratıktır ve sadece dehşeti sembolize eder. Aziz ve azizelerin ejderha ile

³²⁸ **age**, 21.

³²⁹ **age**, 61.

³³⁰ **age**, 45.

³³¹ **age**, 40.

mücadelelerini anlatan efsanelerin ilkinde, Azize Marguerite imanını inkâr etmediği için atılan zindanda kendisini Tanrı'dan uzaklaştıran düşmanı, büyüklüğüyle korku salan ve yılanlar gibi kahramanı bütün olarak yutmasını sağlayan geniş bir çeneye sahip ejderha suretinde karşısında görür. Ejderha onu midesine indirmek üzereyken azize elindeki haçla ejderhanın karnını delip dışarı çıkar. Bu, Margauerite'nin kendi nefis mücadelesini başarıyla tamamladığını ifade eder. En ünlü anlatı olan Aziz George'un ejderha ile mücadelesi de ilginçtir. Anlatıya göre, Libya kenti Silenos'a gelen Aziz, halkın feci bir felakete düçar olduğunu görür. Kente bir ejderha musallat olmuştur ve her gün bir insanı kurban alır. Son kurada kral Aia'nın kızının adı çıkınca, kız kent kapılarının önüne getirilir. Ancak Aziz George kıza yetişir ve ejderhayı tutsak edeer³³².

Uygurlarda, Çin geleneğindeki gibi olumlu anlamını devam ettiren ejderhanın gök çarkını çevirdiğine inanılmıştır. Yine Uygur mitolojisinde yarısı ejder yarısı insan suretinde olan ejder hanlarından söz edilmektedir³³³. Çin kaynaklarında abartılı bir şekilde anlatılan ejderha sahneleri Türk kültüründe de süregelmiştir. Fakat kötücül bir varlık olarak evirilen ve XIII. yüzyılda Wirt von Gravenberg'in tasvir ettiği gibi ağzından alevler yükselen, o alevlere denk gelen birini yakıp kavuran, genellikle yılan biçiminde, vücudu pullu, kertenkeleyi andıran melez bir görüntüye sahiptir³³⁴:

“Kafası kocaman, siyah ve kıllıydı (...) gagası sivri ve yeni bilenmiş bir kılıç ağzı kadar keskindi. Ağzında domuzlarınkini andıran uzun dişler vardı. Gövdesi tepeden tırnağa boynuzsu kabuklarla kaplıydı ve başından kuyruğuna kadar timsahların gemileri batırmak için kullandıklarına benzeyen keskin bir diken dizisi uzanıyordu. (...) Gövdesi çayır kadar yeşil, gözleri kırmızıydı (...) ve kulakları katır kulaklarına benziyordu.”

Çin'de hâkim olan, her hayvanın bir ay yılıyla özdeşleştirildiği ve bunların on ikişer yıllık döngüler halinde hesaplandığı on iki hayvanlı Türk takviminde, sadece ejderha hayali bir hayvandır ve burç olarak büyük beklentilerin, coşku ve gururun simgesidir³³⁵. İster hayır ister şer önemli bir kudret sembolü olan, başka toplumlarla etkileşim başladığında yenilmesi gereken büyük güç anlamını yüklenip yakıcılığı, yıkımı temsil eden ejderha ile ilgili Türk mitolojisinde anlatılan hikâyelerden biri şöyledir: Kaf Dağının ardında bolluk içinde yaşayan bir ülkede bir gün ülkenin tam ortasından geçen ve bereketi getiren ırmak kurur ve bir kıtlık başlar. Halk perişan olunca bir kahraman belirir ve bir çare bulacağını söyler. Kuruyan ırmağın yatağını

³³² age, 51.

³³³ Çoruhlu, 133.

³³⁴ Absalon, Canard, 11.

³³⁵ age, 29.

takip etmeye başlar ve kaynağa ulaşınca yedi başlı bir ejderha görür. Ejderha ile mücadele ederken aksakallı bir dede belirir ve canavarın göğsündeki bir noktayı işaret eder. Kılıcını o noktaya vuran genç, ejderhayı yener ve sular yeniden akmaya başlar, bolluk-bereket geri gelir³³⁶.

Türk menkıbelerinde bilhassa Bektaşiliğe mal olmuş evliyaların menkıbelerinde Sarı Saltık, Otman Baba, Hacım Sultan, Koyun Baba ve Demir Baba'nın ejderha ile ilgili mücadelesini anlatan bolca malzeme bulunmaktadır. Otman Baba Velâyetnamesinde zengin bir köylü ve çocukları Belgrad pazarına giderken Balçıkhisarı denilen yerde ucube bir ejderhaya rastlarlar. O vakte kadar Otman Baba'nın veli bir zat olduğuna inanmayan köylünün aklına, ejderha kuyruğu ile onu kısıkvrak yakaladığı sırada Otman Baba'dan yardım istemek gelir. İmdada çağırdığı an onu karşısında bulan ve ejderhanın hücumundan kurtulan adam Otman Baba'ya mürid olur. Koyun Baba Velâyetnamesinde, Osmancık bölgesindeki köylülerin geyikten doğan bir ejderhanın kendilerini ziyana uğratmasından ötürü Koyun Baba'dan yardım istemeleri anlatılır. Kızılırmak'a su içmeye giden ejderhayı bulan Koyun Baba, "Taş ol bre mel'un!" diye bağırır. Hemen taş kesilen ejderhayı gören köylüler Koyun Baba'nın müridi olurlar. Demir Baba Velâyetnamesinde ise Demir Baba kralın isteği üzerine şehirdeki insanları usandıran bir ejderhayı öldürür. Kral ve halkı Müslüman olup Demir Baba'nın müridi olurlar.

Velâyetnamede de toplam beş yerde ejderha ile ilgili abartılı sahnelere rastlarız. "Sultan Hünkâr Hacı Bektaş'ın Bedeşşan Ülkesini Fethetmesi Olayı Anlatılmaktadır" adlı ilk bölümde Hacı Bektaş Veli, kırk gün boyunca mağaranın içinde ibadet ederken Hakk'a, Bedeşşan kâfirleri için kargışlar eder ve mümin olmaları için de niyazda bulunur. Bu dualar kabul olur. Kâfirler güneş yüzü görmedikleri için gündüz hiçbir iş yapamazlar. Durumu Tekfur'a bildirirler. Tekfur, tüm din adamlarını toplar ve ortalığın aydınlanması için bir çare üretmelerini ister. Üç bin rahibin içerisinde Tekfur'un danışmanı olan ve görünüşte ruhban olsa da aslında dindar ve mümin olan bir rahip, Tekfur'a gelip tüm bu olumsuzlukların sebebinin Kutbeddin Haydar'ı yedi yıl hapsetmesi, doğan donuna girmiş bir velinin gelip onu hapisten kurtarıp babasıyla görüştürmesi ve daha sonra da ellerini açıp kâfir illerine beddualar etmesi olduğunu açıklar. Tekfur bunu sihir olarak algılar ve gidip o veliyi bulmalarını bu sihri de çözmelerini, aksi takdirde kellelerinin

³³⁶ Salt, 110.

gideceğini söyler. Elli bin kâfir, atlarına binip mağaranın önüne gelir. Hacı Bektaş Veli, kâfirlerin sesini işitince şu sözleri söyler³³⁷:

“Dedi, Sana sığındım ya İlah
Beni koru kâfirden sakla

O Muhammed’in hakkı için
Ey Allah’ım, halkı hep sen korursun

Bu kâfirleri kul köle et
Yedi başlı ejderi bekçim yap.”

Hünkâr samimiyetle dua ettiği için Tanrı onun duasını kabul eder. Yedi başlı ejderha mağaranın yanına uçarak gelir ve mağaranın etrafını sarar. Ağzından ateş ve dumanlar çıkmaktadır. Kâfirler mağaranın yanına geldiklerinde yedi başlı canavarı görürler ve canlarını kurtarmaya bakarlar³³⁸:

“Bütün kâfirler geldiler
Yedi başlı canavarı gördüler

Kâfir ejderhadan korkup kaçtı
Canlarını kurtarıp and içtiler ki

Ya bunlara iman edip vergi verin
Ya da köle olup haraç verin.”

Tekfur, Hacı Bektaş’ı yakalamalarını yahut da onları öldüreceğini söyleyince Bedehşan kâfirleri çaresiz bir şekilde ağlamaya başlar. Çünkü mağaradaki o kutlu kişinin âlemlerin kutbu olduğunu anlarlar. Tekfur, Türk erenine güç yetiremeyeceğini anladıktan sonra Muhammed’in dinini kabul eder ve hiçbir kâfirin Türk’e karşı zafer kazanamayacağını itiraf eder. O gizli mümin ruhban, Hacı Bektaş’ın mağarasına girer, ona elli yıldır zaten Müslüman olduğunu ancak bunu gizli tuttuğunu ve üzerlerindeki karanlığı kaldırmasını rica eder. Fakat Hünkâr Tekfur ve yanındaki kâfirlerin de iman etmesini yoksa ejderi üzerlerine salacağını söyler. Ruhban gidip diğerlerine durumu anlatır. Onlar da mümin olurlar, böylece üzerlerindeki karanlık kalkar ve Bedehşan’a güneş doğar. Hacı Bektaş, bir yıl boyunca mağarada kalır. Bedehşan’ın müminleri gelip onu ziyaret eder. Ancak

³³⁷ Velâyetname, 137.

³³⁸ **age**, 137-139.

içlerinden bazıları münafık olmuştur. Hünkâr, bu duruma çok üzülür ve şu duayı eder³³⁹:

“Mustafa’nın hakkı, Mürteza’nın
Hakkı için ey Allah’ım

On iki masum imamın hürmeti
Gaib erenlerin hürmetine

Şeyhim Ahmet Yesevi’nin hürmeti için
Bu zavallıya yardım et, sevgini göster

Münkirleri ejderha yok etsin
Küfr ve şirkten yeryüzü temizlensin.”

Hünkâr’ın, Yaratıcının indinde muteber kimseleri vesile kılarak yaptığı bu duadan sonra ejderha uçarak çayları yutar, münkirleri yok eder, yeryüzünü kâfirlerden temizler. Geri kalanın hepsi mümin olur. Hacı Bektaş tekrar niyaz eder ve Tanrı ejderhayı durdurur. Hünkâr, eliyle ejderhaya işaret edince, ejderha kalkıp gökyüzüne uçar. Bu ilk menkıbede ejderhanın, kutlu bir kişinin emrine verildiğini görmekteyiz. Kâfirlere karşı olağanüstü biçimde korkunç bir görüntüsü olan ejderha, inananlara zararı dokunmayan bir hayvan olarak karşımıza çıkar.

İkinci olarak “Hacı Bektaş Veli’nin Sarı Saltuk Baba’yı Kaligra’ya Göndermesi Olayı Anlatılmaktadır” bölümünde, Hacı Bektaş koyunlarını otlatan bir çoban görür. Adını sorar. Çoban adının Sarı Saltuk olduğunu söyler. Hünkâr, “Seni Rum’a saldı” deyip yedi ok, tahta kılıç ve bir de seccade verir. Sarı Saltuk Hünkâr’ın himmetiyle yola çıkar. Yönünü önce Karadeniz sonra Gürcistan tarafına çeviren seccade, buralarda birkaç keramet gösterdikten sonra Anadolu tarafına yönelir. En son Dobruca şehri yakınında Kaligra adındaki yerde durur. Bu durumun, erenlerin bir hikmeti olduğunu anlayan Sarı Saltuk, içinde bir ejderha türediği için kâfirler tarafından terk edilen bir kalenin bedenine tırmanır. Kaleye ulaşmak için kayaları tuttukça kayalar kendisine doğru uzanır, ayakları da taşla gömülüp iz bırakır. Birdenbire yedi başlı bir ejderha ortaya çıkar. Sarı Saltuk, ejderhanın üzerine doğru yürür, ejderha ise kükreteye başlar. Sarı Saltuk elindeki oklarla her bir başına bir ok fırlatır. Ejderha ise kuyruğu ile Sarı Saltuk’un belini yakalayıp sıkır. Yanında kılıcı olmasına rağmen bunu unutan Sarı Saltuk, mana âleminde Hünkâr’dan yardım ister.

³³⁹ age, 157.

O esnada Hızır ile sohbet halinde bulunan Hünkâr, Hızır'a durumu bildirir ve onu Sarı Saltuk'un yanına kılıcı hatırlatması için gönderir. Sarı Saltuk hemen yanındaki tahta kılıcı çıkartıp ejderhanın yedi başını keser ve kâfir mümin ayırt etmeden tamamen kötülüğü temsil eden bir yaratık olarak ortaya çıkan ejderha, Hünkâr'ın talebesi Sarı Saltuk'la mücadelesini kaybedip ölür. Sarı Saltuk'un bu kerametini duyan kalenin sahibi geri döner ve oradaki halk ile birlikte Müslüman olurlar.

Bu hadise yukarıda bahsettiğimiz Aziz Georges'un menkıbesi ile benzerlik göstermektedir. Burada da aynen ejderhadan kurtarılan kralın kızıdan ve nihayetinde halkın Sarı Saltık menkıbesinde olduğu gibi topluca Hristiyanlığı kabule geçmelerinden bahsetmektedir. Hristiyan azizlerinin menkıbeleri üzerine önemli araştırmalarıyla bilinen H. Delehay'e göre, esasen bu menkıbe Aziz Georges'a değil, şimdiki Çorum-Mecidözü arasında eski Eukhaita'da yaşayan Aziz Theodore'ye aittir³⁴⁰. Bu tespitlerden ejderha motifinin, Hristiyanlık dönemi Anadolu'suna yabancı olmadığını anlamaktayız.

Üçüncü olarak, “Cihanın Kutbu Evliyaların Başı Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Osman Bey İle Görüşmesi Olayı Anlatılmaktadır” bölümünde Selçuklu sultanlarından Selim Han Gazi'nin Acem diyarını kendisine bağladıktan sonra asker toplayıp Anadolu'ya gelip Kayseri'yi fethetmesi ve oğlu Kılıçarslan'ın ise Aksaray yakınlarındaki Hasan Dağı'nda bir ejderhayı öldürüp o şehri geliştirdiği anlatılır. Bu bölümde ejderha, kendisinden korkulan bir hayvan olmasından ötürü şehirde bir yerleşimin oluşamamasına sebeptir. Ancak o da bir kutlu Anadolu erenine yenilir ve şehir yaşanılacak hale gelir.

Ejderhanın geçtiği dördüncü bölümün adı, “Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Cemal Seyyid Sultan'a Keramet Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır.” Bu bölümde, Sarı İsmail adlı bir müridin, aklından “Acaba Hünkâr bize nerede yurt verecek, nerede dem yom oynatacağız” diye düşünmesi ve bu durumun Hacı Bektaş'a malum olması anlatılır. Hünkâr, “Ben göçtükten sonra sopanı at nereye düşerse orası yurdun olsun, yeşil fermanı da yanında götür sana lazım olur” diye cevap verir. Hünkâr'dan sonra yola çıkan Sarı İsmail asasını rastgele atar. Asa, Tavaz'da bir kilisenin kubbesini delerek içine düşer. O sırada kilisede İncil okuyan bir keşiş, Sarı İsmail'i ejderha zanneder. Menkıbe ve efsanelerde ejderha korkunç bir varlık olarak tasvir edilir. Bu yüzden bir kişiden korkulduğunda onu ejderhaya benzetme algısı hâkimdir. İşte

³⁴⁰ Ocak, 2005, 229.

Hristiyanların gözünde de Müslüman kimselerin ejderha gibi korkunç ve baş edilemeyen varlıklar olduğu ifade edilen bu bölümde, papazın Sarı İsmail'i ejderha zannettiğini görmekteyiz.

Beşinci ve son olarak da “Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin Kolu Açık Hacım Sultan'a Keramet Göstermesi Olayı Anlatılmaktadır” bölümünde, Hünkâr'ın müritlerinden Hacım Sultan'ın başına gelen bir olaydan bahsedilir. Burhan Abdal ile beraber Germiyan ilinin Susuz denilen yerinde yokuşta bir ejderha yatar. İnsanlar ejderhanın korkusundan oradan geçemezler. Hacım Sultan'a, “Sen önden git, biz birazdan geliriz” diyerek onu önden gönderirler. Hacım Sultan eşeğin üzerinde, Burhan Abdal da önünde yürümektedir. Önünden geçerken ejderha kükremeye, solumaya başlar. Başını yerden kaldırıp ağzını açar, ateşler saçıp naralar atar. Hacım Sultan eşeğinden iner. Burhan Abdal ise eşeğin kuyruğuna tutunur. Eşek, korkudan kan işer. Hacım Sultan, ejderhaya karşı bir nara atar, ağzından çıkan ateş ejderhayı kül eder. Bunu gören Burhan Abdal, diğer dervişleri de çağırarak kerameti gösterir. Halk, şöhreti her tarafa yayılan Hacım Sultan'ın derviş biri olduğunu anlayıp ayağına yüz sürer. Alevi-Bektaşî geleneğinde dünyevi tuzak ve heveslerin temsili ejderhaya yalnızca inanmayanlar veya arzu ve isteklerinin esiri olmuş kişiler yenilir. Tasavvufta, Rumi'nin, “*Suri olan put yılan ise, nefsin putu ejderhadır. Nefsin sağ elinde teşbih ve Kur'an vardır ama yeninde de hançer ve kılıç gizlidir. Onun mushafına (Kur'an) kanma! Kendindeki şu müthiş savaşa bak! Başkalarının savaşıyla ne meşgul olup durursun!*” sözlerinden anlaşılacağı üzere nefis ejderha ile ilişkilendirilir ve bu menkıbede de yedi başlı ejderha Hacım Sultan gibi kutlu erenler karşısında mücadelesinde mağlup düşer.

Menkıbelerde rastlanılan ejderhaların özellikleri şöyledir: Kolay kolay öldürülemez. Yedi canlı, çok başlı biçiminde resmedilmesi ve kesilen başların yerine hep yenisinin çıktığının söylenmesi bu yüzdendir. Böyle bir görüntü nefsin yedi arınma³⁴¹ planı ile ilgilidir ve ejderha ile mücadelenin zorluğunu anlatması bakımından önemlidir.

³⁴¹ Tasavvufta, nefis dendiğinde nefis-i emmare yani nefsinin boyunduruğu altına girmiş, onun her türlü haz ve isteklerini yerine getiren nefisten bahsedilir. Bu tür insanlar Kur'an-ı Kerim'deki Tin Suresi'nde ‘hayvanlardan da aşağı’ şeklinde tarif edilirler. Nefsin ikinci mertebesi nefis-i levvame, hatalarından ötürü kendini ayıplayan nefistir. Hata yapar; ancak farkına varıp pişman olur. En fazla iç çatışma yaşayan nefis mertebesidir. Üçüncü mertebe olan nefis-i mülhime (ilham alan nefis), Allah'ın bu kişiye çeşitli feyiz ve faziletler verdiği ve iyiyi kötüden ayırt edici ilhamlar gönderdiği nefistir. Dördüncü aşama nefis-i mutmainne vesveselerin son bulduğu, kalbin huzura erdiği nefistir. Bazı tasavvuf büyüklerinin velayet başlangıcı olarak kabul ettiği bu makamda insan, başkasını kendine tercih eder ve güler yüz, tatlı dil gibi erdemlerin sahibi olur. Beşinci makam, hayıflanmaların bittiği,

Ejderha, genellikle kahramanın hedefine ulaşmasında veya kıymetli bir şeyi elde etmesinde bir engel olarak ortaya çıkar. Bu hedef bazen bir hazine, bazen bir prenses, bazen de mühim bir yeri ele geçirme şeklindedir. Ejderhayı genelde kardeşlerden en genci veya en küçüğü öldürmeyi başarır. Bu, ulaşılacak istenen şeyin elde edilmesinin saf niyet, temiz duygu ve düşüncelerle mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

Ejderha, genel olarak bütün kültürlerde sıcaklık, doymak bilmezlik, kuraklık ve kaos gibi olumsuz anlamların sembolü olmuştur. Zerdüştlükte karanlık, Tibet mitolojisinde suları harekete geçirip yağmur yağdıran iyiliksever, Azeri halk inanışında ateşin içinden çıkıp kahramanın üzerine saldıran güç, Anadolu toplumlarının inancında doğduğu zaman hemen büyüyüp ağzından alevler püskürten bir canlıdır. Güvenli ve düzenli dünyaya karşı hep bir savaş halinde olan ejderhanın farklı hayvanların bileşeninden oluşan vücut yapısından da kaotik düzeni temsil ettiği anlaşılabılır. Sürüngeci beden yapısıyla kötülüğün tecessüm bulmuş hali, ateş püskürten bir yaratık olarak bildiğimiz ejderhanın beyaz olanı ölümü, kırmızı olanı ise korkuyu simgelemiştir.

Mitolojik anlamı dışında, dinî-tasavvufi gelenekte de dünya malı, dünyevi hevâ ve heves gibi çeşitli manaları taşıyan bu hayvan, erenlerin yaşam serüveninde karşı karşıya kaldıkları bir yaratıktır. Hacı Bektaş Velâyetnamesinde gerçek dervişlerin ejderhaya mağlup olmadıkları ve tasavvufî perspektifle nefsi temsil eden ejderha ile mücadelelerde kendi nefislerini alt edebilen, böylelikle manevi mertebeleri basamak basamak çıkmış şahsiyetler olduklarının altı çizilmektedir.

3.3.7. Eşek

Aptallığın, kötü arzuların, cehaletin sembolüdür. Hz. İsa'nın doğumunun resmedildiği tabloda çocuk İsa'yı koruyan bir eşektir. Eşeğe verilen koruma görevi Kitab-ı Mukaddes'te şöyle anlatılır: *Öküz sahibini tanımaktadır ve eşek sahibinin*

keşkelerin nihayete erdiği, Allah'ın verdiğine de vermediğine de rıza gösterilen nefs-i raziyyedir. Altıncı aşama olan nefs-i merziyyede ise Allah kulundan razıdır. Dolayısıyla kulda da O'nu sevmekten, O'nun rızasını istemekten başka bir istek kalmamıştır. Nefs-i kâmile (ideal benlik) ile nefsin yedi arınmasını tamamlayan insan, kendisinden istenilen makama erişmiş, kâmil insan olmuştur. Hz Muhammed, bu aşamanın tecessüm bulmuş halidir.

beşiğini tanır.”³⁴² Bu hayvan, Tevrat’ta geçen ‘Balam’ın eşiği’ hikâyesinde konuşturulmuştur³⁴³:

“Eşek ilerlemek istememektedir; çünkü sahibinin göremediğini, yani yolu kesen Tanrı’nın meleşini görmektedir. Balam, eşiği dövmeye başlamıştır. Daha sonra bu davranışının sebebini sahibine söylemesi için melek, eşiği konuşturur. Balam, utanmış olarak, melek tarafından yönlendirilen eşiğin üstüne çıkar.”

Bönlüğün ve tembelliğin vücut bulmuş hali eşek, simyacı için doğanın üç maddesi kükürt, cıva, tuzdan oluşan üç başlı bir şeytanın simgesidir. Bu inanış Mısır’a da geçmiş, eşek motifi kötü işlerin temsilcisi Set tanrısı ile özdeşleştirilmiştir. Aptallığının bir göstergesi, iki yol arasında bir seçim yapamaması ve ilerlememesidir. Fransız yazar Jean Buridan’ın fabluna inatçılığıyla konu olan eşek, bir kova su ve bir çuval yulaf arasında seçim yapmakta zorlandığı için açlık ve susuzluktan ölür³⁴⁴.

Anırması ile kötü bir şöhrete sahip olmuştur. *Eşek şapkası* söylemi ile tembel öğrencilere takılan şapkaya ismini vermiştir. Anlayışı zayıf, kafası bir türlü olayları idrak edemeyen kişilere verilen *eşek kafalı* deymi de, bu hayvanın karakteristik özelliklerinden gelmektedir³⁴⁵.

“Bir gün Hünkâr, bir yerde oturuyordu. Molla Saadeddin karşısında durmaktaydı. Karşılarında bir erkek eşek, bir dişi eşiği kovalayıp üstüne bindi. Hünkâr, ‘Said üstteki misin, yoksa alttaki misin?’ deyince, Hünkâr ‘Tohumun kurusun Said, henüz mollalığı gönlünden atamamışsın. Altta kiyim deyip vericilerden olsaydın ne olurdu?’ dedi.”

Eserde, Hünkâr gerçekten nefsini öldürüp öldürmediğini anlamak için eşiğin üzerinde yol alan mollaya sorduğu soruda hala nefsin kibir hasletini taşıdığını görür ve onu tedip eder³⁴⁶.

“Bir gün Hacım Sultan Susuz civarında gezmekteyken yanındakiler susadılar ve Hacım Sultan’a söylediler. O da eşiğinden indi, bir yeri kazdı oradan oldukça lezzetli pırıl pırıl bir su çıktı. O pınara şimdi bile Hacım Pınarı derler.”

Eşek, dik kafalılığıyla ünlüdür ama taşıyıcılıkta da önemli bir konuma sahiptir. Mısır’dan kaçış sırasında Meryem ve oğlu İsa’yı taşımış, Kudüs’e giriş yaparken yine İsa’yı sırtlamıştır. Bir binek aracı olarak eşek, öteden beri bu özelliğiyle var olmuştur.

³⁴² Larousse, 215.

³⁴³ **age**, 215.

³⁴⁴ **age**, 215.

³⁴⁵ Velâyetname, 609.

³⁴⁶ **age**, 829.

3.3.8. Güvercin

Barış ve haberin sembolüdür. Uzun mesafeler gitmeleri ve tekrar aynı yere dönebilmeleri ona tarih içerisinde önemli bir misyon yüklemiştir. Bu özelliği ile ‘asli vatana geri dönüş’ ün simgesi olmuştur. MÖ 5000 yıllarında güvercinler posta vazifesi görmüş, bilhassa Mısırlılar güvercinlerle geniş bir haberleşme ağı kurmuşlardır.

Genellikle bir kuş ya da geyiğin donuna girildiği Türk mitolojisinde, kahramanın içinde bulunduğu zor koşullardan kurtarıcı niteliği taşır. ‘Şekil değiştirmek, kimliğini gizlemek’ anlamına gelen ‘donuna girmek’ deyiimi, Türk menkıbe ve efsanelerinde sıkça kullanılır³⁴⁷.

“Hazreti Hünkâr, Anadolu sınırına gelince yolunu kapattıklarını gördü ‘Bismillah ve billah’ dedi. Velayetle sıçradı, arşın tavanına ulaştı. Melekler nurdan elifi taç ile karşıladılar. ‘Merhaba, hoş geldin Peygamber evladı’ dediler. Hazret-i Hünkâr orada güzel bir güvercin şekline girdi. Ve havada kanat çırparak Sulucukarahöyük’e indi.”

Velâyetnamede geçen bir menkıbede, Hacı Bektaş sohbet eden elli yedi bin Anadolu erenine mana âleminde selam vermektedir. Bu selamı sadece Fatma Bacı adında bekâr ve salih bir hanım işitir ve karşılık verir. Erenler, Fatma Bacı’ya niçin ‘Aleykümselam’ dediğini sorduklarında, Fatma Bacı bir mübarek erin selamını aldığını söyler. Anadolu erenleri bunu duyduklarında, Hünkâr’ın Anadolu’ya girmesine ve halkın ona bağlanmasına engel olmak için harekete geçerler. Ancak Hünkâr, güvercin donuna girip arşa sıçrar ve uçarak Sulucukarahöyük’e bugünkü Hacıbektaş ilçesine girer. Hacı Bektaş’ın burada söylediği, “Biz size mazlum donunda geldik, daha mazlum bir hayvan olsaydı onun donunda gelirdik” sözü güvercinin masumiyetini ve barış sembolü bir hayvan olduğunu işaret eder. Tasavvufta güvercin, gönül ve sır ulaştırıcıdır.

3.3.9. Doğan

Dünyanın en hızlı kuşu olan doğan, temiz yiyeceklerle beslendiği için olumlu bir şekilde kurgulanır. Sürati ile diğer kuşlarda da olduğu gibi ruhu temsil eder. Farklı bir can kuşu olan bu hayvanı Schimmel, azgın bir kulun en nihayetinde itaatkâr olup Rabbine dönmesine benzetir³⁴⁸:

“Kurnaz yaşlı bir kocakarı olan Dünya Hatun’un yakaladığı doğan, sonunda kendi yuvasına dönmek için havalanır veya daha zorlusu, görünüşe göre yabancı kuşun dayanılması zor

³⁴⁷ Velâyetname, 205.

³⁴⁸ Schimmel, 52.

eğitimi, değersiz bir yavrunun iyi eğitilmiş bir avcı kuş haline getirilmesi, sıkıntılara katlanmak zorunda olan talibin eğitimi için bir model olabilir. Bu nedenle ehlileştirilmiş itaatkâr kuşun sahibinin koluna dönmesi ile Kur'an'daki 'Ey huzura eren nefis! Dön...(Sure 89:27-8) sözünü birleştirmek sufilerin hoşuna gitmiştir; çünkü can kuşu, nefis-i emarenin (ayartan nefis) nefis-i mutmainneye (şüphelerden arınmış nefse) dönüşümünü yaşamıştır.”

Güçlü ve yırtıcı olan doğanın, aşkın karşı koyulamaz kudretini ya da bir güvercini alıp götüren atmaca misali insan kalbini sıkıca kavrayan ilahi rahmeti sembolize ettiği ifade edilir³⁴⁹. Tasavvufi gelenekte arif kimselerin donuna girdiği kuşlardan biridir. Sufi terminolojide 'yas donu', 'siyah elbise' demektir. 'Her dondan baş göstermek' ise, 'her şekilde görünmek' anlamındadır. Velâyetnamedeki menkıbelerde, Hacı Bektaş'ın ve Sarı İsmail'in kimliğine büründüğü bir doğan kuşundan bahsedilir. Hünkâr, hapiste yıllarca kalmış müridini kurtarmak için doğan donuna girip onu hapislikten kurtarır. Sarı İsmail de doğan şeklini alıp kâfir halka keramet gösterir, böylece halkın Müslüman olmasını sağlar³⁵⁰.

“Akşam oldu, Sarı İsmail o gece dinlenip sabah doğan şekline girdi. Tavaz'da bir yere kondu. Oradakiler boynunda beyaz tüyleri, ayağında çingırağı olan çok güzel bir doğan gördüklerini oranın ava meraklı olan Zebun adındaki beyine haber verdiler. Zebun, 'O tarif ettiğiniz doğan ya bir Türk padişahından ya da kâfir padişahından kaçmıştır, onu tutmaya çalışmak lazım' dediler. 'Onu yakalamak için de birisi Müslüman birisi kâfir kıyafeti giyinmiş olan iki kişi gerekir' dediler. Bunlar hazırlık yaparlarken Sarı İsmail konduğu yerin altında insan şekline bürünüp oturdu.”

Hacı Bektaş'ın en sevdiği halifelerinden Sarı İsmail, Hünkâr'ın vasiyeti üzerine irşad için esasını rastgele attığında Tavaz'da bir kiliseye denk gelir ve sabah Tavaz'a doğan şeklinde giriş yapar. Bu hayvan donunu seçmesi en süratli ve güçlü kuş olması özelliğine sahip olması nedeniyledir³⁵¹.

“Yedi yıl hapiste kalmışken o yiğit
Gökten bir veli doğan şeklinde geldi

Kutbeddin Haydar'ı kurtarıp
Sağ olarak kurtardı o er.”

Hacı Bektaş Veli, Hoca Ahmed Yesevi'nin duasıyla Bedehşan kâfirleri tarafından yedi yıl boyunca mağarada hapsedilen Kutbettin Haydar'ı kurtarmaya en hızlı kuş olan doğan donunda gider. Mağaranın deliğinden içeriye süzülen Hünkâr, silkinip insan şekline girer ve Haydar'ın zincirlerini çözüp onu esaretten kurtar.

³⁴⁹ Velâyetname, 53.

³⁵⁰ age, 783-785.

³⁵¹ age, 133-135.

3.3.10. Koç

Burçlar arasında yerini alır (22 Mart-20 Nisan); boğa gibi erkeksi ve inatçı gücün sembolüdür. Alevilik-Bektaşilik geleneğinde koç, kurban edilen hayvanlar arasındadır³⁵².

“Kızılcahalvet önünde Tekkekaya denilen yerde, kurbanlarını keserlerdi. Tekkekaya ile Kızılcahalvet arasında sofralar kurulur, yedirilir, içirilirdi. Söylentiye göre, o zaman iki boynuzlu kurbanların dışında dört yüz tane dörder boynuzlu koç kurban edilirdi.”

Menzile ulaşmak için nefsi arzularını bırakmaya hazır kimseyi, ceme girmek isteyen kişiyi temsil eder³⁵³.

3.3.11. Sığır

Sükûnetin, istikrarın, kuvvetli olmanın simgesi sığır, kurbanlık bir hayvan olup eski toplumlarda tanrılara kurban edilen hayvanlar arasındaydı. Tanrı Zeus’a beyaz sığır, ölümler ülkesinin tanrısı Hades’e siyah sığır kurban edilirdi. Gücü, sabrı, dingillliği sembolize eden sığır, boğadan farklı bir yere sahiptir. Akrabası boğa tam bir erkek gücüne sahipken, o geviş getirip erkekliğini kaybetmesi ile avuntu bulur. Sığır Yeni Ahit’in yazarı Aziz Lukas’ın amblemi olmuştur. Ahırda çocuk İsa’yı izlerken tasvir edilen sığır iyi bir işçidir³⁵⁴. İlksel dönemlerden beri kurbanlık bir hayvan olan sığır, eserde de bu özelliğiyle görünür³⁵⁵.

“Ben bu dünyadan gidince
Cenazemi tekkenin içine gömün

Bin koyunla yüz sığır kurban kes
Herkesi davet et ve onları ağırla”

İlksel dönemlerden beri kurbanlık bir hayvan olan sığır, eserde de bu özelliğiyle görünür. Hacı Bektaş, Sarı İsmail’e ölümünden sonra birçok sığırın kurban edilip halka dağıtılmasını vasiyet etmiştir.

3.3.12. Deve

Cesaret, sabır ve ağırbaşlılığın simgesidir. Ancak kindarlık gibi olumsuz özellikleri de mevcuttur. Batıda iyi olmayan bir kadın için ‘gerçek bir deve’ veya ‘ne kadar da deve’ gibi söylemler vardır. Müslümanlıkta sakın ve cesur olmasının aksine

³⁵² Velâyetname, 411.

³⁵³ Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik*, 416.

³⁵⁴ Larousse, 541.

³⁵⁵ *age*, 859.

Hristiyanlar ona şekilsizlikten ötürü bir günah sembolü olarak bakmışlardır. Deve yalnızca Araplar için değil, başka toplumlarda da önemli bir hayvandır. Kara Kırğızlar'da develeri koruyan Aysun Ata adında bir veli olduğuna inanılmıştır³⁵⁶.

Dede Korkut'ta boğa ile birlikte buğranın (erkek deve) güreştirilmesinin, kuvveti temsil ettiğine işarettir. Deve, kahramanın güç gösterisinde alt ettiği bir hayvan olarak karşımıza çıkar³⁵⁷.

“Öldürülen kişinin babası onlardan erken gelmiş ve Kayseri Beyi'ne ‘Kanlımı cezalandır, sana on at, on deve, on bin akçe vereyim’ dedi.”

Alp/alplık ongunu görülen Türk mitolojisinde kahramanlığı temsil eden düşsel hayvan, şeytanın donuna girdiği kötücül simgesel hayvan deve, Sufilikte nefsi sembolize eder. İslam sonrası minyatürlerde deve, alegorik bir anlatımla ortaya çıkar: Kelile ve Dimne'deki bir hikâyede, dünyevi heveslere dalıp, ebedi hayatını feda eden bir insanın tasviri yapılır. Resimde deve, adamın tutunduğu dalı kemiren fareler, kuyudaki yılan, ejder ve kuyu nefis ve ölümü sembolize eder. Adam nefesine yenilir ve kuyuya düşer³⁵⁸.

3.3.13. Geyik

Sembolizmde gençliğin, soyluluğun, bereket ve zarafetin, ölümsüzlüğün, ilk saflık halinin, yol göstericiliğin ve dönüşümün simgesidir. Otçul, devamlı boynuz değiştiren, sıçrayıp atlayan, hızlı ve çevik geyik ormanların asil sakinidir. Göktürkler zamanında anlatılan bir efsaneye göre, Göktürk atalarından biri mağarada deniz tanrıçası ile birlikte olur; fakat kızın esasen ak bir geyik olduğunun farkında değildir. Gerçek, bir süre avında hayvanlar arasında bulunan bir ak geyiği askerlerden biri vurunca gerçek günyüzüne çıkar. Mağaraya giden hükümdar tanrıçayı göremeyince onun geyik suretine girmiş bir ilahe olduğunu anlar³⁵⁹.

Geyik sembolü Altay Türkleri, Maya, Pueblo Kızılderelileri tradisyonlarında sık sık boynuz değiştirdiğinden ötürü reankarnasyonu ve spiritüel aydınlanmayı sembolize etmiştir. Ağaç dallarına benzeyen boynuzlarıyla Asya geleneğinde yaşam ağacının hayvani sembolü geyik, Alacahöyük güneş kursunda çift yay ve hilale benzediği için de bu motiflerle ilişkilendirilmiştir.

³⁵⁶ Uraz, 152.

³⁵⁷ Velâyetname, 651.

³⁵⁸ Çoruhlu, 147.

³⁵⁹ age, 143.

Yer ve göğe bağlı unsur olarak ikiye ayrılır: Gökle alakalı olarak beyaz geyik, yer/yeraltına bağlı olarak da al/kahverengi geyik motifi kullanılmış, Türk-Moğol tradisyonlarında yer ve gök birleşmesinde dişil olan yeri dişi bir geyik temsil etmiştir³⁶⁰.

“Hz. Seyyid’in mezarı yakında Bulduk Çayırı denilen yerde Seyyid’in ruhu kendilerini karşıladı. Hacım Sultan, çok duygulanıp coştı. Yanındakiler ‘Ne oldu?’ diye merakla sorunca, Hacım Sultan ‘Biz amacımıza ulaştık, Seyyid’in ruhu bizi karşılamaya geldi’ deyince yanındakiler ‘Biz görmedik’ dediler. ‘Karşıdaki yazıya bakın’ deyince baktılar ve bir an geyik sürüsünün gittiğini gördüler ve birdenbire gözden kayboldu.”

Geyik, Hünkâr’ın talebelerinden Seyyid’in kimliğine girdiği ruhsal rehber bir hayvan konumundadır³⁶¹.

“Bir gün adamlarıyla dağa avlanmaya çıkmışlardı ki, karşılarına otlanmakta olan altın bir geyik çıktı. Çok şaşırdılar, Bey dört yanını çevirip geyiği sağ ele geçirmek istedi. Geyik bunlardan ürküp kilisenin yanına kaçtı. Gözlerinin önünde silkindi ve bir güvercin olup uçu ve kilisenin kubbesine kondu. Oradan da indi tekrar silkindi ve insan şekline girip kilisenin önüne oturdu. Bunlar bu hali görünce gelip ayağına yüz sürdüler. ‘Hoş geldin safa geldin. Kimsin? Sende çok şaşılacak haller gördük’ dediler. ‘Adım Baba Resul’dür. Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin halifelerindenim. Bu yeri bana yurt olarak verdi. Bu kilisenin yeri benim makamımdır’ dedi ve onları İslam’a davet etti.”

Türklerde kendisini kovalayan avcıyı ölüme götüren hikâyeleri olan, Bursa’nın önemli şahsiyetlerinden Geyikli Baba’nın suretinde gizlendiği, Orta Asya halklarının inanışında Maral Ana/ceylan/dişi ruh geyik, Velâyetnamede evliyaların donuna girdiği, yol gösterici kutsal bir unsur olarak varlığını devam ettirir.

3.3.14. Turna

Budalalığın ve sakarlığın sembolüdür. Fakat uzun ömür ve sadakat gibi olumu anlamlar da yüklenmiştir. Ayrıca göçmen olduğu için ölü ruhlara da eşlik ettiği söylenir. Duvara yaslanmış bir fahişe, anlamını tek ayağı üzerinde duran turnanın alışlagelmiş durumundan almıştır. Yunan kralı Theseus’un canavar Minotauros’u yenmesinden sonra turnalar, labirentin kıvrımlarını sembolize eden bir dans gerçekleştirirler. Notre Dame Katedrali’nin temelinde, Galyalı Herkül’ün de karıştığı bir efsanenin karakterleri olan üç turna resmedilmiştir³⁶².

Tasavvufta, Hz. Ali ile ilişkili olduğuna inanılan dolayısıyla da kutsal kabul edilen turna, Velâyetnamede erenlerin donuna girdiği hayvanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır³⁶³.

³⁶⁰ Velâyetname, 813.

³⁶¹ **age**, 837-841.

³⁶² Larousse, 620.

³⁶³ Velâyetname, 169.

“Bu durumu Hoca Ahmed Yesevi’ye bildirip, onu da davet etmeye niyetlendiler. Yedi velayet erini, Türkistan’ın Yesi şehrinden, kendi meclislerine davet ettiklerini bildirmeleri için gönderdiler. O erenler, Horasan erenlerinin izniyle turna şekline girdiler. Türkistan’a yöneldiler. Diğer taraftan doksan dokuz bin Türkistan’ın pirinin serçeşmesi Hoca Ahmed Yesevi Hazretleri, Türkistan’da Horasan Erenleri tarafından muhabbete davet etmek niyetiyle, yedi eri turna donunda kendisine gönderdiklerini anladı.”

Türklerin yaşamlarında yerini alan turna, semahlarda da önemli bir yer teşkil eder. Turna kuşunu sembolize eden bir semah olarak ‘turnalar semahı’ neredeyse her yörede dönülmektedir³⁶⁴.

“Halifelere: ‘ Horasan Erenleri ihya gecesi için bizi turna şeklinde davete geliyorlar. Onlar gelmeden biz onları karşılayalım.’ Onlar da gereken hazırlığı yaptılar. Hazırlıklarını tamamladılar. Turna şekline girip, Türkistan’dan Horasan’a yöneldiler. Horasan sınırı ile Semerkant sınırı arasında Amu Nehri diye bilinmekte olan bir su vardı. Oldukça taşkın akan asi bir ırmaktı. Orada tesadüf karşılaştılar. Velayet eri oldukları için turna şeklindeyken birbirlerini tanıdılar.

Alevi-Bektaşî inancında da mukaddes addedilen bu kuşun, semahlarda gökyüzündeki halini (kanat çırpışı, duruşu vs.) resmeden figürleri mevcuttur.

3.3.15. Domuz

Refahın, şeytanın, bazen de bilinçsizce arzuların simgesi olan domuz, bugün bataklıkta ve pis görülmesinin aksine antik mitoloji onu bereketin sembolü addetmiş, Aziz Antonie keşişlerinin birlikte resmedildiği, yoksulların eti ve yağıyla beslendiği domuz, genelde sempatik bir hayvan olarak sunulmuştur³⁶⁵. Kenanlılarda yaban domuzu kutsal kabul edilmiş, kadim İsrail’de bu kutsallık murdarlığa dönmüştür. İslamiyet’te de domuz, yenilmesi yasak bir hayvandır: “*O, size ancak ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilenleri haram kıldı. Her kim bu haram şeyleri yemeye mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve aşırı gitmeden yiyebilir. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.*”³⁶⁶

Kur’ân-ı Kerîm’in muhtelif yerlerinde domuzun kesinlikle yenilmemesi gereken bir hayvan olduğu belirtilir. Bu ikaz, domuzun kendi dışkısını yiyen bir hayvan olmasından dolayıyla da sağlığa zararlı olduğundan ötürüdür. Schimmel, Müslümanların görüntüsünden de öğrendiği bu hayvanı anlatırken, bir gün Ankara Hayvanat Bahçesinde yaşlı bir Anadolu köylüsü domuzu gördüğünü ve “*Hamd olsun Rabbime ki, bu iğrenç mahlûku yememizi haram kılmış*” dediğinden bahseder³⁶⁷.

³⁶⁴ age, 171.

³⁶⁵ Larousse, 188.

³⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm, 16/115.

³⁶⁷ Schimmel, 47.

Velâyetnamede domuzlara yapılan bir eziyet ve Hünkâr'ın bu kişileri yaptıkları kötülükten vazgeçirmesi anlatılır³⁶⁸.

“Yolda gelirken tesadüfen otlu, sazlı bir yere geldiler. Bir grup domuzun yattığını gördüler. Bunlardan birisini yakalayıp boynuna bir çan bağlayıp serbest bıraktılar. Domuz yavrusu çanın sesini duydukça ürktüğü ve koştuğu gibi diğer domuzlar da şaşkınlık ve korkudan kaçışmaya başladılar. Bunların halini görüp kahkahalarla gülüyorlardı. Kadılıktan dönen derviş bunu yapmamaları gerektiğini, erenlerin himmetini almağa gittiklerini, yapılanın son derece yanlış olduğunu ne kadar söylediyse de sözü para etmedi. (...) Çanın sesinden ürkererek kaçça kaçça kimisi öldü, kimisi de perişan oldu. Hakka giden hak yolunun hakkı için hiçbir yerde alınmaz terlemedi, bu domuz yavrusunu boynundaki çanı alıncaya kadar çok terledik, işte ona taktığınız çan’ diyerek çanı gösterdi. Bunu yapanlar çok pişmanlık duyduklarını söyleyerek özür dilediler. O kerem sahibi büyük veli onların suçlarını bağışladı.”

Kanaatimizce hayvanların arasından özellikle domuzla ilgili bir menkıbenin de nakledilmesi İslamiyet’te haram kılınmış olsa da, onun da diğer hayvanlar gibi Tanrı’nın dilsiz bir kulu olduğunu göstermek içindir.

3.3.16. Kurt

Kurt bazen yaratılışın, bazen ölümün, bazen de çürümenin sembolü olup kötücül bir hayvandır. Türk efsanelerinde insanların kurttan türediğine dair bazı hikâyeleri olan kurdun bu yönüyle yaratmayı simgelediğine de inanılır. O hikâyelerin birinde şunlar anlatılır³⁶⁹:

“Hun hükümdarı Wu-Sun kralına taaruz etmiş ve Kun-mo’nun babası olan bu kralı öldürmüş. Kun-mo da o sıralar çok küçükmüş. Hun hükümdarı ona kıyamamış, onu sağ bırakmış. Çocuğun etrafında bir dişi kurt dolaşmaya başlamış. Kurt çocuğu emzirdikten sonra oradan uzaklaşmış. Bütün olan biteni gören Hun hükümdarı çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve çocuğu büyütüp Wu-sun kralı yapmış. Orta Asya’daki ilk kurt efsanesi bu şekilde ortaya çıkmıştır.”

Ögel’den alınan bu bilgi, kurdun insan nispetinde kabul edildiğini gösterir. Ayrıca bazı efsanelerde kurtla evlenildiği ve bir neslin türeyişinin böyle başladığı da yazılıdır. İrlanda’nın destanlarından Cuchulainn’de kahraman, annesi tarafından yutulan bir kurttan doğar. Burada kurt, köprü görevinde aracı bir sembol olup, hayatın ve var oluşun sembolü olmuştur³⁷⁰.

Trabzon yöresinde bir arazinin ilk sahiplerini belirtmek için ‘Ta ezelden beri, Âdem atadan beri’ yerine ‘Kurtoğullarından beri’ de denmiş, tarihlendirmedeki başlangıç böyle ifade edilmiştir. Anadolu’da, ilk çıkış yeri Afyon olan ‘kurtla kıyamete kadar’ sözü kurdun neslinin kıyamete kadar süreceğini, sonlular içindeki en sonsuzun kurt olduğunu anlatır. Erzurum-Çanakkale yöresinde torununun torununu gören ataya

³⁶⁸ Velâyetname, 499-503.

³⁶⁹ Ögel, I, 14.

³⁷⁰ Larousse, 383.

‘kurt dede’, torununun torununu gören nineye de ‘kurt nine’ denir. Halk inanışında kurt uzun ömrün, ölçülemeyecek biçimde çok yaşamanın simgesi olmuştur.

Kurdun uluması felaketin, kötü hava koşullarının, açlıkla karşılaşmanın işaretidir. Onlara gökten ‘kudret helvası’ nın bu olumsuz durumlarda indiğine dair inanış mevcuttur. Ağzı bağlanmış kurdun oruç olduğu tasavvur edilir ve ağzının açılması ile beraber hemen uluması da iftar ettiğini ve şükürünü gösterir. Cem esnasında Cem evinin çatısında kurt olursa bu onun törene katıldığına işaret eder³⁷¹.

Kars’ta yapılmış bir araştırmaya göre, evvelde kurtların dilinden anlayan bir Kurt Dede İğdir, Kars, Ardahan gibi kışı çetin geçiren yerlerde yiyecek bulmaya çalışan kurtlara yardım edermiş. Köye inip koro halinde ulumaya başlayan kurtlar için bir türlü yiyecek bulamayan Kurt Dede Allah’tan yiyecek isteyince gökten leziz ve besleyici olan kudret helvası iner³⁷². Çoğunlukla kurtla ilgili anlatılarda gelen kudret helvası da kurt da birer semboldür³⁷³.

“Akşam oldu, sığırlar eksiksiz olarak köye geldi, fakat içlerinde Sarı’nın iki öküzü yoktu. Dere kenarında kurtlar tarafından parçalanmıştı. Sarı, ‘Benim hayvanlarıma bakmadın, zarar verdin, bedelini ödemek zorundasın’ dedi.”

İslamiyet’ten sonra kutsallığını önemli ölçüde kaybetse de kurt, cesaretin ve yiğitliğin sembolü olmaya devam etmiştir.

3.3.17. Yılan

İyilikle kötülük, yaşamla ölüm, dişille erillik gibi zıtlıkların sembolüdür. Hayat, yılanın ağzında başlayıp kuyruğunda son bulmuştur. Dolayısıyla yaşamsal döngüyü yılan simgeleştirir. Mısırlılar, bu birliği sağlayan yılanı Ouroboros, Hintliler Şehsa demişlerdir.³⁷⁴ Eski Türk metinlerinde ise bu yılanın adı ‘Şahmaran’dır: Yerin altında yaşayan, akıllı maranların başı olan Şah-ı maran ecenin yaşlanmadığı ve ölünce ruhunun kızına geçtiğine inanılmıştır³⁷⁵. Burada olumlu bir anlam yüklenen yılan Şahmaran, Anadolu’da uğur getirdiği inancına dayanarak evlenecek kızların çeyizinde ya da halı ve kilimlerde işleme halinde kendine yer bulur.

Derisini değiştirebildiği için yenilenmeyi temsil eden yılan kıvrımlığı, büyüyüp solması ve sonra tekrar ortaya çıkması gibi nitelikleri ile Ay’a benzetilir. Ay ile

³⁷¹ Kalafat, 41.

³⁷² age, 46-47.

³⁷³ Velâyetname, 303.

³⁷⁴ Koçak, 43.

³⁷⁵ Biray, 98.

özdeşleştirilen, kendi kuyruğunu ısırarak kadar tehlikeli olabilen yılan birçok mitolojide ortak motiftir.

Sümerlilerde, bilinen ilk imparatorluk kurucusu Kiş kralı hükümdar Etena, tanrılardan korkan ve tanrısal kültleri sadakatle uygulayan biridir. Fakat çocuksuz olmakla eleştirilmesi soyunu sürdürecektir bir evlada sahip olmaması onu dertlendirmiş ve ciddi şekilde endişelendirmiştir. Bu yüzden en önemli dileği *doğum otunu* elde etmektir. Fakat bu ot, ölümlülerin ulaşamayacağı kadar yüksekte, gökte bulunur. Etena, göğe çıkmak için bir kartaldan yardım alır. Efsaneye göre bu kartal, yılanla dost bir hayvandır. Fakat yılan, bu dostluğa ihanet edip kartalın yavrusunu yiyip, onu da bir çukura atar. Etena, doğum otunu bulmak için kartalın kanatlarında bir ölümlü olarak göğe yükselir. Bu efsanede yılan, dostluğuna güvenilmeyen ve istediği zaman ihanet edebilen bir varlık olarak tasvir edilmiştir³⁷⁶.

Antik Yunan'da sağlığı temsil eden yılan hastalıkları tedavi edip ölümleri diriltecek bir hikmet elde eder. Ancak Zeus insanların ölümsüz olmasından korktuğu için bir yıldırım ile onu küçük bir şifa uzmanı haline getirir.

Yine Yunanlılarda, yılanın genç kızları kaçırmaması ve bir kahramanın çıkıp genç kızı kurtarması ile ilgili efsaneler mevcuttur: Perseus, kanatlı sandallarıyla Etiyopya'nın üstünden geçerken güzel bir prensesin deniz kenarındaki kayalıklarda zincirlendiğini görür. Onu bir deniz yılanı kaçırmış ve oraya bağlamıştır. Perseus, prensesi kurtarmaya çalışırken birden bir canavar kadar büyük olan deniz yılanı çıkıp ona saldırır. Büyük bir boğuşmanın ardından Perseus, yılanı öldürür ve prensesi özgürlüğüne kavuşturur. Böylece Perseus, Etiyopya hükümdarının kızı Andromeda'yı kurtararak kahramanlık gösterir³⁷⁷. Bu mitosta kötücül yılanın alt edilmesi anlatılır. Yılan sembolünün bazı özel kullanımları bulunmaktadır: Kuyruğunu ısırarak yılan, reenarnasyonu (doğum-ölüm çemberi), ruhun ebediliğini temsil eder. Yedi başlı yılan, göğün 7 katlı oluşunu, yeryüzünün oluşmasındaki 7 aşamayı, ayrıca ejderha sembolündeki gibi nefis mücadelesini simgeler. Bir eksene dolanan çift yılan, DNA çift sarmalını ve Sirius çiftyıldızının çift yörüngesini simgeler. İç içe daireler oluşturacak şekilde çöreklenmiş yılan, dalga enerjisini anlatır. Ateş yılanı, ölüm sonrası çekilen vicdan azabını ifade eder. Ölenin, bu ateş yılanıyla ateş gölünde karşılaşacağı ve bu durumu atlatanın serin sularda

³⁷⁶ Sümer, 277.

³⁷⁷ age, 280.

rahatlayacağı söylenir. Kartalla mücadele eden yılan, gök hayvanı kartal ile yer hayvanı yılanın mücadelesini anlatır. Hayır ile şerrin, Gök ile Yer'in savaşını sembolize eder. Şahin, doğan veya atmaca ile mücadele eden yılan, yine Gök ile Yer'in, bazen de vicdan ile nefsin çatışmasını simgeler. Ağaç altındaki yılan, yılanın her halkası varlığın bir aşamasını simgeler. Ağacın tepesinde kuş var ise- ki Gılgamış destanında buna rastlanır- kuş göksel olanı, yılan da yersel olanı sembolize eder. Yılan yaşam ağacının kökünde, efsanevi Anzu kuşu da ağacın tepesindedir. İnsan ile mücadele eden yılan nefis ile mücadeleyi ve dünyevi heva ve hevesleri denetlemek için uğraşmayı temsil eder. Mücadele eden iki yılan; ikili karakteri, ikili enerjiyi, pozitif ile negatifi sembolize eder³⁷⁸.

Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasına sebep gösterilen yılan burada şeytanî bir varlığı temsil eder. Bazen tanrı gibi tapınılıp şeytan gibi korkulur, bazen sağlık ile özdeşleştirilip bir şifa kaynağı gibi düşünülür, bazen de kıvrımlı olması sebebiyle Ay ile eşleştirilir³⁷⁹.

“Görevliler Ahi Evran'ın dükkânına geldiler fakat kapısının kapalı olduğunu içeride de kimsenin olmadığını gördüler. Kapıyı açıp içeri baktılar, dükkânın içinde tortop olmuş gözleri ateş gibi yanan bir yılan yatmaktaydı. Bunları gören yılan öyle bir kükredi ki görevlilerin aklı başından gitti. Kaçarak Bey'e geldiler, gördüklerini anlattılar. Böylelikle onun velâyet eri olduğunu anladılar.”

Velâyetnamede yılan sembolü, yılan-ejderha formunda görülmektedir. Yılan-ejderha motifi öfke ve kızgınlığı sembolize eder³⁸⁰.

“Etrafta bu canlılık varken bu koca yılanın burada yaşaması mümkün değil. Gelin hep beraber Ya Hünkâr diyelim, dedi. Oradan bütün mollalar çıkıp saf durdular yüksek sesle yılanı karşı bir kez ‘Ya Hünkâr’ dediler ve yılanın kaybolduğunu gördüler. Molla Saadeddin ‘Ben size bu Hünkâr'ın velâyetidir demedim mi?’ dedi.

Nefsin kötücül yanını temsil eden yılan, menkıbede Hacı Bektaş'ın sırrı ile kimseye zararının dokunmadığı ve ortadan yok olduğu bir hayvandır.

3.3.18. Keçi

Titrek sesi ile yaşlı bir kimsenin tereddütlü halini anımsatır³⁸¹. Bebek Zeus'u besleyen Amaltheia adında bir keçidir. Bir başka rivayete göre ise Amaltheia nemftir³⁸². Bereket boynuzunun kökeni şu mitolojik anlatıya dayanır: Zeus, bir gün

³⁷⁸ Salt, 375.

³⁷⁹ Velâyetname, 485.

³⁸⁰ age, 575.

³⁸¹ Larousse, 342.

³⁸² Böceklerin, kurtçuk durumundan yetişkin duruma geçerken arada aldıkları özel biçim.

yanlışlıkla kendisini yetiştiren keçinin boynuzlarından birini kırar ve onu nemfe hediye verip bu boynuzun devamlı en iyi meyvelerle dolu olacağını sözünü verir³⁸³.

Kaprisli oluşu tek kusuru olan keçi, düşmekten korkmaksızın kıvraklığıyla tepelere kolayca tırmanır. Sütünün lezzetiyle bereketin sembolü keçi iyi bir üne sahiptir; ancak inatçılığından ötürü *'keçi gibi inatçı'* deyişinin doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca bir şarkıyı doğru söyleyemeyen kişi için de *'keçi gibi şarkı söylüyor'* sözü söylenmiştir³⁸⁴.

“Molla Saadeddin, ‘Yılanlar koyunun, keçinin, insanın bu kadar yoğun olduğu yerde olmaz. Bu varsa yine erenlerin bir mucizesidir’ diye düşündü ve yılanı gören Mollaya ‘Katırı yutmuş mu?’ diye sordu. O da, ‘Katırı yutmamış, duruyor’ dediğini duyunca bunun yine erenlerin bir mucizesi olduğunu anladı ve sudan çıkıp elbiselerin olduğu tarafa yöneldi.”

Tibet geleneğinde fırtına tanrısının taşıyıcısı hayvan keçi, Yunan mitolojisinde baş tanrı Zeus’un Semele’den doğan erkek çocuğudur³⁸⁵.

3.3.19. İnek

Bereketin, besleyiciliğin ve vericiliğin sembolüdür. Hint mitolojisinde tapınılan bir hayvan olarak ortaya çıkan en kutsal hayvan ineğin tarihçesi Veda metinlerine kadar uzanır. Cadde-sokaklarda serbestçe dolaşmalarına izin verilen ineklerin kesilmesi, öldürülmesi, etinin yenilmesi kesinlikle yasaktır, bunu yapan kişiler ölümle cezalandırılır. Mezopotamya’da doğurganlık ve anneliğin simgesi olan bu sembole bazı gelenek tasvirlerinde Ay mı Güneş mi olduğu tam olarak bilinemeyen beyaz bir daire eşlik eder. Örneğin, Dogon dilinde inek sözcüğü ile aynı kökten gelen Güneş’in adı ‘nay’dır ve doğurganlık anlamını taşır. Eski Mısır’da ise İsis’in sembolü hilal ve inek sembolleri idi. Tanrıça Nut ise yıldızlarla kaplı bir inek gövdesine sahiptir. Sümer mitolojisinde de inek bir hilalle, Ay da boynuzlar arasında resmedilirdi ve yıldızlı göğün hâkimi göksel bir inek ile boğa idi.

Çin mitolojisinde yer ve göğün kökeni pasif prensibi temsil eden Huan-Pin adlı bir inektir. Yunanlarda yapılan geçit törenlerinde yavrulamamış ineklerin boyunları çiçekli çelenklerle süslenirdi. Grek inanışında da yeni bir insan nesli inekle var olur. Burada 100 gözlü Argos’un göz kulak olduğu, ismini İstanbul Boğazı’na veren ve ineğe dönüşen ilahe İo’dan bahsedilir. Ayrıca ejderin dişlerini toprağa ekecek olan Kadmos, böğründe iki beyaz küre taşıyan boğa veya ineği izler. İskandinavya

³⁸³ age, 342.

³⁸⁴ Velâyetname, 571.

³⁸⁵ Korkmaz, **Simgeler**, 713.

tradisyonunda, ilk Audhumla adlı kozmik bir inek belirir ve kendisinden akan dört süt ırmağı ile yeryüzünde yaratılacak her şeyi besleyecektir. Süt motifi, birkaç tradisyonda sonsuz şifa ortamlarını temsil etmektedir³⁸⁶. Söz konusu eserde diğer hayvanlar gibi inek ve yavrusu buzağı, Hacı Bektaş Veli'nin velâyetine tanıklık eden hayvanlardandır³⁸⁷.

“Kadıncık Ana'nın, buzağılarına bakan bir kadın bakıcısı vardı. Sulucukarahöyük'ün yakınlarında buzağıları güderdi. İşi çıktığından, Hazret-i Hünkâr'dan hayvanlara bakması için yardım istedi. Buzağıların annelerini emmesine müsaade etmemesini söyledi. O bakıcı, eve gidip döndükten sonra ineklerle buzağıların bir arada olduğunu görünce, buzağıların annelerini emdiğini düşündü. ‘Niye buzağıların inekleri emmesine müsaade ettiniz?’ diye sitem etti. Hünkâr ‘Emmediler merak etme’ dediyse de inandıramadı. Hünkâr ‘İneklerle buzağılar bir arada kalmışlarsa ne olmuş, emmediler’ diye söylendi. Bakıcı kadın, ineklere yaklaştığında memelerinin dolu dolu olduğunu gördü ve bu duruma şaşırdı. Akşam olunca evine getirdi, buzağıları emmesi için annelerine bıraktı, fakat emmediler. Aradan üç gün geçti yine emmediler. Şaşkınlıkla bu olayı Kadıncık Ana'ya anlattı. Kadıncık Ana, bunun Hünkâr'ın nefesiyle olduğunu anlamıştı.”

Hünkâr'ın nefesiyle memeleri süt dolan inekler yine onun himmetiyle üç gün yavrularını emzirmezler.

3.3.20. Köpek

Klasik sanatta şehvet ve nankörlük simgesi kedinin aksine, bağlılığı ve söz dinlemesi ile sadakatin sembolü olmuştur. Köpek eski zamanlardan beri övülen bir hayvan idi. Eski Türk kavimlerinde köpeği tanrı addedip ona tapanlar veyahut da ondan türediklerine dair inançlar vardır.

Kozmogonide merkezin güneş değil Sirüs olduğuna inanan Mısırlılar, Sirüs'ü köpek yahut çakal şeklinde simgelemişlerdi. Hatta bir hikâyede Osiris'in cesedini köpek mumyalamıştır. Kanarya adalarındaki Guanche yerlilerinin, Eski Meksikalıların, Asyalıların öte âleme giden kişiyle beraber bir de köpek gömmeleri, Hindistan şehirlerinden Bombay'da hamile bir kadın öldüğünde iki köpek ile birlikte defnedilmesi bu hayvanın öte dünyayla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Köpeğin havlaması ile ilgili Tatar Türklerinde şu inanışlar mevcuttur: Havlamak mal bolluğuna işaretken, köpeğin bunu sebepsiz yapması yolunda gitmeyen bir şeylerin habercisidir. Sahibine havlaması büyüye, Ay'a bakarak havlaması havaların soğuyacağına, cenazenin arkasından havlaması orada bir ölümün daha yaşanacağına delalettir. Alevi inancında da köpeğin kurt gibi uluması ölüm manasını taşır³⁸⁸.

³⁸⁶ Salt, 173.

³⁸⁷ Velâyetname, 297.

³⁸⁸ Kalafat, 57-58.

Kazan Tatarlarında köpeğin yatış pozisyonlarına göre havanın nasıl olacağına dair tahminler yapılır: Sirt üstü yuvarlanıyorsa yağmur yağacağına, kıvrılarak uyuyorsa karın geleceğine inanılır. Gözeticiliği ve sonsuz sadakatiyle mükemmel bir bekçi görevini sürdüren ve Budizm’de Buda’nın şekline girdiği köpek, Kırgızlarda Kumayı, Başkurlarda Barak, İslamiyet’te Kıtımir’in dışında genellikle kötü anlam yüklenmiştir ve yasak konusudur. Köpeğe ait tüm deyimler olumsuzdur: Köpek gibi çalışmak (çok çalışmak), köpek gibi hasta olmak (çok hasta olmak) gibi.

Velâyetnamede Hacı Bektaş’ın kızdığı kişilere köpek şekline bürünmeleri için beddua ettiği yazar³⁸⁹.

“... Sabahleyin öküzümüz bu gece kayboldu, ne oldu acaba diye aramaya başladılar. Araya araya boğazladıkları yere geldiler. Dediler ki ‘İşte, öküzümüzü kesmiş etini almışlar, derisini, sakatatını, başını ve ayaklarını da buraya bırakmışlar’ diyerek Yesevi şehrindeki bütün evleri aramaya başladılar. Araya araya Hoca’nın dergâhına geldiler. ‘İzin verirken senin evini ve mutfağı da arayacağız’ dediler. Hoca izin verdi, bunlar da dergâhı aradıktan sonra mutfığa girdiler, eti gördüler. Hoca bunları köpek suretine bürünüp, eti yemesi için Allah’a dua etti. Asılı olan etin üzerine üşüşerek yediler.”

Menkıbede anlatıldığına göre Hoca Ahmed Yesevi, sofrası her daim herkese açık ancak kendisi sofradaki yemeklerden yemeyen, geçimini kaşık- kepçe satarak yapan ve yalnızca öz kazancını yiyen biridir. Edevatlarını öküzüne yükleyip öylece çarşıya gönderir, alan olursa fiyatı bildiği için heybeye ücretini koyardı. Öküz, parasını vermeyen kişinin arkasından ayrılmaz, akşam olunca da Hoca Yesevi’nin yanına giderdi. Bir gün halk Hoca ile birlikte iftar etmek ister ancak asıl gayeleri onunla alay etmek ve onu küçük düşürmektir. Gece, bir öküzü boğazlarlar, kestikleri öküzün derisini-başını Hoca’nın mutfak bacasından sarkıtır ve sabah olunca da ‘Öküzümüz kayboldu’ deyip tüm şehirde aramaya koyulurlar. En son Hoca’nın evine geldiklerinde öküzün parçalarını görürler. Tam o anda Hoca, bu işi onların yaptığını anlar ve köpek suretlerine bürünmeleri için beddua eder. Köpeğe dönüşen bu kimseler önce eti yerler sonra da birbirlerine saldırmaya başlarlar. Bu büyük kerameti gören halkın Hoca Ahmed Yesevi’ye olan inançları bir kat daha artar. İslam geleneğinde köpek murdar, vahşi ve açgözlü bir hayvan olduğundan nefs-i emmareyi temsil etmektedir. Ancak nefs-i emmareyi simgelese dahi köpek de terbiye edilebilir ve Kehf Suresi’nde geçen Yedi Uyurlara eşlik eden Kıtımir adında sadakatin ve güvenilirliğin sembolü haline gelebilir. Mecnun’un sırf, Leyla’nın mahallesinden

³⁸⁹ Velâyetname, 165-167.

geçtiği için bir köpeğin patilerini öpmesi en sefil hayvanın dahi âşık olunanla bir bağlantısı olduğu için nimet olabileceğini göstermektedir³⁹⁰.

3.3.21. Balık

Dünyanın sırtında olduğuna inanılan iki hayvandan biri balık (diğeri öküz), fazla yumurtlamasından ve yaşadığı nemli alandan ötürü cinselliği ve bereketi simgelemiştir. Budizm’de ilahların üstünde olduğuna inanılan bu hayvan, Türklerde gök gürlemesinin hayvan biçimindeki temsilcisidir. Ayrıca göl ve nehirlerde yaşadığından bolluk ve bereketin sembolü olmuştur. Sempatik bir görüntüye sahip olup, burç sisteminde sonuncu sırayı almaktadır. Bu burç takviminde doğanların (20 Şubat-20 Mart) en duygusal ve en sulu gözlü insanlar olduğu bilinir.

Balık, Arapçada ve İbranicede, hilal şeklindeki bir yaydan oluşan harfin adı ‘nûn’ anlamına gelen bir sözcüktür. Bazılarına göre ise ‘yunus’ manasına gelmiştir. Yaratıcı tarafından Peygamber olarak görevlendirildiği halka yıllarca doğru yolu tebliğ eden Hz. Yunus, Tanrı’nın izni olmaksızın görevini bırakır ve bulunduğu toplumu terk eder. Kendisinden sonra kavmi bir felakete uğrar. Ancak Hz. Yunus da fırtınadan ötürü bindiği gemiden atılır ve bir balık gelip kendisini yutar. Yaptığı yanlışın farkına varan Yunus Peygamber, bazılarına göre kırk gün kırk gece, bazılarına göre ise kırk yıl balığın karnında kalır. Tüm maddi bağların kesildiği, cismani âlemin ötesine geçildiği bu süreçte Allah’a, “Senden başka hak ma’bud yoktur. Seni tenzih ederim. Şüphesiz ki ben zalimlerden oldum³⁹¹” diye yakarışlarda bulunur ve nihayetinde balık bir gün onu kıyıya bırakıp uzaklaşır. Döndüğünde halkını iman etmiş görünce çok sevinir. Böylece lakabı ‘balık sahibi’ anlamına gelen ‘Zünnun’ veya ‘Sahibü’l-hût’ kalır³⁹².

Kur’an’da balığın geçtiği diğer bir kıssa Kehf suresidir. Musa Peygamberin, ‘yıllar geçse de tatlı ve tuzlu suyun birbirine karışmadığı’ diye tarif ettiği denizin sınırına gelindiğinde balık dirilir ve suya atlar. İskender’le ilgili anlatılan bir efsaneye göre ise İskender, içenlerin ölümsüz olduğuna inanılan bir pınarın varlığını öğrenir ve onu aramaya başlar. Yolculuk esnasında, İskender’in yanında yalnızca aşçısı Andreas kalır, askerleri ordudan ayrılır. Yorgun düştükleri sırada aşçı Andreas yanlarında

³⁹⁰ Schimmel, 49-50.

³⁹¹ Kur’an-ı Kerim, 21/87.

³⁹² Kadir Polater, “Kur’an ve Kitab-ı Mukaddes’e Göre Yunus Kıssası”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, s. 2 (2007): 138.

getirdikleri tuzlu balığı o çevrede bulunan bir pınarda yıkamayı düşünür. Fakat balık suyla temas ettiğinde birden hayat bulur ve suya atlayıp yolunda ilerler. Aşçı, aradıkları pınarın bu olduğunu anlar ve hemen sudan içer. Daha sonra İskender'in yanına gelerek başından geçenleri anlatınca, İskender de sudan içmek için koşar fakat pınar yerinde değildir. İskender öfkelenerek aşçısını denize atar. Aşçı Andreas da deniz cinine dönüşüp ölümsüz olur. Bu anlatıda balığın canlanarak suya karışması, Kur'an'da anlatılan Musa-Hızır kıssasında balığın denize atlayıp gözden kaybolmasıyla bağdaştırılmaktadır³⁹³.

Birçok medeniyetin tradisyonunda hem suda hem karada yaşayan yarı insan yarı balık şeklinde tasvir edilen yaratıklar görülür. Bunlar, insanlara uygarlığı ve pek çok şeyi öğretmiş yüce varlıklardır. Hristiyanlıkta İsa'nın hayatında birincil rolü olan hayvan balıktı: Ekmeklerin ve balıkların çoğalması, mucizevi balık avı, yeniden dirildikten sonra havarilerine görünen İsa'nın yediği yemek gibi³⁹⁴. Kutsal Üçlü, tek kafalı üç balık veya birbirleriyle iç içe geçmiş üç balık şeklinde sembolize edilir. Balık, Hristiyanlığın önemli ritüellerinden Evharütiya ayininde anıt mezarların üzerinde bulunan ve havarilerin fileleriyle kurtarılan ruhun geçtiği çoğalma mucizesinin simgesidir³⁹⁵.

“Hacı Bektaş Veli, bir toplulukla dolaşırken bir ırmağın yanına geldiler. O ırmağın bütün balıkları dışarı çıkıp, açık bir dille ona selam verdiler, halini hatırlı sorduktan sonra, Hünkâr onlara ‘Yerinize dönün, Allah’ı her zamanki gibi anmaya devam edin’ dedi. Bunun gibi pekçok kerametler göstererek halkı kendisine bağladı.”

Velâyetnamede Hacı Bektaş'ın veliliğine inanan hayvanlardan biri olan balık, ırmaktan çıkıp selam verir ve Hünkâr'la konuşur.

3.3.22. Kurbağa

Su, yaradılış ve yaşamın sonunu simgeler. Kurbağanın yumurta, iribaş, kara hayvanı şeklinde yaşadığı evreler onu yeniden dirilmenin sembolü yapmıştır. Tanrının Mısırlılara gönderdiği birçok felaketten birinin de kurbağa istilası olduğunu söyleyen Kitab-ı Mukaddes, kurbağayı kötü düşüncülere de benzetir. Bu yönüyle iyi bakılmayan kurbağa, masallarda değişikliğe uğrayıp yakışıklı bir prence dönüşür³⁹⁶. Kurbağa, incelenen eserde Hacı Bektaş'ın velayet sırrına erişen hayvanlardandır³⁹⁷.

³⁹³ Meral, 135.

³⁹⁴ Larousse, 98.

³⁹⁵ Velâyetname, 193.

³⁹⁶ age, 381.

³⁹⁷ age, 515.

“O yakında bir ırmak vardı. İrmaktaki kurbağalara ötmeğe başlamışlardı. Erenlerin sohbetine engel olacak kadar rahatsızlık vermekteydi. Hacı Bektaş Veli ‘Ey kurbağacıklar, ya biz söyleşelim siz dinleyin, ya da siz söyleyin biz dinleyelim’ dedi. Hemen o anda velayet gücü ile o kurbağacıkların sesleri kesildi. Erenler de sohbetlerine rahat rahat devam ettiler, sohbet bitince herkes geldiği yere geri döndü. Rivayete göre o civarda kurbağalar halen ötmemektedir. İrmağın aşağı ve yukarı tarafındakiler öterler fakat Hünkâr’ın oturduğu yerdekiler ötmezler.”

Menkıbede, kurbağalar Hünkâr’ın emri ile ötüşmeyi bırakıp sohbet verilen yerden ayrılırlar. Sohbet bitince yerlerine dönen bu hayvancıklar o günden bu yana sükûneti korumaktadırlar.

3.3.23. Tavşan

Verimlilik ve ivmenin sembolüdür. ‘Tavşanım’ şeklindeki sevgi sözcüğü ile sevecenliği sembolize ederken, ‘ateşli tavşan’ deyimini ve Yunanistan’da Afrodite’in fetiş hayvanı olması ile güçlü bir erotizmi simgelemektedir. Ancak Bakire Meryem’in ayağının dibinde resmedildiğinde, masumiyeti ve şehveti yenen iffetin temsili olur. Ay yüzeyindeki lekelerin tavşana benzetilmesi ile bu tabiat unsuru ile ilişkilendirilen tavşan Alevi-Bektaşî inancında da önem taşır³⁹⁸.

“Molla Hünkâr dedi ki, ‘Senin evinde bir çembersiz fıçı vardır, içi şarap doludur. Testileri oradan doldur’ deyince tekrar kendisinde şarap olmadığına yemin etti. Çembersiz fıçının babasından kaldığını ve çürümüş olduğunu söyledi. Molla Hünkâr, ‘senin yanlışın var’ deyince Hristiyan, ‘O zaman gidip beraber bakalım’ dedi. Fıçının yanına birlikte gittiler ve tapasını açtıklarında tavşankanı gibi şarap akmaya başladı.”

On iki hayvanlı Türk takviminde yer alan tavşan bazı Türk boylarında ailenin koruyucusu görevinde, İskitlerde savaş durduran bir mitolojik karakter, Moğollarda tapınılan bir hayvandır³⁹⁹:

“Tatarlar ulaşılmaz çok yüksek bir dağın ardında yaşıyorlardı. Bir gün bir tavşanın peşinden koşarken, tavşan bunları büyük bir şatoya götürdü. Kapının üzerinde alaca baykuş ötüyordu. Şatoda kimsenin olmadığını düşündüler. İçeri girdiler ve şato bir ovaya açıldığı için geçidi buldular. Bu tarihten sonra tavşanlara ve alaca baykuşlara büyük bir saygı göstermeye başlamışlardır.”

Bu gelenekte tavşan tabu kabul edilir. Dolayısıyla etinin yenmesi yasaktır.

³⁹⁸ age, 921.

³⁹⁹ J. P. Roux, “Türk İnancında Tavşan” Yabancı Araştırmalar Gözüyle Alevilik Aynayı Tuttum Yüzüme Ali Göründü Gözüme, çev. İlhan Cem Erseven (İstanbul: Ant Yayınları, 2005), 140’dan aktaran Pervin Ergun, “Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine”, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi**, s. 50 (2011): 284.

3.4. Bitki Sembolleri

3.4.1. Ağaç

Var olmanın, türemenin sembolü ağaç, hayatın ve Tanrı ile insan arasındaki bağın simgesidir. Bir ağaca kutsiyet atfedilmesi için şu niteliklere haiz olması gerekir: Yalnız olmalıdır. Çünkü Gök Tanrı da tek ve birdir, eşi ve benzeri olmayandır. Dolayısıyla onu temsil eden varlığın da bu sıfatı taşıması gerekir. İkincisi, yapraklarını ya hiçbir mevsimde dökmeyen veyahut da çok az döken bir ağaç olmalıdır ki, bu Tanrı'nın ebedî oluşuna bir atıftır. Üçüncüsü, tıpkı Tanrı'nın el-Azîm, el-Melik, el-Kebîr sıfatları gibi kutsal ağacın da heybetli ve gösterişli bir görüntüsü olmalıdır. Dördüncüsü, kutsî olan ağaç meyvesiz olmalıdır ki, bu Tanrı'nın doğurmayan ve doğrulmayan olmasına işarettir. Beşincisi, kutsal ağaç çevredeki diğer tüm ağaçlardan yaşlı olmalıdır ki, bu sonsuzluğu simgeler. Son olarak da, kutsal ağaç geniş ve koyu gölgeli olmalıdır⁴⁰⁰.

İlk olarak Tanrı'nın Ehadiyetini simgeleyen yalnız ağaç örneklerini inceleyelim. Türklerin yaşadığı coğrafyalarda aynı şekilde kutsal ağaçların ya da bir diğer tabirle 'hayat ağacı' nın tek başına olduğu görülür. Yaratılış Efsanesinde anlatıldığına göre, Tanrı yeri yarattıktan sonra, dalsız, budaksız, kupkuru bir ağacın bittiğini görür ve böyle bir ağaca bakmanın hiç de zevkli olmadığını düşünüp dal yaratmaya karar verir. Ağaçta dokuz dalı, dokuz daldan dokuz kişiyi, bu dokuz kişiden de dokuz ulusu yaratır. Efsanedeki diğer metinde anlatıldığına göre, insanlar kutsal bir ağacın bir tarafındaki meyveleri yer, diğer taraftaki meyvelere dokunmazlar. Çünkü bu meyveler Tanrı tarafından yasaklanmıştır. Ancak Erlik, Eje'ye yasak meyveleri yedirmeyi başarır, Eje de Törüngey'e yedirir. Sonuçta insan, yasağı delmiş ve Tanrı tarafından birçok sorumluluk yüklenerek bulunduğu yerden kovulmuştur⁴⁰¹. Bu çok tanındık ve birçok kutsal metinde de karşımıza çıkan bir söylemdir. Burada geçen hayat ağacı, hem insanların türemesine vesiledir, hem de görevli hanların tekrar Tanrı katına yükseltilmesinde temel bir görev üstlenmiştir.

⁴⁰⁰ Metin Ergun, "Türk Ağaç Kültünün Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları", **Milli Folklor Dergisi**, s. 47 (2012): 23-24.

⁴⁰¹ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004), 347.

Yakut Türklerindeki Er-Sogotoh'un Tanrı indinden yere indirilmesine bir ağaç aracı etmektedir. Er-Sogotoh destanındaki efsaneye göre bu ağaç şöyle tanımlanır⁴⁰²:

“Dünyamız Yakutlarca, sekiz köşeli imiş,
Yerin ortası ise sarı göbekli imiş,
Bu ağaç büyük imiş, göklere çıkar imiş.
Bu ağacın her yanı Tanrı'dan hep süslüymüş,
Kabukları, kütüğü, tıpkı som gümüşlüymüş.
Ağacın gövdesinden bir usare akarmış,
Bu kutsal suyun rengi, altın gibi parlarmış.
Ağacın budakları, ta göklere uzanmış,
Gören sanırmış sanki dokuz kollu şamdanmış!
Yaprakları büyükmüş, dallarından sarkarmış,
Yaprakların her biri, bir at derisi kadarmış,
Ağacın tepesinde bir usare çıkarmış,
Köpük köpük kaynayıp, sarı renkte akarmış!”

Boyu göklere uzanan ve altından da parlak bir sıvı akan şeklinde tasvir edilen bu ağaç Er-Sogotoh'un evinin önünde bulunur⁴⁰³:

“Evinin doğu tarafında büyük bir çayırılık varmış. Tam evinin önünde de büyük bir ağaç yükselirmiş. Bu ağaç öyle büyük, öyle büyükmüş ki, ortadaki dalları bile gökte mavi bir duman gibi görünürmüş. Zirvesi dokuz göğü bile delip geçermiş. Onun dibinde de, insanlığa ölmezlik sırrını veren 'Hayat Suyu' kaynarmış. İhtiyarlar, kuvvetten düşmüş inekler gelirler, bunun dibinde gezerler, bu sudan içtikten sonra, yine gençleşip kuvvetlenerek dönerlermiş. Uçan ve koşan vahşi hayvanlar bu ağacın dallarında gezerler, koşarlar ve onun usarelerini emerek kutsal bir kuvvete sahip olurlarmış.”

Kutsal ağaç sembolünün geçtiği bir diğer destan Oğuz Kağan Destanıdır. Destanın kahramanı Oğuz Kağan'ın ikinci evliliği gölün ortasındaki yalnız ağacın kavuğunda bulunan bir kızla olmuştur. Destandaki 'Tanrı kızı' kavramından da anlaşılacağı üzere, Gök Tanrı tarafından Oğuz Kağan ile evlenmesi için kutsal ağaç aracılığı ile yeryüzüne indirilen bir kızıdan bahsedilmektedir. Ayrıca ağacın gölün ortasında bulunmasından, Türk destanlarında su kültü ile ağaç kültürünün birlikte anıldığı anlaşılmaktadır. Başka bir yalnız ağaç örneğine Kazak çöllerinde rastlanır. Çölde yetişen bir ağaç görmek hep karşılaşılan bir durum değildir. Kazaktın Kiyeli ağaşı diye adlandırılan bu bitkinin en temel özelliği, Or Irmağının Cayık Nehrine döküldüğü yerin kıyısına kurulan Or kalesinden Aral Denizinin kıyısına kadar yaklaşık bin kilometrelik mesafede bulunan tek ağaç olmasıdır. Bu kutsal ağacın yanından geçen Kazaklar develerini çökertir, küçük bir kilim yere serer ve oturur

⁴⁰² Ögel, I, 100.

⁴⁰³ age, 105.

dua ederlerdi. Verilen bu önemden de anlaşılacağı üzere bu ağacın kesilmesi büyük günah addedilirdi. Bu sebepten en ufak bir dalı kırılmaz, kurumuş olsa dahi ağaca zarar verme niyetiyle asla dokunulmazdı. Ağaca sayısız aktık parçaları ile koyun kırpıntıları bağlanırdı. Bu ağaca yapılan bir yuva da bozulmazdı. Çünkü kutsal bir ağaca yapılan yuva da kutsal kabul edilirdi⁴⁰⁴.

İslam'ı kabul etmeden evvel, 'Cangız Terek' (Yalnız Ağaç) adını verdikleri büyük bir çam ağacına saygı duyan Kuzey Kafkasya Türk topluluklarından Karaçay-Malkar Türkleri, 19. asırda bu ağaca 'Ravbazı' adını vermişlerdir. Öyle ki 'Allah seninle olsun, yeter ki Ravbazı benimle olsun' diyerek ona verdikleri önemi ifade etmişlerdir.

İkinci olarak, Bayterek'ten bahsetmek gerekir. Yer altı, yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere üç âlemi birleştiren ve Tanrı kutunu temsil eden bu ağaç, 'hayat veren' Tanrı'yı sembolize etmektedir. Manas Destanında kendisine yakarıldığında duyan, can veren ağaç olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁰⁵:

“Evliya isen el açıp,
Duacı olsana Bayterek
Evliyamdan ayrılıp
Karaltı bulamadan dururuz,
Bizim gibi zavallılara
Ata olsana Bayterek.
Aziz candan geçtik
Gizleyip saklamak için
Kurbanın olayım Bayterek
Altına sığındık, baş sunduk,
Kendimden geçtim uykuya kandırsana,
Kurbanın olayım Bayterek
Yoruldum canı dinlendirsene,
Kana kana uyuyayım Bayterek
Yetimine güç versene.
Ayağa kalkayım Bayterek
Haksız, nimetsiz kaldım süt versene
Sönen ateşimi yandırsana,
Ölen canı diriltsene,

⁴⁰⁴ Bronislav Zalesskiy, **Kazak Saharasına Sayahat**, (çev. K. Segizbayev), Almatı 1991, s. 67-69'dan aktaran Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004), 354.

⁴⁰⁵ Manas Ensiklopediya, c. 1, 127-128'den aktaran Ergun, 356.

Kopup gittim birleştirsene!”

Sibiryâ Türk topluluklarında da yer alan bu ağaç, Yakut Türkleri arasında ‘Aal Luuk Mas’ veya ‘Aar Kudukmas’ adıyla bilinir. Bu ağacın, Türklerin gelirken getirdiği koyu yapraklı ve tüm canlıları doyuran bir ağaç olduğu kaydedilir. Üçüncü olarak, kendisine sığınılan Yaratıcıyı simgeleyen ağaç özelliklerine geçelim. Hem Türklerdeki var oluş ile ilgili inançlardan biri olan ağaçtan türeme inancı, hem de bu temsilin örneği Dedem Korkut’ta bulunmaktadır. Darda kalanlara ve zorda olanlara yardım eden yüce Tanrı gibi onu sembolize eden ağaç da büyük, kendisine sığınılan olmalıdır. Burada ağaç sembolünün Dedem Korkut’ta nasıl yer bulduğuna dair Metin Ergun’a kulak vermek gerekir⁴⁰⁶:

“Dede Korkut’ta kutsal ağaç nitelenirken ‘kaba’ sıfatıyla birlikte kullanılan ‘kölgelüçe’ sözcüğü de manidardır. Gölgeli demek olan bu sözcüğün mitolojik manası oldukça derindir. Gölge sığınılan, dem alınan yerdir. Belirttiğimiz gibi Türk mitolojisinde bir ağacın kutsal olarak kabul edilmesi için aranılan özelliklerinden biri gölgesinin geniş ve koyu olmasıdır. ‘Kutsal’ı sembolize eden kutsal ağacın gölgesi geniş ve koyu olmalıdır. Çünkü kutsal sığınılan, korunulan şeydir. Türk mitolojisinde zorda kalanlar ‘kaba ağaç’ ın ‘kölge’ sine sığınmaktadırlar. Dolayısıyla Tanrı’ya; Tanrı’nın el-Mümin, es-Selâm ve el-Müheymîn sıfatlarıyla ‘besmele’ nin manasına sığınmaktadırlar. Kölgelüçe kaba ağaca sığınanlar, sadece Tanrı’nın el-Mümin, es-Selâm ve el-Mühemynin sıfatına sığınmakla kalmazlar, aynı zamanda O’nun el-Fettah, el-Bâsıt, el-Latîf ve el-Mucîb sıfatlarına mazhar olurlar. türk düşüncesinde biri zorda kaldığı zaman, kutsal kaba ağacın gölgesine sığınır ve müşkilini açması için Tanrı’ya yalvarır. Tanrı da yukarıdaki sıfatlarına uygun olarak onun müşkilini çözer.”

‘Büyük azametli ağaç’ anlamına gelen ‘Kaba Ağaç’ ın ortadan kaldırılması şans ve uğurun yok edilmesi, felaketlerin art arda gelmesi demektir. Kutsal ağaçların bir diğer özelliği ürünsüz, meyvesiz olmasıdır. İğde, iğlek, menengiç gibi istisnalar dışında kutsal ağaçlar, tıpkı Tanrı gibi tekliği, doğurmamış ve doğrulmamış olmayı simgeler. Yapraklarını dökmeyen ve böylelikle Tanrı’nın zamansız ve mekansızlığını, ezeli oluşunu ve ebediyetini temsil eden hayat ağacına dair Osmanlı Türkleri bazı inanışlara sahip olmuşlardır. Mesela hayat ağacının üzerinde dünyadaki insan sayısı kadar yaprak bulunduğuna, her yaprak düştüğünde o insanın öldüğüne ve ölen birinin yaprağı düştüğü sırada sağlıklı bir insanın yaprağına değerse kulak çınladığına inanmışlardır. Yaz-kış yapraklarını dökmeyen ve sonsuz olmayı simgeleyen kutsal ağaç, Tanrı gibi insanların başlarına gelecekleri önceden bilir. Son olarak ölen kişilerin ruhlarını cennete veya cehenneme götüren ağacın Tanrı’nın mükâfatlandırıcı ve cezalandırıcı vasıflarını üstlendiği kaydedilmektedir.

⁴⁰⁶ Ergun, 2012, 29.

İlksel dönemlerden itibaren Türk inanç ve yaşantı sisteminde başındaki bir sıkıntıdan kurtulmak, bereketin gelmesini sağlamak, Tanrı'nın gazabını dindirmek için bazı ritüeller yapılırdı. Sırf bir beladan sıyrılmak amacıyla değil, yılın belli dönemlerinde de Tanrı'ya şükretmek ve iyilikleri artırmak için de kutsal ağaçların altında bir araya gelinen bu toplantıların en önemlilerinden biri Tanrı'ya bir adak/kurban sunmak olmuştur. Kişi, Tanrı ile insanın, bu dünya ile öte dünyanın, yeryüzü ile gökyüzünün arasında bir bağlantı oluşturan ağacı Tanrı'ya ulaşan bir aracı olarak görür ve gölgesine sığınıp belaların gitmesi için yakarırdı. Bilindiği üzere Türklerde kurbanlar kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde yapılırdı⁴⁰⁷:

“Muayyen vakitlerde yapılan ayinler ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan ayinlerdir ki bunların çok eski devirlerden beri yapıla gelmekte olduğuna şüphe yoktur. Eski Türk imparatorlukları devrinde bu ayinler devletin resmi dini bayramları olduğu Çin kaynaklarının verdikleri bazı haberlerden anlaşılmaktadır. Bilhassa ilkbahar ve güz bayramlarıyla ayinleri Hunlar devrinden beri malumdur. Moğol imparatorluğu devrinde yaz bayramı ve bununla bağlı dini törenler Moğollar'da ilkbahar ve güz bayramları devletin dini bayramları olmuştur. İlkbahar bayramına 'örüs sara' (sürüleri olatmaya çıkarma ayı) bayramı denir ve 9 Mayıs'ta yapılırdı. Güz bayramına 'sagan kara' (ak ay) bayramı denirdi; 28 Ağustosta yapılırdı. İlkbahar bayramı Müslüman Kazak-Kırgızlarda ve Başkurlarda 'kımız marunduk' adıyla son yıllara kadar Mayıs ayında yapılırdı...”

Kansız kurban sunuşları; ağaçlara çaput bağlama, ateşe yağ atma ve belki de en önemlisi bir hayvanı başıboş salıvermedir. Anasır-ı erbaa kadar önemli olan ağacın salt varlığının değil, özellikleri (yeşermesi, meyve vermesi, kuruyup solması, tekrar dirilmesi, göğe doğru dikey olarak yükselmesi, yıkılmaz oluşu ve devamlılığı) ile de bir sembol haline geldiğini söyleyen Eliade, tarihin ilk dönemlerinden itibaren ağaca bu yüzden kutsiyet atfedildiğini ifade eder⁴⁰⁸.

Kırgız inanışında kısır bir kadının elma ağacının dibinde tek başına yuvarlanıp çocuğu olacağına inanması, dünyaya gelen her kişinin bir ağacı olduğunun düşünülmesi ve her ölenin mezar başına dikilmesi ağacın bir tapınma aracı olarak değil de saygı gösterilen bir kült olduğunu gösterir. Rüyalarda da önemli bir sembol olarak ortaya çıkan ağaç ile ilgili şu hikâyede, rüyada görülen ağacın hükümdarlık ve saltanat manasını taşıdığı anlaşılır: “Babil kralı II. Nebukadnezar'ın gördüğü rüyada 'boyu göklere kadar uzanan ve gölgesinden, yapraklarından ve meyvesinden

⁴⁰⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 4. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 97.

⁴⁰⁸ Larousse, 383.

insanların ve hayvanların faydalandığı dünyanın ortasındaki bir ağaç motifi göze çarpar.”⁴⁰⁹

Altaylılarda en önemli ve uzun ayinin gerçekleştirildiği ve şifa vermesi için Tanrı Ülgen’e yönelik kurbanlı tören; kutsal bir dağda, kutsal su kıyısında bulunan kutsal kayın ağacı vasıtasıyla yapılırdı. ‘Bay Kayın Bayramı’ veya ‘Akağaç Bayramı’ denilen bu adak adama ayininin yapılacağı kutsal dağda eğer herhangi bir kutsal görülen ağaç yok ise, ‘Bay Kayın’ kökten sökülüp ibadet alanına taşınırdı. Burada toplanan halka, seçilen ‘algışçan kızı’ adlı bir ihtiyar önderlik etmekte, ayin bu kutsal ağaca seslenilerek ve ona ikramlarda bulunularak başlamaktaydı. Çuhadan elbise giyerek ayini başlatan ‘algışçan kızı’ nin arkasından bir elinde şarap, bir elinde kısrak sütü bulunan iki kişi, onların arkasından yanlarında kurbanlıklarıyla birlikte kurban sahipleri, onların arkasından da tüm halk gider, kutsal ağacı selamlar, esenlik için dileklerini söylerlerdi. Akabinde kurban sırt üstü yatırılır, göğüs kemiği üzerindeki deri açılır, içeriden ana atardamar çekip alınır ve haşlanan et, şarap, kıymız ve peynir masanın üzerine konarak ağacın etrafında dönülür ve ihtiyar, ‘Tanrı, Gök’ diye seslenerek göğe doğru et ve peynir fırlatırdı⁴¹⁰:

“Dokuz dallı kutsal akağaç, Gök!

Biz dokuz kuzu kestik, Gök!

Yağmur istiyoruz, Gök!

Ürünün bol olmasını diliyoruz Gök!

Hayat selametli olsun Gök!

Tabiat kültlerinden ağaç, Alevi-Bektaşî geleneğinde de önemlidir. Hacı Bektaşî Veli ile ilgili anlatılan bir menkıbeye göre; Hünkâr, Sulucukarahöyük’e ilk geldiğinde, halk onun önceleri bir veli olduğunu anlamamıştır. Bu yüzden köyü terk etmesine ses çıkarmazlar. Gerçeği anladıkları zaman ise, hep birden peşine düşüp geri getirmek isterler. Hacı Bektaş, gelenlerin elinden kurtulmak için yakındaki Hırka Dağı denilen yüksek bir tepenin üstünde bulunan bir ardıç ağacının yanına ulaşır. Ardıçtan kendisini saklamasını ister. Ardıç derhal dal ve yapraklarıyla bir çadır biçimini alır ve Hacı Bektaş’ı içinde saklar. Gelenler kimseyi bulamazlar. Böylece halkın elinden kurtulan Hacı Bektaş, orada kırk gün çile çıkarır, ibadet ve riyazat yapar.

⁴⁰⁹ Halil Çetin, “Ağaç Motifli Osmanlı Saltanat Rüyasının Tabir İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, **Akademik Bakış**, c. 5, s. 10 (2012): 34.

⁴¹⁰ L. P. Potapov, **Altayskiy Şamanizm**, Leningrad 1991, 264-265’den aktaran Ergun, 378-379.

Çok uzun olan ve çabucak büyüyen kavak ağacı iyi ve kötüyü birlikte sembolize eder. Elma ve elma ağacı ise, cinselliğin ve günahın simgesi olmuştur. Semboller Sözlüğü'nde New York'lu bir adamın genelevler hakkında 1870'te şunları yazdığı anlatılır: “Tazelikleri, yumuşaklıkları, güzellikleri ve dokunulması dirilikleriyle New York elmaları, Yeni Dünya'nın olduğu kadar, eskisinin de kadınlarının çok üzerindedirler.”⁴¹¹

Günümüz teknolojisinin önemli bir markasının logosu ısırılmış bir elmadır. Hakkında pek çok tahminler yürütülmüşse de ısırılmış olması ile elmanın cazibeli bir kadın olduğuna atıfta bulunulmuştur⁴¹². Velâyetnamede geçen ağaç türlerinden biri de kavaktır⁴¹³.

“Ahi Evran Padişah'ın kavak ağacından bir baston olarak kullandığı sopası vardı. Bunu yere dikti, hemen yeşerdi. Biraz sohbetten sonra vedalaşıp yerlerine döndüler. Beraber olmak istedikleri zaman aynı yere gelip orada sohbet ederlerdi. Rivayete göre o ağaç ve pınar orada uzun süre durdular. Kavak büyüdü çok, fazla gölgesi olan bir ağaç haline geldi. Pınar uzun süre aktı. Sonra biri evinde kullanmak üzere o ağacı gelip kesti ve evinde kullandı. Ahi Evran'ın oğulları o kişiye ‘Sen doğru bir şey yapmadın bunun sana hayrı olmaz. Bu yer Hünkâr ile Ahi Evran'ın oturup sohbet ettiği yerd. Bunun zararını görürsün’ dedi. Bu söylenenler oldu. O adam fazla yaşamadı, o ev de yıkıldı. Bundan başka kim oradan ağaç kesti ise sonu iyi olmadı.”

Çok hızlı büyüyüp yeşermesiyle bilinen kavak şekilsel olarak üst tarafında yeşil, alt tarafında beyaz yaprakları bulunan bir ağaçtır. Bu özelliği ile iyi ile kötünün sembolüdür. Menkıbeden de anlaşılacağı üzere ölüm ile kavak ağacı arasında bir bağlantı vardır. Yunanlılarda Hercules kavak ağacı yapraklarından yapılan bir taç takıp cehenneme indiğinde içerideki ateş ve dumandan ötürü yaprakların üst tarafı kararırken, tanrının teri alt yaprakları beyazlaştırmıştır⁴¹⁴.

3.4.2. Gül

Kokulu fakat dikenli olan, rengine göre yüklendiği anlamları değişen gül, genel olarak aşkın, sükûnetin ve ıstırabın çiçeğidir. Öteden beri kırmızı rengini aşkın kanından aldığına inanılır. Beyaz gül ise masumiyeti, Hristiyanlıkta Meryem'i simgeler⁴¹⁵. Hayvanlardan can kuşu bülbül ile özdeşleştirilen gül, açtığında ona âşık, mahzun ve özlem çeken ruhu simgeleyen bülbül ötmeye, hasretini söylemeye başlar:

⁴¹¹ Larousse, 211.

⁴¹² **age**, 211.

⁴¹³ Velâyetname, 493.

⁴¹⁴ Larousse, 337.

⁴¹⁵ **age**, 247.

“Bülbül güle ‘gül’ dedi/Gül gülmedi gitti/Bülbül güle, gül bülbüle/Yar olmadı gitti” dizeleri bunu ifade eder.

İlahi güzelliğin (cemal) surete yansımaları, maşukun yanağının sembolü gül, Sufilikte ruhsal uyanmanın ve kalp gözü uyanıklığını simgeler. Hatta gülün kat kat olan taç yaprakları ile hislerin organı olan kalbin kat kat olması ilişkilendirilir.

Antik Yunan inisiyasyonlarında⁴¹⁶ da aynı şekilde ruhi aydınlanmayı temsil etmiştir. M.S. 2. yy’da yaşayan Latin yazar Apulée ‘Altın Eşek’ kitabında aydınlanmış ve aydınlanmamış insanı mukayese ederken gül ile ilgili bir örneklendirme yapar: “Aydınlanmamış insanı simgeleyen eşek, kendisine İsis gizlemlerinin bir rahibince sunulan güllerden oluşmuş bir tacı yemektedir.”⁴¹⁷

Farsça’dan gelen bu sözcük, *Bektaşilik tacında, hakikat yeri olarak algılanan, dilimlerin birleştiği tepe noktası*⁴¹⁸ anlamına gelir. Uzun süren bir iç çalışma ile iç yolculuğunu tamamlayan, nefsanî istek ve arzularını denetleyebilip her bakımdan uyanmış, feraset ve basireti açılmış ve kendini kendi başına çekip aktarabilen varlığı temsil eder. Hedef, merkeze ulaşabilmektir. Gülün eş merkezli iç içe daireleri işte bu yolculuğu temsil eder. Dante de, İlahi Komedi eserinde gül ile ilgili Sufilikten edindiği bu bilgiden bahseder: Gülün altın merkezindeki semavi sevgi⁴¹⁹.

Kadirî tarikatına mensup kimselerin başlarına giydikleri arakiyenin tepesine, çuhadan daire şeklinde bir parça dikilen bu gül Bağdat gülü, havuzlu, kafesli, kız gülü gibi envai türdendi. Bağdat gülü, iç içe üç daireden oluşup şeyhlere özel taçlara dikilmekte; havuzlu, kafesli, kız gülü dervişlerin arakiyelerinde kullanılmaktaydı. Bilginin, gönülde meydana gelen meyvesi Rîfâîlerin burhan olarak kullandıkları iki karış uzunluğunda, avuç içi büyüklüğünde demir bir çubuktur. Bu çubuk mangala sokulur, yassı uç kıpkırmızı olunca çıkarılıp dil ile yalana yalana soğutulmaya çalışılır. Ayrıca mangalda tas kızartılır ve kıpkırmızı olunca kafaya geçirilerek soğutulur. Bu gül yalanırken veya kızarmış pirinç tas giyilirken Rifailer, Hz. İbrahim’in ateşe atıldığı vakit Allah’ın ateşe, “*Ey ateş, İbrahim’e soğuk ve selâmet*

⁴¹⁶ Bireyin spiritüel gelişimi için, 'spiritüel tesir'i alıp aktarabilen bir üstadın sert ve sürekli kontrolü altında, bir düzen ve disiplin içinde, sınavlara dayalı tarzda, metodlu olarak eğitimi şekli, sülûk.

⁴¹⁷ Salt, 138.

⁴¹⁸ Korkmaz, **Alevilik ve Bektaşilik**, 290.

⁴¹⁹ Salt, 138.

üzere ol!⁴²⁰” hitabını okurlar⁴²¹. Velâyetnamede biri beyaz, biri kırmızı iki gülden bahsedilir⁴²².

“Hünkâr ağacın üstünden Sarı’ya ‘Sarı yukarı bak ne güzel elmalar yetişmiş, hangisini indireyim?’ dedi. Kafasını kaldırıp yukarı doğru bakınca, edep yerinde birisi beyaz birisi kırmızı iki gül bulunmaktaydı, hemen başını yere indirdi ve yaptıklarından dolayı üzüldü. Hünkâr’ın attığı her adımda, kış günü ağacın yeşermesi, tomurcuklanması, meyve vermesi, hatta silkelediği meyveleri kendisinin toplamasından dolayı çok etkilendi, onun velâyet eri olduğuna artık şüphesi kalmadı.”

Bu menkıbe, Âdem ile Havva’nın cennetten kovulmalarına sebep yasaklı meyveyi yedikten sonra edep yerlerinin açılması ve yapraklarla kendilerini örtmeye çalışmalarına telmihte bulunur.

3.4.3. Çiçek

Gençliğin, güzelliğin ve baharda açması sebebiyle tazeliğin sembolü olmuştur. Gelinlerin evlenirken ellerinde, damatların yakalarında taşıdığı, nikâh merasiminden sonra gelinin arkasına toplanan kalabalığa fırlattığı çiçek, evliliğe adım atarken de önemli bir rol oynamıştır.

İnisiyasyonlarda ruhsal aydınlanmanın sembolü olarak görülen çiçek, Sufilikte de benzer bir anlamı üstlenmiştir. Açılmış çiçek, varlığın artık bir üstada ihtiyacı kalmadığını, ruhi aydınlanmaya ulaştığını, Yunus’un deyişiyle piştiğini ifade etmiştir. Yine XVI. yüzyıldaki Türk sufilerinden Sünbül Efendi’nin müritleriyle çiçek ile ilgili yaşadığı sıra dışı bir olay vardır: Anlatıya göre, tüm müritler Sünbül Efendi’ye güzel buketlerle gelir ancak birinin elinde solmuş küçük bir çiçek vardır. Sebebinin de, diğer çiçeklerin Allah’ı zikretmekte olduğunu, bu solgun çiçeğin teşbihini tamamlamış olduğunu söyler. Bu davranışıyla Sünbül Efendi’nin halifesi de o olur⁴²³.

Çok eski dönemlerden beri bu anlamlarda kullanılan çiçek rengine, şekline, kullanıldığı kültüre göre değişik manalar arz etmektedir. Örneğin, Budist inanışta *lotüs* çiçeği ruhsal gelişimi ve saflığı simgelerken, yedi taç yaprağı ile tasvir edildiğinde öte dünyanın 7 katını sembolize etmiştir. Saflığı, doğadaki ahengi simgeleyen çiçek için her zaman olumlu anlamlar yüklenmiştir: *Gelincik* çiçeği heyecan ve kırılganlığı, *yasemin* şehvetli aşkı, *beyaz zambak* görkem ve saflığı,

⁴²⁰ Kur’an-ı Kerim, 21/69.

⁴²¹ Cebecioğlu, 94.

⁴²² Velâyetname, 313.

⁴²³ Schimmel, 45.

orkide duygusallık ve cazibeyi, *sarmaşık* derin arkadaşlığı, *zincir çiçeği* ebedi sadakati, *kırmızı gül* ateşli ve şehvetli aşkı, *menekşe* mütevazılığı ve gizli aşkı anlatır⁴²⁴.

Çiçek sembolü olumsuz anlamda sadece zehirli ve dikenli bir çiçek olan ve İslamiyet'te cehennemliklerin yiyeceği olarak sunulacağına inanılan *zakkum* çiçeği için kullanılmıştır. Çiçek ile ilgili deyimlerde, *çiçeklerle kaplamak* deyimini birisini övgülerle yüceltmek, *tüfeğinin ucuna çiçek takarak gitmek* deyimini ise savaşa giden askerlerden türemiş olup, sevinç ve heyecanla gitmeyi ifade eder⁴²⁵.

“Okulun orta yerinde, güzel bir su akmış, kapıya doğru akıp gitmekte, hatta pınarın başında birkaç kök susam yeşermiş yeşermekte, güzel çiçekler açmış açmakta olduğunu görünce tekrar secdeye vardı ve şükretti. Hazreti Hünkâr'ın bu velâyetini, Sultan İbrahim-i Sani'ye haber verdiler. O da bunu duyunca çok mutlu oldu ve Allah'a binlerce şükretti.”

Velâyetnamede, Hacı Bektaş Lokman Perende'ye abdest almak için dışarı çıkmak yerine, keramet gösterip okulun ortasında bir su çıkarmasını rica etmiştir. Ancak Lokman Perende, ‘Gücün yetiyorsa sen yap’ diye karşılık verince, Hacı Bektaş dua etmeye başlar. Biraz sonra okulun orta yerinde bir pınarın çıktığını gören Lokman Perende öğrencisine ‘Ey Hünkâr’ der. Bugünden sonra Hacı Bektaş Veli'nin adı Bektaş Hünkâr olur.

3.4.4. Lâle

Kadehi andıran ve kırmızı renkli bir çiçek olan bu sözcüğün hem yazımında l, a, l, h harfleri bulunmasından hem de ebced olarak Allah lafzı ile aynı rakama karşılık geldiğinden sebep mutasavvıflar ona, halkta Hakkı görmek gibi kudsî bir mahiyet atfederler.

Lale, Muhammed İkbal'in şiirlerinde de Tur-i Sina ateşi yani Tanrı'nın celal sıfatının tecellisidir. İranî efsanelere göre yıldırım düşmesi sonucu yaprağın alev alıp donmasından meydana gelen bu çiçeğin içindeki siyah nokta, gönüldeki yanığı, Batını inançta siyah leke ile Kerbela şehitlerinin kanlı kefenini, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ma'rifetname'de belirttiği kâinattaki kara delikler ya da Kâbe'deki Hacer-i Esved gibi ‘nokta-i süveyda-i kalbi’ simgeler. Osmanlı'da adını bir döneme veren (1718-1730) lalenin, o zaman 558 çeşidinin bulunduğu kayıtlar arasındadır⁴²⁶.

⁴²⁴ Larousse, 148.

⁴²⁵ Velâyetname, 85.

⁴²⁶ *age*, 103.

“Haydar kılıcını çekip savaş edince
Yeryüzü kandan lale rengini aldı

Mürteza gibi düşmanına kılıç salladıkça
Gökyüzü kan bulutu gibi oldu.”

Lale, tasavvuf geleneğinde sembolik olarak kalbinde yara izi taşıyan âşık, gönül çelen kadın anlamlarına gelir.

3.4.5. Buğday

Bolluk, bereketi simgeleyen bir besin kaynağıdır. Semboller Sözlüğünde, ilk firavun Osiris’e ‘âlemin rahmindeki bir buğday tohumu gibidir’ denilir⁴²⁷. Amblemi de buğday olan Osiris için şu hikâye anlatılır⁴²⁸:

“Osiris’in vücudu kardeşi Set tarafından parçalara ayrılmış ve her bir parçası ülkenin farklı yerlerine gömülmüştür. Böylelikle Osiris tarım bitkilerinin mevsim boyunca büyümelerinin sebebi haline gelmiştir. Buğdayların hasat ve harman zamanında Mısırlılar, sembolik olarak Tanrı’nın ölümünü ve parçalara ayrılmasını yeniden canlandırırlar.”

Eski Ahit’te, İsrail (Yakup)’in oğlu Yasef (Yusuf)’in Mısır’da hapiste olduğunda kendisine rüya yorumlama yeteneği bahşedilir. Yusuf, firavunun gördüğü iki rüyayı kendisine yorumlar. Rüyaların birinde hükümdar, aynı sap üzerinde dolgun yedi adet başak görür. Yaratılış bahsinde bu durum, “*Ve işte üzerlerine üfleyen doğu rüzgârı tarafından yanmış ve zayıf yedi başak. Ve zayıf başaklar kalın ve içleri dolu olanları yuttular*” şeklinde anlatılır. Yusuf firavunun rüyasını yedi dolgun başak yedi sene sürecek bolluğu, yedi zayıf başak da yedi sene sürecek kıtlığın işareti şeklinde tabir eder. Bu Yahve (Tanrı)’nın arzusudur. Firavun, Yusuf’u bolluk senelerinde hâsıl olan buğdayları toplayıp ambarlara koymakla vazifelendirir. Kıtlık seneleri geldiğinde Yusuf topladığı buğdayları Mısır halkına satar ve zengin olur. Babası Yakup ve erkek kardeşleri buğday alabilmek için Mısır’da toplanırlar. Bu sembolik anlatım Tanrı’nın hapiste olan Yusuf’u kaderine terk etmediğini ve buğday vasıtasıyla onu varlıklı ve güçlü kıldığını gösterir. Böylece Tanrı buğday aracılığı ile seçilmiş bir topluluğa arzusunu iletir.

Aziz Yuhanna’ya göre İsa İncil’de şöyle söyler: “*Toprağa düşen bir buğday tanesi ölmezse yalnız kalır; eğer ölürse bereket getirir. Canını seven onu kaybeder, bu dünyada canından nefret eden ise onu ebedi hayat için saklar.*” Burada buğday dünyayı önemsememe simgesi haline getirilmiştir. Kelt tradisyonunda buğday

⁴²⁷ Salt, 329.

⁴²⁸ Larousse, 122.

tohumu varlıkların eridikleri bir ‘plan’ ın sembolüdür. Pagan sanatında ise buğday haziran temmuz aylarında hasat edildiği gösterilmiş ve bereket, buğday başaklarıyla dolu bir sepet taşıyan kadın ile resmedilmiştir⁴²⁹. Velâyetnamede de zikredilen bir semboldür⁴³⁰.

“Hazret-i Hünkâr’ın mübarek ağzından ‘Ziyan olmasın bizi sevenlere hatıramız olsun oğlu kızı olmayan kadınlar üç gün oruç tutsunlar Cuma gecesi dişlerine değdirmekten buğday veya mercimek yutsunlar. O gece eşleriyle beraber olsunlar, Allah onlara bir oğlan veya bir kız verir. Eğer mercimek yutarsa kızı olur.”

Velâyetnamede çocuk sahibi olamayan kadınların buğday, mercimek gibi tahılları yuttuklarında hamile kalacakları ifade edilir. Bereketin sembolü olduğuna inanç, böylelikle eserde de varlığını sürdürür.

3.4.6. Badem

Doğurganlığın, cinselliğin, ölümsüzlüğün ve aşkın sembolüdür. İlkbaharda meyve veren ilk ağaç olması nedeniyle ağaçlar arasında özel bir yere sahiptir. Yunan toplumunda erkeğin iktidarını simgeler, görüntüsüyle de dişiliği temsil ederdi. Semboller Sözlüğünde, bademin cinselliği çağrıştırdığı, sıkılmış badem suyunun da erkeğin kuvvetini sembolize ettiği ile ilgili olarak insanların babası kabul edilen Yunan Tanrısı Zeus için şu bilgiler verilmektedir. “Uykundayken Zeus’un menisi yeryüzüne saçılır. Bu tohumlardan kendisine hem dişilik hem erkeklik vasfı bulunan Agdistis meydana gelir; tanrılar Agdistis’in erkeklik uzvunu keserler ve iğdiş etme sonucu akan kandan bir badem ağacı çıkar.”⁴³¹

İbrani kültüründe Tanrının sonsuzluğunu ifade eden badem ağacı için başka bir Yunan efsanesinde aşkın her bir öpücüğü ile beyaz çiçekler açtığı anlatılmaktadır⁴³²:

“Thrakia kralının kızı Phyllis, Thesus’un oğlu Akamas’a âşık olur. Kralın kızı Turva’ya savaşmaya giden sevgilisinin gemisinin yolunu gözler ancak geri gelmeyince kederinden ölür. Tanrıça Hera ona acır ve acılar içindeki Phyllis’i badem ağacına dönüştürür. Ertesi gün Akamas, gemiyle geri döner, kollarıyla ağacı sarar ve sevgilisinin kalp atışlarını kalın kabuğun ardından duyar. Akamas’ın her bir öpücüğü ile beyaz çiçekler açar.”

Bazı efsanelerde bir bakirenin badem yedikten sonra hamile kaldığı, bazı Avrupa ülkelerinde de nişanlı bir kızın rüyasında nişanlısını badem ağacının altında görüp

⁴²⁹ age, 122-123.

⁴³⁰ Velâyetname, 329.

⁴³¹ Larousse, 88.

⁴³² age, 88.

uyandığında kendini hamile bulduğuna inanılır. Badem zaman içerisinde üzerine şeker giydirilmiş, vaftiz ve düğün törenlerinde dağıtılmaya başlanmıştır⁴³³.

“Ne zaman Hünkâr’ı özele ihtiyar annesine halis beyaz buğdaydan, yağlı safranlı, bademli beyaz çörek yaptırır, Hünkâr’a götürür, bir süre yanında kalır, sonra geri dönerdi.”

Hayatın dirilişini ve zayıf çiçeklerinin en hafif rüzgârda havalanması ile badem, aşkın faniliğini simgeler.

3.4.7. Hurma

Sıcak, tropikal, ılıman ve çöl iklimlerinde yetişen bir palmye türü olan hurma ağacı, başı güneş kökü de su gördüğü sürece meyve verir. Arapça ‘nahl’, Farsça ‘hurma’ olan bu lifli meyve ile insan arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. İnsanın kalbi, hurmanın tepesindeki ‘gumma’ bölgesine tekabül eder. Bu iki organ darbe aldığı anda ölür. En fazla 130 yıl yaşadığı görülen hurma ağacının ömrü insan ömrü gibi 60-70 senedir. Atmış yaşından sonra hiç meyve vermeyen ya da az veren hurma ağacının dişi ve erkek olanı mevcuttur⁴³⁴.

“Hacı Bektaş ona selam verince
O da hürmetle karşılık verdi

O veli ona gayb âleminden kırk hurma verdi
Haydar bunları yedi karnı doyunca canlandı.”

Meryem, oğlu İsa’yı doğurmak için sancılandığında kuru bir hurma dalına tutunur, dal da üzerine hurma yağdırır. Kur’an’da anlatılan bu kıssa hurmanın yaşamla özel bir ilişkisinin olduğunu ortaya koyar. Aynı şekilde Velâyetnamedeki kıssada da yıllarca hapsolan Kutbeddin Haydar’ı kurtarmaya gelen Hacı Bektaş’ın ona hurma verdiği anlatılır. Hurmayı yiyen Haydar’a canlılık gelir.

3.4.8. Ceviz

Çin mitolojisinde flört etmenin sembolü ceviz, İngiliz Edward Bach’ın çiçek terapisine göre aşırı duyarlılığa karşı temsili ağaçtır⁴³⁵. Ceviz, incelenen eserde Hacı Bektaş’ın tabutunun yapım maddesidir⁴³⁶.

“Bana cennet elbisesinden kafen gelecek
Sen sadece başucumda hazır bulun

⁴³³ Velâyetname, 745.

⁴³⁴ **age**, 121.

⁴³⁵ Korkmaz, **Simgeler**, 238.

⁴³⁶ Velâyetname, 855.

Sen ona yardım et suyumu dökersin
O boz atlı beni yıkayıp temizleyecek

Tabutum ceviz ağacındandır
Defnetmek için tabuta koyun.”

Niyazi Mısri’nin tasavvuf anlayışında hem içi hem dışı yendiğinden ötürü ceviz hakikati temsil eder. Sufi gelenekte, diyalektik karşıtlıkların ortadan kalktığı, güçlü ile güçsüzün aynı olduğu; örneğin, eşeğin aslanı bir güzel dövdüğü zamansızlık dünyasıdır⁴³⁷.

3.4.9. Üzüm

Niyazi Mısri’ye atfedilen tasavvufi anlayışta şeriatı erik ağacı, tarikatı üzüm, hakikati koz (ceviz) sembolize eder. Üzümün tarikatı simgelemesinin sebebi, içi-dışı her yanı yenmesine rağmen yine de içinde yenmeyen bir taraf olmasıdır⁴³⁸.

“Bir zamanlar Kayseri’de, adı evliyaya çıkmış birisi vardı. Tesadüfen Hünkâr ile karşılaştılar. Hazreti Hünkâr’ı makamına davet etti. Tekkesi Bostancı Çelebi’ye yakın bir yerdeydi. Bir süre güzel sohbe ettiler. Bir süre sonra elini koynuna doktu, taze bir salkım yaş üzüm çıkarttı. Hünkâr’ın önüne koydu. Hünkâr, ‘Sizin velayet ehli olduğunuza şüphemiz yoktur. Sizden keramet göstermenizi isteyen de yok. Böyle yapmaya ne gerek vardı’ dedi.”

Menkıbede, bir kişi veli olduğunu kanıtlamak adına Hünkâr’ın karşısında elini koynuna koyar ve bir salkım üzüm çıkarır. Bu olay, elini koynuna sokup çıkardığında bembeyaz bir ele (yed-i beyza) sahip olan Hz. Musa’yı akıllara getirir. Türk tasavvufunda üzümün içindeki çekirdekler ‘iç filler’ olarak adlandırılır ve ‘riya, fahr, gurur, ün’ anlamlarına gelir⁴³⁹.

3.5. Metaller

3.5.1. Altın

Kararmaz ve paslanmaz, kolay şekil alıp bir gramından metrelerce tel elde edilen, işlenmesi en kolay buna karşın metallerin en asili, sarı renkte parlayıp güneşin rengini andıran altın, hükümdarlığı ve tanrıyı temsil etmiştir. Metaller arasındaki en üst yerini almış olan altın bolluğun, bereketin, zenginliğin sembolüdür⁴⁴⁰.

⁴³⁷ Korkmaz, **Simgeler**, 238.

⁴³⁸ Velâyetname, 241.

⁴³⁹ Korkmaz, **Simgeler**, 1234.

⁴⁴⁰ **age**, 34.

Altın eski medeniyetlerden beri manen çok değerli bir metal olmuştur. Bazı ilahların altından yapılması da bunun göstergesidir. Bu manevi değerlilik iki maddeyle açıklanabilir: Tabiattaki en önemli varlıklardan biri olan güneşin renginde ve parlak olması ve sezgileri kuvvetli ve ruhi aydınlanmalar yaşayan kimselerdeki auranın altın gibi parıldaması⁴⁴¹.

Yunanlılarda insanlığın ilk çağı, Zeus'tan bile öncesine dayanan altın çağ, bolluk ve saadet çağı olarak tarif edilir. Bu devirde insanların çalışmadan ferah ve mutluluk içinde yaşayıp zamanlarını eğlenceyle geçirdiklerini Hesiodos 'Tanrıların Doğuşu' kitabında şöyle anlatmıştır: "Tanrılar gibi, yüreklerinde hiçbir endişe olmaksızın, acılardan ve yokluklardan uzakta, güvenli bir şekilde yaşıyorlardı."⁴⁴²

Gösterişli ve parıltılı bu metalin bazen insanları baştan çıkarabilen olumsuz bir yanı da mevcuttur. Tur Dağı'nda Tanrı ile görüşen Musa'nın biraz geç kalınca kardeşi Harun'a emanet ettiği Yahudi toplumunun Tanrı'dan yine şüpheye düştükleri ve altın bir buzağıya tapmaları örneğinde olduğu gibi. Bu durum Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: "(Tûr'a giden) Musa'nın arkasından kavmi, zinet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor? Onu (tanrı olarak) benimsediler ve zalimler oldular."⁴⁴³

Sadece rahip sınıfı üyelerinin şefi kral-başpapazın ölümsüzlüğünü simgeleyen ve ökse⁴⁴⁴ otunu kesmesini sağlayan altın bir keskisi olabilirdi. Burada altın, rahiplerin yüksek mertebesini göstermesi bakımından önemlidir. Ölümsüzlüğün metali altınla Mısır'da firavunun yüzünün kaplanması sonsuza kadar yaratıcı enerjisinin göstergesidir. *Altın çağ* sözü bir şeyin en parlak, en revaçtaki dönemini anlatır: Tiyatronun altın çağı gibi⁴⁴⁵.

"Bir gün adamlarıyla dağa avlanmaya çalışmışlardı ki, karşılarına otlamakta olan altın bir geyik çıktı. Çok şaşırdılar. Bey dört yanını çevirip geyiği sağ ele geçirmek istedi. Geyik bunlardan ürküp kilisenin yanına kaçtı. Gözlerinin önünde silkindi ve bir güvercin olup uçtu ve kilisenin kubbesine kondu."

Mükemmel olmanın, aydınlanmanın, dayanıklılığın sembolü altın, tradisyonlarda genellikle boynuzlu geyik, altın post, altın çağ, altın şamdan, altın yumurta, altın

⁴⁴¹ Salt, 36.

⁴⁴² Larousse, 34.

⁴⁴³ Kur'an-ı Kerim, 7/148.

⁴⁴⁴ Elma, armut, ıhlamur, kiraz, erik vb. ağaçların dalları üzerinde asalak olarak yaşayan, üzüme benzer yemiş veren, saplarından ökse çıkarılan bitki.

⁴⁴⁵ Velâyetname, 839.

kayık, altın dağ gibi başka bir sembolle birlikte kullanılmış, böylelikle yanındaki sembole de nitelik kazandırmıştır. Örneğin, Altın Dağda altın kapısı olan altın sarayda yaşayan İyilik Tanrısı Ülgen, sembollerin yanına altını almakla ölümsüz, en değerli, ulvi, zor erişilebilen anlamlarını yüklenmiştir. Ateş ve güneşle ilişkilendirilen altın kimi geleneklerde bir derecelendirme ifadesi olmuştur. Mesela, Simyadaki kurşunun altına dönüşümü insan aşamasından insan-üstü aşamaya geçmeyi yani aydınlanmayı temsil etmekteydi.

Alevilik-Bektaşilik geleneğinde ‘altın zincir’ diye bir kavram vardır. Bu kavram, On iki imamı ve onlardan Hacı Bektaş’a kadar gelen soyu ifade eder⁴⁴⁶.

3.5.2. Demir

Sertliğin ve dayanıklılığın simgesidir. MÖ 1200 yılına doğru yaygın olarak kullanılmaya başlayan demir, Mısır ve Mezopotamya’da iki binli yıllarda en kıymetli sekiz değerli mineral ürününden biri sayılmıştır. Keltlerde askeri alanda kullanılmış, Ortaçağ’da kilise ve şatoların süs ve korumasında yer almış, yine bu çağda toplu halde yaşayan tanrıların simgesi olan demirden, olası felaketlerden korunmaya yarayan ve kötü cin-perileri uzaklaştıran yüzükler yapılmış ve taşınmıştır. At nalının üzerinde takılı kalan çivi sayısı ne kadar çoksa mutluluğun da o kadar uzun olacağına dair ya da ‘at nalının yüzük biçimine getirilmiş çivisi veya bu çivinin yüzük taşı olarak kullanımı nazarlardan korur’ şeklinde bu sembolden farklı batıl inançlar doğmuştur. Sağlamlığı ve dirençli olmayı sembolize eden demir, Romalılar tarafından yararlı ve uğursuz demir olmak üzere iki kategoriye ayrılır: plumbum album (beyaz kurşun), plumbum nigrum (siyah kurşun)⁴⁴⁷.

Sertliğin sembolü demir, Yunan kozmogonisinde tüm suçların işlendiği çağa adını vermiştir: Demir çağı. Slav mitolojinde ise, adalet tanrısı Prove sağduyuyu temsil eden, yılan ve işkenceyle sorgulamayı sembolize eden kızgın demir ile simgeleştirilir. Kitab-ı Mukaddes, “Başının üzerindeki gökyüzü tunç olacak ve altındaki yeryüzü demir olacak”⁴⁴⁸ ifadesiyle demir gibi sağlam bir düzenden söz eder.

⁴⁴⁶ Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik*, 86.

⁴⁴⁷ Larousse, 171.

⁴⁴⁸ *age*, 172.

Kur'an-ı Kerîm'de demir anlamına gelen Hadîd suresinde,“(…) *Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır.*”⁴⁴⁹ ayetiyle demirin gücünden ve yararlı olduğundan bahsedilir⁴⁵⁰.

“(…) Diğer taraftan Kara Donlu Can Baba'yı Kâvus Han üç gün üç gecedir kaznaın içinde kaynatmaktaydı. Dördüncü gün Tatar Beyleri, ileri gelen kişileri Kavus Han'ın önüne geldiler ve ‘O kazana koyduğumuz kimse demir dahi olsa şimdiye kadar erirdi, gelin açıp bakalım ne olmuş’ dediler.”

Eski zamanlardan itibaren demir ile tanrıların ilişkilendirilmesi, ona yüce ve kutsal bir anlam yüklendiğini gösterir. Yine ilksel devirlerden bu yana demirlerin eritilmesi olayı Velâyetnamede de varlığını sürdürür.

3.5.3. İnci

Zenginlik ve ferahlığın simgesi inci, denizin derinliklerinden çıkarılıp dışarıdan bir müdahale gerekmesizin kullanılabilen değerli bir taş olup, asaleti ve mükemmelliğinin yanı sıra tanrıçanın gözyaşlarını ifade ettiği için tarihin ilk devirlerinden beri kutsal kabul edilmiştir⁴⁵¹. Kıbrıs'ta tanrıça Afrodit'e deniz kabukları adanmasından, Suriye'de ise tanrıçanın adının ‘İncili Hanım’ olmasından kutsal kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Hint Vedalarında yüce anne arketipinin bir sembolü olmuş, Japonya ve Çin'de ölümsüzlük ve yeniden doğumu simgelediği gibi Hint cenaze törenlerinde de ölünün evinden mezarlığa giden yol boyunca deniz kabukları döşenmiş ve ölülerin ağzına yeniden doğuşu sağlamak amacı ile inci bırakılmıştır. Benzer adetler başka ülkelerde de varlığını sürdürmüştür. Örneğin, Afrika'nın bazı yerlerinde mezarların dibine deniz kabukları konulmuş, Togo köylerinde putların gözleri deniz kabuklarından yapılmıştır. Nehirlere, ağaçlara deniz kabukları sunulmuş, İskoçya'da pencere, kapı ve bahçe etrafına istiridye kabukları yerleştirilmiş, bu adet İngiltere ve İrlanda'nın bazı bölgelerinde de yaygın olarak devam ettirilmiştir⁴⁵².

İnci, Yunanlılarda da aşkın ve evliliğin temsili sayılmıştır. İstiridye kabuğunun, içindeki inciye doğurmasına binaen inci, jinekolojik ve embriyolojik bir sembol vazife üstlenmişti. Nitekim Sümerliler de onu yumurta ve neslin üremesiyle aynı anlamda kullanmışlardır. İran kültüründe incinin kırılmamış olanı bekâreti, kırılmış olanı ise aşılama ve doğum manalarını taşımaktaydı. İnci daireselliğiyle

⁴⁴⁹ Kur'an-ı Kerîm, 57/25.

⁴⁵⁰ Velâyetname, 389.

⁴⁵¹ Larousse, 300.

⁴⁵² Ateş, 164.

iktidarsızlık, sarılık, kanama gibi fiziksel rahatsızlıklara da şifa niyetine kullanılmıştır.

Saklı, ulaşılması zor, derinliklere gömülü istiridye kabuklarının içinde oluşu ile bilgiyi ve aydınlanmayı sembolize eden inci, kutsal kitaplarda da yerini almıştır. Tevrat'ta sağduyunun incilerden bile daha değerli olduğu yazılmış, incinin melekûtla ilişkilendirildiği İncil'de domuzlara atılmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu, hakikate ait bilginin layık olmayanlara verilmemesi demektir. Kur'an-ı Kerim'de de inci ile ilgili ayetler mevcuttur. İnsan Suresi'nin 19. ayetinde, *“Çevrelerinde (gençlikleri ve dinçlikleri) ebedi kılınmış civanlar dolaşır durur; sen onları gördüğün zaman saçılmış birer inci sanırsın.”* Tur Suresi'nin, 24. ayetinde, *“Kendileri için (hizmet eden) civanlar, etrafında dönüp dolaşırlar; sanki (her biri) sedefte saklı inci gibi tertemiz, pırıl pırıl.”* Ve Rahman Suresi'nin 22. ayetinde, birbirine karışmayan iki denizin içerisinde inci ve mercanların var olduğundan bahsedilir: *“İkisinden de inci ve mercan çıkar.”* Başka ayetlerde de geçen ‘saçılan inciler’ ifadesi ile inci, inananlara mükemmel bir ödül olarak sunulur⁴⁵³.

“Sizin o gününüzü görmeyeyim
Cenazenizin yıkanacağı günü görmeyelim

Dünyadan gitmeni her kim isterse
İnci ve mücevher de olsa bağı delinsin

Kim senin yaşamını istemezse
Ölümsüzlük suyu da olsa yerin dibine girsin.”

Velâyetnamede ebedi âleme göçmek üzere olan Hacı Bektaş, müridi Sarı İsmail'i yanına çağırıp vasiyet eder. Sarı İsmail, Hünkâr'ın öleceğini kabullenmekte zorlanır ve onun ölümünü isteyen birinin kusursuz, dikkat çeken inci gibi zor bulunan bir insan dahi olsa sinasından vurulmasını dileyen bir bedduada bulunur.

3.5.4. Bakır

Üst ve alt metalleriyle birlik ve beraberliğin sembolü olan bakır, Doğu ve Arap simyasında görünüşte her şeyin kendisinden yapıldığı bir metaldir. Antik ve Ortaçağ'da en sıradan madde olarak görülen bakır, Herkül'ün tozluklarında ve

⁴⁵³ Velâyetname, 861.

Afrodit'in küpelerinde karşımıza çıkar⁴⁵⁴. Bakır, İmam Zeyne'l-Abidin'in oğlu on iki imamların beşincisi İmam Muhammed'in unvanıdır⁴⁵⁵.

“Şeyh, bu sefer halka gelip bu Ay tutulmasından kurtulmak için tencere, leğen, tepsi gibi bakırdan yapılmış kapları çalmalarını söyledi. Ay tutulunca bakır tencere gibi malzemelerin davul gibi çalınması âdeti oradan kaldı.”

Bakır, Çin tradisyonunda başkalarının aleyhinde para kazanmış mücrimlerin içeceği en sıcak sıvı metal ve yine bu gelenekte çiftlerin beraber yaşlanması simgesi, sufi kültürde de Venüs çocuklarının sembol metalidir⁴⁵⁶.

3.5.5. Gümüş

Batınlıkta sırları anlamada zeka bilgisini, Simya ve Batı Avrupa kökenli mitolojilerde Ay ile tasvir edilen ve cıva ile birleştikten sonra eriyerek altına dönüşmeye neden olan sembolik tanrısal aşk ateşini temsil eder. Gümüş halk inanışında yaşam ruhlarını canlandırma gücüdür⁴⁵⁷. Velâyetnamede altın ile birlikte anılır⁴⁵⁸.

“Etrafa adamlar gönderdiler, ne kadar ilim sahibi, fukara, derviş, hafız varsa bir yere toplandılar. Âlimler ve hafızlar en güzel şekilde Kur'an okudular. Dervişler ve fukaralar gülbank çektiler. Bir hafta boyunca bu devam etti. Sultan İbrahim onlara bahşiş olarak, bol bol altın, gümüş dağıttı. Sonunda herkes izin alıp memleketine döndü.”

Gümüş, Çin inanç dünyasında para yerine kullanılabilen ve ayakkabı biçiminde tasarlanır. ‘Gümüş tavuk’ ifadesi ise Türk mitolojisinde hükümdar ailesi dışındakileri sembolize eder.

3.5.6. Tunç

Günümüzde bronz da denilen tunç sertlik ve dayanıklılığın, iyi ve kötünün sembolüdür. Bu ikilik, tuncun alaşım olup ikiyüzlü yapısından kaynaklıdır. Yunan mitolojisinde Tunç Çağı zengin giyimli bir kadınla simgeleştirilir. Yine bu toplumda Jason'un tunç ayaklı boğalarla tarla sürmesi, Zeus'un oğlu Herakles'in tunç ayaklı, altın boynuzlu bir maralı bir yıl kovaladıktan sonra yakalaması tuncun dayanıklı ve güçlü olmasına gönderme yapar. Tunç, Peygamberlerin hayatlarında da var olan bir maddedir. Örneğin, Hz. Süleyman'ın ilahi adaleti temsil eden tunçtan yapılmış denizini aşanlar günahlarından arınmış, Musa sancağın üzerine tunçtan bir yılan

⁴⁵⁴ Larousse, 94.

⁴⁵⁵ Velâyetname, 373.

⁴⁵⁶ Korkmaz, **Simgeler**, 148.

⁴⁵⁷ **age**, 489.

⁴⁵⁸ Velâyetname, 71.

yerleştirip yakıcı yılanların zehirlediği kurbanları iyileştirmiştir⁴⁵⁹. Velâyetnamede, devrin hükümdarı Hacı Bektaş Veli'nin türbesini yapma görevini Müslüman olmayan bir mimara verir⁴⁶⁰.

“Mimar rütbenin inşasını tamamlayınca
Kubbesine direk dikmek istedi

Mimar tunçtan bir çubuk alıp kubbeye çıktı
Önce sağ ayağı tökezledi

Sol elinde çubuk, sağ elinde keser
Büyük bir fırtına çıkar.”

Eline tunçtan yapılmış bir çubukla kubbeye çıkan mimarın ayağı kiremite takılıp düşünce Hünkâr'ın ruhundan medet ister. Bu kadar dayanıklı bir maddeyle hareket eden mimarın tökezlemesi, kullandığı madde ne kadar sağlam olursa olsun Hacı Bektaş'ın türbesini inanmadan yapma hususunda kendisine bir ikaz olmuştur.

3.5.7. Zincir

İç içe geçen halkalarla birliğin, aidiyet ve bağlılığın sembolü zincir gökyüzü ile yeryüzü, yıldız ile insan, ruh ile nefis (beden) arasındaki bağı da simgeler. El ele tutuşmuş insanların görüntüsünü andırır ve bu bağlamda kardeşliği de temsil eder. Karl Marx'ın komünist partinin manifestosundaki şu cümle en önemli sözüdür: “Proleterlerin (emekçilerin) zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Onların kazanacakları bir dünyaları var. Tüm ülkelerin proleterleri birleşiniz.”⁴⁶¹

Fransa'daki belediye başkanlarının boyunlarında bir altın zincir vatandaşlarına olan bağlılığı simgelemek içindir. Seçilmişler, kendilerini seçenlere zincirlidirler⁴⁶².

“Hazretin yanına ulaşınca
O zaman insan kılığına büründüm

Ağır zincirlerini çözdüm
Elimi sürünce vücudun iyileşti.”

⁴⁵⁹ age, 620.

⁴⁶⁰ age, 889.

⁴⁶¹ Larousse, 666.

⁴⁶² Velâyetname, 125.

Çok eski dönemlerden beri zincir, zindandaki mahkûmları işaret ederdi. Nitekim Velâyetnamede de bu özelliği ile ortaya çıkmış ve yedi yıl boyunca Haydar'ı hapiste tutmak için kullanılan araç olmuştur.

4. SONUÇ

İnceleme süresince ele alınan eser Velâyetnamede birçok doğa sembolü saptanmıştır. Doğaya ait bu semboller sayesinde eserdeki menkıbeler zenginlik kazanmış ve ancak bu sembollerin anlamlarına vakıf olanlar özde nasıl bir mesaj verilmek istendiğini anlamışlardır. İnceleme, Velâyetname-Sembol/Sembolizm-Hacı Bektaş Veli-Velâyetnamedeki Doğa Sembolleri çerçevesinde ilerlemiştir. Eserin asli bölümü olan *Velâyetnamedeki Doğa Sembolleri* kısmında önce eserin ayrı ayrı her bölümde geçen tabiat unsurları yazılmıştır. Eserde, “*Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin İzni Olamadan Bir Fakih’in İmamlık Yapması Olayı Anlatılmaktadır*” ve “*Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin Beşinci Halifesi Pir-Ab Sultan Olduğu Anlatılmaktadır*” başlıklarında tabiata ait herhangi bir sembole rastlanmamıştır. İncelemenin devamında birçok sembol sözlüğü, çeşitli mitoloji kaynakları, kitap, dergi ve makalelerden yararlanılarak bu tabiat ruhlarının tarihin ilk devirlerinden itibaren hangi anlamlar yüklendiği anlatılmaya çalışılmıştır. Eser incelenirken tabiata ait en çok geçen semboller şunlar olmuştur:

Kitapta gökyüzüne ait sembollerden en çok *gece/karanlık* sembolü geçmektedir. Kişiyi beşerîlikten insaniyet makamına ulaştırmada en kolay yol olan *gece/karanlık* mefhumu Sufilikte büyük önem arz eder. Sır, gizem, endişe, çaresizlik ve kimsesizlik saatini simgeler. Sembol olarak gündüz günün zaferidir; gece yarısı ise gecenin en derin zamanı olup suç, tehlike, hata vaktidir ve korku ile şiddeti temsil etmektedir. Karanlık sembolü, göğe nispeten yeri ve erilin karşısında dişili, ikilik durumlarında olumsuz olanı; iyinin karşısında kötüyü, fedakârlık karşısında bencilliği, rasyonalizm ve ilerlemenin karşısında taassup ve tutuculuğu, ilmin karşısında cehaleti, aktif karşısında pasifi, ruh karşısında maddeyi simgeler. İslami gelenekte, Yaraticının gecenin üçte birinde yani karanlığın en zirve olduğu vakitte yeryüzü semasına indiğine inanıldığı için, tasavvufta gece Tanrı ile buluşmada en özel andır. Sessizliğin ve sükûnetin hâkim olduğu bu saatler, insan tekâmülünün en kısa yoldan sağlanabildiği ve yakarışların kabul gördüğüne inanılan vakittir.

Canlı-cansız tüm yaratılmışların yaşam kaynağı su yeryüzüne ait sembollerin en başında gelir. Kozmosun hikâyesinin onunla başladığı ve yaşamın yine kendisiyle devam ettiği kâinatın ilk maddesi su duruluğu, mükemmelliği, hayatın ta kendisini temsil eder. Altay mitolojisinde hiçbir şey yokken var olan Talay adındaki su ve suların tanrısı (Su iyesi), Sümerlerde su ve fırtına tanrısı Nin-gişzida ve büyük tanrı Enlil'in varlığı bazı Türk topluluklarında suyun tanrı olarak görüldüğünü ortaya koyar.

Hayvan sembollerinden at, hayatı at sırtında geçen Türk'ün dostu, kuvveti, cesaret ve zenginlik sembolü, zafer ortağıdır. Etinden, sütünden, derisinden yararlanılan, taşıma ve çekme gücü ile insanlara hizmet eden atın, birçok toplumda kurban edilen hayvanlardan biri olduğu da bilinenler arasındadır. Türk destan geleneğinde yas işareti olarak atın kuyruğunun kesilişi ya da bağlanması, günümüze kadar gelen inanışta rüyada görülen atın murat/sevinç anlamını üstlenişi, ölenlerin ruhunu diğer dünyaya atların götürdüğüne olan düşünce ve buna bağlı olarak Kara Kalpaklarda tabuta 'Ağaç At' adının verilmesi hayatın fizik/metafizik her alanında atın bir işlevi olduğunu gösterir.

Bitki sembollerinden, dört unsur kadar önem taşıyan, kökleriyle yeryüzüne bağlı, dallarıyla Tanrı'ya/cennete ulaştığına inanılan *ağaç*; var olmanın, türemenin simgesidir ve hayatın, Tanrı ile insan arasındaki bağın simgesidir. Bir ağaca Tanrı gibi kutsiyet atfedilmesi için yalnız olması, yapraklarını ya hiçbir mevsimde dökmeyen veyahut da çok az dökmesi, meyvesiz olması ve çevredeki diğer tüm ağaçlardan yaşlı olması gerekir. Ancak bu niteliklere haiz olan bir ağaca kutsallık atfedilir. İlksel dönemlerden itibaren Türkler bereketin gelmesini sağlamak, Tanrı'nın gazabını dindirmek için bazı ritüeller yaparlardı. Sadece bir beladan sıyrılmak amacıyla değil, Tanrı'ya şükretmek ve iyilikleri artırmak için de kutsal ağaçların altında bir araya gelinen bu toplantıların en önemlilerinden biri Tanrı ile insanın, bu dünya ile öte dünyanın, yeryüzü ile gökyüzünün arasında bir bağlantı oluşturan ağacı Tanrı'ya ulaşan bir aracı olarak görüp gölgesine sığınmak ve belaların gitmesi için yakarmak olmuştur.

Eserde metallerin en kıymetlisi, Musa'nın kavminin kendisinden bir buzağı yapıp ona taptığı *altın* sembolü metallere ait en sık geçen semboldür. Gösterişli ve parıltılı bu metalin, Tur Dağı'nda Tanrı ile görüşen Musa'nın, kardeşi Harun'a emanet ettiği Yahudi toplumunun Tanrı'dan yine şüpheye düşüp altın renginde bir buzağıya

tapmaları örneğinde olduğu gibi bazen insanları baştan çıkarabilen olumsuz bir yanı da bulunmaktadır.

Semboller açısından zengin olan Velâyetname, bu sembollerle birlikte menkıbelere farklı anlamlar katıp tarih sahnesindeki yerini almış ve velâyetname denince akıllara ilk olarak Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesinin gelmesine sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Absalon, Petrick, Frederik Canard. Ejderhalar İnsanlar Diyarındaki Canavarlar. 1. bs. İstanbul: YKY, 2010.
- Akkuş, Mustafa. “Hacı Bektaş Veli’nin Moğol Tahakkümüne Bakışı”. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, s. 66 (2013): 150.
- Alizade, Rövsen. “Türk Mitolojisi ve Eğitim”. The Journal of Academic Social Science Studies. c. 6. s. 2 (2013): 31-45.
- Arslan, Seher. “Türk Kültürü ve Hayat Ağacı”. **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**. c. 1. s. (2014): 59-71.
- Ataşağın, Galip. “İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da) Dini Semboller”. Doktora Tezi. SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Aydın, Öznur. “Çin ve Türk İşlemelerindeki Ejderha Motifi”. **Akdeniz Sanat Dergisi**. c. 6. s. 12 (2013): 1-16.
- Arpacı Yücekal, Günnur. **Gök Tanrı İnancının Bilinmeyenleri**. 1. bs. İstanbul: Çatı Yayınları, 2012.
- Ateş, Mehmet. **Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri**. 4. Bs. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2014.
- Bars, Mehmet Emin. “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”. **The Journal of Academic Social Science Studies**. s. 27 (2014): 379-398.
- Bayat, Fuzuli. **Mitolojiye Giriş**. 5. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- _____. **Türk Mitolojik Sistemi 1**. 2. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- _____. **Türk Mitolojik Sistemi 2**. 3. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Beydili, Celal. **Türk Mitolojisi Sözlüğü**. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2003.
- Bekki, Selahaddin. “Türk Mitolojisinde Kurban”. **Akademik Araştırmalar**. c. 1. s. 3 (1996): 16-28.
- Biray, Nergis. “Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından”. **Avrasya Terim Dergisi**. c. 1. s. 2 (2013): 95-113.
- Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvufi Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**. 1. bs. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Çağlar, Birsal. “Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme”. Yüksek Lisans Tezi. KU Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Çatalbaş, Resul. “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”. **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**. c. 3. s. 12 (2011): 49-60.
- Çetin, Halil. “Ağaç Motifli Saltanat Rüyasının Tabir İlmi Açısından Değerlendirilmesi”. **Gazi Akademik Bakış**, c. 5, s. 10 (2012): 25-38.

- Maden, Sait. **Gıgamiş Destanı**. 1. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Çoruhlu, Yaşar. **Türk Mitolojisinin Anahatları** 1. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.
- Duran, Hamiye. “Velâyetnameye Göre Hacı Bektaş Veli”. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**. s. 55 (2010): 129-138.
- Duymaz, Ali, Halil İbrahim Şahin. “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c. 11, s. 19 (2008): 116-126.
- Eliade, Mircea. **Dinler Tarihine Giriş**. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
- Ergun, Pervin. “Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine”. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**. s. 60 (2011): 281-312.
- Gökyay, Orhan Şaik. **Dedem Korkudun Kitabı**. İstanbul: MEB Yayınları, 1973.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. **Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Velî**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995.
- Gülde, Çetindağ. “Türk Kültüründe Mağara Motifi”. **Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**. (2015: 443-455.
- Güzel, Abdurrahman. **Hacı Bektaş Veli El Kitabı**. 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Harmancı, Meriç. “Kutlu Başlangıçtan Ebedi İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı”. **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**. s. 13 (2015): 48-61.
- Hasluck, F. W. **Bektaşilik İncelemeleri**. 1. bs. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- İnci Ersoy, Petek. “Türk Mitolojisine Giriş”. **Milli Folklor Dergisi**. y. 27. s. 108 (2015): 221-232.
- Gümüsoğlu Dursun; Jülide Tokçiftçi. **Bektaşilik ve Bektaşiler**. 1. bs. İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2012.
- Kaya, Mevlüt. “Uygarlıklarda Kutsal Geyik Motifi ve Geyik Motifine Bağlı Yer Adları”. **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**. s. 11 (2014): 231-259.
- Kalafat, Yaşar. **Halk İnançlarından Mitolojiye-1**. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- Kalafat, Yaşar. **Türk Mitolojisinde Kurt**. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Kara, Mustafa. **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**. 5. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Koçak, Aynur. “Aleviliğin İslam Öncesi İnançlara Uzanan Kökleri: Hacı Bektaş Veli Velayetnamesinde İduk Yer-Sub”.
- Koçak, Aynur. **Mitlerle Varoluş Yolculuğu**. 1. bs. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Korkmaz, Esat. **Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**. 5. bs. Ankara: Anahtar Yayınları, 2016.
- _____. **Simgeler Sözlüğü**. İstanbul: Anahtar Yayınları, 2010.
- _____. **Mitoloji Sözlüğü**. 2. bs. Ankara: Alter Yayınları, 2012.

- Köktan, Yavuz. “Mitoloji Dans ve Müzik”. **Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**. s. 3 (2014): 261-271.
- Kundera, Milan. **Saptırılmış Vasiyetler**. Çev. Özdemir İnce. İstanbul: Can Yayınları, 1993.
- Küçük, Abanoz. “Sözlü Gelenekten Derlenen Hacı Bektaş Veli-Mevlana Rekabeti Konulu Bir Menkabe”. **TÜBAR-XXXV**. (2014): 235-245.
- Beyza Akşit. **Larousse Semboller Sözlüğü**. İstanbul: Bilge Yayınevi, 2014.
- Mandaloğlu, Mehmet. “Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. c. 6. s. 27 (2013): 382-391.
- Meral, Yasin. “Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. 55:2 (2014): 129-150.
- Uraz, Murat. **Türk Mitolojik Sistemi 1**. 1. bs. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar. **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**. 5. bs. İletişim Yayınları, 2005.
- _____. **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Önal, Mehmet Naci. “Masalların Sembolik Dili”. **Saim Sakaoglu’na Armağan**. ed. Metin Ergun. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013: 301.
- Özarslan, Metin. “Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü”. **Türkbilgi**. s. 5 (2003): 94-102.
- _____. “Oğuz Kağan Destanında Tarihi, Dini, Beşeri ve Tabiatüstü Unsurlar” (1998) s. 432
- Özdemir, Mehmet. “Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba. **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**. s. 9 (2013): 141-163.
- Öztürk, Yaşar Nuri. **Tarihi Boyunca Bektaşilik**. 6. bs. İstanbul: Yeni Boyut Yayıncılık, 2013.
- _____. “Hacı Bektaş’ın Düşünce Dünyası” Hacı Bektaş Veli Dergisi (1994).
- _____. “Gönüller Sultanı Hacı Bektaş Veli”. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi**. s. 4 (1997): 2.
- Polater, Kadir. “Kur’an ve Kitab-ı Mukaddes’e Göre Yunus Kıssası”. **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VII s. 2 (2007): 133-161.
- Salt, Alparslan. **Semboller**. 3. bs. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2017.
- Schimmel, Annemariel. **Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri**. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004.
- _____. “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. c. 57. s. 57 (2017): 19.
- Sıvacı Mirzaoglu, F. Gülay. “Türkülerde Mitolojik Unsurlar”. **Türkbilgi**. s. 10 (2005): 34-53.
- Subaşı, Necdet. **Alevi Modernleşmesi**. 3. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

- Sümer, Necati. “Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan”. **The Journal of Academic Social Science Studies**. s. 43 (2016): 275-288
- Tanyu, Hikmet. “Türklerde Taşla İlgili İnançlar”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1969.
- Taşğın, Ahmet, Bünyamin Solmaz. “Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılaşması”. **Türkoloji Araştırmaları**. c. 7. s.1 (2012): 105-129.
- Tokarev, S. A. “Kültür Tarihinde Ateş Sembolü”. **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**. c. 6. s. 1 (2005): 257-262.
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi ve Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı. **Hacı Bektaş Veli Külliyyatı**. Ankara: 2010
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi ve Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı. **Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi**. Ankara: 2010
- Uraz, Murat. **Türk Mitolojisi**. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994.
- Uyar, Hayati. **Hız. Ali’nin Din İle İlgili Sözleri ve Hacı Bektaş Veli’nin Makalat, Besmele Tefsiri ve Fevaid’i**. Ankara: Devran Matbaacılık, 2005.
- Yılmaz, H. Kâmil. **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**. 14. bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.

ÖZ GEÇMİŞ

03.09.1989 tarihinde Diyarbakır'da doğdu. İlköğrenimini ve ortaöğrenimini Diyarbakır Öğretmen Mehmet Sabri Güzel İlköğretim Okulu'nda bitirdi. Liseye Diyarbakır İmam Hatip Lisesi'nde başladı. İki yıl öğrenim sürecinden sonra Ankara'ya giderek Özel Cemal Şaşmaz Lisesi'nde eğitimini tamamladı. Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nü bir sene erken bitirerek 2012'de mezun oldu. 2015 bahar döneminde Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı yüksek lisans programına girmeye hak kazanan Nesibe Yıldızhan ileri düzeyde İngilizce, orta düzeyde ise Arapça bilmektedir.